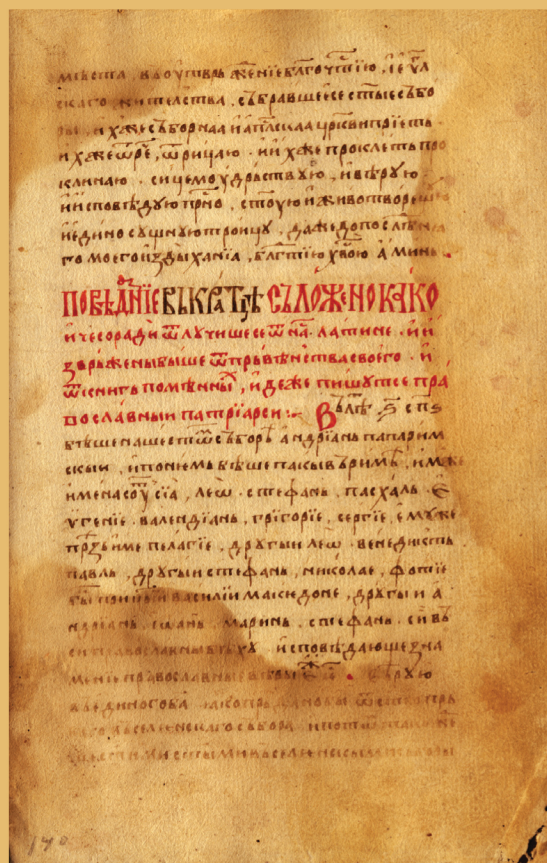

Ангел Николов

Между Рим и Константинопол

Из антикатолическата литература

В България и славянския православен свят
(XI-XVII в.)

Университетски комплекс
по хуманитаристика «Алма матер»

ПОРЕДИЦА МОНОГРАФИИ

Фондация «Българско
историческо наследство»

София, 2016

Между Рим и Константинопол

Ангел Николов

Между Рим и Константинопол

Из антикатолическата литература
в България и славянския православен свят
(XI–XVII в.)

София • 2016

ФОНДАЦИЯ • БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО •

Center of Excellence
in the Humanities "Alma Mater"

Тази книга се издава по проект на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма матер“, и с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката

Изображение на корицата: сръбски сборник от XV в., НБИВ – Пловдив, № 107, л. 140.

Фондация · Българско историческо наследство ·
Пловдив, България
www.bhhfoundation.org

ISBN 978–954–8536–20–2

Авторски права © 2016 Ангел Николов Николов

Всички права запазени.
Нито една част от тази книга не може да бъде
размножавана или предавана под никаква
форма или начин: електронен или механичен,
без писменото разрешение на автора и издателя.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	vii
Увод	1
I. Великата схизма (1054 г.) и нейният отзвук СРЕД БАЛКАНСКИТЕ СЛАВЯНИ	5
1. Охридската архиепископия между Константинопол и Рим	7
2. Из славянското „досие“ на Великата схизма	23
Славянски превод на <i>Първото послание на константинополския патриарх Михаил Кируларий до антиохийския патриарх Петър III</i> относно причините за Великата схизма (1054 г.)	26
<i>Повест полезна за латините</i>	41
<i>Кратко сказание за латините</i>	106
II. Антилатинска полемика и конфесионално ПРОТИВОПОСТАВЯНЕ МЕЖДУ ПРАВОСЛАВИЕ И КАТОЛИЦИЗЪМ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ (XIII–XIV в.)	121
1. Полемичната литература в България в светлината на един търновски антилатински сборник от 60-те години на XIV в.	123
2. Обредните отклонения и лошите навици на латинските еретици във византийско-славянската полемична литература	142
<i>Бръсненето</i>	143
<i>Консумация на месо от „нечисти животни“</i>	147
3. Унгарската окупация на Видин през 1365–1369 г. и опитът да бъде наложен католицизмът сред местното българско население	159
III. СЛАВЯНСКАТА АНТИКАТОЛИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ XV–XVII в.: ПРЕОСМИСЛЯНЕ И ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИЧНА ТРАДИЦИЯ	173
1. <i>Сказание как Рим отпадна от православната вяра</i> : една непозната късносредновековна инвектива срещу Папството	175
2. <i>Сказание за нечестивите папи</i> : непубликуван памфлет от XVII в. срещу Папството и Брестката уния от библиотеката на Хилендарския манастир	185
Заключение	197

Приложения	199
I. Славянски превод на <i>Първото послание на константинополския патриарх Михаил Кируларий до антиохийския патриарх Петър III</i>	201
1. Първоначален превод	201
2. Списъци на латинските прегрешения, версия А: Сказание вкратце за латинските ереси	204
II. <i>Повест полезна за латините</i>	208
1. Първоначална редакция	208
<i>Група А</i>	208
<i>Група В</i>	218
2. Интерполирана редакция	226
3. Съкратена редакция	233
4. Контаминирана редакция на Владислав Граматик	240
5. Препис на Йордан Хаджиконстантинов-Джидот (фрагмент)	251
6. Превод на <i>Повест полезна за латините</i> (по препис Плевля № 12)	253
III. <i>Кратко сказание за латините</i>	267
1. Първи превод	267
<i>Група А</i>	267
<i>Група В</i>	272
2. Втори превод	274
IV. <i>Изповедание на римския папа Григорий IX</i>	280
V. <i>Разказ за възстановяването на Българската патриаршия през 1235 г.</i>	282
VI. <i>Сказание как Рим отпадна от православната вяра</i>	285
VII. <i>Сказание за нечестивите папи</i>	290
Съкращения	295
Библиография	299
Индекс на ръкописите	337
Показалец	341
Between Rome and Constantinople. Sketches from the anti-Catholic literature in Bulgaria and the Slavic Orthodox world (11th–17th c.)	349

ПРЕДГОВОР

Целта на настоящата книга е да разкрие значимото място на България в конфесионалното противопоставяне между православния Изток и католическия Запад през периода от Великата схизма (1054 г.) до края на XVII в. през призмата на средновековната славянска „антилатинска“ литература. Както показаха нашите предварителни проучвания, най-ранните славянски преводи на византийски полемични произведения изглежда са били създадени в българските книжовни средища на територията на Охридската архиепископия през втората половина на XI–XII в., за да намерят разпространение сред всички православни славянски народи.

Изходна точка на нашите изследвания станаха най-ранните запазени южнославянски сборници с антилатински полемични текстове от втората половина на XIV в., и особено единственият оцелял старобългарски сборник с такава насоченост от периода преди завладяването на Търново от османците, съхраняван в библиотеката на манастира Плевля (Черна гора) под № 12. Този доскоро почти неизвестен ръкопис, наред с неговия малко по-късен сръбски „близнак“ от края на XIV в., Рс 11 на Народната библиотека на Сърбия, ни даде стимул да подложим на преосмисляне въпросите кои са най-ранните славянски преводи на византийски антилатински съчинения от края на XI–XII в. и как те се допълват или „съжителстват“ с появилите се през XIII–XIV в. преводни и компилативни полемични произведения.

Първите резултати от наблюденията ни бяха систематизирани в едно изследване върху *Повест полезна за латините*, което развиваме и допълваме с нови материали в настоящата монография. В хода на работата ни по редица съображения и причини се наложи донякъде да редуцираме обхвата на привлечените текстове: тук проучваме и издаваме едно послание на патриарх Михаил Кируларий и някои преводи на преводи на анонимни византийски текстове, които интерпретират в исторически план окончателната схизма между Рим и Константинопол през 1054 г.; слабо проучени списъци с прегрешения на латинските еретици; текстове относно неуспешните преговори за уния между Рим и Никея през 1234 г. и последвалото възстановяване на Българската патриаршия през 1235 г.; две непубликувани досега по-късни произведения, които свидетелстват за различните тенденции в развитието на антилатинската полемика сред балканските и източните славяни през XVI–XVII в.

Анализът на проучения ръкописен материал неведнъж ни накара да се убедим, че във византийския, а оттам и в православния славянски свят антилатинската полемика функционира на две нива – богословско и пропагандно. Веднага трябва да отбележим, че чисто богословските по характер полемични произведения, помествани в средновековните славянски сборници, не са обект на нашето изследване. Не се опитваме също да предложим на читателя една цялостна панорама на общуването между Рим и отделните православни народи – такъв исторически очерк би бил изключително полезен, но неговото написване изисква много допълнителни проучвания.

Накрая бихме желали да благодарим най-сърдечно на всички колеги и приятели за тяхната подкрепа и съдействие, с което допринесоха по един или друг начин за появата на настоящата книга.

Задължени сме на братството на Хилендарския манастир и на колегите от Хилендарската изследователска библиотека при Университета на Охайо (Кълъмбъс) за предоставените ни копия от хилендарски ръкописи. Благодарим също на братството на Рилския манастир за възможността да използваме три снимки от ръкопис 1/16 от сбирката на манастира в рамките на проекта „Дигитален архив Българска ръкописна книга“.

Накрая изказваме специална благодарност към колегите от Университетския хуманитарен комплекс „Алма матер“ за това, че направила възможно публикуването на тази книга, като поеха нейното финансиране.

*Саарбрюкен,
24 декември 2015 г.*

Авторът

УВОД

Още от времето на своята християнизация през 864–866 г. България заела специфично място в отношенията между Константинопол и Рим. Скоро след първоначалното решение на хан Борис I (852–889; †907) да приеме свето кръщение от Византия последвал драматичен преход на страната към сферата на Папството. Прогонването на византийските свещеници от България и установяването на римска мисия в Плиска предизвикали гняв и възмущение сред управляващите кръгове на империята. Патриарх Фотий (858–867; 877–886), чиято легитимност папа Николай I (858–867) категорично отхвърлял, свикал през пролетта на 867 г. църковен събор в Константинопол. В своето окръжно послание по този повод до източните архиерейски престоли патриархът подчертава, че „Царстващият град“ е източник на православието, от който извират „към всички краища на обитаемия свят чистите потоци на благочестието и, подобно реки, напояват с догми намиращите се там души“.¹

По-нататък Фотий много реторично описва пагубните последствия от проповедта на римските духовници сред доскоро „варварския и христоненавистен“ народ на българите: „Нямаше още две години, откакто тоя народ беше захванал да почита православната вяра, когато мъже злочестиви и отвратителни (с какво друго име би могъл ги наименоува един благочестив човек), мъже, изскочили от мрака (защото били рожби на западните страни), уви, как да разкажа останалото! Те като някоя мълния или трус, или силна градушка, или, за да се изразя по-добре, като някой вепър се нахвърлиха против наскоро утвърдения в благочестието и новоустановен народ и с нозе и зъби, т.е. с примери от срамно поведение и с изопачени догми, доколкото им позволяваше смелостта, изпоядоха и опустошиха възлюбения и новонасаден Господен виноград. Защото се изхитриха да развратят българите и да ги отстранят от правите и чисти догми и от непорочната християнска вяра“.²

¹ *Photius. Epistulae et Amphilochia.* Ed. B. Laourdas, G. Westerink. Vol. 1. Lipsiae, 1983, p. 41. За окръжното послание и събора вж.: *Dvornik, F.* The Photian Schism: History and Legend. Cambridge, 1948, 117–124; *Haugh, R.* Photius and the Carolingians. The Trinitarian Controversy. Belmont, Massachusetts, 1975, 91–99; *Simeonova, L.* Diplomacy of the Letter and the Cross: Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s–880s. Amsterdam, 1998, p. 194 сл.; *Бармин, А.* Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков. Москва, 2006, 59–62; *Николов, А.* Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX–края на X в.). София, 2006, 73–74; *Kolbaba, T.* Inventing Latin Heretics: Byzantines and the Filioque in the Ninth Century. Kalamazoo, 2008; *Хайнталер, Т.* Энциклика Фотия патриархам Востока. Проект антилатинской полемики. – Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия I. Богословие. Философия. 2011, № 6 (38), 45–56.

² *Photius. Epistulae et Amphilochia...*, p. 42; ГИБИ IV, с. 100.

След като осъжда някои типични за западното духовенство обичаи като съблюдаването на пост в събота и безбрачието на свещениците, както и отказа на папските легати в България Формоза Портуенски и Павел Популонски да признаят миропомазването на новопокръстените, извършено от византийски презвитери³, Фотий стига до най-тежкото прегрешение на изпратените от Николай I „епископи на мрака“ („οἱ τοῦ σκότους ἐκείνοι ἐπίσκοποι“) – те посели сред българите нечестивото учение, че св. Дух произлиза не само от Отца, но и от Сина – едно богохулство срещу цялата св. Троица, „достатъчно да ги подложи на хиляди анатеми“.⁵

На 23 октомври 867 г., само три седмици преди да почине, папа Николай I коментира много откровено какво мисли по повод византийските обвинения срещу Римската църква в писмо, адресирано до архиепископа на Реймс Хинкмар:

„Но между другите неща, които ни обременяват с преголеми грижи, струва ми се, че най-много ни смущава това, което лекомислено се причинява нам, т.е. на цялата западна църква, от гръцките императори Михаил и Василий и от тези, които им се подчиняват. Те са вдъхновени от омраза и ненавист към нас и се стараят да ни припишат уж еретически престъпления... Те са вдъхновени от ненавист, понеже чува, че кралят на българите, по име Михаил, след като прие заедно със своя народ християнската вяра, поиска от престола на блажения Петър наставници и изложение на вярата. Понеже искат и се трудят прекомерно да отделят същите българи от подчинение на блажения Петър и хитро да ги покорят на своята власт под предлог на християнската религия, те разказват такива неща за св. Римска църква, която няма никакво петно или недостатък или нещо подобно, та онези [българите], като още нови във вярата, чувайки това, да ни отбягват, да се отклоняват от нас и да ни изоставят като грешници и опръскани от нечистотиите на различни ереси“.⁶

И така, покръстването на българите и повдигнатият от Борис I през 866–870 г. въпрос за църковната юрисдикция над България в не малка степен допринесли за това между Константинопол и Рим да се разгори най-ожесточеният им конфликт преди Великата схизма. Според У. Тредголд, „има убедителни доказателства, че Фотий пръв пред-

³ *Photius. Epistulae et Amphilochia...*, 42–43; ГИБИ IV, с. 101.

⁴ *Photius. Epistulae et Amphilochia...*, p. 47; ГИБИ IV, с. 101.

⁵ *Photius. Epistulae et Amphilochia...*, p. 49.

⁶ *Nicolai I. epistolae. Ed. E. Perels. – MGH. Epistolarum T. VI (Karolini aevi IV). Bero- lini, 1925, p. 601.14–29; ГИБИ II, 62–63.*

ставил *filioque* като един значим богословски въпрос, а не само като някаква неуместна добавка към Символа на вярата... Неговите възражения, почти забравени през Х в., били възродени по-късно при други обстоятелства“.⁷

И наистина, почти две столетия по-късно редица мотиви от критиката на Фотий срещу *Filioque* и обредните практики на Римската църква били заимствани през 1054 г. от патриарх Михаил Кируларий (1043–1058) и неговите съмишленици в хода на конфликтите и споровете им с папските легати, а отгласи от тях лесно се долавят и в трудовете на византийските богослови и анонимни полемисти през следващите векове. Не малко от тези произведения станали достояние и на православните славянски народи.

Разцветът на тази литература обаче настъпил през XIII–XIV в., когато проблемът за църковната уния с Рим на няколко пъти заемал централно място в политиката на възобновеното Българско царство. През този период в българските книжовни центрове по-старият набор от антилатински текстове бил преантологизиран и допълнен както с някои нови преводи на византийски полемични трудове с догматична и канонична насоченост, така и с някои оригинални произведения (*Разказ за възстановяването на Българската патриаршия*, *Успение Кирилово*), които отразявали политическите концепции и пропагандата на търновските царе.

След завладяването на България от османците активното преписване и разпространение на корпуса от преводни и оригинални текстове продължило в Сърбия, Влахия, Молдавия и в източнославянските земи, където антилатинската полемика особено се разрастнала първо в периода след Фераро-Флорентинския събор (1438–1445), а по-късно и след сключването на Брестката уния между западноруското духовенство и Римската църква през 1596 г. През следващите няколко десетилетия украинските и белоруските православни полемисти често използвали старинните български и сръбски сборници с антилатинска насоченост, а някои от поместените в тях произведения (с повече или по-малко редакционни намеси) били отпечатани за пръв път в Московското царство. По същото време средновековните полемични текстове добили отново (и за последен път) по-широка популярност на Балканите, където Рим се опитал да изгради мрежа от католически епископии – един процес, който бил прекъснат от австро-турските войни в края на XVII в.

⁷ Treadgold, W. Review of: Kolbaba, T. *Inventing Latin Heretics: Byzantines and the Filioque in the Ninth Century*. Kalamazoo, 2008. – *American Historical Review*, Vol. 116 (2011), № 3, p. 856.

❧ ГЛАВА I ❧

ВЕЛИКАТА СХИЗМА (1054 Г.) И НЕЙНИЯТ
ОТЗВУК СРЕД БАЛКАНСКИТЕ СЛАВЯНИ

1. Охридската архиепископия между Константинопол и Рим

През 1053 г. архиепископът на България Лъв Охридски (1037–1056) изпратил до Йоан, епископ на Трани в Апулия, писмо, в което остро осъдил някои отклонения на Западната църква от византийските практики и обичаи – причестяването с безквасен хляб, постенето в събота и пропускането на възгласа „Алилуя“ по време на Четиридесетница, употребата на месо от удушени животни и др.¹ Както отбелязва М. Челцов, това било „първото официално предизвикателство срещу латините от страна на гърците за борба с тях по въпроса за безквасния хляб“ и то би следвало да се разглежда като своеобразно окръжно послание, адресирано както до „всички архиепископи на франките“², така и до самия папа Лъв IX (1048–1054).³ По същество, именно полемичното послание на Лъв Охридски дало ход на събитията, довели до Великата схизма през юли 1054 г.⁴

¹ Will, C. Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant. Lipsiae et Marburgi, 1861, 56–60 (гръцки текст), 60–64 (латински превод); Büttner, E. Erzbischof Leon von Ohrid (1037–1056). Leben und Werk (mit den Texten seiner bisher unedierten asketischen Schrift und seiner drei Briefe an den Papst). Bamberg, 2007, 180–193. Авторът на новото критическо издание на посланието Е. Бютнер смята, че визираният като адресат в заглавието на писмото „римски епископ“ не е Йоан Транийски, а патриархът на Венеция/Градо Доминик Маранго (Büttner, E. Erzbischof Leon von Ohrid..., 42–43, 194–196). Лъв IX адресира отговора си на това писмо (съставен вероятно от кардинал Хумберт) до патриарх Михаил Кируларий и Лъв Охридски, което загатва за подозрението на римския първосвещеник, че именно неговият константинополски събрат стои зад критичното послание на „архиепископа на цяла България“ (Smith, M. And taking bread... Cerularius and the azyme controversy of 1054. Paris, 1978, p. 40, 53–54, 85, 106). За писмото на Лъв Охридски вж. също: Бармин, А. Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков. Москва, 2006, 127–129.

² Büttner, E. Erzbischof Leon von Ohrid..., S. 180 (Ep. 1.5–6.)

³ Челцов, М. Полемика между греками и латинянами по вопросу об опресноках в XI–XII веках. Опыт исторического исследования. Санкт-Петербург, 1879, 57–58.

⁴ Още А. Лебедев, както и редица други изследователи, смята, че инициатор за написването на това писмо е бил самият константинополски патриарх Михаил Кируларий, а изложението е било „изпратено от Лъв Охридски от България за по-голяма внушителност: с това са желали да покажат на Римската църква, че даже и

Активното участие на предстоятеля на Охридската архиепископия в разразилата се около средата на XI в. между Константинопол и Рим полемика не е случайно и заслужава специално внимание. Обширните територии на българския диоцез се простирали предимно в западните и централните предели на Балканския полуостров, в рамките на древната църковна провинция Илирик, която била иззета от юрисдикцията на Рим от първия император иконоборец Лъв III Исавър (717–741).⁵ Унищожаването на Българското царство през 1018 г. от Василий II (976–1025) върнало тези земи под прекия контрол на империята. И макар Византия в началото на XI в. да установила временно своята хегемония в зоната на Западните Балкани, предстоятелите на автокефалната Българска архиепископия в Охрид, която заменила (а по същество наследила) Българската патриаршия⁶, положили много усилия да укрепят своята легитимност, доколкото в очите на Рим тя изглеждала твърде съмнителна и оспорима.⁷

Някои аспекти на тази проблематика – като например отразената в редица текстове от XII–XIII в. концепция за пряката приемственост между учредената през 535 г. от император Юстиниан Велики (527–565) автокефална архиепископия *Justiniana Prima* и Охридската архиепископия „на цяла България“ – неведнъж са били разглеждани твърде

България, върху която от времето на папа Николай I папите предявявали известни права за духовна власт, и тя не желас да мълчи за заблудите на Латинската Църква“: *Лебедев, А.* История разделения церквей. Москва, 2005, 517–518, бел. 384.

⁵ *Anastos, M.* The transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the patriarchate of Constantinople in 732–33. – In: *Anastos, M.* Studies in Byzantine Intellectual History. London, 1979, IX, 14–31.

⁶ Общо за Охридската архиепископия: *Снегаров, И.* История на Охридската архиепископия. Т. 1. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. Второ фототипно издание. София, 1995, 52–63; *Литаврин, Г.* България и Византия в XI–XII вв. Москва, 1960, 352–358; *Божилков, И., Гюзелев, В.* История на средновековна България VII–XIV век. (= История на България в три тома, Т. I) София, 1999, 365–372; *Литаврин, Г.* Христианство в България в 927–1018 гг. – В: Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия. Отв. ред. Б. Флоря. Москва, 2002, 140–148; *Илиев, И.* Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София, 2010, 15–22 сл.; *Δεληκάρη, Α.* Η αρχιεπισκοπή Αχρίδων κατά τον μεσαίωνα. Ο ρόλος της ως ενωτικού παράγοντα στην πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία των Σλάβων, των Βαλκανίων και του Βυζαντίου. Θεσσαλονίκη, 2014.

⁷ Срв. *Златарски, В.* История на българската държава през средните векове. Т. II. България под византийско владичество (1018–1187). София, 1934, 31–32; *Чешмеджиев, Д.* Култовете на българските светци през XI–XII в. – Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Т. 41 (2003), № 1, с. 501.

подробно в научната литература.⁸ Тук искаме изрично да обърнем внимание на едно интересно свидетелство, което ясно подсказва, че проблемът за взаимоотношенията между Охрид и Рим е предизвиквал напрежение и загриженост сред византийския църковен елит в годините преди Великата схизма.

Скоро след своето пристигане в Охрид през 1037 г. първият архиепископ на България „от ромеите“⁹ Льв наредил в града да бъде построен нов катедрален храм *Св. София*, върху стените на който били изобразени не само най-почитаните гръцки отци на църквата и славянските просветители Константин-Кирил Философ и Методий, но и шестима римски папи: Климент I (88–99), Силвестър I (314–335), Инокентий I (401–417), Льв I Велики (440–461), Вигилий (537–555) и Григорий I Велики (590–604) (Фиг. 1).¹⁰

Стенописната програма на този храм може да се разглежда като свидетелство за това, че архиепископът на България си давал ясна сметка за някогашната принадлежност на земите от неговия диоцез към

⁸ *Prinzing, G.* Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter. – *BBg*, Т. 5 (1978), 273–277; *Топкова-Заимова, В.* Дюканжов списък. – *PBg*, XXIV (2000), № 3, с. 28 сл.; *Naxidou, E.* An Aspect of the Medieval History of the Archbishopric of Ohrid: its Connection with Justiniana Prima. – *BSI*, Т. LXIV (2006), 153–167; *Божилков, И.* Българската архиепископия XI–XII век. Списъкът на българските архиепископи. София, 2011, 64–75; *Turlej, S.* Justyniana Prima. Nedoceniony aspekt polityki kościelnej Justyniana [Notos – Scripta Antiqua et Byzantina, 8]. Kraków, 2011, 14–15, 23 сл.; *Prinzing, G.* The autocephalous Byzantine ecclesiastical province of Bulgaria/Ohrid. How independent were its archbishops. – *Bulgaria mediaevalis*, 3 (2012), 363–364; *Δεληγάρη, Α.* Η αρχιεπισκοπή Αχριδών..., 107–154.

⁹ Льв е визиран с този израз в *Дюканжовия списък* на българските архиепископи в противовес на своя предшественик Йоан Дебърски, който бил българин по произход (*Иванов, Й.* Български старини из Македония. София, 1931, с. 566; *Божилков, И.* Българската архиепископия..., с. 102).

¹⁰ *Миљковиќ-Пепек, П.* Материјали за македонската средновековна уметност. Фреските во светилиштето на црквата Св. Софија во Охрид. – *Зборник на Археолошкиот музеј* – Скопје, I (1955–1956), с. 58; *Epstein, A.* The Political Content of the Paintings of Saint Sophia at Ohrid. – *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 29 (1980), 315–329; *Grozdanov, C.* Ritrati di sei papi nella cattedrale di Santa Sofia a Ocrida. – *Balkanica – storia, cultura, politica*, II (1983), № 1, 3–16; *Грозданов, Ц.* Големият расцеп меѓу Рим и Византија од 1054 година и неговиот одраз во фреските на црквата Св. Софија во Охрид. – В: *Предавања на XXIII Семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје и Охрид, 3–22. VIII. 1990 година. Скопје, 1991, 119–124; *Lidov, A.* Byzantine Church Decoration and the Great Schism of 1054. – *Byz*, 68 (1998), p. 395; *Чешмеджиев, Д.* Култовете на българските светци..., с. 500; *Todić, B.* Représentations de Papes Romains dans l'église Sainte Sophie d'Ohrid. Contribution à l'idéologie de l'archevêché d'Ohrid. – *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 47 (2008), 105–118.

сферата на Римската църква. От друга страна, активната намеса на Лъв Охридски в полемиката на Константинопол срещу прегрешенията и заблудите на „латините“ подсказва за неговото желание категорично да се разграничи от литургичните практики, които Папството – в разрез със старите църковни традиции – възприемало като нещо нормално към средата на XI в. Както отбелязва В. Джурчич, поставянето на евхаристийна сцена в апсидата на *св. София* – Христос благославя хляба за причастие, който държи в ръцете си в обкръжението на апостоли и ангели (Фиг. 2) – до този момент няма паралели във византийския свят, което подсказва, че нейната поява е свързана с възгледите и дейността на архиепископ Лъв. Няма съмнение, че това изображение на квасния причастен хляб, на който византийците толкова държали в своята полемика с Римската църква, отразявало „съвременните богословски разпри, участник в които бил ктиторът на охридските фрески, главата на Охридската архиепископия“.¹¹

Следва да отбележим и наблюдението на А. Лидов, че около средата на XI в. в апсидата на катедралния храм *Св. София* в Киев също се появило изображение на евхаристийна сцена, която, подобно на онази в охридската *Св. София* (макар и с по-различна иконография), визуализира византийската позиция в богословските споровете около схизмата от 1054 г.¹²

И така, изобразителната програма на стенописите в катедралния храм на Охрид и литературната дейност на самия Лъв напълно хармонират с духа на епохата и разкриват последователния стремеж на този архиерей да хвърли една трудно преодолима духовна бариера между своето предимно българско паство и света на западното християнство, което в по-далечна перспектива трябвало да допринесе за укрепването и ненарушимостта на имперската власт в земите на византийския Запад.¹³

¹¹ Ђурић, В. Византијске фреске у Југославији. Београд, 1975, с. 10.

¹² Lidov, A. Byzantine Church Decoration..., 383–385.

¹³ Напоследък Д. Шепард основателно обърна внимание, че стенописите в охридската *Св. София* и посланието до епископа на Трани срещу западните църковни практики разкриват Лъв Охридски като един представител на византийската власт, който бил силно загрижен от възможното проникване на алтернативни литургични практики в зоната на *Виа Егнация*, станала лесно достъпна за западни поклонници, търговци и пътешественици след гибелта на Българското царство през 1018 г.: Shepard, J. Communications across the Bulgarian lands – Samuel's poisoned chalice for Basil II and his successors? – In: Европейският Югоизток през втората половина на X–началото на XI век. История и култура. Международна конференция. София, 6–8 октомври 2014 г. Съст. В. Гюзелев, Г. Николов. София, 2015, 230–231.

Фиг. 1. Изображение на трима от общо шестимата римски папи в апсидата на дяконикона на църквата *Св. София* в Охрид. В средата – папа Григорий I Велики (Двоеслов), отдясно – папа Силвестър I, отляво – папа Лъв I.

Снимка: *Грозданов, Ц.* Фреските на св. София Охридска. Скопје, 1998, фиг. XVI.

Фиг. 2. Евхаристийна сцена от апсидата на църквата *Св. София* в Охрид. Снимка: *Ђурић, В.* Византијске фреске у Југославији. Београд, 1975, фиг. III

Предстоятелите на Охридската архиепископия, които били избирани и зависели пряко от императора, а не от вселенския патриарх, по същество били представители на властта и като такива следвало да бдят за максималното приобщаване към имперския режим на населението в териториите на някогашното Българско царство.¹⁴ През по-голямата част от XI в. господството на Константинопол във вътрешността на Балканите рядко било поставяно под въпрос от действията на някакви външни сили (като оставим настрана опустошителните номадски нашествия през р. Дунав) – основен източник на политическа нестабилност тук станали най-вече вътрешните размирици и особено опитите на покорените българи да възстановят своята държавност. При потушаването на тези въстания централната власт често използвала наемници от различни европейски страни, което допринесло сред местното население постепенно да се оформи една твърде негативна нагласа спрямо западните християни.

През 1041 г. император Михаил IV Пафлагон лично се разправил с въстаническите войски на Петър Делян, като използвал срещу тях и

¹⁴ Относно ролята на Охридската архиепископия в плановете на византийските власти и активното използване на славянското културно наследство в тясна връзка с политиката на империята и в неин интерес вж.: *Литаврин, Г.* България и Византия в XI–XII вв. Москва, 1960, 351, 365–366, 369; *Литаврин, Г.* Условия развития болгарской культуры в XI–XII вв. – В: История и культура Болгарии. Москва, 1981, с. 299; *Станковић, В.* Цариградски патријарси и цареви Македонске династије. Београд, 2003, с. 177.

един отряд от скандинавски наемници. Техен предводител бил бъдещият крал на Норвегия Харалд Хардрад (1047–1066), назоваван от своите съвременници „опустошителят на българите“ („*Bolgara brennir*“).¹⁵ Сблъсъкът между въстаниците и тези наемници е описан с апокалиптичен оттенък и с неприкрита неприязън спрямо дошлите „от запад“ пришълци в старобългарското *Сказание Исайево*: „После ще излязат някакви насилници от запад, като безсрамни змейове, и ще отидат на Овче поле с много войска. Тогава [и] цар Гаген ще отиде на Овче поле, като събере цялата българска земя... И там ще падне цар Гаген, и с него повече от хиляда души. И хората ще кажат: О, тежко ни, защото целият свят загина!“¹⁶

Липсата на извори не позволява да узнаем каква е била съдбата на Охрид като духовен център на „цяла България“ по време на въстанието пред 1040–1041 г. Известно е обаче, че през 1072 г. градът бил превзет с пристъп от войските на Константин Бодин, провъзгласен малко преди това в Призрен за цар на България под името Петър III от скопските първенци, предвождани от Георги Войтех. Като се има предвид, че бащата на новопровъзгласения български цар – Михаил Воиславевич – бил владетел на княжество Дукля, обвързано в църковно отношение с Рим (посредством Барската епископия), не можем да не отбележим как Михаил Деволски описва в своите добавки към хрониката на Йоан Скилица посрещането на сръбския пълководец Петрила от граждани-те на Охрид: „там той бил приет радушно и убедил местните жители да признаят и неговия господар“, т.е. Константин Бодин.¹⁷

Макар това въстание да било потушено твърде бързо, то станало едно сериозно предизвикателство за стабилността на Охридската архиепископия, която още от учредяването си била тясно обвързана с имперската власт в Константинопол. Уместно е да припомним, че само пет години по-късно Михаил Воиславевич получил кралска корона

¹⁵ Den norsk-islandske skjaldedigtning. Udgiven af Kommissionen for det Arnemagnæanske Legat ved F. Jónsson. B. Rettet tekst med tolking. København og Kristiania, 1908, р. 339; *Гюзелев, В.* *Bolgara brennir*: Норвежкият конунг Харалд Хардради (1016–1066). – В: *Русия в отраженията на историята: в памет на проф. Емил Михайлов*. Съст. и ред. Д. Григорова (= *Via Eurasia*, 1), София, 2012, с. 14.

¹⁶ *Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А.* Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996, с. 156; *Николов, А.* Наблюдения върху цикъла старобългарски историко-апокалиптични творби от X–XI в. – *PBg*, XXI (1997), № 1, с. 102, 105.

¹⁷ *Гюзелев, В.* Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. I. Български, други славянски и византийски извори. София, 1994, с. 51 (гръцки текст), 57 (превод).

от папа Григорий VII (1073–1085), а през управлението на неговият наследник Константин Бодин (1081–1099) Барската епископия била издигната в архиепископия (1089 г.) от антипапа Климент III (1080–1100), който по това време властвал в Рим под покровителството на император Хайнрих IV (1084–1105). В орбитата на Дукалянското кралство към края на XI в. се намирали обширните области Травуния и Захумлие, Босна и сръбското княжество Рашка, което временно било откъснато от юрисдикцията на Охридската архиепископия. Така Константин Бодин – някогашният несполучил „цар на България“ – се превърнал в един могъщ и на практика независим от Византия владетел, признат от Рим и обвързан по линия на своята съпруга Якинта с аристокрацията на италианските нормани.¹⁸

Интересен и много показателен за духа на тази епоха епизод е отразен в хрониката на т.нар. Продължител на Скилица. През пролетта-лято на 1078 г. арменецът Никифор Васибеки решил да се възползва от размириците в империята (бунтовете на Никифор Вриений на Балканите и на Никифор Вотаниат в Мала Азия), довели в края на краищата до възкачването на Никифор III Вотаниат (1078–1081). Още преди абдикацията на император Михаил VII Дука (1071–1078) на 31. III. 1078 г. Васибеки организира бунт с център в Дирахон, като „събрал войска от всички тамошни места, а посредством деволския епископ Теодосий извикал и франки от Италия, които с щедрост и почести настроил срещу Вриений. Той събрал силна войска от франки, българи, ромеи и албанци и като се вдигнал оттам, тръгнал към Солун. Когато стигнал в Охрид, той искал там да бъде провъзгласен [за цар], но бил възпрепятстван от намесата на местния архиерей“.¹⁹

В края на краищата войските на този несполучлив претендент за властта били разгромени край Солун от лоялния към Никифор III Вотаниат пълководец Алексий Комнин (бъдещият император). За нас е по-важно да отбележим, че разгледаните събития от 1078 г. разкриват

¹⁸ Божилков, И., Гюзелев, В. История..., 403–404; Живковић, Т. Два питања из времена владавине краља Бодина. – ЗРВИ, XLII (2005), 45–59.

¹⁹ *Georgius Cedrenus* Ioannis Scylitzae ope ad I. Bekkero suppletus et emendatus. II. Bonnæ, 1839, p. 739.6–13; ГИБИ VI, с. 339. Михаил Аталиат е по-лаконичен и просто отбелязва, че Васибеки „успял да извика чрез щедри дарове и франки от Италия“: *Miguel Atalates* Historia. Introducción, edición, traducción y comentario I. P. Martín [= Nueva Roma 15]. Madrid, 2002, p. 212.23–24; ГИБИ VI, с. 191. Никифор Вриений пък отбелязва, че в армията на Васибеки имало и викинги, изпратени му преди от самия император Михаил VII: *Nicephori Bryennii Commentarii*. Rec. A. Meineke. Bonnæ, 1836, 146.18–147.1; *Blöndal*, S. The Varangians of Byzantium. Cambridge, 1978, p. 119.

редица интересни факти и тенденции.

На *първо* място, привличането на „франкски“ наемници (най-вероятно нормани) от страна на тогавашния деволски епископ подсказва, че по това време представители на висшия клир на Охридската архиепископия са поддържали някакви контакти с византийските диоцези в Южна Италия, а вероятно и с Папството.

Второ, съвместните действия на български и нормански контингенти в рамките на пъстрата по състав армия на Василаки позволили на местните българи да опознаят по-отблизо нрава, обичаите и култовите практики на голяма група западни християни, както и да воюват заедно с тях срещу централната власт в Константинопол.²⁰ Византийското духовенство обаче имало основания да разглежда всичко това като една заплаха за православната принадлежност на част от подвластното му паство.

Трето, Продължителят на Скилица регистрира първата поява на нормани в териториите на Охридската архиепископия, при това – в контекста на един опит за провъзгласяване на нов император с благословията на „архиепископа на цяла България“ в старата българска столица. Макар архиепископ Йоан Лампин (1065–1078) да отказал съдействие на Василаки, описаните от Скилица събития загатват за особеното положение на Охрид като един значим църковен и политически център във вътрешността на Балканите, където се кръстосвали и конфронтирали твърде разнопосочни политически интереси.

В края на краищата, нашествието на норманските войски в западните предели на Балканите през 1081–1085 г. превърнало антилатинската пропаганда сред покореното българско население в наложителна необходимост за византийските власти: макар и временно, под контрола на норманите попаднали Драч, Скопие, Сървия, Мъглен, Воден, Битоля и др.²¹ През лятото на 1082 г. хаосът и отчуждението на местното население

²⁰ Тук само щепомним, че българите, които живеели по протежение на *Via diagonalis*, посрещнали без особена симпатия през зимата на 1064–1065 г. една невиджана маса от 12 000 немски поклонници, предвождани от архиепископа на Майнц и епископите на Утрехт, Регенсбург и Бамберг, които преминали от устието на р. Морава, през Тракия и Константинопол на път към Йерусалим. Впечатлението на епископа на Бамберг Гюнтер от това пътуване е отразено в *Пространните Алтайхски летописи*: „Унгарците ни слугуваха с недоверие, българите прикрито ни ограбваха, избегнахме откритите изстъпления на узите, видяхме по гръцки и имперски надменните жители на Константинопол“: *Annales Altahenses Maiores. Ex recensione W. de Giesebrecht et E. L. B. ab Oefele. Editio altera. Recognovit E. L. B. ab Oefele (= MGH. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum). Hannoverae, 1891, p. 67.* Този пасаж не е отразен при представянето на извора в ГИБИ II, с. 375.

²¹ Относно норманските нашествия в Южна Италия и на Балканите като важен

ние от централната власт достигнали такива мащаби, че охридчани се осмелили открито да поканят и приемат в града си Боемунд Тарентски, който обаче скоро се оттеглил оттам поради отказа на византийския комендант да му предаде доброволно крепостта на Охрид.²² Макари Теофилакт Охридски да не бил все още архиепископ на „цяла България“ по това време, повече от едно десетилетие по-късно той не пропуснал да припомни на видинския митрополит (и то доста цветисто) нелоялността на охридските жители:

„Кумани ли имаш, които нахлуват отвън? Но какво са те в сравнение с охридчани, които действат срещу мен от столицата?... Лукави граждани ли имаш? Но те са деца в сравнение с нашите граждани българи или, за да не се обиди голямата злоба в нашия град, какво са твоите вселукави в сравнение с нашите простаци мокренци? Всичко сравних с това, което има в Охрид, защото ти го знаеш, като немалко време си живял в тази долина на плача, та само с намек да ти покажа цялото чрез неговата част“.²³

Агресивната политика на Роберт Гюискар и неговия син Боемунд спрямо Константинопол се оказала твърде изгодна за Папството. С превземането на Бари от норманите през 1071 г. Византия изгубила последната си опорна точка на Апенинския п-ов, а заедно с това и възможността да влияе пряко върху църковните диоцези в Южна Италия и Сицилия, които се намирали под върховенството на константинополския патриарх. Когато през 1088–1089 г. папа Урбан II завързал с император Алексий I Комнин контакти, прераснали в преговори за възстановяване на църковното единство, римският първосвещеник явно разглеждал Боемунд Тарентски, неговия брат Роже и техния чичо, графа на Сицилия Роже I (1072–1101), като свои съюзници за устано-

фактор за нагнетяване на антилатински и антизападни настроения във Византия през втората половина на XI в.: *Shepard, J. Aspects of Byzantine attitudes and policy towards the West in the tenth and eleventh centuries. – Byzantinische Forschungen, 13 (1989), 94–96.*

²² *Annae Comnenae Alexias. Rec. D. Reinsch, A. Kambylis (= CFHB, XL/1). Berolini et Novi Eboraci, 2001, p. 153.* Превод: ГИБИ VIII, с. 46. По този повод В. Златарски възкликва: „Боемунд, повикан от самите охридчани се настанил в Охрид, огнището на ромсизацията в тая страна и резиденцията на българския архиепископ, но не можал да превземе самата му крепост“ (*Златарски, В. История на българската държава..., с. 175*).

²³ ГИБИ IX/2, с. 141 (писмо № 57). Според М. Мълет в този пасаж се съдържа алюзия за събитията от 1082 г., а самото писмо предпазливо е отнесено към 1095 г. или към „друг момент на проблеми с куманите“: *Mullet, M. Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop (= BBOM, Vol. 2). Aldershot, 1997, 126–127, 270, 315.*

вяването на юрисдикцията на Рим в подвластните им територии. Според митрополита на Калабрия Василий, натоварен от константинополския патриарх Николай III Граматик (1084–1111) да води преговори с Урбан II през 1089 г., на църковен събор в Мелфи папата отхвърлил правото на патриарха да ръкополага в Калабрия, защото нему (на Урбан) принадлежала грижата да ръкополага архиереите „в цяла Италия и Сицилия, и чак до самия Тесалоники“.²⁴

Ако се доверим на това сведение, има основания да се смята, че в началото на своя понтификат Урбан II се е надявал военният натиск на норманите в зоната на Западните Балкани да продължи, което би дало възможност на Рим да възстанови своите древни права над църковните структури в земите на диоцеза Илирик, включително и над Охридската архиепископия. При това положение едва ли може да ни учуди, че съвременникът на тези събития Теофилакт Охридски също се включил в антиланиската полемика със своя трактат *В какво обвиняват латинците*, написан най-вероятно по повод на диспутите около опита за църковно обединение от 1089–1091. Умерената му позиция спрямо Западната църква намира логично обяснение, ако си представим неговата загриженост за трудното и деликатно положение, в което би се озовала поверената му архиепископия, в случай че норманите възобновели своите нашествия.

В края на краищата, Първият кръстоносен поход наистина станал повод през 1096 г. войските на Боемунд Тарентски отново да навлязат в западните български земи на път към Константинопол. Във връзка с това Теофилакт Охридски с голяма горчивина разказва в свое писмо до епископа на Китрос за „преминаването на франките или нашествието, или какво друго да кажа не зная, което така ни занимаваше и отвличаше, че дори себе си не чувствавахме. Толкова се бяхме опили от горчивата му чаша и бяхме изпаднали в странно състояние или, по-добре да кажа: като изпихме предназначената за грешниците утайка, завъртяхме се, полетяхме като пияни и всичката ни мъдрост изчезна“.²⁵

Няма да е пресилено да се каже, че размириците и кръвопролитията, съпътствали преминаването през българските земи на отправящите се на Изток различни кръстоносни армии през 1096–1101 г., както и

²⁴ *Holtzmann, W.* Die Unionsverhandlungen zwischen Alexios I. und Papst Urban II. im Jahre 1089. – BZ, 28 (1928), S. 65. Вж. също: *Бармин, А.* Римско-византийские переговоры 1089–1091 гг.: отзвуки в религиозной полемике. – Византийские очерки. Труды российских ученых к XXII Международному конгрессу византинистов. Санкт-Петербург, 2011, с. 25.

²⁵ ГИБИ IX/2, 132–133 (писмо № 52).

второто норманско нашествие на Балканите (1107–1108)²⁶, допринесли чувствително за разгарянето на още по-силни антизападни настроения²⁷ и създали предпоставки за сплотяването на българите около религиозните ценности, източник на които бил Константинопол.

Като симптом за тенденциите в разгърналата се по това време пропаганда срещу „франкските еретици“ може да се разглежда често отбелязаното в историографията обстоятелство, че в пространното гръцко житие на св. Климент Охридски († 916) при описанието на религиозните спорове между учениците на св. Методий и немското духовенство („франките“) във Великоморавия Теофилакт Охридски използва и развива някои пасажии срещу *Filioque*, които черпи от собствения си антилатински трактат.²⁸

²⁶ Подробности вж. у: *Златарски, В.* История на българската държава..., 222–252; *Гагова, К.* Кръстоносните походи и средновековна България. София, 2002, 11–24; *Койчева, Е.* Първите кръстоносни походи и Балканите. София, 2004, 26–84. Събитията от последните две десетилетия на XI в. не се вметват в иначе интересното обобщение, че „антилатинската агитация на византийските йерарси, както изглежда, не е намерила благоприятна почва в южнославянска среда затова, защото местното население по същество не се е сблъсквало с латините, а негов главен враг (наред със завоевателите гърци) били постоянно нахлуващите през Дунав номадски племена“: *Флоря, Б.* У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.). Санкт-Петербург, 2004, с. 11.

²⁷ Срв. *Гюзелев, В.* Папството и българите през средновековието. Пловдив, 2009, 137–138. Напълно основателно П. Ангелов отбелязва напоследък, че „преминаването на кръстоносците през Балканите допринесло за формирането на определени етнически представи както у западноевропейците, така и у българите, в които превес взело съзнанието не за общност, а за различие по отношение на изповядваната ценностна система“: *Ангелов, П.* Чуждите народи в представите на средновековния българин. София, 2013, 154–155. Вж. също: *Ангелов, П.* Западноевропейците в представите на средновековния българин. – ИПр, 2011, № 5–6, 103–114; *Angelov, P.* The Man of the West through the eyes of medieval Bulgarians. – *Bulgaria Mediaevalis*, 2 (2011), 409–416.

²⁸ *Милев, А.* Гръцките жития на Климент Охридски. София, 1966, 46–47. Има основания да се твърди, че в България антизападните настроения са били разпространени още преди страната да бъде покорена от Византия. Напълно основателно Г. Литаврин отбелязва, че „в ранната българска книжнина главно място било отделено на историята на преследванията срещу Методий и на гоненията срещу неговите ученици от страна на немското духовенство във Велика Моравия и на така наречената догма за „триезичието“ на латините, които признавали за свещени сизици само древноеврейския, гръцкия и латинския и отказвали на църковнославянския да бъде равноправен с тях. Колебливата позиция на Папството по въпроса за триезичието и гоненията на латините срещу учениците на Кирил и Методий дискредитирали Западната църква в очите на българската знат – светската и особено духовната“: *Литаврин, Г.* Христианство в Болгарии..., с. 185.

Прокараният през житието догматичен акцент, който на практика измества на заден план централния за по-старите Кирило-Методиеви извори мотив за борбата на славянските просветители срещу западното „триезичие“ (в контекста на което между другото се споменава за *Filioque*), очевидно представлява отглас от активното участие на охридския архиепископ в актуалната антилатинска полемика от края на XI и началото на XII в. Така Теофилакт в края на краищата превръща своите герои Климент, Наум, Горазд и техните безименни сподвижници в непокосими защитници на византийското православие:

„Франките принуждавали учениците на Методий да се присъединят към лъжливото учение, а те пък защитавали вярата на отците. Първите били готови да извършат всичко, а вторите да понесат всичко. Франките безчовечно изтезавали едни, на други разграбвали домовете, като прибавяли алчност към нечестия си, а трети, и то стари и надминали Давидовата възраст, влачели голи из трънаци. Те, достойни за съдбата и бесилото на Юда, продавали на юдеите по-младите свещеници и дякони“.²⁹

Колкото и парадоксално да звучи, дори често отбелязваният от изследователите „помирителен тон“ на Теофилакт спрямо „прегрешенията на латините“ би могъл да се разглежда като симптом за това, че сред българите, а и във Византия като цяло, негативизмът спрямо западните християни вече бил напуснал богословската и литургичната област, за да се настани в чисто битовата сфера и да прекрачи отвъд правилата на нормалното човешко общуване.

Византийските власти едва ли са пропуснали да се възползват от все по-силните настроения сред българите срещу западните християни. Затова може да се допусне, че именно през втората половина на XI и първите десетилетия на XII в. били изготвени някои от най-ранните славянски преводи на редица полемични текстове против латинската ерес – една мащабна дейност, която би могла да се свърже с активно функционирали по това време западнобългарски манастирски книжовни центрове в Средец и неговите околности,³⁰ макар че не можем да изключим вероятността преводи да са били правени в Охрид или на Атон. Така се оформило първоначалното ядро на един корпус от славянски антикатолически текстове, който постепенно бил допълван

²⁹ Милев, А. Гръцките жития..., с. 111; Iliiev, I. The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition. – BBg, 9 (1995), p. 93.

³⁰ С тези манастири се свързва появата на най-ранния цикъл от старобългарски историко-апокалиптични произведения от втората половина на XI в.: Топкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина..., с. 25.

и „обогатяван“ през следващите столетия с нови произведения на южнославянските и руските преводачи и книжовници.³¹

Макар тази проблематика да е слабо проучена и често да отвежда изследователите към взаимно изключващи се решения на неясните въпроси около датировката и локализацията на тези преводи, към първоначалния антилатински корпус може да се отнесат предназначените най-вече за низовото духовенство и обикновените вярващи анонимни текстове *Повест полезна за латините*, *Слово за немската заблуда*, *как ги научи Петър Гъгивия на ерес*³², *Кратко сказание за латините* и *За франките и останалите латини* (приписвана понякога в гръцките преписи на патриарх Фотий).³³ Не е изключено в него да са влизали и

³¹ Прокарваната от В. Златарски твърде крайна теза за провежданата от византийските власти политика на асимилация („роменизация“) на покореното българско население и целенасочено унищожаване на старобългарското книжовно наследство не се ползва с поддръжка в съвременната историография: *Mullet, M.* Theophylact of Ochrid..., 266–274; *Божилков, И., Гюзелев, В.* История..., 387–388. На този фон трудно можем да се съгласим без редица уточнения и уговорки с това литературните процеси през периода на византийското владичество да бъдат интерпретирани през призмата на едно твърде изкуствено очертавано противопоставяне между „официалната литература на гръцки език“ и българската „локална, народностно-съхраняваща традиция“, като „за връзки и влияния между двете насоки е трудно да се говори, тъй като те отразяват противоположни идейни, художествени и обществени интереси“: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008, с. 399.

³² Вж. по-долу, с. 75–77.

³³ Гръцкият текст е публикуван от Й. Хергенрютер под условното заглавие *Opusculum contra Francos: Hergenroether, J.* Monumenta graeca ad Photium ejusque historiam pertinentia. Ratisbonae, 1869, 62–71. За това произведение, създадено скоро след 1054 г., използвано от Никита Сеид и Йоан Клавдиополски и преведено на латински през 1178 г. от близкия до император Мануил I пизански духовник Хуго Етеригано, вж.: *Darrouzès, J.* Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins. – REB, XXI (1963), 53–56; *Kolbaba, T.* The Byzantine Lists: Errors of the Latins. Urbana, 2000, p. 178; *Kolbaba, T.* The Legacy of Humbert and Cerularius: The Tradition of the ‘Schism of 1054’ in Byzantine Texts and Manuscripts of the Twelfth and Thirteenth Centuries. – In: Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides. Ed. By Ch. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin. Aldershot, 2003, p. 54 сл. Интересно е направеното през последните години предположение, че *Opusculum contra Francos* представлява преработка на едно гръцки антилатинско полемично съчинение, написано през 50–60-те години на XI в. от киевския митрополит Ефрем: *Čičurov, I.* Ein antilateinischer Traktat des Kiever Metropoliters Ephraim. – FM, T. 10. Frankfurt am Main, 1998, 335–343; *Чичуров, И.* Схизма 1054 г. и антилатинская полемика в Киеве (середина XI–начало XII в.). – Russia Mediaevalis. T. IX (1998), 43–53; *Бармин, А.* Полемика и схизма..., 302–306; *Чичуров, И.* Антилатинский трактат киевского митрополита Ефрема (ок. 1054/55–1061/62 гг.) в составе греческого канонического сборника Vat. Gr. 828. –

свързваните обикновено с XIV в.³⁴ преводи на посланието на венецианския архиепископ Доминик до антиохийския патриарх Петър, отговора на патриарха, посланието на константинополския патриарх Михаил Кируларий до същия патриарх Петър и отговорът на последния.³⁵

Разбира се, въпросът относно възникването на това своеобразно славянско „досие“ на Великата схизма изисква продължително и задълбочено проучване, за което подсказва изказаното наскоро от Г. Баранкова мнение, че южнославянският произход на интересуващите ни преводи не може да се смята за сигурен поради тяхната непроученост в текстологично и особено в лингвистично отношение.³⁶ Предположе-

Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Сер. I. Богословие. Философия. 2007, № 3 (19), 124–132. За средновековния славянски превод на произведението, поместван в т.нар. *Сръбска кормчая* и запазен в най-ранни преписи от втората половина на XIII в. вж.: Попов, А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV в.). Москва, 1875, 58–69; *Sels, L.* Lawless, Forbidden and Abominable Customs: *О Латиньхъ сирѣчь Фроугохъ*, a Slavonic list of Latin errors. – In: (Mis)Understanding the Balkans. Essays in Honour of Raymond Detrez. Ed. by M. De Dobbeleer, S. Vervaeke. Gent, 2013, 271–288 (дава сведения и за един втори, по-късен славянски превод на гръцкия текст).

³⁴ Вж. например: *Thomson, F.* The Corpus of Slavonic Translations Available in Muscovy. The Case of Old Russia's Intellectual Silence as a Contributory Factor to Muscovite Cultural Autarky. – In: Christianity and the Eastern Slavs. Vol. I. Slavic Cultures in the Middle Ages. Ed. by B. Gasparov and O. Rayevsky-Hughes (= California Slavic Studies XVI). Berkeley–Los Angeles–Oxford, 1993, p. 184; *Турилов, А.* Кичевский сборник „Болгарской апокрифической летописью“. – РВг, XIX (1995), № 4, с. 35; *Гюзелев, В.* Папството и българите..., 283–284; *Турилов, А.* Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян. Этюды и характеристики. Москва, 2012, с. 508.

³⁵ Предложената концепция за появата на ранния цикъл от славянски преводи на византийски антикатолически съчинения може да наложи известно преосмисляне на тезата, че през XI в. „контактите на Охрид с Русия са се осъществявали на неофициално равнище, като се изразявали основно в преписване от източнославянски книжовници на западнобългарски оригинали в скрипториумите на Константинопол, Атон, Олимп и други международни центрове на общение на православното монашество“. *Флоря, Б., Турилов, А., Иванов, С.* Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. Санкт-Петербург, 2000, с. 139.

³⁶ *Баранкова, Г.* Рецензия за: *Николов, А.* Повест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма. София, 2011. – Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия I. Богословие. Философия, 2011. № 5 (37), 119–123. Като се има предвид липсата на директни свидетелства, разбираеми са изказаните от И. Билярски съмнения дали *Повест полезна за латините* „е била преведена в българските земи под византийска власт, и по-специално в западните земи, в Охридската архиепископия“, макар че той самият приема това за вероятно: *Biliarsky, I.* The Tale of the Prophet Isaiah: The Destiny and Meanings of an Apocryphal Text. Leiden, 2013, 55–56, n. 76. Karo

нието на изследователката за евентуален руски произход на произведенията е малко вероятна, но следва да се има предвид с оглед на редица вече известни факти относно т.нар. „първо източнославянско влияние“ на Балканите, с други думи – проникването на редица руски по произход преводни и оригинални текстове от XI–началото на XIII в. сред българите и сърбите до края на XIV в.³⁷

Въпреки всички неясноти, появата на най-ранните текстове от славянското „досие“ на Великата схизма най-късно към края на XI в. и паралелното им битуване на Балканите и в Киевска Русия следва да се разглеждат като проява на очерталата се през тази епоха тенденция към изграждането на една византийско-българска (а в по-широк план византийско-славянска) духовна общност, основана върху православията и рамкирана от имперската система на Константинопол.³⁸

оставим коментирания вече въпрос за ситуацията в териториите на Охридската архиепископия, в западните български земи по това време все още функционирали някои български манастирски средища, с които бихме могли да свържем интересувашите ни преводи на антилатински произведения от гръцки език. Допълнителен аргумент в полза на това е – както ще видим по-нататък – влиянието на *Повест полезна за латинците* върху анонимния автор на *Българския апокрифен летопис*, който работи именно в тези краища. Общо за западнобългарските манастирски книжовни средища вж. бел. 30 по-горе, а също: *Thomson, F.* Continuity in the Development of Bulgarian Culture during the Period of Byzantine Hegemony and the Slavonic Translations of Works by the Three Cappadocian Fathers. – In: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на Св. Методий. Т. II. София, 1989, 140–153; История на българската средновековна литература..., 399–404.

³⁷ *Сперанский, М.* Из истории русско-славянских литературных связей. Москва, 1960, 7–103; *Турилов, А.* Межславянские культурные связи..., 239–285.

³⁸ *Тепкова-Заимова, В.* Между Охрид и Търново (Оформяне на църковната и културна политика в Търновска България). – В: Търновска книжовна школа. Т. 6. Велико Търново, 1999, 340–341.

2. Из славянското „досие“ на Великата схизма

Нека първо се обърнем към проблема за общия характер на византийската антикатолическа („антилатинска“) полемика. Няма съмнение, че от времето на нейното зараждане при патриарх Фотий през 60-те години на IX в. до завладяването на Константинопол от османските турци през 1453 г. тя извървяла дълга еволюция, обусловена от променящите се политически, културни и етнически реалности в Югоизточна Европа и Близкия изток. Както отбелязва Т. Колбаба, тази полемична традиция не може и не бива да бъде разглеждана като някакъв застинал набор от „вечни“ обвинения и опровержения срещу догматичните нововъдения и порочните обичаи на западните християни. Според американската авторка, „даден въпрос ставал един от жизнено важните проблеми в гръцката богословска литература само когато бил обект на обсъждане в рамките на православния свят... Дебатите за латинските практики и вярвания се ожесточили не толкова заради същинската значимост на обсъжданите проблеми, а по-скоро поради фундаментални колебания какво означава да бъдеш православен, подвластен на империята християнин – какво означава, както биха го казали те, да бъдеш благочестив ромей“.³⁹

Това ни подсеща, че в рамките на средновековния православен свят полемичната литература трябвало да формира, утвърди или преформулира определена идентичност⁴⁰, която имала редица не само религиозни, но и политически, а понякога и етнокултурни аспекти. Тук е уместно да се позовем на И. Дуйчев, който отбелязва: „Византия даде на средновековна Русия християнството, но заедно с това я снабди с духовни оръжия за борба срещу всички форми на хетеродоксия и ерес... Като снабди русите с всички тези полемически произведения, Византия разбира се допринесе чувствително за укрепването на тяхното правоверие, което се разви като фактор в руската история дотам, че започна да се идентифицира с представата за националност“.⁴¹

³⁹ Kolbaba, T. Byzantine Perceptions of Latin Religious „Errors“: Themes and Changes from 850 to 1350. – The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Ed. by A. Laiou and R. Mottahedeh. Washington, 2001, 118–119.

⁴⁰ Срв. Cameron, A. Disputations, polemical literature and the formation of opinion in the early Byzantine period. – Dispute Poems and Dialogues in the Ancient Medieval Near East. Ed. by G. Reinink and H. Vanstphout. Leuven, 1991, 91–108 (repr. in: Cameron, A. Changing Cultures in Early Byzantium. Aldershot, 1996, II).

⁴¹ Дуйчев, И. Introduction. – in: Попов, А. Istoriko-literaturnyj obzor drevne-russkich polemicheskch sočinenij protiv latinjan (XI–XV v.). With an introduction by Ivan Dujčev. London, 1972, p. IV.

Написани по повод появата на лондонското репринтно издание (1972) на книгата на А. Попов върху „древноруските полемични съчинения срещу латините“ (1875), тези обобщения на И. Дуйчев до голяма степен са валидни за България и Сърбия, където възникнали и в продължение на векове се преписвали и разпространявали почти всички средновековни славянски преводи на византийски антикатолически съчинения, анализирани от Попов. В не по-малка степен те могат да бъдат отнесени към румънските княжества Влахия и Молдавия, където същите тези текстове, разпространявани първоначално в български и сръбски преписи, а впоследствие често копирани от местни книжовници, изиграли важна роля за оформянето на едно специфично самосъзнание, представляващо „амалгама от вяра и религиозни практики, преплетени със старинни народни обичаи и вярвания, предавани от поколение на поколение“.⁴²

Още през 1910 г. А. Яцимирски, най-добрият чуждестранен познавач на славянските ръкописи, съхранени във влашките и молдавските манастирски библиотеки, отбеляза необходимостта да бъдат проучени систематично средновековните южнославянски преписи на полемичните антикатолически текстове.⁴³ И досега обаче това не е направено. Съвременните изследователи обикновено се задоволяват с цитиране на двете най-фундаментални съчинения по въпроса – книгата на А. Попов⁴⁴ и рецензията на А. Павлов.⁴⁵ За съжаление, тези автори анализират главно източнославянски ръкописи и не познават добре южнославянската традиция на тези текстове, която намира отражение и развитие във влашките и молдавските манастирски средища през XV–XVII в. Може да се каже, че от края на XIX в. насам проблемът за рецепцията на византийската религиозна полемика срещу католическия Запад сред балканските православни славяни е бил поставян и разглеждан само мимоходом или на базата на ограничен и ръкописен материал.⁴⁶

⁴² *Hitchins, K.* The idea of Nation among the Romanians in Transylvania, 1700–1849. – In: *Nation and National Ideology: Past, Present and Prospects. Proceedings of the International Symposium held at the New Europe College, Bucharest, April 6–7, 2001.* Bucharest, 2002, 83–84.

⁴³ *Яцимирский, А.* К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности. IX–XI. – ИОРЯС, Т. XV (1910), № 1, XI, с. 56.

⁴⁴ *Попов, А.* Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV в.). Москва, 1875.

⁴⁵ *Павлов, А.* Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. Санкт-Петербург, 1878.

⁴⁶ Вж. например: *Качановский, В.* Из истории сербской литературы. I. Полемическая литература против латинян и еретиков. – Известия Историко-филологического

Редно е да отбележим обаче, че през последните десетилетия се появиха немалко стойностни изследвания, посветени на славянските преводи на редица антилатински текстове на Григорий Палама, Нил Кавасила и Варлаам Калабрийски.⁴⁷ Макар тези произведения на „високото“ византийско богословие да не са обект на нашите проучвания, тяхното бързо проникване в репертоара на българските и сръбските книжовници в контекста на исихастките диспути около средата на XIV в. представлява интерес, доколкото свидетелства за духовния климат през тази бурна епоха, от която произхождат и най-ранните оцелели сборници, включващи по-старите славянски преводи на антилатински текстове.

Проучванията върху интересувашите ни тук произведения донякъде се усложняват от едно специфично обстоятелство: твърде рядко

института князя Безбородко в Нежине, XVIII (1900), 1–52.

⁴⁷ *Иванова-Константинова, К.* Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. (Исихазмът и неговото проникване в България). – СтбЛ, 1 (1971), 209–222; *Иванова, К.* Отражение борьбы между исихастами и их противниками в переводной полемической литературе балканских славян. – Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6–11 Septembre 1971. Publ. par M. Berza, E. Stănescu. Vol. II. Bucarest, 1975, 167–175; *Kakridis, I.* Die opuscula Barlaams von Kalabrien in kirchenslavischer Übersetzung. – Die Welt der Slaven 31 (1986), 37–46; *Kakridis, I.* Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen im 14. Jahrhundert. München, 1988; *Лазич, М.* Исихазам српске књиге. Ниш, 1999; *Кахридис, Ј.* Византијска, античка и схоластичка традиција у српскословенским преводима дела Григорија Паламе и Варлаама Калабријског. – Српска књижевност у контексту европске књижевности [= *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/2]. Београд, 2002, 25–31; *Kakridis, I.* Barlaam von Kalabrien, *Gegen der Lateiner*. Edition der serbisch-kirchenslavischen Übersetzung nach der Handschrift, Dečani 88. – Хиландарски зборник, 11 (2004), 181–226; *Scarpa, M.* Gregorio Palamas slavo. La tradizione manoscritta delle opere. Recensione dei codici. Milano, 2012; *Тасева, Л.* Антилатинската полемика на Григорий Палама и Варлаам Калабрийски в частите от XVI век на кодекс Дечани 88 и славянската ръкописна традиция. – РВг, 36 (2012), № 4, 39–61; *Kakridis, I., Taseva, L.* Die kirchenslavische Übersetzung der antilateinischen Schriften von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien – eine Herausforderung für die Editionsphilologie. – In: Schweizerische Beiträge zum XV. Internationalen Slavistenkongress in Minsk, August 2013. Hrsg. E. Velmezova (= Slavica Helvetica 83). Bern, 2013, 117–133; *Rigo, A., Scarpa, M.* Le opere antilattine di Gregorio Palamas a Bisanzio e tra gli Slavi (XIV–XV secolo). – In: Réduire le schisme? Ecclésiologies et politiques de l'Union entre Orient et Occident (XIIIe–XVIIIe siècle). Blanchet, M., Gabriel, F. Paris, 2013, 151–161; *Scarpa, M.* La tradizione manoscritta slava delle opere contro i latini di Gregorio Palamas. – In: Vie per Bisanzio. Atti del VII Congresso Nazionale dell'Associazione Nazionale di Studi Bizantini. Bari, 2013, 735–749; *Kakridis, Y., Taseva, L.* Gegen die Lateiner. Traktate von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien in kirchenslavischer Übersetzung [= MLSDV, 63]. Freiburg i. Br., 2014.

средновековните книжовници преписват отделни полемични текстове; по-често са копирани цели колекции от такива творби. При това положение, наблюденията върху всеки конкретен текст неизбежно следва да бъдат допълнени с анализ върху съпровождащите го произведения с идентична насоченост. Съставът на тези колекции, чиито най-ранни оцелели български и сръбски преписи се отнасят към 60–70-те години на XIV в., често варира чувствително, понеже мнозина от преписвачите не се стеснявали да променят последователността на текстовете, да пропускат някои от тях и да ги заместват с други, заимствани от различни ръкописи. Независимо от това, биха могли да бъдат идентифицирани и поне частично реконструирани някои от най-ранните сборници с антилатинска насоченост, които намират отражение в по-късната традиция. Така или иначе, пълноценното реализиране на тази научна задача е твърде трудоемко и изисква дългогодишни изследователски усилия. Затова тук ще се спрем в детайли само върху част от произведенията, които влизат в състава на един голям корпус от антилатински текстове, обозначен от нас с по-скоро условното наименование „славянско досие на Великата схизма“.

**Славянски превод на *Първото послание*
на константинополския патриарх Михаил Кируларий
до антиохийския патриарх Петър III относно причините
за Великата схизма (1054 г.)**

Първото послание на Михаил Кируларий до антиохийския патриарх Петър III (1052–1056) не е точно датирано, но със сигурност отразява атмосферата във византийската столица в дните около 16. VII. 1054 г., когато Великата схизма става факт, след като пратениците на вече покойния папа Лъв IX (1049–1054) отлъчват и анатемосват в църквата *Св. София* константинополски патриарх и неговите съмишленици. И наистина, една от целите на Кируларий е да сподели със своя кореспондент гнева и възмущението си от поведението на папските легати, предвождани от кардинал Хумберт; ала посланието преследва и друга по-съществена цел – да покаже нагледно, че Римската църква е изпаднала в ерес и че източните патриарси следва да прекратят каквото и да е общение с нея.⁴⁸

⁴⁸ Издание на гръцкия текст: Will, C. Acta et scripta..., 172–184: „Μιχαὴλ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, τοῦ Κηρουλαρίου, πρὸς Πέτρον, τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας“ (препечатано в: PG CXX, Parisiis, 1880, coll. 781–794). Вж. също: Grumel, V. Les registres

Разпространяваният сред българи и сърби превод на посланието, който се радва на популярност и в източнославянската ръкописна традиция, представлява силно съкратена и отчасти преработена версия на първообразния гръцки текст, в която все пак са съхранени някои от най-язвителните пасажии:

„Какво ли да кажа, или как да разкажа за тяхната гордост и безсрамие: как влязоха при мен, без да ми кажат и дума, или поне малко да преклонят глави, и не пожелаха да ми поднесат обичайния поздрав от своя епископ; нито пожелаха, когато се бяхме събрали на събора, да седнат по-назад от митрополитите, според предадения ни изначално обичай, смятайки това като обида за себе си. Какво ли да кажа за още по-голямото им безумие, че не се смириха дори пред царската власт и величие, като се превъзнасяха твърде и смятаха, че стоят по-високо от всички, [и] влизаха в двореца с кръст и скиптри, и нито едно от тези неща не сториха подобаващо“.⁴⁹

Нататък патриархът помества един списък на прегрешенията на латините, който се превръща в истински образец и източник на „вдъхновение“ за мнозина православни полемисти през следващите векове.⁵⁰ Този текст дава израз на една радикална нетърпимост не само спрямо религиозната доктрина и литургичните практики на западните християни, но и спрямо редица елементи от културата и традициите им, които нямат никакво отношение към тяхното „правоверие“.⁵¹ Дори за мнозина византийски читатели ще да е било странно, че патриархът указва като еретически отклонения – наред с добавката *Filioque* към Символа на вярата, употребата на неквасен хляб за причастие, разликите при съблюдаването на постите и др. – също и такива не особено значими битови въпроси като навика на западните монаси да ядат свинска мас

des actes du Patriarcat de Constantinople, Vol. I. Les actes des patriarches, Fasc. 3 1043 à 1206. Paris, 1947, 5–7 (No 866). Хронологическата последователност на двете Кирилариеви послания до Петър Антиохийски е обект на дискусии: Бармин, А. Полемика и схизма..., 200–201.

⁴⁹ Дечани № 75, л. 300 б–301.

⁵⁰ Павлов, А. Критические опыты..., с. 43; Kolbaba, T. The Byzantine Lists: errors of the Latins. Urbana and Chicago, 2000.

⁵¹ Както отбелязва Дж. Шепард, „Клеветническият характер на някои от обвиненията, издигнати срещу „латините“ в трактатите от 50-те години на XI в. – яденето на нечиста храна, натрапчивите обвинения за консумацията на месо от удушени животни и много други предположително „юдейски“ практики – подсказват за едно ожесточено, макар и грубо и зле изразено, усещане за отчуждение от Запада“: Shepard, J. Aspects of Byzantine attitudes..., р. 95. Вж. също: Цухлев, Д. Антицърковни движения в България през XIII и XIV векове. – Духовна култура, XXIX (1928), № 37, с. 181; Angold, M. Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261. Cambridge, 1995, 510–511.

вместо масло, обичаите епископите да носят пръстен, а свещениците да се бръснат и други подобни.⁵²

Обвиненията на Михаил Кируларий са анализирани много критично в ответното послание на патриарх Петър. Той отбелязва, че изброените от Кируларий прегрешения на западните християни могат да се разделят на три групи – едни са неподобаващи и следва да се отбягват, други могат да се поправят, а трети са достойни за пренебрежение.⁵³ В края на краищата, антиохийският първосвещеник стига до извода, че премахването на добавката *Filioque* е единственото задължително условие за установяването на нормално църковно общение между източните православни църкви и Рим, а останалите обредни и битови различия – дори толкова дискутираният от византийските богослови въпрос относно безквасния евхаристичен хляб – не са от съществено значение.⁵⁴

Няколко десетилетия по-късно различията между източните и западните християни са коментирани в подобен помирителен дух и от българския архиепископ Теофилакт Охридски, макар че в някои свои

⁵² Обвиненията на Михаил Кируларий срещу латините по същество представляват отзвук от полемиката между Константинопол и Рим през 60-те години на IX в. Във вече споменатото писмо на Николай I до Хинкмар Реймски папата преразказва съдържанието на едно писмо, което Михаил III и Василий I изпратили на Борис-Михаил скоро след като България преминала под юрисдикцията на Рим около началото на 867 г.: „И тъй като получихме и разучихме внимателно същото това писмо заедно с другите писания, стана ни напълно очевидно, че често споменаваните императори диктувайки това писмо са потапяли перото си в блатото на хулата и са си послужили, вместо с мастило с тинята на заблудата. Те наистина се опитват да хулят колкото нашата църква в частност, толкова общо и цялата църква, която си служи с латински език, понеже постим в събота и понеже учим, че светият Дух изхожда от Отца и Сина, докато те признават, че той произлиза само от Отца. Освен това те казват, че ние се отвърщваме от брака, понеже забраняваме на свещениците да имат съпруги, и се опитват да ни хвърлят упрек, задето забраняваме на същите свещеници да помазват с миро челото на кръщаваните. При това те погрешно мислят, че ние получаваме мирото от речна вода. Дори те се стараят да ни охулят, че ние не се въздържае, според техния обичай, от ядене на месо осем седмици преди Пасха и от ядене на сирене и яйца в продължение на седем седмици. Те лъжат освен това, както личи и от другите им писания, че ние в деня на Пасхата, по обичая на юдеите, благославяме и принасяме в жертва върху олгара агне заедно с Господното тяло. Те се стараят също и да ни хулят, че при нас клириците не се отказват да си бръснат брадите и че при нас един дякон става епископ, без да е получил свещенически сан“: *Nicolai I. epistolae*. Ed. E. Perels. – MGH. Epistolarum T. VI (Karolini aevi IV). Berolini, 1925, p. 603.20–34; ГИБИ II, 64–65.

⁵³ *Will, C. Acta et scripta...*, p. 193.12–15; *Чельцов, М.* Полемика между греками и латинянами..., с. 372.

⁵⁴ *Will, C. Acta et scripta...*, 202.15–203.23; *Чельцов, М.* Полемика между греками и латинянами..., с. 377

трудове и той демонстрира подчертано негативното си отношение спрямо Римската църква и „франките“. Независимо от неговото предупреждение, че преливащите от ревност, но слабо осведомени критици на „латинските заблуди“ само „разкъсват тялото Христово заради своята дребнавост“⁵⁵, списъците на западните „ереси“ стават все по-дълги и се ползват с изключителна популярност както във Византия, така и в целия православен свят чак до епохата на късното средновековие.

Тук нямаме за цел да анализираме в детайли слабо проучения въпрос за славянските преводи и преработки на Кирулариевото послание до патриарх Петър. През 1875 г. А. Попов идентифицира два превода (назовани от него „редакции“) – един по-стар и буквален, който му е познат по руски препис от XIV в.⁵⁶, и един по-нов и съкратен, в рамките на който се наблюдават добавки (осем пасажа от анонимната статия *За франките и останалите латини*) и размествания.⁵⁷ Доколкото поне два от достъпните му преписи на „втората редакция“ са сръбски от XV в., авторът приема, че тя „е възникнала сред южните славяни независимо от гореуказаната 1-ва редакция, и оттам вече е била пренесена в руската писменост“.⁵⁸

През 1878 г. А. Павлов отхвърля класификацията на А. Попов, като установява, че т.нар. „първа редакция“ на Кирулариевото послание представлява всъщност пасаж от славянския превод на *Тактикона* на Никон Черногорец.⁵⁹ Този мащабен компендиум беше публикуван наскоро за пръв път от К. Ханик.⁶⁰ По тази причина тук ще се задоволим да възпроизведем по снимки съответния текст с обвиненията срещу латините според препис от 70-те години на XIV в., съхраняван в Рилския манастир под сигнатура 1/16 – един от малкото оцелели до днес старобългарски ръкописи, чието създаване със сигурност може да се свърже с дейността на търновските книжовници от тази епоха (вж.

⁵⁵ *Théophylacte d'Achrida. Discours, traités, poésies. Introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier* (= CFHB, 16/1). Thessalonique, 1980, p. 271. 17–20. Вж. също: *Kolbaba, T. The Byzantine Lists...*, p. 92; *Димитров, Д.* Византия между Изтока и Запада. Към формиране на реципрочния образ. София, 2014, с. 115 сл.

⁵⁶ *Попов, А.* Историко-литературный обзор..., 47–50.

⁵⁷ *Попов, А.* Историко-литературный обзор..., 51–56.

⁵⁸ *Попов, А.* Историко-литературный обзор..., с. 51.

⁵⁹ *Павлов, А.* Критические опыты..., с. 42, 85.

⁶⁰ *Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge. Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jahrhunderts.* Ed. von Chr. Hannick in Zusammenarbeit mit P. Plank, C. Lutzka und T. Afanas'eva unter Heranziehung der Vorarbeiten von I. Doens. Bd. I–II [= MLSDV, 62]. Freiburg i. Br., 2014.

Обр. 1–3).⁶¹

Що се отнася до т.нар. „втора редакция“, според А. Павлов за нея „трябва да се търси особен гръцки оригинал, който по всяка вероятност принадлежи на ръка от XII–XIV век; а за славянския превод на тази статия със сигурност може да се каже само едно: сръбските и руските ѝ преписи не датират по-рано от XV в.“⁶²

Наред с това, авторът публикува по руски препис в ръкопис от библиотеката на Троице-Сергиевата лавра № 177 (от края на XV в.)⁶³ един компилативен списък с обвинения срещу латините, в заглавието на който като автор е указан Михаил Кируларий: *михаила архієппа цѣлѣграда. ѿ ересехъ латыньскіѣ. елика латинѣ прѣз прѣданіа црквнѣ творѣтъ. ихже ради имамы ѿ непришвенныхъ. съвѣрнѣи и апоустѣлытѣи цркви*.⁶⁴ Макарь и да не става дума за отделен превод на интересувашото ни патриаршеско послание, мимоходом ще отбележим, че препис от същия текст (в по-кратка форма) е поместен в сръбски ръкописен сборник от библиотеката на манастира Плевля № 41 от началото на XV в., л. 304 б–307.⁶⁵

Днес изложените по-горе наблюдения следва да бъдат коригирани на базата на редица старобългарски и сръбски преписи на посланието, останали недостъпни за двамата руски учени.

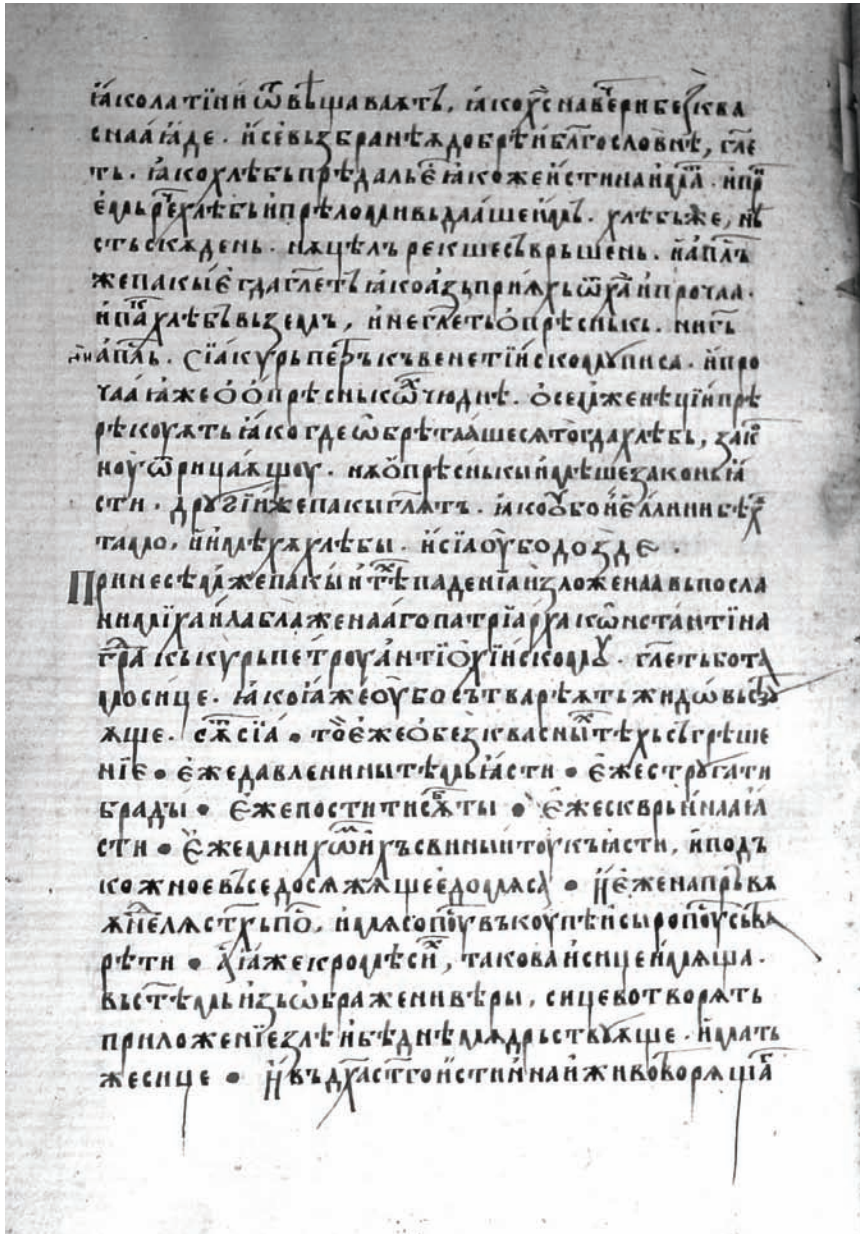
⁶¹ За ръкописа вж.: *Спространов, Е.* Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир. София, 1902, 16–17; *Христова, Б., Караджова, Д., Икономова, А.* Български ръкописи от XI до XVIII, запазени в България. Своден каталог. Т. I. София, 1982, с. 47 (№ 90); *Райков, Б.* Книжовни връзки между Търново и Рилския манастир през Средновековието. – СтбЛ, 15 (1984), 8–11; *Миклас, Х.* Къде са отишли парорийските ръкописи? – Търновска книжовна школа. Т. 5. Велико Търново, 1994, с. 39 (№ 19); История на българската средновековна литература. Съст. Милтенова. София, 2008, с. 557, 619; *Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge...*, I, LVI–LXVII.

⁶² *Павлов, А.* Критические опыты..., с. 43.

⁶³ [Арсений]. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Ч. I. Москва, 1878, с. 160.

⁶⁴ *Павлов, А.* Критические опыты..., с. 44, 151–157.

⁶⁵ Текстът стига до 27-о обвинение срещу латините. Има основания да се предположи, че сръбският препис отразява първоначалния облик на текста, който е бил допълнен по-късно с пасажі от *Повест полезна за латините* и някои други антилатински произведения, за да се появи версията, поместена в ръкопис ТСА № 177. За ръкопис Плевля № 41 вж. *Богдановић, Д.* Инвентар ћирилских рукописа в Југославију (XI–XVII века) (= САНУ. Зборник за историју и књижевност српског народа. I Одељење. Књ. XXXI). Београд, 1982, с. 41 (№ 403); *Станковић, Р.* Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљеваља. Водени знаци и датирање (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. VI). Београд, 2003, с. 15 (1400/1410).

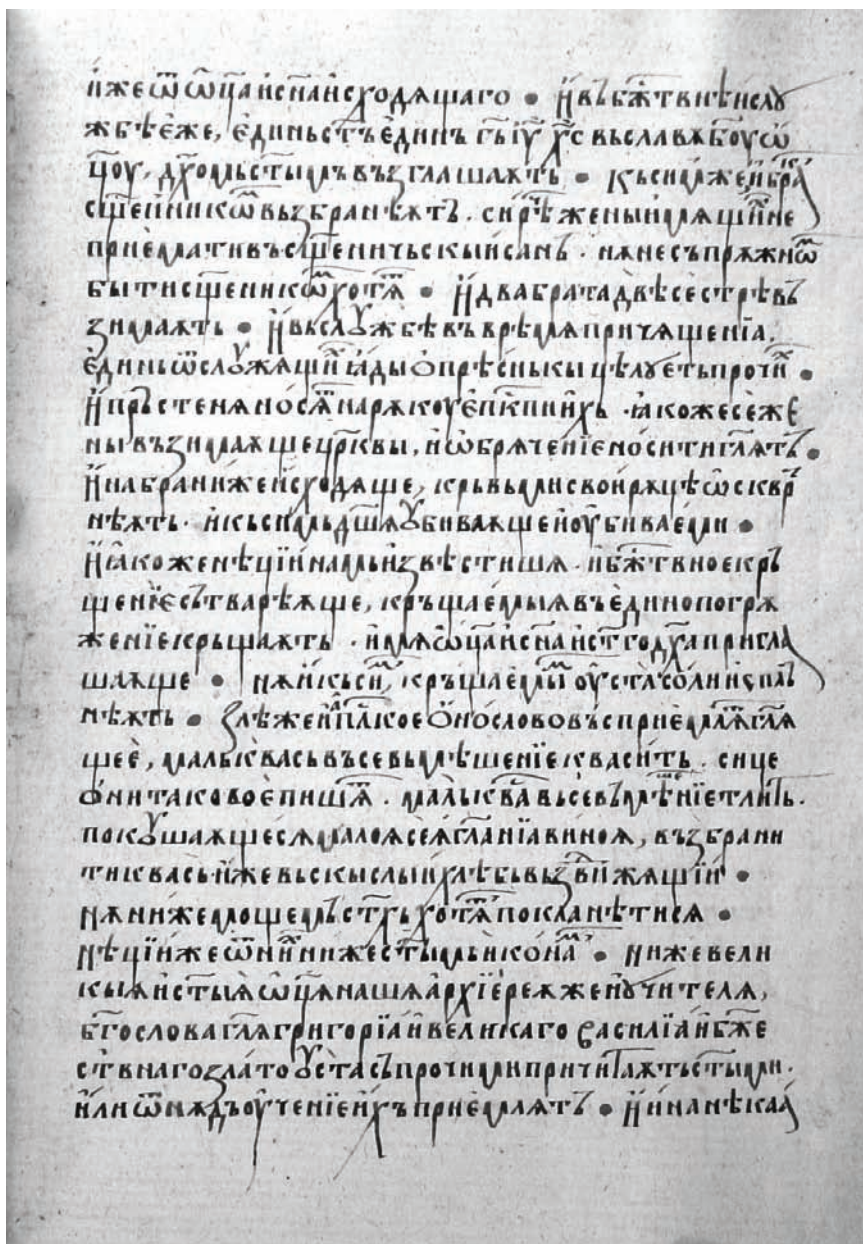

Фиг. 3

Из *Тактикон* на Никон Черногорец, гл. 40 – прегрешения на латините според патриарх Михаил Кируларий

Рилски манастир 1/16, л. 313 б

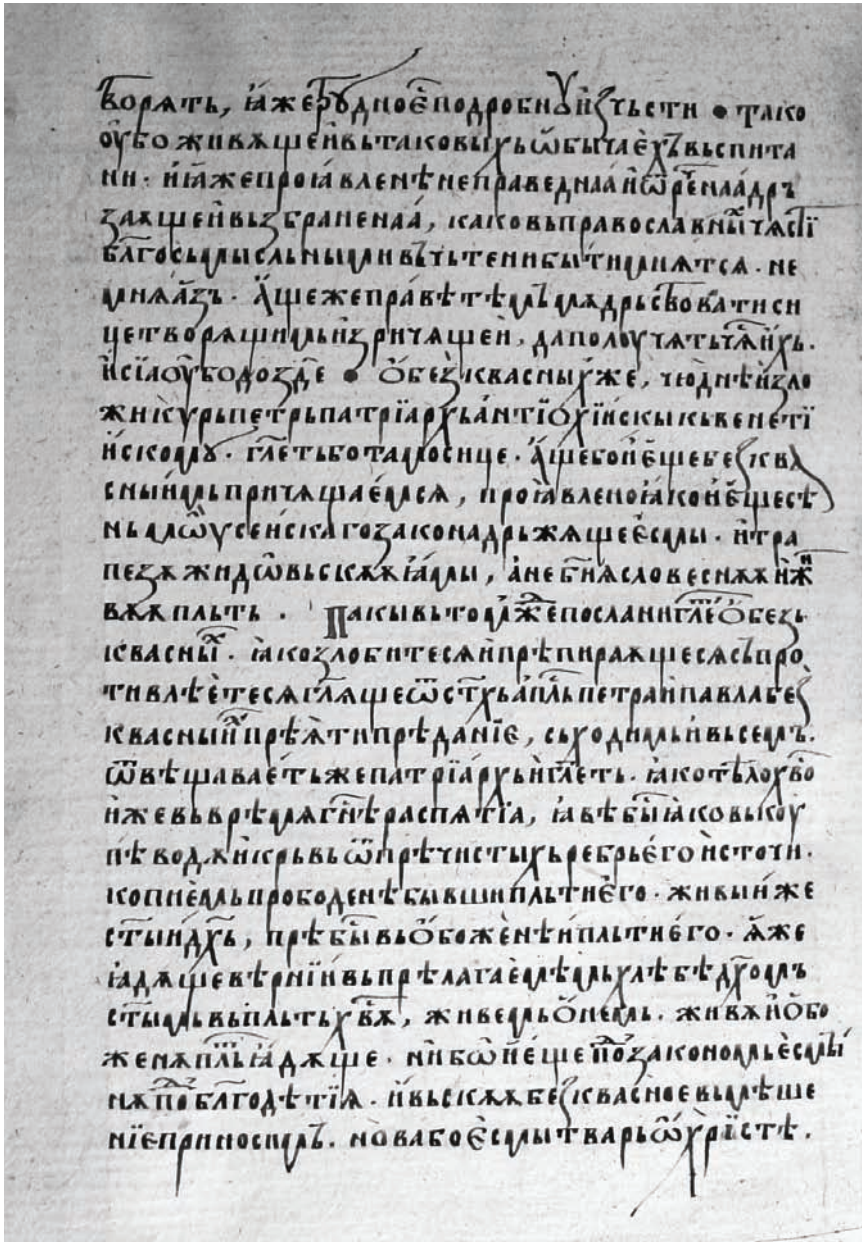
[срв. *Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge...*, II, S. 921.20–923.7]

Фиг. 4

Из *Тактикон* на Никон Черногорец, гл. 40 – прегрешенията на латините според патриарх Михаил Кируларий
Рилски манастир 1/16, л. 314 а

[срв. Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge..., II, S. 923.7–27]

Фиг. 5

Из *Тактикон* на Никон Черногорец, гл. 40 – прегрешенията на латините
според патриарх Михаил Кируларий
Рилски манастир 1/16, л. 314 б

[срв. *Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge...*, II, S. 923.27–32]

Преди всичко, целесъобразно е т.нар. от А. Попов „втора редакция“ на Кирулариевото послание да бъде назовавана просто „славянски превод“. Веднага трябва да се направи уточнението, че в случая имаме работа със силно съкратена преработка на посланието, която включва (според пагинацията на изданието на С. Will от 1861 г.): р. 178. 21–179. 4; 177. 1–35; 180. 1–184. 9. Списъкът на латинските прегрешения обаче в нашия превод силно се разминава в съдържателно отношение с този, който е поместен в оригиналния текст на Михаил Кируларий.

Най-вероятно славянският превод е бил извършен директно от някаква съкратена и преработена гръцка версия на посланието, от типа на тази, публикувана от И. Чичуров по преписи от XIII и XVI в. под заглавие *Тълкувание за франките накратко*.⁶⁶ Наред с това, интересуваният ни модифициран списък от прегрешения демонстрира редица съвпадения със списъка от обвинителни въпроси спрямо латините, поместен от Йоан Клавдиополски в неговото слово *За безквасния хляб*, написано в края на XII в.⁶⁷

Най-ранните фиксации на превода се отнасят към втората половина на XIV в. Що се отнася до класификацията на преписите, те следва да бъдат разделени на *първоначален превод* и *списъци на латинските прегрешения*. Тук даваме сведения само за онези южнославянски преписи, с копия от които разполагаме в момента.

ПЪРВОНАЧАЛЕН ПРЕВОД

Манастир Дечани (Сърбия), № 75, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), сръбски.⁶⁸ На л. 300 б–302: *пѣнїѣ мѣхѣила патрїарха константина града. ѣже посла патрїархоу антиохїскому петрѣ* (Публикуваме този препис в Приложение I.1).

⁶⁶ Čičurov, I. Ein antilateinischer Traktat..., 351–352 (началото на текста е почерпано от Тактикона на Никон Черногорец).

⁶⁷ Бармин, А. Слово „Об опресноках“ Иоанна Клавдиопольского. – Византийские очерки. Труды российских ученых к XX Международному конгрессу византинистов. Санкт-Петербург, 2001, 154–158 (16 обвинителни въпроса към латините).

⁶⁸ Богдановић, Д., Штавлианин-Ђорђевић, А., Јовановић-Ступчевић, Б., Васиљев, А., Цернић, А., Гроздановић-Пајић, М. Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани. Књ. 1. Београд, 2011, 283–294; Скарна, М. Рукопис Деч. 75 и аскетско-монашки зборници XIV века. – Във: Дечани у светлу археографских истраживања. Београд, 2012, 115–119.

Манастир Печка патриаршия (Сърбия), № 83, сборник с полемични и др. текстове от края на XIV в. (1380/1385), сръбски.⁶⁹ На л. 12–15: писаніе миѡхила патрїарха костан'тина граѡ еже посла патрїархоу андїѡхїскѡмѡ петроу.

Манастир Дечани (Сърбия), № 102, сборник от първата четвърт на XV в. (1415/1425), сръбски.⁷⁰ На л. 300 б–302: написанїе миѡхила патрїарха костан'тина граѡ еже посла патрїархоу андїѡхїскѡмѡ петроу.

ГИМ – Москва, Синод. № 374 (307), ок. 1423 г., сръбски.⁷¹ На л. 390 б–393: миѡхила патрїарха костан'тина града. писанїе еже посла патрїархоу андїѡхїскомоу петроу.

Хърватска академия на науките и изкуствата (Загреб), HAZU № III а 47, сборник на Владислав Граматик от 1469 г., сръбски.⁷² На л. 545 б–547 б: писанїе миѡхила патрїарха кон'стантинѡ града. еже посла кѡ вѡженномѡ патрїархѡ антїѡхїскомѡ курь петроу. о ересехѡ латин'скихѡ.

Библиотека на Румънската академия, BAR Ms. Slav. № 155, сборник от третата четвърт на XV в., сръбски.⁷³ На л. 598 б–602: пи-

⁶⁹ Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар [Т. 1]. Београд, 1978, с. 179; Matejić, M., Thomas, H. Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University). Vol. I. Columbus, Ohio, 1992, p. 559.

⁷⁰ Богдановић, Д., Штавлианин-Ђорђевић, А., Јовановић-Стипчевић, Б., Васиљев, А., Цернић, А., Гроздановић-Пајић, М. Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани..., 421–424.

⁷¹ Описание на ръкописа: Горский, А., Невоструев, К. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. III. Книги богослужебные. Ч. 1. Москва, 1869, 163–198; Scarpa, M. Gregorio Palamas slavo..., 112–113. Преписът е публикуван частично: Попов, А. Историко-литературный обзор..., 52–56 (само списъкът с прегрешенията на латините). Уточнена датировка: Дополнения к „Предварительному списку славяно-русских книг XV в., хранящихся в СССР (М., 1986)“. Москва, 1993, с. 53 (№ 55).

⁷² Описания: Mošin, V. Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije. I Dio. Opis rukopisa JUAZU. Zagreb, 1955, 61–67; Христова, Б. Опис на ръкописите на Владислав Граматик. Велико Търново, 1996, 25–48; Scarpa, M. Gregorio Palamas slavo. La tradizione manoscritta delle opere. Recensione dei codici. Milano, 2012, 114–116.

⁷³ Panaitescu, P. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., Vol. I. București, 1959, 219–225; Васиљев, А., Гроздановић-Пајић, М., Јовановић-Стипчевић, Б.

саніе миѡхила патріарѡа коcтантина грѡ. еже поcла кѡ патріарѡу
антиѡхїиcкомоу петроу

Библиотека на Румѡнската академия, BAR Ms. Slav. № 330, сборник от последното десетилетие на XV в., cръбски.⁷⁴ На л. 133 б–135: писаніе миѡхила патріарѡа коcтантїна грѡ. еже поcла патриаїѡа атїоѡїиcкоиѡ петрѡ ѡ ересе латин'cки

Библиотека на Румѡнската академия, BAR Ms. Slav. № 291, сборник-конволют от две части от XV–XVI в., молдавски препис, българска редакция.⁷⁵ На л. 255 б–261: писаніе миѡхила патріарѡа коcтантина грѡ. еже поcла патріарѡу антиѡхїиcкоиѡ петроу

Хилендарски манастир, № 469, сборник-конволют от три части от края на XV–първата половина на XVI в. (III част, л. 186–343, е от първата половина на XVI в., 1530/1540), cръбски.⁷⁶ На л.

Ново датирање cрпских рукописа у Библиотеци Румунске академије наука. – АП, 2 (1980), с. 50 (№ 20). Рѡкопиcт първоначално принадлежал на атонския манастир Ксенофонт, през втората половина на XVIII в. бил донесен в молдавския манастир Нямц от Паисий Величковски (1722–1794).

⁷⁴ *Panaiteacu, P.* Manuscrisele slave..., 99–103; *Васильев, Л., Гроздановиѡ-Пајиѡ, М., Јовановиѡ-Ступчевиѡ, Б.* Ново датирање..., с. 59 (№ 75); *Милтенова, А.* Egotarokriseis. Съчиненията от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература. София, 2004, с. 111.

⁷⁵ Описания: *Яцимирский, А.* Славянские рукописи румынских библиотек (= С6О-РЯС, Т. 79). Санкт-Петербург, 1905, 442–443 (№ 136; датировка: XV в.); *Panaiteacu, P.* Manuscrisele slave..., 390–391 (датировка: XV–XVI в.); *Constantinescu, R.* Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340–1640. București, 1984, 195–196 (отбелязва, че филиграните са от XV в.); *Panaiteacu, P.* Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române. Vol. II. Ediție îngrijită de D.-L. Aramă și revizuită de G. Mihăilă cu o prefață de G. Ștrempel. București, 2003 (в съответните обобщаващи таблици е възприета датировката в първия том на каталога от 1959 г.); *Mircea, I.* Répertoire des manuscrits slaves an Roumanie. Auteurs byzantins et slaves. Révision du texte slave P. Bojčeva. Révision du texte français S. Todorova. Sofia, 2005, p. 232 (ръкописът е отнесен към XV в.).

⁷⁶ *Богдановиѡ, Д.* Каталог ѡирилских рукописа манастира Хиландар..., 179–180; *Kakridis, I.* Codex 88 des Klosters Dečani..., 20–21 сл.; *Matejić, M., Thomas, H.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., p. 559; Славянские рукописи афонских обителей. Сост. А. А. Турилов и Л. В. Мошкова под ред. А.-Э. Тахиаоса. Фессалоники, 1999, с. 318 (№ 799); *Станковиѡ, Р.* Водени знаци хиландарских cрпских рукописа XIV–XV века (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ѡирилских рукописа, Т. VII). Београд, 2007, 358–359; *Scarpa, M.* Gregorio Palamas slavo..., 101–103. Прецизната датировка въз основа на водните знаци прави доста вероятна хипотезата на Б. Ангелов, че този раздел на ръкописа

276–279 б: писаніе миѡхила патрїарха константинѡ грдѡ. еже посла къ влѣкненоу патрїарху антїѡхїнскѡмѣ кѹ петроу. о ересехъ латинскихъ

НБС – Белград, Рс 43, сборник от 1540 г., сръбски.⁷⁷ На л. 360 б–363 б: писаніе миѡхила патрїарха константинѡ грдѡ. еже посла патрїархѡ антїохїнскѡмѣ петроу

Манастир Николяц (Черна гора), № 49, сборник от 1556 г., сръбски.⁷⁸ На л. 122–125: писаніе миѡхила патрїарха константинѡ грдѡ. ѿ посла патрїархѡ антїохїнскѡмѣ петроу. о ересѣ латинскихъ

Хиландарски манастир, № 301, номоканон от 1620 г., сръбски.⁷⁹ На л. 120 б–123: посланіе патрїарха миѡхила кѡнстантинѡ грдѡ. еже посла патрїархѡ алѣксандрѡскѡмѣ кѹ петроу. о ересехъ латинскихъ

Важно е да се има предвид, че преписите на *Първоначалния превод* най-общо могат да бъдат разделени на две групи. Към първата спадат най-старият препис Дечани № 75 (л. 300 б), BAR Ms. Slav. № 291 (л. 256) и др., в които – в съответствие с гръцкия оригинал – се упоменава, че папа Вигилий отказвал да осъди учението на известния несторианец Ива, епископ на Едеса (435–457):

„ТАКОЖЕ И ХѢЛНОЕ ПОСЛАНІЕ ЛѢКАВАДО ИВА НЕ ВЪСХОТѢ ѠТРЕЦИ СЕ“⁸⁰;
„ἔτι δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἰβᾶ ἐπιστολὴν“⁸¹

В редица от преписите на произведението обаче този текст е пропуснат: Печ № 83 (л. 12 б), Дечани № 102 (л. 257), BAR Ms. Slav. № 155 (л. 599), HAZU № III а 47 (л. 545 б), BAR Ms. Slav. № 330 (л. 133 б),

е бил преписан от Висарион Дебърски (*Ангелов, Б.* Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. III. София, 1978, с. 221, 224, 226).

⁷⁷ Описания и сведения за ръкописа: *Штавланин-Ђорђевић, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Чернић, А.* Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Књ. 1. Београд, 1986, 85–90; *Scarpa, M.* Gregorio Palamas slavo..., 117–119.

⁷⁸ *Богдановић, Д.* Инвентар ћирилских рукописа у Југославији..., с. 35 (№ 302); *Станковић, Р.* Данирање и водени знаци рукописних књига манастира Никољца. – АП, 16 (1994), 179–181 (№ 49).

⁷⁹ Описания и сведения за ръкописа: *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., 129–130; *Matejic, M., Thomas, H.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., р. 454; Славянские рукописи афонских обителей..., с. 315 (№ 791).

⁸⁰ Дечани № 75, л. 300 б.

⁸¹ *Will, C.* Acta et scripta..., р. 179.1–2.

Николяц № 49 (л. 233), НБС 43 (л. 361) и др. Същият пропуск е отразен и в руски преписи, на които не е необходимо да се спираме специално. Очевидно е, че става дума за съкращение, извършено в един доста ранен етап от разпространението на текста.

СПИСЪЦИ НА ЛАТИНСКИТЕ ПРЕГРЕШЕНИЯ

Версия А

Манастир Св. Богородица край Плевля (Черна гора), № 12, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), български.⁸² На л. 273 б–275: *сказаніе въкратцѣ іересемъ латин'скый* (Публикуваме преписа в Приложение I.2).

НБС – Белград, Рс 11, сборник от края на XIV в. (1390/1400), сръбски.⁸³ На л. 27–28: *сказаніе въкратцѣ іеремъ латин'скимъ*

⁸² Липсва пълно описание на ръкописа, в по-старата научна литература той доста неясно е определян като *Типик* според заглавието на поместения в началото му *Тактикон* на Никон Черногорец; *втората част* на ръкописа (л. 256 б–289), която ни интересува тук, представлява антилатински сборник от различни полемични, догматични и исторически текстове; в края на ръкописа (л. 290–306 б) са поставени отговорите на Атанасий Александрийски на въпросите на княз Антиох. По-подробно описание вж. в първия раздел на Гл. II. Отделни сведения за ръкописа вж. у: *Богдановић, Д.* Инвентар ћирилских рукописа в Југославију..., с. 33 (№ 270 – ръкописът е определен като „македонски“); *Георгиевски, М.* Рукописне збирке у манастирским библиотекама у Црној Гори и македонски рукописи у њима. – В: *Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа на Цетињу одржаног 26 и 27. октобра 1987 године.* Цетиње, 1989, 335–339; *Станковић, Р.* Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљеваља. Водени знаци и датирање (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. VI). Београд, 2003, с. 7; *Поп-Атанасов, Ѓ.* Уште еднаш за Краткото Кирилово житие и за неговите преписи. – *Кирилометодијевистика*. Т. 2. Скопје, 2004, с. 201, 203–206, 210–214; *Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge...*, LXVII–LXVIII.

⁸³ Описания и сведения за ръкописа: *Штавланин-Ђорђевић, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Цернић, А.* Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије..., 20–23; *Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р.* Датирање и водени знаци српских ћирилских рукописних књига Пећке патријаршије. – АП, Т. 13 (1991), с. 11, 50; *Велев, И.* Средновековни книжевни антологии. Ракописните антологиски зборници во македонската книжевна традиција. Скопје, 2000, 110–114; *Поп-Атанасов, Ѓ.* Уште еднаш за Краткото Кирилово житие..., с. 201.

Версия Б

*Хиландарски манастир, № 455, сборник от последната трета на XIV в., сръбски.*⁸⁴ На л. 273–276 б: *ѡѣ исписахѡ ѡчести ереси латинскыѣ*

Версия В

*Манастир Николяц (Черна гора), № 52, сборник от последната четвърт на XV в., сръбски.*⁸⁵ На л. 122–125: *се же ереси ѡ сѣи, исписан'ни михаиломъ патриархомъ констан'тина града*

Списъците на латинските прегрешения представляват извлечения от текста на *първоначалния превод* на Кирулариевото послание, като идентифицираните от нас версии нямат пряка връзка помежду си, за което свидетелстват различните им заглавия, както и различните завършеци на текста.

Няма съмнение, че двата преписа на *Версия А* имат общ произход. Направената съпоставка между най-стария сръбски препис на *първоначалния превод* в Дечани № 75 (*Д*) и списъка с латински прегрешения от старобългарския ръкопис Плевля № 12 (*П*) показва редица различия. Така например, налице е разминаване в номерацията на главите с латинските прегрешения, най-съществената причина за което е сливането в *П* като гл. 4 на две глави, които съответстват в *Д* на гл. 3 и гл. 5. Нататък има и други размествания, като и двата списъка приключват с една и съща по съдържание глава, която в *Д* е номерирана като 29, а в *П* няма номер и е слята с последната номерирана гл. 28.

Наблюдават се и някои характерни лексикални разнечетения:

1. *Д*, л. 301 б (обв. 20): *желкы* *П*, л. 274 (обв. 19): *жел'вы*
2. *Д*, л. 301 б (обв. 20): *мачкы* *П*, л. 274 (обв. 19): *кѡткы*
3. *Д*, л. 301 б (обв. 22): *ѣдиночѣдаго* *П*, л. 274 б (обв. 22): *ѣдинороднааго*
4. *Д*, л. 301 б (обв. 28): *приводеще* *П*, л. 274 б (обв. 28): *прилагажце*

⁸⁴ Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., 174–175; Matejić, M., Thomas, H. Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., р. 547; Славянские рукописи афонских обителей..., 290–291 (№ 738); Станковић, Р. Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века..., с. 69.

⁸⁵ Милтенова, А. Апокрифни произведения в манастирските сборници (постановка на въпроса). – КМС, 3 (1986), 265–270; Станковић, Р. Данирање и водени знаци рукописних књига манастира Никољца..., 182–183 (№ 52, 1485/1495).

Наред с това, на редица места в *Д* липсват думи и цели пасажии, които фигурират в *П*, без да е очевидно дали става дума за вторични добавки или за отстранени при редактиране сегменти от първоначалния превод. Ето само някои по-характерни примери:

1. *Д*, л. 301 (обв. 5): Попове ѥ на бранѣ сѣ сѣ воискамин. и крѣви проливашѣ възвращаю сѣ и литѣргїсаю. еже не дѣитѣ ни ѥдиноиѣ сѣеникѣ

П, л. 273 б (обв. 4): попове нхѣ на бранѣ нехѣдѣ сѣ своини воискамин на сѣпостаты. и проливашѣ крѣви възвращаѣт сѣ и литѣргїсѣ. еже неѣдостойно ѥ въсѣкомѣ сѣни'никѣ сѣ творитѣ

2. *Д*, л. 301 (обв. 10): Въ сѣхѣ апѣ правилѣ. десѣта главизна сице глѣтѣ. аще кто сѣ еретникѣ на мѣтѣ станѣ. или въ домѣ или въ црѣви. да ѣлѣчи сѣ ѣ црѣви. онн же не тѣкмо пою сѣ армѣни, нхѣ сѣи ѣци проклѣше. нѣ и причѣщаю сѣ сѣ нѣи

П, л. 273 б (обв. 9): Въ сѣи апѣ правилѣ. десѣта главизна сице глѣтѣ. аще кто сѣ еретникѣ на мѣтѣ станѣ. въ коемѣ лико мѣстѣ, или въ домѣ. или въ црѣви. да ѣлѣчит сѣ ѣ црѣви. онн же не тѣкмо поѣтѣ сѣ армѣни, нхѣ сѣи ѣци ѣлѣчишѣ и проклѣшѣ. и причѣщаѣт сѣ сѣ нѣи. и сѣлѣ ѣлѣт сѣ сѣ нѣи

3. *Д*, л. 301 б (обв. 18): .иѣ. И чѣны крѣтѣ на ѣбразѣ свой ѥдинѣ прѣстоѣ начрѣтаю. ѣко моноѣелнтѣне.

П, л. 274 (обв. 17): И чѣнын крѣтѣ на ѣбразѣхѣ своихѣ ѥдинѣмѣ прѣстоѣмѣ начрѣтаѣтѣ. ѣко моноѣелнтѣне. и тако причѣстници ерѣси нхѣ ѣбрѣтаѣт сѣ

4. *Д*, л. 301 б (обв. 28): и въ ѣправданїе сѣвѣ привоѣще слѣ сѣ

П, л. 274 б (обв. 28): въ ѣправданїе. сѣвѣ прилагаѣще слово сѣ. ѣко да малымѣ словомѣ снѣмѣ. ѣблѣгатн и ѣвращатн квасѣ. нхѣ квасѣнѣ хлѣбѣ подѣнѣаѣ.

Изложеното дотук ни позволява да допуснем, че отразеният във *Версия А* списък на прегрешенията на латините е бил изготвен въз основа на един специфичен старобългарски препис от първоначалния

превод на Кирулариевото послание. Така или иначе, бъдещите проучвания следва да изяснят не само въпроса кога се е появил този списък, но и кога е бил преведен (или пък компилиран върху основата на готови текстове) неговият първоизточник.

Що се отнася до *Версия Б*, засвидетелствана в доста ранен препис Хилендар № 455 от последната трета на XIV в., удаде ни се да установим, че тя произлиза от препис на първоначалния превод, подобен на този в ръкопис НБС Рс 43 от 1540 г., където списъкът на латинските прегрешения е отграничен от предшестващия го текст на Кирулариевото послание с червенословното подзаглавие „Ѹѣ ѿчести исписахѿ ереси латин'скыѣ“⁸⁶, практически идентично със заглавието на списъка от Хилендар № 455. В последния обаче завършекът на текста е преработен силно спрямо изходната версия с цел изложението да бъде пренасочено от първоначалния му адресат патриарх Петър към всички православни християни:

„Ѹа вѣкратцѣ исписахѡмъ. тако да иматъ вѣдѣти всаки хрїанинъ лѣкавствиа ѿ. да не мнѣти иматъ тако въ единомъ шпрѣсньцѣ съгрѣшають. нь познавшѣ ѿселѣ прочаа ѿ стрѣп'тиваа дѣла влюдеи' се. причтен'ни да вѣтъ съ ными же сѣтъ дѡни. ꙗко да съхранить на ѿ сѣ прѣлѣсти въ бл҃гочѣсти своемъ въ вѣкы вѣкомъ.“⁸⁷

Повест полезна за латините

По време на своето заточение в Тоболск през 60-те години на XVII в. католическият мисионер и полемист Юрий Крижанич (1618–1683) се опитва да си обясни причините за църковния разкол между източните и западните християни и между другото отбелязва: „А след това, около година 1054⁸⁸, патриарх Михаил Кируларий осъдил и проклед римляните за това, че принасят просфора от безквасен хляб. А цар Константин Мономах по същото време обещал награда на всички, които биха писали нещо против латините. Тогава се появили някакви безименни и безумни люде, който написали онези различни книжчици и списъци: лишени от всякакъв разум и разсъдък, пълни с глупости и шутовски басни.“⁸⁹

⁸⁶ НБС Рс 43, л. 361 б.

⁸⁷ Хилендар № 455, л. 276 а–б.

⁸⁸ В текста е допусната механична грешка и е указана 1004 г.

⁸⁹ „А за тех времен, окол года 1004, патриарх Михаил Кирулар естѣ осудил и про-

Разбира се, написаното от Ю. Крижанич до голяма степен е плод на литературно преувеличение – не съществуват исторически сведения Константин IX Мономах (1042–1055) да е обещавал пари за написването на антилатински полемични произведения, дори напротив, известно е, че императорът по редица чисто политически причини бил изключително недоволен и разтревожен от взаимното отлъчване и анатемите, които си разменили в Константинопол през лятото на 1054 г. кардинал Хумберт и патриарх Михаил Кируларий.⁹⁰

Анализираната от нас *Повест полезна за латините* представлява средновековен славянски превод на едно от многото анонимни византийски произведения, които били създадени и намерили широко разпространение в империята още през първите десетилетия след Великата схизма от 1054 г., и за които Юрий Крижанич се изказва с толкова жлъч и ирония не само в приведения пасаж от неговите записки, но и в своята кореспонденция.⁹¹

кликнал (sic!) Римлян за еретиков: за то что неквашену проскуру приносят. А царь Костантин Мономах в оно же время естъ обещал мыто всем, кои беху что писали супрот Латином. Тогда суть ся проявили некои безименны и безумны люди: кои суть написали разны те книжицы и списки: празны всякого разума и разбора, полны глупости и шутских басней“: [Крижанич, Ю.] Русское государство в половине XVII века. Рукопись времен царя Алексея Михайловича. Открыл и издал П. Безсонов. Москва, 1859, Прил. 4, с. 202.

⁹⁰ Тук ще се позовем само на оценката на Д. Никъл, която достатъчно красноречиво сумира деликатното положение на византийския василевс в така създалата се ситуация: „Император Константин... до голяма степен не бил в състояние да укроти хиерократичния гняв на своя патриарх. Събитията от 1054 г. действително са едно ярко опровержение на византийския цезаропапизъм. Схизмата станала в пълен разрез с волята и съветите на императора, който искрено желал за съхрани приятелството с папството; тя била дело на църковната йерархия“ – Nicol, D. Byzantium and the papacy in the eleventh century. – Journal of Ecclesiastical History, 13 (1962), p. 10.

⁹¹ През 1647 г. Ю. Крижанич посещава Москва и се запознава с публикувания там през 1644 г. огромен компендиум с антилатински и антиеретически текстове, известен като *Кирилова книга*. Католическият полемист е особено възмутен от поместените там анонимни произведения: „И те са пълни не само с възбуждащи омраза, но даже и с най-безнравствени басни и измислици, които злобата на гърците е избъвала срещу Римската църква с такива гнусни слова, че те не подобават на никой приличен човек, а само на някой циник“ (Белокуров, С. Из духовной жизни Московского общества XVII века. Москва, 1902, Приложения, с. 238). Едно от тези произведения е статията *О римском отпадении* (гл. 25 на *Кириловата книга*), която представлява руска интерполирана и съкратена версия на *Повест полезна за латините*. Крижанич я превежда на латински език и я поставя на първо място в подготвения през 1656 г. в Рим за публикуване (и останал неиздаден) ръкопис на своята *Bibliotheca schismaticorum universa*: Попруженко, М. Несколько замечаний о сочинениях Юрия Крижанича. – ИОРЯС, Т. II (1897), 304–307. В известен сми-

Трябва да отбележим, че гръцките полемични текстове, които описват историческите корени и конкретните събития и обстоятелства, довели до продължаващото и до днес разцепление между източното и западното християнство, си остават много повърхностно проучени. През 1869 г. Й. Хергенрютер публикува някои от тези произведения, но системни проучвания върху тях отсъстват. Вниманието на повечето изследователи по традиция е съсредоточено върху полемичните произведения на повече или по-малко известни византийски богослови или върху популярните във византийската традиция списъци на еретическите вярвания, обредните практики и традициите на изпадналите в ерес западни християни, назовавани обикновено със събирателното понятие „латини“, което с едни или други уговорки (тук не смятаме да се спираме специално на този проблем) съответства на утвърдили се в съвременността термин „католици“. Необходимостта от специално изследване и изготвяне на критически издания на анонимните византийски полемични текстове с историческа насоченост – и по-специално на публикуваните по отделни преписи от Й. Хергенрютер три *Opuscula de origine schismatis*⁹² – беше отбелязана още през 1963 г. от Ж. Дарузес⁹³, но реализирането на подобен научен проект засега остава само едно добро пожелание.

Отбелязваме всичко това, тъй като интересуващата ни *Повест полезна за латините* представлява средновековен славянски превод на византийско съчинение от категорията на издадените от Хергенрютер *Opuscula*, преписи от което до момента не са ни познати. Силно впечатлява обаче обстоятелството, че този текст, който ще да е имал твърде маргинален статут във византийската традиция⁹⁴ поради наивното

съл може да се каже, че Ю. Крижанич е първият изследовател на *Повест полезна за латините*, макар неговите цели и мотиви да не са имали научен характер.

⁹² Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium..., 154–181.

⁹³ Darrouzès, J. Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins. – REB, XXI (1963), 50 (n. 1).

⁹⁴ Тук искаме да подчертаем, че дори да не са запазени преписи от гръцкия първоизточник на славянската *Повест полезна за латините*, това все още не означава, че текстът е бил твърде маргинален в рамките на византийската традиция и че през определени периоди не е бил ценен в някои среди. Нека дадем един симптоматичен, макар и твърде късен пример. През 1692 г. йерусалимският патриарх Доситей II (1669–1707) възнамерявал да създаде своя печатница в Москва и дори изпратил на руските власти описание на множество антилатински и антиеретически текстове, които смятал да публикува в първото си издание: *Фонкич, Б.* Йерусалимский патриарх Досифей и его рукописи в Москве. – ВВр, 29 (1969), с. 289. На първо място в този опис е поставено едно от вече споменатите *Opuscula de origine schismatis*, което очевидно е било възприемано дори в края на XVII в. като авторитетно и исто-

си и твърде объркано съдържание, се е радвал на забележителна популярност в славянския православен свят. В редица ръкописни сбирки в Сърбия, Черна гора, Русия, Румъния, Украйна, на Атон и др. днес се съхраняват десетки копия от славянската версия на този антилатински памфлет, поместван в средновековните сборници най-често под заглавието *Повест полезна за латините, как се отлъчиха от гърците и от светата Божиа църква*.

Тук ще представим накратко съдържанието на това произведение, за да може читателят да си изгради още от самото начало една обща представа за широкия набор от събития, теми и проблеми, засегнати от анонимния автор, който твърде често е пренебрегвал историческата истина за сметка за сметка на своята основна цел – да опише в най-неблаговидна светлина откъсването на латините от православната вяра, което закономерно довело до църковния разрыв между Константинопол и Рим, а в по-общ план и до дълбокото политическото отчуждение и враждебност между Византийската империя и света на западните християни.

В началото на текста се изтъква единодействието между папа Адриан I и четиримата „вселенски“ патриарси на свикания от император Константин VI и императрица Ирина Седми вселенски събор (787 г.), който възстановил иконопочитанието. След издигането в Константинопол на нова поредица от владетели иконоборци обаче папа Лъв III провъзгласил за цар (т.е. император) Карл Велики („латинския княз Карул“), който мечтаел да властва над „всички латински родове и над всички гърци“ и да завладее Константинопол. Пристигналите пък заедно с Карул в Рим „латински“ монаси, свещеници и учители се оказали прикрити еретици, които започнали да учат миряните да се причестяват с безквасен хляб и изповядват, че Светият Дух изхожда не само от Отца, но и от Сина.

Нататък са описани страданията и униженията, на които били изложени от императора иконоборец Теофил преминаващите през Константинопол на път към Рим пратеници на йерусалимския патриарх Тома – Михаил Синкел († 846) и неговите ученици Теофан и Теодор Грапти.

рически издържано въведение към съставената от патриарха догматическа „паноплия“, макар за всеки съвременен изследовател да е очевидно, че този текст е наситен с твърде много неточни или просто тенденциозни твърдения. Визираното в описаното произведение е поместено в ръкопис ГИМ – Синод. Греч. № 250 (л. 120 б–126), съставен по поръка и под надзора на Доситей. Описание: *Владимир, архим.* Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) библиотеки. Ч. I. Рукописи греческия. Москва, 1894, с. 336.

Следващите два раздела на *Повестта* представят борбата на папа Лъв III и папа Бенедикт III срещу „латинските еретици“ в Рим. Едино-мислието между „четиримата велики патриарси“ и римските първосвещеници било нарушено през времето на император Лъв VI Мъдри, когато тайният почитател на „латинската ерес“ папа Формоза⁹⁵ започнал открито да изповядва, че Светият Дух изхожда от Отца и от Сина, и да приема причастие от безквасен хляб. Така Рим се откъснал „едновременно от империята и от Църквата“, което дало основание на патриарха на Константинопол Сергий и на останалите трима патриарси да отлъчат и предадат на анатема имената на римските папи.

„Оттогава и от царството се отлъчиха латините, и от четирите патриаршии, и завладяха Рим за себе си, и бяха врагове на всички православни християни повече от всеки. Съблазниха и много народи от скитите, които живеят от външните страни на Рим на запад, тъй като бяха безсловесни и нямаша свои книги, и ги обърнаха в своята скверна вяра – едни чрез съблазън, а други с насилие. И така изпаднаха в много различни ереси.“

Нататък съставителят на повестта подробно изброява и анатемосва отклоненията на латините от православието и традициите на Църквата⁹⁶, след което описва стремежа им напълно да се откъснат от гърците и тяхното царство и да утвърдят свое царство с център в Рим. За да постигне това, някакъв неназован по име папа повикал от Британия „аламанския княз“, който се заклея никога да не замисля нещо враждебно на римляните, да пребивава в покорство и послушание пред папата, и никога да не се откъсва от латините и от Римската църква. Тогава папата го коронясал и постановил оттук насетне „от латините да се поставя папата в Рим, а в Британия – цар от аламаните, наместо от Константинопол.“

⁹⁵ Името на Формоза тук се свързва с въвеждането на добавката *Filioque* в Рим под въздействие на Фотиевото окръжно послание до източните архиерейски престоли за свикване на Константинополския събор през 867 г. Според патриарха, нечестивото учение, че св. Дух произлиза не само от Отца, но и от Сина било посято сред българите от някои неназовани поименно „епископи на мрака“, единият от които бил тогавашният епископ на Порто Формоза: *Photius. Epistulae et Amphilochia...*, p. 47; ГИБИ IV, с. 101.

⁹⁶ Напоследък Г. Баранкова обърна внимание, че този списък на латинските прегрешения може и да представлява славянска интерполация, добавена към първичния текст на *Повестта* от нейния славянски преводач: *Баранкова, Г.* Рецензия за: *Николов, А.* Повест полезна за латините..., с. 120. Склонни сме да се съгласим с това мнение, особено като имаме предвид и някои наблюдения на А. Павлов, които подсказват за такава възможност: *Павлов, А.* Критическите опыты..., с. 79, 151–157.

Нататък се описва как византийските императори успяват да покръстят три големи „скитски“ народа, по традиция враждебни спрямо „гръцкото царство“: българите, русите и унгарците. Започналите нашествия на множество народи „от изток, север и юг“ обаче отслабили царството на гърците и позволили на латините да привлекат неукрепналите в християнството унгарци към своята вяра. От север гръцкото царство било нападнато от „варварите, които се наричат кумани“, които опустошавали „цяла Европа“, и като преминавали реката Истър, достигали до Тракия и до Константинопол. От изток „измаилтяните, наричани перси“ воювали из „цяла Азия, даже и до Бяло море“. Наред с това „агаряните, които сами се наричат сарацини“, също се „откъснали“ от гръцкото царство и завладели Сирия, Палестина, Йерусалим, Нубия, Египет и Либия, а техните кораби достигали до Константинопол.

Повестта завършва с обобщението, че „латините, като видяха тези войни на езичниците срещу гърците, веднага и те станаха още по-големи разорители на християнската земя и църквата Божия и така утвърдиха своята злочестива вяра и своите ереси по земята.“

ОБЗОР НА ПРОУЧВАНИЯТА И ИЗДАНИЯТА НА *ПОВЕСТ ПОЛЕЗНА ЗА ЛАТИНИТЕ*

Един от първите изследователи, които се спират – макар и мимоходом – върху *Повест полезна за латините*, е барон Розенкампф. В своя обзорец труд върху средновековните славянски номоканони той причислява това произведение към категорията на онези богословски, „собствено руски и български, не преведени от гръцки статии, които се намират в различни древни преписи на Кормчая книга.“⁹⁷ Барон Розен-

⁹⁷ *Розенкампф, барон.* Обзорение Кормчей книги в историческом виде. Москва, 1829, Примечания к Введению, с. 247. Трябва да отбележим, че в началото на очерка си върху тези допълнителни статии, помествани в състава на кормчиите от т.нар. *Кирилова фамилия* (т.е. сръбската кормчая, която се различава от пергаментната *Рязанска кормчая от 1284 г.* и от руската печатна кормчая), авторът ги определя сумарно като руски, макар да допуска, че някои от тях са от южнославянски (български) произход: „Относно руските статии, влизащи в състава на Кормчая книга, при изследването на източниците на древното канонично право трябва да започнем с това да разграничим статиите, *преведени от гръцки*, от тези, които са съчинени в *Русия* или в други южни славянски краища... собствено руските статии, намиращи се в преписите от Кириловата фамилия, са били съчинени от руски йерарси и принадлежат към състава на древните законови книги, употребявани през XIII, XIV и следващите столетия до отпечатването на Кормчая книга“ (*Розенкампф, ба-*

кампф очевидно смята *Повест полезна за латините* за славянски текст, но той се въздържа да обоснове мнението си, като привежда единствено заглавието на произведението с уточнение, че то е било поместено в *Руския хронограф* (гл. 159) и е влязло отчасти във въведението към Никоновото печатно издание на руската кормчая (1652).⁹⁸

Прави впечатление, че малко по-нататък в своя труд барон Розенкампф се спира на статията „О римском отпадении“, за която отбелязва, че представлява „най-древен превод от гръцки“ и е била включена от патриарх Никон в състава на печатната кормчая.⁹⁹ Като се има предвид, че тази статия съдържа по-голямата част от текста на *Повест полезна за латините*, допълнен с някои други материали, остава неясно защо барон Розенкампф е склонен да характеризира самата *Повест полезна за латините* като славянско по произход произведение.

Използваният от барон Розенкампф препис на сръбската кормчая (РГБ, Рум. № 233, XVI в.), към който са добавени *Повест полезна за латините* и няколко други антилатински статии, е описан подробно през 1842 г. от А. Востоков, който също отпраща читателя към гл. 159 на *Руския хронограф*.¹⁰⁰

През 1858 г. А. Лилов разглежда подробно някои от полемичните текстове, поместени в публикуваната през 1644 г. в Москва *Кирилова книга*. Той отделя специално внимание на статията *О римском отпадении* и я характеризира като „превод от гръцки, направен в най-далечни времена“.¹⁰¹ Особено важно е да се отбележи, че в подкрепа на своето твърдение А. Лилов указва някои фрагменти от евентуалния гръцки оригинал на славянския текст, публикувани през 1648 г. от Лъв Алаций в книгата му *За вечното разбирателство на Западната и Източната църква*.¹⁰²

рон. Обзорение Кормчей книги..., Примечания к Введению, 203–204).

⁹⁸ Розенкампф, барон. Обзорение Кормчей книги..., Примечания к Введению, с. 250.

⁹⁹ Розенкампф, барон. Обзорение Кормчей книги..., Примечания к Введению, с. 260.

¹⁰⁰ Востоков, А. Описание русских и словенских рукописей Румянцовского музея. Санкт-Петербург, 1842, с. 306. Нататък авторът уточнява (с. 308), че този ръкопис у барон Розенкампф фигурира като № 9 от библиотеката на граф. Н. П. Румянцев (ср. Розенкампф, барон. Обзорение Кормчей книги..., Введение, с. 11).

¹⁰¹ Лилов, А. О так называемой Кирилловой книге. Библиографическое изложение в отношении к глаголемому старообрядству. Казань, 1858, с. 184.

¹⁰² Лилов, А. О так называемой Кирилловой книге..., с. 185, бел. 1. Ср. *Leonis Allatii De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione, libri tres*. Coloniae Agrippinae, 1648, p. 571, 572, 588, 606, 608. Вж. също Niess, H. Kirche in Rußland zwischen Tradition und Glaube? Eine Untersuchung der Kirillova kniga und der Kniga o vere aus der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts. Göttingen, 1977, S. 32.

Тезата за гръцкия произход на *Повест полезна за латините* е възприета и от Ф. Смирнов, който свързва най-късните исторически събития, споменати в произведението, с епохата на османското нашествие: „Статията завършва с известие за завоеванията на турците, но още не се говори за превземането на Константинопол.“¹⁰³ Впрочем, твърдението му, че визираниите тук агаряни, наричани измаилтяни, следва да се идентифицират с османските турци, не се покрепя от никакви директни указания в самия текст и не може да бъде възприето като меродавно.

Междувременно българският просветител от Велес Й. Хаджиконстантинов – Джинот публикува в *Цариградски вестник* голям пасаж от един съкратен старобългарски препис на *Повест полезна за латините*.¹⁰⁴ Това първо свидетелство за битуването на произведението сред южните славяни обаче остава без внимание в научната литература и потъва в забрава. Няколко години по-късно на страниците на новооснованото загребско списание *Starine* Дж. Даничич издава описание на голям ръкописен сборник, преписан от бележития южнославянски книжовник Владислав Граматик през 1469 г. Тук е поместена и *Повест полезна за латините*, с чието заглавие Дж. Даничич бележи цялата подборка от антикатолически произведения, включена в рамките на тази ръкописна книга.¹⁰⁵

През 1869 г. бъдещият кардинал Йозеф Хергенрөтер подробно анализира съдържанието на вече споменатата късна руска преработка на *Повест полезна за латините*, поместена в руската печатна кормчая под заглавие *О римском отпадении*.¹⁰⁶ Като съпоставя това славянско

¹⁰³ Смирнов, Ф. Описание рукописных сборников XVI века Новгородской Софийской библиотеки, находящихся ныне в Санктпетербургской духовной академии. – ЛЗАК. 1864 год. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1865, с. 50, бел. 129.

¹⁰⁴ Хаджиконстантинов, Й. Повест из рукописна книга за крещението на българите, русите и маджарите. – Цариградски вестник, Год. X, № 471, 20. II./3. III. 1860, с. 4. Може само да се съжалева, че в тази вестникарска публикация не са указани никакви сведения за ръкописа, от който произхожда преписът на текста.

¹⁰⁵ Daničić, Gj. Rukopis Vladislava Gramatika pisan godine 1469. – *Starine*, I (1869), s. 53. Авторът все пак си дава сметка, че поместените на л. 524–701 в Загребския сборник антикатолически и догматични текстове представляват „mnóštvo svakojakih polemickih knjiga“ и характеризира *Повест полезна за латините* не особено точно „kao mala crkvena istorija od godine 778 do 1044“. Повърхностното и непълно описание на сборника подвежда по-късно и В. Качановски, който възприема заглавието на повестта в сборника от 1469 г. като общо заглавие на поместените там полемични произведения: Качановский, В. Из истории сербской литературы..., с. 30.

¹⁰⁶ Hergenröther, J. Photius, Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften

произведение с три подобни гръцки творби с антилатинска полемична насоченост, авторът заключава, че поместените в него обширни обвинения срещу латините свидетелстват за появата му не по-рано от XIII в., като в основата му са стояли по-стари текстове от XI и XII в.¹⁰⁷ Важно е да се отбележи, че в друга своя книга, издадена по същото време, Й. Хергенрютер публикува за пръв път изцяло трите гръцки текста, използвани от него при анализа на славянския разказ *О римском отпадении*.¹⁰⁸

Особено важна роля за развитието на проучванията върху *Повест полезна за латините* изиграват наблюденията на А. Попов, който за пръв път въвежда този текст в научно обращение, като го публикува по един руски препис от началото на XV в.¹⁰⁹ Авторът отнася творбата

und das griechische Schisma. Bd. III. Regensburg, 1869, 862–869. Авторът използва произведението според немския превод на Иринея (Бартоломей) Копитар: [Kopitar, B.] „Kormczaia Kniga. Moskau, 1816. 2 Bände, in Fol.“ – Jahrbucher der Literatur. Bd. XXIII. Wien, 1823, 266–273. Преводът е препечатан и у: Schlosser, J. F. H. Die morgenländische orthodoxe Kirche Rußlands und das europäische Abendland. Heidelberg, 1845, 101–112.

¹⁰⁷ Hergenröther, J. Photius, Patriarch von Konstantinopel..., III, S. 869.

¹⁰⁸ Трите произведения са поместени тук под общото условно заглавие *Opuscula de origine schismatis* (Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium..., 154–181). Напоследък Т. Колбаба отнесе към XII в. трите текста, публикувани от Хергенрютер, като отбелязва „някои общи елементи“ между тях и съставения около 1110 г. от Евтимий Зигавин по поръка на император Алексий I Комнин антиеретически компендиум *Догматическо всеоръжие*: Kolbaba, T. The Legacy of Humbert and Celerarius: The Tradition of the ‘Schism of 1054’ in Byzantine Texts and Manuscripts of the Twelfth and Thirteenth Centuries. – In: Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides. Ed. By Ch. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin. Aldershot, 2003, p. 53, 54. Общия произход на трите произведения подчертава и А. Бармин, като смята обаче труда на Зигавин и синодика на Йоан Йерусалимски (от началото на XII в.) за техни източници: Бармин, А. Полемика и схизма..., 116–117. В българската историография напоследък върху тях се спря Д. Димитров, който сполучливо ги характеризира като своеобразни „памфлети“: Димитров, Д. Три анонимни памфлета в контекста на антилатинската литература във Византия през XI и XII в. – В: Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Изследвания и материали от международната научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. дин Йордан Андреев 14–15 май 1999 г. Велико Търново, 2003, 471–479; Димитров, Д. Византия между Изтока и Запада..., 118–128, 211–226; Димитров, Д. Антилатинската полемична литература във Византия през XII век: топоси и нововъведения. – *Bulgaria mediaevalis*, 4–5 (2013–2014), 81–86.

¹⁰⁹ Попов, А. Историко-литературный обзор..., 178–188. Ръкописът е бил собственост на А. Попов, но днес липсва в неговата ръкописна сбирка, съхранявана в Ръкописния отдел на Руската държавна библиотека в Москва (Ф. № 236); напразни са останали усилията да бъде идентифициран с ръкописи, принадлежали на учения, които

към онези византийски полемични произведения, които се разпространявали в руските земи през XIII–XIV в. предимно в южнославянски преводи и които по силата на своята популярност станали „литературна собственост“ на Русия.¹¹⁰ Тук ще цитираме най-съществените от неговите наблюдения:

„Тази историческа „Повест“ досега е неизвестна в гръцки оригинал. По своето съдържание тя представлява разширена версия на гореприведеното в оригинал и в славянски превод „Слово об отпадении латин“ [в настоящия труд наричаме този текст с условното заглавие *Кратко сказание за латините*¹¹¹ – бел. А. Н.). Като запазва реда на изложението в „Словото“, неизвестният автор е допълнил разказа за Михаил Синкел и неговите ученици, внесъл е от себе си списък на латинските заблуди и разказ за алеманите, българите, русите, угрите, куманите, персите и агаряните. Може да се мисли, че повестта е съставена не по-рано от XIV век и скоро след това е преведена на славянски език. В руските ръкописи тя се среща не по-рядко от „Словото“ и в повечето случаи заедно с него... Освен това, повестта е внесена изцяло във втората редакция на Елински и римски летописец, и в съкращение в редакцията на Хронографа от 1512 г. (гл. 159).

В Никоновия препис на Летописа „Повестта“ е слята с текста на Хронографа, от който тя е била преписана, и е смесена със Словото за отпадането на латините (Никон. лет. ч. V, 178–191). В така наречената Кирилова книга от 1644 г. (л. 226–232) и в печатната Кормчая текстът на „Повестта“ е деформиран от по-късна преработка, съкращаване и допълнения... Именно в този деформиран вид (по печатната Кормчая) Повестта си спечелва известност сред западните учени“.¹¹²

Нататък А. Попов отхвърля мнението на Й. Хергенрютер, че поместената в руската печатна кормчая преработка на *Повест полезна за латините* се отнася към XIII в., като уточнява, че произведението попада в състава на някои руски ръкописни кормчии едва през XVI–XVII в.¹¹³

Трудът на А. Попов е анализиран задълбочено и критично от А. Павлов, който се спира доста подробно и на *Повест полезна за лати-*

се съхраняват в други държавни книгохранилища: Рукописные собрания Государственной библиотеки имени В. И. Ленина. Указатель. Т. 1. Вып. 1. Москва, 1983, с. 187.

¹¹⁰ Попов, А. Историко-литературный обзор..., 122–123.

¹¹¹ Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium..., 154–163; Попов, А. Историко-литературный обзор..., 137–145.

¹¹² Попов, А. Историко-литературный обзор..., 176–177.

¹¹³ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 178.

ните. Преди всичко, той подчертава, че това произведение представлява превод на гръцки оригинал, за което свидетелстват срещашите се в него „византийски елинизми“ от типа на самобратный = αὐτάδελφος, а също и всички етнически и географски имена като Истър, пеони, ипиди и др.¹¹⁴ Според него обаче изгубеният оригинал на повестта е стоял по-близо не до гръцкия първообраз на *Краткото сказание за латините* (*Слово об отпадении латин*), както е склонен да мисли А. Попов, а по-скоро до втория от трите разказа за произхода на схизмата, публикувани от Й. Хергенрותר.¹¹⁵

А. Павлов се спира и на проблема за датировката на гръцкия източник и на славянския превод на *Повест полезна за латините*. Неговото внимание е привлечено от обстоятелството, че повестта фигурира като гл. 325 и с указание за авторство на св. Йоан Златоуст в познатото по единствен препис от XV в. съдържание на известния *Архивски сборник* от 1262 г., при това – в обкръжението на други антилатински текстове:

Ї Иѡанна Златоустаго ѡ Латинахъ ко҃гда ѡлучишѡ ѡ Грѣкъ тѣѣ
Сповѣданіе въкратцѣ ко҃е҃го ради дѣла ѡлучишѡ ѡ на Латина тѣѣ
Казаніе о Латинѣ вѣ апѡлу о ширѣсноцѣхъ тѣѣ¹¹⁶

¹¹⁴ Павлов, А. Критические опыты..., с. 78. Стремезът на А. Павлов тук е да конкретизира гледната точка на А. Попов, който не навлиза в детайли, а просто отбелязва, че гръцкият оригинал на *Повест полезна за латините* не е известен. В съвременната литература становищата на двамата учени относно преводния характер на произведението са противопоставяни по един твърде неуместен начин у *Журова, Л.* История антилатинской полемики в русской рукописной традиции и антилатинские сочинения Максима Грека. – ТОДРА, Т. 57 (2006), с. 146: „Чрезвычайно популярна в древнерусской книжности „Повесть вкратце полезна о латинах“, которую. Н. Попова называл исторической и считал, что она не имеет греческого оригинала, а А. С. Павлов доказывал ее переводный характер“.

¹¹⁵ Павлов, А. Критические опыты..., 78–79. Ср. *Hergenroether, J.* Monumenta graeca ad Photium..., 163–171.

¹¹⁶ Издание на текста: Летописец Переяславля-Суздальского, составленный в XIII веке (между 1214 и 1219 годов). Издан К[нязем] М. Оболенским. Москва, 1851, с. LXXI. Обзор на проучванията върху *Архивския сборник*: *Горина, Л.* О составлении архивского сборника на Руси в XIII веке. – Сборник Русского Исторического Общества. Т. 4. Москва, 2002, 298–304. Авторката развива тезата, че съставителят и редактор на сборника е бил киевският митрополит Кирил II (1243–1281), който поддържал тесни контакти с България и именно с това може да се обясни присъствието на множество старобългарски текстове в рамките на впечатляващия по своите мащаби сборник от 1262 г. Вж. също: *Горина, Л.* Болгарский хронограф и его судьба на Руси. София, 2005. Що се отнася до трите антикатолически произведения, поместени в *Архивския сборник* като три последователни глави (325, 326, 327), най-вероятно те са били заимствани от един тип полемични сборници, които започват с тези три текста в същата последователност (но без указание за авторство на Йоан

Присъствието на *Краткото сказание за латините* (под заглавие *Изповедание вкратце*) в описанието на сборника от 1262 г., който „носи върху себе си ясниите следи на българския език“, навежда А. Павлов на мисълта, че сръбските и руските преписи на това произведение водят началото си от един общ български прототип.¹¹⁷ По аналогия същото заключение важи и за *Повест полезна за латините* и именно това има предвид авторът, когато отбелязва, че за уточняване на проблема за времето на появата на оригиналния гръцки текст и на славянския превод на повестта е необходимо да се има предвид съдържанието на *Архивския сборник* от XIII в.¹¹⁸

Златоуст в случая с *Повест полезна за латините*). Най-ранните запазени копия на сборници от този тип изглежда се отнасят към XV в. Един препис на сборника от Жировицкия манастир в Западна Белорусия, принадлежал някога на Държавната публична библиотека във Вилнюс, днес се съхранява в Библиотеката на Литовската академия на науките: *Добрянский, Ф.* Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских. Вильна, 1882, 459–460 (№ 269 – в настоящата книга използваме поместения в ръкописа препис от *Краткото сказание срещу латините* при изданието на текста); *Макарий (Булгаков).* История Русской церкви. Кн. V. Период разделения Русской церкви на две митрополии. История Западнорусской или Литовской митрополии (1458–1596). Москва, 1996, с. 175, 398 (бел. 316), 494 (№ 26); *Зэма, В.* Полемико-догматичні збірки XVI–початку XVII ст. – Український історичний журнал, 2001, № 5, с. 56. Друг препис на сборника от този тип от XVII в. се съхранява в сбирката на А. Хлудов в ГИМ: *Потов, А.* Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки. И. Хлудова. Москва, 1872, 263–264 (№ 109). Нашите наблюдения в тази насока бяха подкрепени наскоро и развити от О. Новикова: *Новикова, О.* Изборник 1073 г. и „Ефремовский сборник о латынх“. – Очерки феодальной России. Т. 16. Москва–Санкт-Петербург, 2013, 126–128.

¹¹⁷ Павлов, А. Критические опыты..., 74–75.

¹¹⁸ Павлов, А. Критические опыты..., с. 79. Напоследък Г. Баранкова допусна, че изследваната от нея кратка редакция на *Сказание за 12-те апостоли, за латините и за безквасния хляб* може би е съществувала още през XIII в. именно поради обстоятелството, че заглавието на това произведение също фигурира в описанието на *Архивския сборник*: *Баранкова, Г.* Текстологические и языковые особенности антилатинского апокрифического памятника „Сказание о двенадцати апостолах, о латине и о опресноце“. – Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Сер. I. Богословие. Философия. 2009, № 3 (27), с. 76. Вж. също: *Stradomski, J.* Rękopisy i teksty. Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI wieku [= Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne 10]. Kraków, 2014, s. 227. Тук трябва да се отбележи, без да навлизаме в детайлите на тази специфична тема, че някои руски изследователи полагат доста усилия да омаловажат стойността на горесцитираното описание на изгубения сборник. Според В. Истрин, подкрепен по-късно от М. Сперански, през 1262 г. е бил съставен само оригиналът на *Архивския хронограф*, който по-късно (през XV в.) е бил вмъкнат в състава на сборника: *Истрин, В.* Александрия русских хронографов. Исследование и текст. Москва, 1893, 124–126, 353–354; *Истрин, В.*

От вниманието на А. Павлов не убягва и интересното обстоятелство, че един голям пасаж от *Повест полезна за латините* (приблизително две трети от текста) е попаднал в почти непроменен вид в анонимното произведение *Слово избрано от святых писаний, еже на латыню*, написано през 1461–1462 г. във връзка с избора на московския митрополит Теодосий (1461–1475) с цел да се защити автокефалията на Руската църква спрямо отстъпилия от православието и завладян от турците Константинопол.¹¹⁹ Ученият определя този текст като „памятник от най-голяма важност в историята на нашата древна църковнополитическа литература“¹²⁰ и изказва предположение¹²¹, че автор на тази компилация е Пахомий Серб – една хипотеза, която е оспорвана в по-късната историография.¹²²

Следва да отбележим, че трудовете на А. Попов и А. Павлов и до днес стоят в основата на всяко сериозно научно изследване върху средновековната полемична литература на православните славяни. Цитираните наблюдения на двамата автори върху *Повест полезна за латините* обаче разкриват редица непълноти и слабости в техните проучвания, които до голяма степен произтичат от неосведомеността им относно южнославянската традиция на коментираните от тях преводни славян-

Один только перевод Псевдокаллифена, древнеболгарская энциклопедия – мнимая. – ВВр, X (1903), с. 27; *Сперанский, М.* Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследование и тексты. Москва, 1905, 365–369. Напоследък въпросът беше разгледан в нова светлина от О. Новикова, която по редица причини е склонна да отнесе появата на комплекса от интересующите ни антилатински статии от описанието на *Архивския сборник* към първата четвърт на XV в.: *Новикова, О.* Изборник 1073 г. и „Ефремовский сборник о латынех“..., 85–92, 123–124.

¹¹⁹ *Павлов, А.* Критические опыты..., с. 107. Издание на съответния текст: *Попов, А.* Историко-литературный обзор..., 385–391. Съставителят на *Слово избрано* е разполагал с препис на *Повест полезна за латините*, който е спадал към някоя от разновидности на първичната редакция (вж. по-долу), като го е подложил на редица трансформации.

¹²⁰ *Павлов, А.* Критические опыты..., с. 106.

¹²¹ *Павлов, А.* Критические опыты..., 99–102.

¹²² *Делекторский, Ф.* Критико-библиографический обзор древнерусских сказаний о Флорентийской унии. – ЖМНП, 1895, Ч. 300 (Июль), с. 146 сл. (предполага, че автор на *Слово избрано* е Симеон Суздальски). Обзор на литературата върху произведението: *Дробленкова, Н.* Слово избрано от святых писаний, еже на латыню. – СККАР. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 2. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1989, 401–403. Вж. също: *Зэма, В.* Флорентийская уния и автокефалия Московской церкви. Некоторые наблюдения над нарративными источниками. – *Cahiers du monde russe*, 46 (2005), 405–406 (авторът характеризира *Повест полезна за латините* като апокриф).

ски паметници. Именно липсата на информация относно известните днес най-ранни български и сръбски преписи на поестта от XIV–XV в. предопределя доста неясната позиция на А. Попов относно произхода („досега не е известна в гръцки оригинал“) и хронологията на произведението („не по-рано от XIV в.“), както и опита на А. Павлов (единствено въз основа на косвени данни, почерпани от съдържанието на *Архивския сборник*) да отнесе възникването на гръцкия първоизточник на произведението и на неговия славянски превод във времето преди средата на XIII в. и да го свърже с България.

Изданието на А. Попов веднага привлича вниманието на В. Василевски, който се спира и на въпроса за произхода на *Повест полезна за латините*. Според руския византолог това произведение без съмнение е преведено от гръцки език, макар и оригиналът му все още да не е открит. Като отбелязва достоверността на отразената в текста информация за покръстването на българите и на унгарците, В. Василевски подлага на деликатна критика мнението на А. Попов относно датировката на *Повест полезна за латините*:

„известният руски учен, който неотдавна я издаде в нейния първоначален вид, без преработки и допълнения, поради своята обичайна предпазливост и строгост, се изказа предположително не за XII век, както би могло да се очаква, а за XIV столетие. Въпросът все още подлежи на обсъждане и самата „Повест за латините“ заслужава внимателно изследване.“¹²³

В кратка бележка под линия В. Василевски излага някои интересни наблюдения относно историческите събития, визирани в *Повест полезна за латините*. Той допуска, че отразените в края на произведението нападения на куманите (в гръцкия оригинал тук е фигурирал архаичният етноним „скити“) и на персите (под които трябва да се разбират селджукските турци) най-вероятно следва да се свържат със събития от края на XI в. – годините, предшестващи първите кръстоносни походи. Авторът отбелязва също, че в произведението няма и намек за превземането на Константинопол от латините и само в последните му редове може да се види едно общо указание за кръстоносните походи.¹²⁴

За съжаление, очертаните в коментарите на А. Павлов и В. Василевски насоки за по-нататъшното проучване на текста не намират развитие през следващите години. Нещо повече, през 1889 г. известният руски археограф архимандрит Леонид развива несъстоятелната в на-

¹²³ *Васильевский, В.* К истории 976–986 годов (Из Ал-Мекина и Иоанна Геометра). – ЖМНП, 1876, Ч. 184, Отд. II, с. 152.

¹²⁴ *Васильевский, В.* К истории 976–986 годов..., с. 152, бел. 1.

учно отношение хипотеза относно ранния български произход на *Повест полезна за латините*.¹²⁵

Изследователят смята, че описанието на сборника от 1262 г. разкрива съдържанието на един *Изборник*, съставен в България около началото на Х в. от презвитер Григорий, в който са били поместени първият славянски хронограф (*Елински летописец* от българска редакция), *Апокалипсис* с тълкувания на Андрей Кесарийски, *Симеоновият сборник* (известен по името на най-ранния му препис като *Изборник на Светослав от 1073 г.*) и сборникът *Пчела*.¹²⁶ Като указва, че в изгубения ръкопис от 1262 г. последователността на главите на *Симеоновия сборник* е почти свършено сходна с тази в преписа от 1073 г., архим. Леонид се спира и на интересувашите ни антилатински текстове в описанието на *Архивския сборник*, където *Повест полезна за латините* е поместена като гл. 325:

„Разликата им (между съдържанието на Симеоновия сборник по преписа от 1262 и Светославовия препис – бел. А. Н.) се състои в това, че в началото на българската редакция на Сборника се намират 9 глави, заимствани очевидно от първоначалната българска Кормчая (от IX век): подобни глави изобщо няма в Светославовия Изборник от 1073 година“.¹²⁷

Нататък изследователят се спира конкретно на *Повест полезна за латините* (гл. 325) и *Краткото сказание за латините* (гл. 326) и отбелязва, че те обикновено се поместват редом в руските полемични сборници, „което свидетелства, че произхождат от едно и също време, но не толкова късно, както предполагаше А. Н. Попов; всъщност те, трябва да се предположи, са преведени в твърде ранно време, през IX в., за първоначалната българска Кормчая, и в никакъв случай не по-късно от началото на Х в., ако са били преведени за първи път от Григорий.“¹²⁸

Тезата на архим. Леонид, която донякъде е повлияна от вече споменатия труд на барон Розенкампф за славянските кормчии, не издържа научна критика, тъй като и в двете полемични произведения се визират лица и събития, които без съмнение се свързват с XI в., тъй че появата на славянските версии на гръцките им оригинали около началото на Х

¹²⁵ Леонид, архим. Древняя рукопись. – Русский Вестник, 201, 1889, № 4, 3–24.

¹²⁶ Леонид, архим. Древняя рукопись..., 16–17, 21–24. Съвременен обзор на изворите и литературата върху презвитер Григорий: Горина, А. Сведения о болгарском пресвитере Григории (X в.) в Архивском хронографе. – В: Болгарское искусство и литература. История и современность. Санкт-Петербург, 2003, 7–16.

¹²⁷ Леонид, архим. Древняя рукопись..., с. 22.

¹²⁸ Леонид, архим. Древняя рукопись..., с. 22.

в. е невъзможна.

През 1899 г. А. Шахматов изказва предположение, че първата редакция на *Руския хронограф* е била съставена през 1442 г. от южнославянски (сръбски) книжовник, който допълнил своя основен източник – втората редакция на *Елински и римски летописец* – с някои сръбски жития, старобългарския превод на хрониката на Константин Манасий, *Паралипомен* на Йоан Зонара и други исторически материали.¹²⁹ Концепцията за *Елински и римски летописец* като основа на най-старата версия на *Руския хронограф* (идентифицирана в наши дни не с хипотетичната редакция от 1442 г., а с т.нар. *Хронограф от 1512 г.*) в основни линии е потвърдена и доразвита в трудовете на редица следващи изследователи.¹³⁰ От това закономерно следва (и внимателният преглед на съответните текстове напълно потвърждава това), че съставителят на хронографа е разполагал именно с интерполираната версия на *Повест полезна за латините*, поместена във втората редакция на *Елински и римски летописец*, но не я е включил там изцяло, а е използвал – често в свободен преразказ – само няколко отделни пасажа от нея в гл. 159, 167, 178.¹³¹

В същата своя работа А. Шахматов прави опит да идентифицира съставителя на първоначалната версия на хронографа с работилца в Русия известен сръбски писател и агиограф Пахомий Логотет (Серб).¹³²

Тезата на Шахматов е възприета веднага от А. Яцимирски, който на базата на редица умозрителни предположения провъзгласява и *Повест полезна за латините* за произведение на Пахомий Логотет:

„Съществува правдоподобно предположение, че от Пахомий е написана „Повестъ полезна о латинах, како отлучишася от грек“... Още А. Попов предполагаше, че „Повестта“ е била съставена „не по-рано от XIV век“ и че нейният гръцки оригинал не е намерен. Той и не е можел да съществува, защото първите по време южнославянски преписи на „Повестта“, както ни е известно, започват именно от края на първата

¹²⁹ Шахматов, А. К вопросу о происхождении Хронографа. Санкт-Петербург, 1899, 71–77.

¹³⁰ Творогов, О. Древнерусские хронографы. Ленинград, 1975, 32–45; Клосс, Б. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков. Москва, 1980, 157–177; Летописец Еллинский и Римский. Т. 2. Комментарии и исследование О. В. Творогова. Санкт-Петербург, 2001, 193–196.

¹³¹ Русский хронограф. Ч. 1. Хронограф редакции 1512 года (= ПСРЛ, Т. XXII.). Санкт-Петербург, 1911, 324–327, 347, 368.

¹³² Шахматов, А. К вопросу о происхождении Хронографа..., 78–81. Вж. също: Шахматов, А. Пахомий Логофет и хронограф. – ЖМНП, Ч. СССXXI, 1899 (январь), Отд. 2, 200–207.

половина на XV век и са преписани от руската Пахомиева редакция от известния духовен писател Григорий Цамблак, който прекарал последните години на своя метежен живот в Немецкия манастир. Както е известно, Пахомий само е разширил „Слово об отпадении латинян“ (т.е. *Краткото сказание за латините* – бел. А. Н.), добавил списък на латинските заблуди от руски полемични статии и самостоятелно разказал за покръстването на аламаните, българите, русите, угрите, за куманите, персите и агаряните. В този вид Повестта е внесена и в Никоновия летопис, а в руските Кормчии тя се среща, както изглежда, не по-рано от XVI в.¹³³

В следваща своя публикация А. Яцимирски доста неясно отбелязва, че са правени опити да се прокара тезата за „славянския или по-скоро руския произход“ на *Повест полезна за латините* (може би се има предвид цитираната вече статия на Ф. Делекторски?)¹³⁴, и допълва:

„По-основателни предположения я приписват на известния монах Пахомий, съставител на хронографа и на няколко жития. Трябва да отбележим тук, че ние не сме срещали тази повест в молдавските ръкописи от преди средата на XV век..., което дава още едно косвено доказателство за принадлежността на статията на перото на руски книжовник от средата на XV век.“¹³⁵

Авторът изнася интересни сведения за български препис на *Повест полезна за латините* от втората половина на XV в., съхраняван през 1896 г. в ръкописната сбирка на молдавския свещеник Т. Гепецки; към този ръкопис били добавени листа, изписани със сръбски бързопис от XV в., които допълвали съдържащите се в повестта кратки сведения за покръстването на българите и русите с два отделни исторически разказа за тези събития.¹³⁶ Що се отнася до произхода на тези добавки, А. Яцимирски допуска, че те са били направени „някъде на Атон или в Охрид от сръбски писач“, а тяхното съдържание трябва да стои най-близо до „сръбския Зонара“.¹³⁷ По всичко личи, че авторът не е познавал из-

¹³³ Яцимирский, А. „Сказание вкратце о молдавских государях“ в Воскресенской летописи. – ИОРЯС, Т. VI (1901), 117–118.

¹³⁴ Делекторский, Ф. Критико-библиографический обзор..., с. 149.

¹³⁵ Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе. XXXI–XL. – ИОРЯС, Т. VII (1902), № 1, XXXIV, 110–111.

¹³⁶ Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки..., XXXIV, 111–112 (сведения за ръкописа), 112 (издание на допълнителния разказ за покръстването на българите), 115–116 (издание на разказа за покръстването на русите).

¹³⁷ Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки..., XXXIV, с. 113. Критични бележки към тази работа на А. Яцимирски прави В. Златарски, който изрично подчертава,

несените за пръв път от М. Сперански подробни сведения за *Загребския сборник* на Владислав Граматик, където същите два исторически разказа за покръстването на българите и на русите са поместени като допълнения към съответните пасажии в *Повест полезна за латинците*.¹³⁸

В своята известна книга за Григорий Цамблак, в която идентифицира този киевски и всеруски митрополит от български произход с книжовника от молдавския манастир Нямец Гавриил Урик, А. Яцимирски за пореден път прокарва доста предпазливо хипотезата, че вероятно пръв Григорий Цамблак е донесъл със себе си от Русия в молдавските земи написаната от Пахомий Логотет *Повест полезна за латинците* и дори загатва за евентуалното съществуване на лични контакти между двамата книжовници.¹³⁹ Макар и по-късно на няколко пъти да приписва нашата повест на Пахомий Логотет и дори да препраща¹⁴⁰ читателя за по-подробна аргументация към своя все още непубликуван труд за славянската литература в във Влахия и Молдавия през XIV–XVIII в.

че „целият обнародван от него разказ за покръщаването на българите е буквално пренесен от славянския превод на Зонара“: *Златарски, В.* Из старата история на българите. – Българска сбирка, XII (1905), № 1, с. 20. По-късно А. Яцимирски приема забележките на В. Златарски, указва още един препис на *Повест полезна за латинците* (в ръкопис РНБ, Вяз. Q. 279), където текстът е интерполиран със същите разкази за покръстването на българите и на русите, и допуска, че тези допълнения за били направени от самия Владислав Граматик: *Яцимирский, А.* Мелкие тексты и заметки по славянской и русской литературам. LI–LX. – ИОРЯС, Т. XIII (1908), № 2, LI–LX (Дополнения), с. 230. Разказите за покръстването на българите и на русите са поместени и в т.нар. *Сарандапорски летопис* (съхраняван днес в библиотеката на Националния музей на Босна и Херцеговина в Сараево) и са публикувани почти едновременно от К. Трухелка и П. Сирку: *Трухелка, Т.* Из старих рукописа. – Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Т. VI (1894), 457–458; *Сирку, П.* Краткий отчет о занятиях за границей пр.-доцента Императорского С.-Петербургского университета П. Сырку в летние месяцы 1893 и 1894 гг. (= ИИАН, Т. II, № 5). Санкт-Петербург, 1895, 19–20. Наскоро целият летопис беше издаден от А. Антонов: *Антонов, А.* Сарандапорският летопис от XVI век. София, 2015. Публикуваният от А. Яцимирски разказ за покръстването на българите, извлечен от хрониката на Зонара, е превеждан и публикуван на два пъти от В. Гюзелев: *Петров, П., Гюзелев, В.* Христоматия по история на България. Т. 1. София, 1978, 200–201 (текстът е представен като „разказ... съставен в България през XIV в. въз основа на съответните разкази на византийските хронисти Симеон Метафраст, Георги Монах и др.“); *Гюзелев, В.* Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София, 2006, 97–98, № 26 (като старобългарски разказ за покръстването от края на XIII–началото на XIV в.).

¹³⁸ *Сперанский, М.* Загребският ръкопис на Владислава граматика. – СБНУНК, XVI–XVII (1900), 329–331.

¹³⁹ *Яцимирский, А.* Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. Санкт-Петербург, 1904, с. 248, 419, 452–453.

¹⁴⁰ *Яцимирский, А.* Григорий Цамблак..., с. 248.

(където всъщност отбягва дори да спомене нещо по този въпрос¹⁴¹), руският учен така и не успява да защити своята теория с никакви сериозни аргументи.

Единственото конкретно обстоятелство обаче, около което гради своите предположения А. Яцимирски, е фактът, че препис на *Повест полезна за латините* е поместен редом със старинното слово на Теодосий Печерски към княз Изяслав за латините в един сборник, преписан през втората четвърт на XV в. от Гавриил Урик.¹⁴² Това обаче с нищо не доказва авторството на Пахомий Серб, от което авторът в крайна сметка е принуден тихомълком да се откаже. Независимо от всичко, епизодичните занимания на А. Яцимирски с повестта изиграват определена роля за това да се преодолее едноплановото възприемане на произведението единствено като елемент на древноруското литературно наследство и следващите поколения изследователи са изправени пред задачата да изяснят как този текст е битувал в средновековната българска и сръбска ръкописна традиция, а също и в славянските книжовни средища в земите на Молдавия и Влахия. За съжаление обаче дори в наши дни може да се каже, че остава валидно обобщението, направено от руския учен през далечната 1910 г.:

„За полемичните статии срещу латините, както преводни, така и оригинални, в руската писменост съществува солидна литература. За същите статии в южнославянската писменост не е известно почти нищо... Досега отсъства списък на полемичните статии против латините в южнославянски преписи. Това е необходимо да се направи преди да се пристъпи към обобщения по отбелязания въпрос“.¹⁴³

През 1908 г. А. Шахматов става първият изследовател, отбелязал сходството между отделни пасажии в древноруския летопис *Повесть временных лет* и *Повест полезна за латините*. За да обясни този факт,

¹⁴¹ Яцимирский, А. Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии в XV–XVII вв. Введение к изучению славянской литературы у румын. Тырновские тексты молдавского происхождения и заметки к ним (= ПДПИ, CLXII). Санкт-Петербург, 1906.

¹⁴² Яцимирский, А. Из славянских рукописей. Тексты и заметки. Москва, 1898, с. 2, 28–30; Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки..., XXXIV, 110–111; Яцимирский, А. Григорий Цамблак..., 376–377, 416–417 (отнася ръкописа към края на 40-те години на XV в., ок. 1448–1450). А. Яцимирски придобива ръкописа в Яш и първоначално той влиза в личната му ръкописна сбирка (под № 49), а по-късно попада в ръкописната сбирка на Библиотеката на Академията на науките в Санкт-Петербург.

¹⁴³ Яцимирский, А. К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности. – ИОРЯС, Т. XV (1910), № 1, XI, с. 56.

изследователят допуска, че съставителят на руската хроника не е използвал поведстта директно, а е почерпал материал от един от нейните източници – старинното *Сказание о преложении книг*, съставено според него в дълбока древност в Моравия и послужило в началото на XII в. като основа за написването на част от встъпителния раздел на *Повесть временных лет*, както и на летописната статия за 898 г.¹⁴⁴ Това произведение не е било познато на съставителя на Началния Киевски летописен свод от края на XI–началото на XII в., а е било използвано от игумен Силвестър, който преработил свода през 1116 г. и го превърнал в достигналата до нас *Повесть временных лет*.¹⁴⁵

Ръководен от стремеж да отхвърли дори и най-малкото съмнение в концепцията си за моравското сказание като основен източник на отразените в руския летопис сведения и представи за общия произход на славянските племена и тяхното разселване¹⁴⁶, А. Шахматов прокарва и хипотезата, че *Повест полезна за латините* е възникнала още през XII в., но не като превод от гръцки, а като компилация на базата на вече съществуващи славянски текстове. Впрочем, твърде общият и неясен начин, по който е формулирана тази концепция при нейната първоначална поява, поражда редица съмнения дори у нейния автор, който по-късно ще се принуди да я ревизира поне частично, както ще видим по-нататък в хода на нашето изложение.

Редица изследователи проявяват интерес към *Повест полезна за латините* поради влиянието, което този твърде авторитетен и популярен текст упражнява в продължение на векове върху различни славянски книжовници и църковни йерарси.

Така например, в изследването си върху посланията на стареца Филотей от Елеазаровия манастир край Псков (първата четвърт на XVI в.) В. Малинин представя *Повест полезна за латините* като втора редакция на *Краткото сказание за латините* и очевидно смята, че тези близки по дух и насоченост славянски полемични текстове в край-

¹⁴⁴ Шахматов, А. Сказание о преложении книг на славянский язык. – Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908, 172–188.

¹⁴⁵ Шахматов, А. Сказание о преложении книг..., 172–173.

¹⁴⁶ Шахматов, А. Сказание о преложении книг..., 180–181: „Но не имеем ли мы основание признать именно западно-славянским, хотя и составленным в школе слав. первоучителей, наше Сказание о преложении книг?... Я весьма сомневаюсь в том, чтобы русский летописец мог дойти до мысли об единстве Словен, об общем их происхождении. Напротив, этой мысли вполне естественно было возникнуть в среде учеников св. Кирилла и Мефодия и их последователей: их труды стремились объединить западных и южных Словен в одну литературную семью, а это, конечно, имело неминуемым следствием теорию об общем происхождении Словен.“

на сметка отразяват съдържанието на своите (също близки помежду си) гръцки архетипи и появата им не е резултат от прередактирането на един първичен превод от гръцки в славянска среда.¹⁴⁷ Практически по същия начин интерпретира в наши дни характера на двете славянски полемични произведения и Н. Синицина, като основателно отбелязва, че те са били използвани в различни руски съчинения, но съотношението, произходът и източниците на тези текстове си остават непроучени.¹⁴⁸

Интересно е да се отбележи, че *Повест полезна за латините* (в някоя от нейните първични редакции или в по-късна руска преработка от типа на тази, поместена във втората редакция на *Летописец елински и римски*) е била използвана активно при създаването на известното *Сказание за владимирските князе*, което изиграва важна роля в развитието на московските политически концепции през XVI–XVII в.¹⁴⁹

Следи от познаване на *Повест полезна за латините* се откриват и в трудовете на атонския монах Максим Грек, който прекарва по-голямата част от своя живот в Русия. В едно полемично послание до подвизавалия се в Москва католически богослов и проповедник Николай Булев (Бюлов) той на два пъти цитира повестта.¹⁵⁰ Очевидно е, че като е „де-

¹⁴⁷ Малинин, В. Старец Елеазарова манастиря Филофей и его послания. Историко-литературное исследование. Киев, 1901, с. 339.

¹⁴⁸ Синицина, Н. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV–XVI вв.). Москва, 1998, с. 231.

¹⁴⁹ Според Р. Дмитриева *Сказание за владимирските князе* е било създадено въз основа на по-ранното *Послание на Спиридон-Сава: Дмитриева, Р.* Сказание о князьях владимирских. – СККДР. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 2. Отв. ред. Д. Лихачев. Л., 1989, 370–371. Двете произведения наистина са много сходни и появата на редица общи за тях образи и мотиви може да намери обяснение при съпоставка с *Повест полезна за латините: Илирик* (вар. Лирик, Алирик), фантастичният брат на император Август, назначен за управител на земите по горното течение на р. Истър; *Пион*, когото Август „постави во Отоцѣх Златых, иже нынѣ наричются Угрове“ (в повестта унгарците са визирани с характерния за византийската традиция архичен етноним „пеони“); откъсването на латините от православие при папа Формоза (*Дмитриева, Р.* Сказание о князьях Владимирских. Москва–Ленинград, 1955, 162–163, 175–178; Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9. Конец XV–первая половина XVI века. Санкт-Петербург, 2000, 280–282). Смятам, че подобна съпоставка вероятно би добавила някои аргументи в полза на изказаната преди доста време от А. Голдберг дискуссионна теза (категорично отхвърлена от Р. Дмитриева), че *Сказание за владимирските князе* представлява преработка на създаденото по-рано *Послание на Спиридон-Сава: Голдберг, А.* К истории рассказа о потомках Августа и о дарах Мономаха. – ТОДРА, Т. 30 (1976), 204–216; *Дмитриева, Р.* О текстологической зависимости между разными видами рассказа о потомках Августа и дарах Мономаха. – ТОДРА, Т. 30 (1976), 217–230.

¹⁵⁰ Максим Грек. Сочинения. Изданы при Казанской духовной академии. Ч. I. Изда-

корирал“ посланието си с кратки позовавания (по същество става дума за препратки) на това популярно произведение, авторът се е стремил да се придържа към терминологията и образността, добре познати на руския читател от паметниците на традиционната православна полемика срещу „латинството“. Напоследък беше открит препис от анонимната първична версия на посланието до Н. Булев (*Когда и како отлучишася латыни от грек и святыя Божие Церкви, како изобретоша себе нов закон и иже опресночная служити и хулу яже на Духа Святаго и написано сия*), в рамките на която е поместен и пълният текст на *Повест полезна за латините*.¹⁵¹ Във връзка с това А. Журова направи някои интересни съпоставки между различни руски преписи на повестта, а публикуваните от нея материали чувствително обогатиха оскъдните сведения за циркулацията на произведението в късносредновековната руска ръкописна традиция.¹⁵²

Внимание заслужават и проучванията на М. Крутова, които показва, че още от средата на XV в. насетне *Повест полезна за латините* е била помествана в някои от разновидностите на разпространените в Русия сборници *Златая цепь*.¹⁵³

През последните години наистина се наблюдава засилен интерес към *Повест полезна за латините* и нейното битуване в ръкописната традиция на южните и източните славяни.

Съществен принос за това има О. Творогов, който публикува изцяло втората редакция на известния исторически компендиум *Летописец елински и римски* и така предостави на изследователите едно прецизно издание на руската интерполирана версия на произведението под заглавие „Повѣсть въкратцѣ полезна о латынѣх, когда отлучишася от грекъ и святыя Божия церкви, яко изобрѣтоша собѣ ереси, иже опрѣсночная

ние второе. Казань, 1894, с. 406, 422.

¹⁵¹ Журова, А. Антилиатинские сочинения Максима Грека: Опыт текстологического анализа. – ТОДРА, Т. 52 (2001), 192–224; Синицына, Н. Из истории полемики против латын в XVI веке (о датировке и атрибуции некоторых сочинений Максима Грека). – ОИ, 2002, № 6, 134–138 (авторката смята, че това не е оригинално произведение на Максим Грек и отнася създаването на протографа на посланието не по-късно от 50–60-те години на XVI в.)

¹⁵² Журова, А. Из истории антилатинских сочинений Максима Грека. – В: Россия и христианский Восток. Вып. II–III. Москва, 2004, 116–127; Журова, А. История антилатинской полемики..., 145–161.

¹⁵³ Крутова, М. „Златая цепь“ как тип сборника. – В: Литература Древней Руси. Исследования. Сборник научных трудов. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1988, с. 53 (става дума за няколко преписа на *Златая цепь* от втория вариант на III тип, най-ранният от които е ръкопис ГИМ – Увар. № 740 от средата на XV в., както и за един от преписите на първата редакция на II тип, който се отнася към XVII в.).

служити и хулу, еже на Святаго Духа. В лѣто 6286 сборъ 7“.¹⁵⁴

Особено важни са наблюденията на изследователята върху историята на тази руска преработка на произведението. Като съпоставя няколко отделни преписа на *Повест полезна за латините*, поместени в различни руски сборници, с повестта в състава на втората редакция на *Летописец елински и римски*, О. Творогов установява, че преработената версия на текста се отличава от първичната най-вече по серия от добавки, заимствани от *Кратко сказание за латините*. Вероятно тези интерполации са били извършени от анонимния съставител на втората редакция на *Летописец елински и римски*, освен ако не се допусне, че те вече са присъствали в онзи препис на *Повест полезна за латините*, която е била използвана от самия него.¹⁵⁵ След края на повестта като нейно допълнение е била вмъкната и кратката статия *О Петре*, която обикновено фигурира в средновековните славянски антилатински сборници като отделно произведение, посветено на прегрешенията на фантастичния римски папа Петър Гъгниви.¹⁵⁶

През 2003 г. Г. Прохоров публикува под условното заглавие *Энциклопедия на руския игумен от XIV–XV в.* един ръкописен сборник, принадлежал на основателя на Кирило-Белозерския манастир, преп. Кирил Белозерски (1337–1427). В състава на ръкописа е поместен и един от най-старите руски преписи на *Повест полезна за латините*¹⁵⁷,

¹⁵⁴ Летописец Еллинский и Римский. Т. 1. Текст. Санкт-Петербург, 1999, 456–463.

¹⁵⁵ Летописец Еллинский и Римский..., Т. 2, с. 185. Нататък авторът привежда конкретни примери, като съпоставя (на с. 185–187) текста на интерполираната редакция на повестта в състава на втората редакция на *Летописец елински и римски* с преписа на *Кратко сказание за латините*, поместен в сборник РНБ – Соф. № 1465, л. 166 б–169 б (под заглавие „Исповѣдание въкратце, како и коего ради дѣла отлучишася от нас латыни и извржени быша от прѣвенства своего и от книг помѣнных, идеже пишутся. В лѣто 6286“), който според О. Творогов текстуално е по-близък до интерполациите в повестта в сравнение с преписа, публикуван от А. Попов.

¹⁵⁶ Летописец Еллинский и Римский..., Т. 2, с. 187. Наблюденията на О. Творогов бяха подкрепени наскоро от В. Зема, който се спря на присъствието на *Повест полезна за латините* в преписването и разпространяването в украинските земи по-стари антилатински сборници и маркира въздействието на произведението (най-вече в неговата интерполирана версия) върху полемичните текстове, насочени срещу Брестката уния от 1596 г. и нейните привърженици: *Зема, В. Візія розколу церкви в ранній православній полеміці*. – Ковчег, Т. 3 (2003), с. 184, 186–189 сл.

¹⁵⁷ РНБ, Кир.-Белоз. № XII, л. 235 б–247 б: „Оказаніа полезная в латинѣхъ когда штижчишижехъ шти грѣхъ и како изъшърѣтоша свѣтъ ереси еже шпореочнонаа служити и хула еже на дѣхъ святаго“. Издание на този препис: *Энциклопедия русского игумена XIV–XV вв. Сборник преподобного Кирилла Белозерского*. Российская Национальная Библиотека, № XII. Отв. ред. Г. М. Прохоров. Санкт-Петербург, 2003, 149–155.

който дори и към настоящия момент си остава едва вторият (!) пълен препис на това произведение, въведен в научно обръщение (като оставим настрана многократно издаваната по различни преписи руска версия на повестта в състава на различни хроники и исторически компилации).¹⁵⁸

През същата 2003 г. беше публикувана и една статия на пишещия тези редове, в която за пръв път бяха изнесени по-подробни сведения за редица от южнославянските и молдавските преписи на *Повест полезна за латините* от XIV–XVII в. и на базата на съпоставка между нейния текст и някои пасажии в *Повесть временных лет* и *Българския апокрифен летопис* беше защитена гледна точка, че произведението представлява превод на изгубен гръцки оригинал, направен около самото начало на XII в. в българските земи под византийска власт – теза, която лежи (с всички нейни възможни недостатъци) в основата на настоящото изследване.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Издателят на текста Г. Прохоров е склонен да характеризира преписа на *Повест полезна за латините* като „най-старият от съхранилите се“ към настоящия момент (Енциклопедия русского игумена..., с. 341). Като се има предвид, че съответните тетради на ръкописа носят филигранни от първата четвърт на XV в., това твърдение би могло да се приеме (и то с известни резерви) единствено що се отнася до руските по произход преписи, тъй като в момента са известни няколко български и сръбски копия на повестта от втората половина на XIV–началото на XV в. Впрочем, интересно е да се отбележи и догадката на Г. Прохоров (Енциклопедия русского игумена..., с. 16), че ако почеркът, с който са изписани л. 235 б–253 б не е принадлежал на самия Кирил Белозерски, то тогава най-вероятно се касае за някой от двамата му най-близки сподвижници Зеведей и Дионисий (първоначално монаси в московския Симонов манастир, участвали в впоследствие в основаването на Белозерската обител).

¹⁵⁹ *Nikolov, A. 'A Useful Tale about the Latins': An Old Bulgarian Translation of a Lost Byzantine Anti-Latin Text of the End of 11th–Early 12th Century. – Scripta & e-Scripta, 1 (2003), 99–119.* Някои от направените тук наблюдения бяха повторени накратко в някои по-късни публикации: *Nikolov, A. Mediaeval Slavonic Anti-Catholic Texts from the Manuscript Collection of the Romanian Academy. – In: New Europe College Regional Program 2003–2004, 2004–2005, Bucharest, 2007, p. 271; Николов, А. Место и роль Болгарии в средневековой полемике православного Востока против католического Запада (на основе славянских переводных и оригинальных текстов XI–XIV вв.). – В: XVIII Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Т. 1. Москва, 2008, 123–127; Николов, А. Повест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма. София, 2011. Направеният преди време опит да бъде оспорена и отхвърлена предложената ранна датировка на *Повест полезна за латините* се основава върху някои твърде общи съображения: *Бармин, А. Polemica и схизма..., 118–119; Бармин, А. Была ли „схизма двух Сергиев“? – Религии мира. История и современность. 2005. Москва, 2007, 140–141.**

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА *ПОВЕСТ ПОЛЕЗНА ЗА ЛАТИНИТЕ* В РЪКОПИСНАТА ТРАДИЦИЯ ДО СРЕДАТА НА XIV В.

Както се постарахме да покажем, на практика никой от досегашните изследователи на *Повест полезна за латините* не е отчел и проучил нейното разпространение сред южните славяни, макар отдавна да са били изказвани мнения, че произведението най-вероятно е попаднало в руската ръкописна традиция благодарение на книжовни контакти с Балканите. Като отчитаме, че най-старият препис на повестта е български от третата четвърт на XIV в., както и сравнително големия брой на познатите ни сръбски преписи от края на XIV и началото XV в., нямаме основание да се усъним, че около средата на XIV в. интересуващата ни творба със сигурност вече е била включена в корпуса от полемични антикатолически текстове, преписвани и разпространявани сред балканските славяни. Но историята на *Повест полезна за латините* не започва с тези най-ранни оцелели преписи, които едва ли отразяват произведението в неговия първоначален вид. Хоризонтът на проучванията ни върху тази творба може да бъде изместен чувствително по-назад във времето благодарение на обстоятелството, че през периода между началото на XII и средата на XIV в. тя е била използвана при съставянето на някои твърде значими исторически произведения.

Повест полезна за латините и Повесть временных лет

Близостта между *Повест полезна за латините* и един пасаж във въстъпителната част на най-старата руска хроника *Повесть временных лет* (съставена през второто десетилетие на XII в.)¹⁶⁰ е отбелязана за пръв път през 1908 г. от А. Шахматов.¹⁶¹ След като описва произхода и ранните миграции на славяните, в хода на които те се заселили по Дунава, съставителят на руската хроника помества едно кратко сведение за първата им среща с българите:

„Словѣньску же языку, якоже рекохомъ, живуцю на Дунаи, придоша от Скуѡъ, рекше отъ Козаръ, рекомѣи Болгаре, сѣдоша по Дунаеви,

¹⁶⁰ За редакциите на хрониката и тяхната датировка: *Творогов, О.* Повесть временных лет. – СККАР. Вып. I. Л., 1987, 337–343; Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц. Издание второе, исправленное и дополненное. Санкт-Петербург, 1996, 271–358.

¹⁶¹ *Шахматов, А.* Сказание о преложении книг..., с. 185.

населници Словѣномъ быша“.¹⁶²

Наблюденията на А. Шахматов наистина разкриват голямо сходство между това свидетелство за установяването на българите на Балканския полуостров и един пасаж от *Повест полезна за латините*, позната на руския изследовател по изданието на А. Попов:

„и ѿ сихъ оубо скифъ глѣмъти болгаре иже по истроу съвѣише живоуть. овѣиши странами. иго же ти языкомъ своимъ дѣнавь нарицають. иже и сии глѣмъти болгаре вѣша и врази гречьскааго црѣтва на лѣта многа. тѣмже и многоу соущоу языкоу томоу. тѣмже и овладдаша всю землю мисинскою. и населишася родове ихъ дажде до илирика к западоу“.¹⁶³

Като отдаваме дължимото на А. Шахматов за неговото откритие, трябва да отбележим, че специфичният метод на изследователя¹⁶⁴ и подчертаната му склонност към едни своеобразни „археологически разкопки“ на летописните текстове понякога го карат излишно да усложнява интерпретацията на ръкописния материал. Натъкнал се на един от директните източници на руската хроника, той на практика игнорира този факт и се опитва да обясни сходството между вече приведените пасаж с това, че съставителят на *Повесть временных лет* е използвал не самата *Повест полезна за латините*, а един от нейните източници – т.нар. *Сказание о преложении книг*.¹⁶⁵ Както отбелязва самият А. Шахматов това произведение не е запазено в самостоятелен вид и за него можем да съдим най-вече по поместена под година 6406 (898) летописна статия, в която е поместено ядрото на моравското сказание.

Изложената концепция на А. Шахматов обаче е твърде уязвима, тъй като се основана върху допускането, че поместеният във встъпи-

¹⁶² Лаврентиевская и Троицкая летопись (= ПСРА, Т. I). Санкт-Петербург, 1846, с. 5. Вж. също: Летопись по Лаврентиевскому списку. Издание Археографической комиссии. Санкт-Петербург, 1872, с. 10; Повесть временных лет. Издание второе (= ПСРА, Т. I). Л., 1926, с. 11; Повесть временных лет. Ч. I. Подг. текста Д. Лихачева. Пер. Д. Лихачева и Б. Романова. Под ред. В. Адриановой-Перетц. Москва–Ленинград, 1950, с. 14; Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц. Издание второе, исправленное и дополненное. Санкт-Петербург, 1996, с. 10.

¹⁶³ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 186.

¹⁶⁴ Вж. някои общи бележки у: Подскальски, Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). Изд. второе, исправленное и дополненное для русского перевода. Пер. Назаренко, под ред. К. Акентьева (= Subsidia Byzantinorossica. Т. 1). Санкт-Петербург, 1996, с. 333.

¹⁶⁵ Шахматов, А. Сказание о преложении книг..., с. 186; Шахматов, А. Повесть временных лет и ее источники. – ТОДРА, Т. 4 (1940), 90–91 (реконструкция на първоначалното *Сказание о преложении книг*).

телната част на *Повесть временных лет* разказ за разселването на славяните след стълпотворението също представлява органична част от *Сказание о преложении книг*. Руският учен обаче допуска един сериозен пропуск – без да проучи сложната история на *Повесть полезна за латините* и като съди за нея единствено по руския препис, публикуван от А. Попов, той бърза да обявява този текст за компилация от по-стари славянски произведения, съставена в Русия най-рано през XII в.¹⁶⁶ А. Шахматов дори прави опит да идентифицира хипотетичните славянски източници на *Повесть полезна за латините*, използвани от нейния руски съставител: 1) някакъв руски разказ за покръстването на княз Владимир Киевски; 2) някакъв славянски източник за покръстването на българския княз Борис I-Михаил; 3) *Сказание о преложении книг*.¹⁶⁷ Тезата за западнославянското сказание като важен източник при съставянето на древноруския летопис няколко години по-късно намира място и в публикуваното от А. Шахматов издание на *Повесть временных лет*.¹⁶⁸

Твърдението на А. Шахматова, че *Повесть полезна за латините* представлява руска компилация на базата на по-стари славянски текстове обаче се гради единствено върху предположения и си остава недоказуемо, а достъпните днес материали подсказват, че този текст най-вероятно е бил преведен изцяло от гръцки език не в Русия, а на Бал-

¹⁶⁶ Шахматов, А. Сказание о преложении книг..., с. 186. Подобни твърдения за руския произход на *Повесть полезна за латините* са рядкост, но все пак съществуват не само в по-ранната историография (имам предвид вече цитираната статия на Ф. Делекторски от 1895 г.). Така например Д. Моравчик не веднъж характеризира произведението като „древноруски документ, написан на старославянски език“: Moravcsik, G. The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. – ASEER, Vol. 6 (1947), p. 138; Moravcsik, G. Byzantium and the Magyars. Budapest, 1970, p. 108. Впрочем, на друго място авторът определя повестта доста по-неутрално като „aus dem Griechischen überetzte Quelle, welche wahrscheinlich aus dem XII. Jahrh. stammt“: Moravcsik, G. Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz. – BZ, Bd. 30 (1929–1930), S. 248. Според В. Шушарин изгубеният гръцки оригинал на произведението („ръкопис от XII в.“) е бил преведен (през XIV в.?) „на древноруски език“: Шушарин, В. Христианизация венгров. – В: Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. Отв. ред. Г. Литаврин. Москва, 1988, с. 162.

¹⁶⁷ Шахматов, А. Сказание о преложении книг..., 185–186.

¹⁶⁸ Шахматов, А. Повесть временных лет. Т. I. Вводная часть. Текст. Примечания. Петроград, 1916, XXIII–XXIV, LXVI (в частност, тук авторът нарича това произведение *Сказание об обретении грамоты словенской* и го характеризира доста неясно като един „инославянский“ източник на *Повесть временных лет*). Вж. също маркираните в полетата на с. 5, 6, 11, 25, 26 пасажии от летописния текст, които според Шахматова са почерпани от хипотетичното сказание.

каните. Що се отнася до указанията „източници“ на произведението, самият Шахматов по-късно (в своята посмъртно публикувана студия върху източниците на древноруския летопис) изглежда е бил разколебан в първоначалните си виждания и мълчаливо се отказва от идеята за някакъв неизвестен славянски извор за покръстването на Борис-Михаил¹⁶⁹, а предложената от него реконструкция на първоначално съществувалото (извънлетописно) *Сказание о преложении книг*¹⁷⁰ си остава твърде имажинерна и съмнителна.¹⁷¹

¹⁶⁹ Шахматов, А. Повесть временных лет и ее источники..., с. 85.

¹⁷⁰ Шахматов, А. Повесть временных лет и ее источники..., 90–91.

¹⁷¹ Обзор на възгледите на А. Шахматов относно *Сказание о преложении книг* и критични бележки върху предложената от него реконструкция вж. у: Никольский, Н. Повесть временных лет, как источник для истории начального периода русской письменности и культуры. К вопросу о древнейшем русском летописании. Вып. I (= СБРЯС. Т. II. Вып. 1). Ленинград, 1930, 20–23, 34–36. Общите концепции на Н. Николски са разкритикувани много остро и отхвърлени категорично от В. Истрин, но е важно да се има предвид, че и този учен свързва т.нар. *Сказание о преложении книг* (съставено въз основа на „моравско-панонските легенди“, т.е. западнославянски по произход житийни текстове за Константин-Кирил и Методий) единствено с летописната статия под 898 г. (поместена според него в първата редакция на *Повесть временных лет* от 1054 г.), а появата на пасажите върху произхода и миграциите на славянските племена в уводната част на *Повесть временных лет* (само частично вдъхновени от по-старото западнославянско сказание) той свързва с редакторската работа на Нестор върху текста на летописа от началото на XII в. (без обаче да уточни какви други източници евентуално са били използвани при тяхното написване): Истрин, В. Моравская история славян и история поляно-руси, как предполагаемые источники начальной русской летописи. – BSl, Т. III (1931), 314–315, 320, 322, 325–326; Истрин, В. Моравская история славян и история поляно-руси, как предполагаемые источники начальной русской летописи. – BSl, IV (1932), с. 38, 39–41, 43, 55. Тук ще укажем само някои от публикациите, които засягат от различна гледна точка въпроса за произхода, датировката и съдържанието на *Сказание о преложении книг*: Златарски, В. Болгарский историко-литературный элемент в русской летописи. – В: Труды V съезда русских академических организаций за границей в Софии, 14–21 сентября 1930 г. Ч. 1. София, 1932, 348–351; Jakobson, R. Minor narrative sources for the early history of the Slavic church. – In: Jakobson, R. Selected Writings. Vol. VI. Early Slavic Paths and Crossroads. Ed., with a Preface, by S. Rudy. Part 1. Comparative Slavic Studies. The Cyrillo-Methodian Tradition. Berlin–New York–Amsterdam, 1985, 159–166 (визираната тук статия е публикувана за пръв път през 1954 г.); Кралик, О. Повесть временных лет и Легенда Кристиана. О святых Вячеславе и Людмиле. – ТОДРА, Т. 19 (1963), 177–207; Obolensky, D. The Heritage of Cyril and Methodius in Russia. – DOP, 19 (1965), 52–57; Корольюк, В. Волохи и славяне русской летописи. Кишинев, 1971; Мечев, К. За произхода на староруския разказ „Сказание о преложении книг“. – ИПр, 1974, № 2, 88–104; Каймакамова, М. Старобългарската летописна традиция и „Повесть временных лет“. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. София, 1980, 212–224; Флоря, Б. Сказа-

Специално внимание заслужава обаче твърдението на учения, че съставителят на *Повест полезна за латините* е имал на разположение и някакъв руски извор за покръстването на Владимир Киевски, откъдето е почерпал следния пасаж:

„По смърти Мѣхѣла цѣрѣ Феофилова сѣна по лѣтѣхъ мнозѣѣ приимѣ цѣрѣство Костантинѣ и Василіе. и въ днѣхъ цѣрѣва юю и авіе сниде Владиміръ князѣ роускѣи съ всею силою своею великою дажде и до самаго цѣрѣграда“.¹⁷²

Като се опира на този текст, А. Шахматов твърди, че „въз основа на руски източник като императори, при които се е покръстил Владимир, са назовани Константин и Василий (а не Василий и Константин); ср. същата последователност в устава на св. Владимир, а също в някои редакции на неговото житие“.¹⁷³ Едва ли обаче ученият е следвало сляпо да се доверява на А. Попов, който твърди, че в публикувания от него руски препис от началото на XV в. повестта „се явява в своя първоначален вид, без преправки и допълнения“.¹⁷⁴ Цитираният вече пасаж обаче показва, че нещата не стоят точно така. Всички достъпни ми български, сръбски, молдавски и руски преписи на *Повест полезна за латините* са единодушни, че походът на Владимир е станал при Василий Македонец, т.е. при Василий I (867–886), а не през съвместното управление на неговите правнучи Василий II (976–1025) и Константин VIII (1025–1028).

Ето как изглеждат изглежда приведенният пасаж според най-стария български препис на повестта от втората половина на XIV в.:

„По смърти же Мѣхѣла цѣрѣ ѡного Фѣѡфилова сѣна. прѣемѣ цѣрѣво Василіе Македонѣнинѣ, и въ днѣхъ цѣрѣва его. авіе съниде Владиміръ

ние о предложении книг на славянский язык. Источники, время и место написания. – BSl, XLVI (1985), № 1, 121–130; Birnbaum, H. Aspects of the Slavic Middle Ages and Slavic Renaissance Culture. New York etc., 1991, 26–28, 321–323; Авенариус, А. Ранние славяне в Среднем Подунавье: автохтонная теория в свете современных исследований. – Славяноведение, 1993, № 2, 27–41; Подскальски, Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси..., 23–24, 334, 341.

¹⁷² Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 187.

¹⁷³ Шахматов, А. Сказание о предложении книг..., с. 186; Шахматов, А. Повесть временных лет и ее источники..., с. 85.

¹⁷⁴ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 178. Уместно е да припомним подлатената с редица примери (по препис РГБ, Ф. № 205 (ИОИДР), № 189) тактична забележка на А. Павлов към изданието на *Повест полезна за латините* в труда на А. Попов: „Жалко е обаче, че почтенният издател се е ограничил само с единствения препис от своя сборник. Други преписи биха могли да представят ако не по-точен текст, то поне няколко важни варианта и, може би, корекции“ (Павлов, А. Критические опыты..., с. 79).

КНАЗЪ РОУСКИН, СЪ ВЪСЕЖ СИЛОЖ СВОЕЖ ВЕЛИКЪЖ. ДАЖЕ И ДО САМОГО ЦРГРГА. СЪ ВРАЖЪЖ И ТЪЖ НА ЦРВО ГРЪЧЬСКОЕ“.¹⁷⁵

Нямаме основания да се усъмним, че този и сходните с него южнославянски преписи на *Повест полезна за латините* отразяват първоначалната – макар и исторически недостоверна – версия на разказа за покръстването на княз Владимир, а издаденият от А. Попов руски препис свидетелства, че най-късно към началото на XV в. текстът е бил преработен (най-вероятно в руските земи) с цел хронологията на събитието да бъде приведена в съответствие с историческата действителност. Впрочем, прави впечатление, че в същата преработена форма представя покръстването на Владимир и интерполираната версия на *Повест полезна за латините*, поместена във втората редакция на *Летописец елински и римски*.¹⁷⁶

Тъй като съставеният въз основа на *Повест полезна за латините* пасаж от древноруския летопис относно заселването на прабългарите по Долния Дунав през последните два века често е бил превеждан и разбиран твърде превратно, тук ще разгледаме по-подробно въпроса за интерпретациите му в историографията.

Почти всички запазени преписи на *Повест полезна за латините*, както и „отраженията“ на встъпителната част на най-стария руски летопис в по-късните сводове, хронографи и други исторически компилации възпроизвеждат пасажа за българите по вече приведената от нас по-горе версия.¹⁷⁷ Изключение правят два от най-старите преписи на хрониката, които дават съществени разночетения: вместо думата „населници“ в *Ипатиевския летопис* стои „насилници“¹⁷⁸, а в *Радзивилон-*

¹⁷⁵ Псалвя № 12, л. 259 б.

¹⁷⁶ Летописец Елинский и Римский..., Т. 1, с. 461.

¹⁷⁷ Софийский временник, или Русская летопись с 862 по 1534 год. Издал П. Строев. Ч. I. Москва, 1820, с. 6 („населници“ – Софийски I летопис по Толстовския препис); Псковские и Софийские летописи (= ПСРЛ, Т. V). Санкт-Петербург, 1851 („населници“ – Софийски I летопис по седем преписа); Летописец Переяславля-Суздальского..., с. 2 („населници“); Летопись по Воскресенскому списку (= ПСРЛ, Т. VII). Санкт-Петербург, 1859, с. 264; Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью (= ПСРЛ, Т. IX). Санкт-Петербург, 1862, с. 5 („населници“); Русский хронограф. Ч. 1. Хронограф редакции 1512 года (= ПСРЛ, Т. XXII). Санкт-Петербург, 1911, с. 347 („населници“); *Приселков, М.* Троицкая летопись. Реконструкция текста. Москва–Ленинград, 1950, с. 56 („населници“) и т.н.

¹⁷⁸ Ипатиевская летопись. Издание второе (= ПСРЛ, Т. II). Санкт-Петербург, 1908, с. 9 (в критическия апарат се указва, че интересуващата ни дума първоначално е била написана като „насилници“, а впоследствие е била преправена на „населници“). В първото издание на *Ипатиевския летопис* без допълнителни уточнения фигурира

ския летопис – „насильници“.¹⁷⁹

В научната традиция на XIX в. обаче за първични обикновено са били смятани именно тези изолирани четения, които коренно променят сравнително неутралния характер на сведението за заселването на българите сред дунавските славяни. Така постъпва още Август Людвиг Шльоцер (1735–1809)¹⁸⁰, като уточнява, че повечето от достъпните му ръкописи съдържат четенето „населници“, което може да се разбира като „пришълци“ или „колонисти“.¹⁸¹ В изданието на *Повесть временных лет* на Франц Миклошич (1813–1891) е приведено единствено четенето „насильници“, а в критическия апарат отсъстват каквито и да било указания за по-разпространената версия.¹⁸² Като следват тази тенденция, авторите на прегледаните от нас френски¹⁸³, полски¹⁸⁴, чешки¹⁸⁵ и латински¹⁸⁶ преводи на руския летопис също се придържат към чете-

само четенето „населници“ (Летопись по Ипатскому списку. Издание Археографической комиссии. Санкт-Петербург, 1871, с. 6. 28).

¹⁷⁹ Вж. критическия апарат на приведените в по-горната бележка издания на *Повесть временных лет* по *Лаврентиевия летопис*. В новото издание на *Радзивиловия летопис* е отбелязано, че поради повреда на ръкописа днес се чете само втората част на тази дума („[...]лнеци“), а в Московско-Академичния препис, който е най-близък до *Радзивиловия*, тук стои „населници“: *Радзивиловская летопись* (= ПСРЛ, Т. 38). Л., 1989, с. 13.

¹⁸⁰ Нестор. Russische Annalen in ihren Slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt, und erklärt von A. L. Schlözer. Zweiter Teil. Göttingen, 1802, S. 112 („i siedosza po Dunajevi, i nasilnitsie [al. *nasielnitszy*] Slovenom biesza“), 113 („und setzten sich an der Donau, und bedrängten die Slaven“).

¹⁸¹ Нестор. Russische Annalen..., S. 114, Anm. 2. Пак тук авторът добавя доста смътно: „Jrgendwo fand ich *nacsalnitszy*, Herren, Gebietiger“.

¹⁸² *Chronica Nestoris. Textum russo-slovenicum, versionem latinam, glossarium*. Ed. F. Miklosich. Vol. I. Vindobonae, 1860, p. 5.

¹⁸³ La Chronique de Nestor, traduite en française d'après l'édition impériale de Pétersbourg (Manuscrit de Koenigsberg). Par L. Paris. T. I. Paris, 1834, p. 10: „et subjuguèrent les Slaves“; Chronique dite de Nestor (Несторова или первоначальная летопись). Trad. par L. Leger (= Publications de l'École des langues orientales vivantes, II sér., Vol. XIII). Paris, 1884, p. 8: „et opprimèrent les Slaves“.

¹⁸⁴ Monumenta Poloniae Historica. Wydal A. Bielowski. T. I. Lwów, 1864, 557: „siedli nad Dunajem i ciemiężyli Słowian“ – преводът следва *Ипатиевия летопис*.

¹⁸⁵ Nestrův Letopis Ruský. Přeložil K. Erben. V Praze, 1867, s. 7: „usadili se po Dunaji, a násili Slovanům činili“.

¹⁸⁶ *Luczakowski, C. Cornelii Taciti Ars scribendi nonnullorum vocabulorum significatio-ne illustratur ac factum quid valeat altius inquiritur*. II. Nestoris re litteraria adumbrata eiusdem Chronicon c. 1–20 in Romanorum sermonem convertuntur. Ex programme scholae Leopoliensis, quae appellatur gymnasium academicum, separatim expressa. Leopoli, 1884, p. 7. 26–27: „ad Danubium consederunt Slovenosque subegerunt“.

нето „насилници“, като го интерпретират обикновено в духа на идеята за покоряване или угнетяване на дунавските славяни от българите.¹⁸⁷

Оформилата се към началото на XX в. традиционна интерпретация на интересувашото ни сведение повлиява и задълбочения изследовател на *Повесть временных лет* А. Шахматов. В своето издание на летописа той възприема *Лаврентиевия препис от 1377 г.* като основно отражение на т.нар. *Силвестрова редакция*, но – подобно на своите предшественици – по необясними причини коригира четенето „населници“ на „насилници“, като демонстрира своето предпочитание към версията на *Ипатиевския* и *Радзивиловския летописи*.¹⁸⁸ Подобен подход при интерпретацията на разночетенията (които дори не са приведени в съответния критически апарат¹⁸⁹) личи и в публикуваното от Д. Лихачов през 1950 г. издание на *Повесть временных лет* по *Лаврентиевия летопис*, където съответният древноруски текст без никакви уговорки и уточнения се превежда на съвременен руски език така: „Когда же славяне, как мы уже говорили, жили на Дунае, пришли от скифов, то есть от хозар, так называемые болгары, и сели по Дунаю, и были насильники славянам.“¹⁹⁰

Изданието на Д. Лихачов заедно със съпровождащия го превод задълго остана стандартна версия на *Повесть временных лет*, използвано както от съветските, така и от чуждите изследователи. Съответно, концепцията за „насилието“ на българите спрямо дунавските славяни сякаш беше официално кодифицирана.¹⁹¹ В резултат на това

¹⁸⁷ Единствено изключение от тази практика представлява полският превод на Ю. Котковски, където е отчетена вече цитираната бележка на А. Шльоцер и българите са характеризирани като „заселници сред славяните“ – *Latopis Nestora. Stary tekst mnicha Ławrentego z XIV wieku. Oddział pierwszy. Część przez Schlözera krytycznie wypracowana. Przepolszczył J. Kotkowski. Kijów, 1860, s. 19: „i stali się osadnikami pomiędzy Słowianami“.*

¹⁸⁸ *Шахматов, А.* Повесть временных лет. Т. I, с. 11. 3. Вж. също немския превод и изданието на *Повесть временных лет* на Р. Траутман, където се следва реконструкцията на А. Шахматов: *Die altrussische Nestorchronik Povest' vremennych let. In Übersetzung hrsg. von R. Trautmann. Leipzig, 1931, S. 6; Die altrussische Nestorchronik. In Auswahl hrsg. von R. Trautmann. Leipzig, 1948, 16–17.*

¹⁸⁹ *Повесть временных лет.* Ч. II. Подг. текста Д. Лихачева. Пер. Д. Лихачева и Б. Романова. Под ред. В. Адриановой-Перетц. Москва–Ленинград, 1950, с. 183.

¹⁹⁰ *Повесть временных лет...*, Ч. I, с. 210.

¹⁹¹ Тук следва да припомним, че тази версия е отразена и в стандартния английски превод на *Повесть временных лет* – *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text. Translated and edited by S. Cross and O. Sherbowitz-Wetzor (= МААР, 60).* Cambridge, Mass., 1953, p. 55: „a people called Bulgars who settled on the Danube and oppressed the Slavs“.

редица учени не веднъж – и напълно безкритично – са привеждали в своите трудове интересуващото ни сведение като пример за негативното отношение на съставителя на *Повесть временных лет* към дунавските българи. Така например, като се присъединява към обобщението на Е. Зиков, че руските летописци не са изпитвали никакви особени симпатии към България¹⁹², Л. Боева цитира текста на нашето сведение според *Лаврентиевия летопис*, където фигурира думата „населници“, но я разбира като „насилници“: „Отношението към българите като насилници, завоевателни племена е по-вероятно да отразява искрените чувства на летописеца, който е отъждествявал печенегите, хазарите и българите.“¹⁹³

В подобен дух се изказва напоследък и П. Толочко: „От цитирания откъс личи, че летописецът си е представял българите като част от хазарската общност, напуснала предишните си местообиталища и отишла на Дунава. Вероятно по пътя към новата си родина българите са се сблъскали със славяните, ограбвали са ги като другите номадски народи. Както личи от цитирания текст, споменът за това е бил още жив в Русия и през XI в.“¹⁹⁴

Не можем да не отбележим, че подобни категорични твърдения не само силно се разминават с реалното съдържание на източника, но и доста произволно приписват на съставителя на руския летопис и неговите съвременници „спомен“ за събития, относно които те са могли да съдят единствено по по-късни писмени сведения, какъвто е случаят с *Повест полезна за латинците*, попаднала в Русия от славянския юг.

Трябва да отбележим, че през последните години сред руските изследователи се очерта позитивен обрат към един много по-коректен подход при интерпретацията на летописния сюжет за заселването на българите по Долния Дунав. На проведената в Москва през 1992 г. Общоруска научна конференция „Историята на руската литература: пътища на проучванията, проблеми на периодизацията“ (организи-

¹⁹² Зыков, Э. Известия о Болгарии в Повести временных лет. – ТОДРА, Т. 24 (1969), с. 49.

¹⁹³ Боева, Л. „Повесть временных лет“ – болгарские источники и параллели. – В: Славянска филология. Т. XVIII. Доклади и статии за IX Международен конгрес на славистите. Литературознание и фолклор. София, 1983, с. 31. Тезата за подчертано негативното отношение на съставителя на *Повесть временных лет* спрямо дунавските българи напоследък намери по-нататъшно развитие у: Демин, А. О художественности древнерусской литературы. Очерки древнерусского мировидения от „Повести временных лет“ до сочинений Аввакума. Москва, 1998, 589–592.

¹⁹⁴ Толочко, П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. Санкт-Петербург, 2003, с. 16, 18.

рана от Научния съвет по руска литература, Института за световна литература и Института по руска литература на Руската академия на науките) Л. Дмитриев изнася доклад, в който оспорва отдавна вкоренилата се представа за първичността на четенето „насилници“.¹⁹⁵ Без да се стреми да навлиза в излишни подробности, ученият припомня, че още Измаил Срезневски (1812–1880) в своите посмъртно публикувани „Материали за речник на древноруския език“ привежда доста изобилни свидетелства за разнообразните значения на думата „населник“ в средновековните руски текстове („жител“, „туземец“, „селски жител“, „преселник“) и предлага в контекста на летописното свидетелство за отношенията на българите със славяните тя да се разбира като „заселили се след“.¹⁹⁶ Според Дмитриев в дадения случай е принципиално важно да се отчете и наблюдението на И. Срезневски, че в някои староруски текстове думата „насилник“ действително се е употребявала и в нейния днешен смисъл, но е можела да означава и „жител“.¹⁹⁷ При това положение, дори разночетенията в *Ипатиевския* и *Радзивилловския* летописи могат да се разглеждат като варианти за изписване на думата „населник“, които не внасят промяна в смисъла на интересувания ни пасаж.

Критичните бележки на Л. Дмитриев не остават незабелязани и едва ли е случайно, че в публикуваното през 1996 г. второ издание на *Повесть временных лет* на Д. Лихачов (който участва във вече споменатата конференцията през 1992 г.) преводът на сведението за българите

¹⁹⁵ Дмитриев, Л. Текст и его интерпретация в изучении древнерусской литературы. – В: Освобождение от догм. История русской литературы: состояние и пути изучения. Т. 1. Москва, 1997, с. 101. Вж. също критичната бележка на В. Петрухин към превода на *Повесть временных лет* на Д. Лихачов от 1950 г.: „В цитираното издание... преводът на „населници“ като „насилници“... е неточен, става дума за заселници, дошли след славяните. Тази неточност на превода е обяснима, тъй като нататък става дума за завоевателните походи „при Ираклии царе“ на белите угри, които „наследиха“ славянската земя на Дунава, и, накрая, за насилниците обриавари“ (Петрухин, В. Славяне и кочевники в раннем средневековье: к проблеме этнокультурного синтеза. – Вестник Евразии, 1996, № 2, с. 51; Петрухин, В. Раевский, Д. Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье. Москва, 1998, с. 228).

¹⁹⁶ Срезневский, И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. II. Санкт-Петербург, 1902, с. 329.

¹⁹⁷ Срезневский, И. Материалы для словаря..., II, 330–331. Вж. също: Словарь русского языка XI–XVII вв. Т. 10. Москва, 1983, с. 242; Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Трубачева. Москва, 1996, с. 34.

вече гласи: „и были поселенцами на земле славян“.¹⁹⁸

Тази интерпретация на текста не само отчита коректно неговото реално съдържание, но хармонира и със съдържанието на неговия директен източник – разказа за покръстването на българите в *Повест полезна за латините*, допълнен по славянския превод на хрониката на Георги Монах с указание за тъждеството между древния етноним „ски-ти“ и хазарите.¹⁹⁹

И така, както се вижда от цитирания вече пасаж, в нашата повест повест просто се описва разселването на българските „родове“ от земи-те на Мизия „даже до Илирик на запад“. На тази основа съставителят на уводната част на *Повесть временных лет*, който по принцип е смятал земите по течението на р. Дунав – и по-конкретно Илирик²⁰⁰ – за първоначална родина на славяните след Вавилонското стълпотворение, е заключил, че придошлите тук по-късно българи номади, родствени по произход с хазарите (според славянската версия на хрониката на Георги Монах), са уседнали сред заварените тук славянски племена и са станали техни съжителители без да ги угнетяват, за разлика от други нашественици като франките („волохи“) и унгарците („угрите“). Без съмнение думите „населеници словеном быша“ във встъпителната част на руския летопис следва да се разглеждат като парафраза на израза „населиша ся родове их“ от *Повест полезна за латините*, в която древноруският книжовник е заложил едно имплицитно обяснение как и защо в много по-късни времена просветителят на славяните Константин-Кирил напуснал своя брат в Моравия „и иде учить болгарьского языка“²⁰¹, а славянската писменост „есть в Руси и болгарѣх дунайскихъ“.²⁰²

В края на този раздел бихме желали да обърнем внимание, че при съставянето на *Повесть временных лет* е използвано едно антилатинско произведение, което много често съжителства с *Повест полезна за латините* в състава на достигналите до нас български, сръбски и руски преписи на полемични сборници от втората половина на XIV в. ната-тък – *Слово за немската заблуда, как ги научи Петър Гъгнивия на ерес*.

¹⁹⁸ *Повесть временных лет*. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц. Издание второе, исправленное и дополненное. Санкт-Петербург, 1996, с. 146.

¹⁹⁹ Издание на текста: *Истрин, В.* Хроника Георгия Амартола в древнем славянонорусском переводе. Т. I. Петроград, 1920, с. 36.16.

²⁰⁰ *Повесть временных лет...*, с. 7, 16.

²⁰¹ *Повесть временных лет...*, с. 16.

²⁰² *Повесть временных лет...*, с. 15.

В раздела на летописа, посветен на покръстването на княз Владимир Святославич в Корсун, е поместено едно поучение към него, в което между другото се описват някакви „събития“, случили се уж веднага след Седмия вселенски събор:

„По семь же сборѣ Петръ Гутнивыи со инѣми шедѣ в Римѣ и престолю възхвѣтивъ, развѣрати вѣру, отвергъся от престола Юрусалимска, и Олександрѣскаго, и Царяграда и Онтиахийскаго. Възмутиша Италию всю, сѣюще ученье свое разнѡ. Ови бо попове одиною женою оженивъся служатъ, а друзии до 7-ми женъ поимающе служатъ, их же блюдиша ученья. Пращають же грѣхи на дару, еже есть злѣе всего. Богъ да схранить тя от сего“.²⁰³

В най-стария запазен препис на *Слово за немската заблуда* съответният пасаж изглежда така:

„потомѣ прїиде петръ гѣгннвыи въ римѣ. и ѿверже вѣрѣ хрїстїанскѣ. и постави свои законѣ. мнѡгон ереси. и вѣннѣ въ црковѣ въ пчннѣхъ ризѣ. и въ рогатѣхъ клопоуцѣхъ. и въ рѣкѣхъ. и вѣстриженѣхъ вѣрѣхъ. построити лѡна повелѣ. и вѣсе нечнсто и сквернѣно лѣстн. и повелѣ поповѣ. зѣ. женѣ имѣти и поповѣ быти. а въ наложннѣхъ не положи грѣха. рѣ. ѡвоцѣе ѣ то. тако и съ наложннѣхъ спати. а по вѣсѣхъ сѣхъ стѣхъ вѣрѣхъ. аще ли на рати кто вѣенѣ вѣдѣ. а лѡно его не вѣдетъ построжено. не повелѣ погрѣвѣсти въ зѣмѣ. сице рѣ си сѣхъ прѣстѣпннѣхъ законѣ. и игръхъ повелѣ играти въ цркѣхъ ихъ. и проклѣхъ ихъ стѣхъ ѡци, на седмѣхъ сѣхъхъ. вѣдомо же да вѣди, іако въ гѣгннвогѡ петра вѣрѣхъ лѣтнѣ. а не въ стѣхъ петра. аще ли кто ѡуправлѣетъ лѣтнѣхъхъ вѣрѣхъ, да вѣдетъ проклѣхъ. да сѣ не вѣзѣхъ хрїстїанѣ ѡ вѣрѣхъ лѣтнѣхъ“.²⁰⁴

²⁰³ Повесть временных лет..., с. 52.

²⁰⁴ Плевля № 12, л. 265 б. Издание на този пасаж по преписа му в сръбския ръкопис – „близнак“ на Плевля № 12, Рс 11 на Народната библиотека на Сърбия: *Криза, А. Петр Гутнивыи и Палесса. Антилатинская церковнославянская полемическая литература в Центральной Европе.* – *Studia Slavica Hungarica*. Т. 53 (2008), № 2, с. 400. В този контекст не бudi учудване присъствието на *Словото* в един фрагмент от сръбския Дечански сборник от бившата сбирка на И. Срезневски (БРАН 24.4.23), отнесен от А. Турилов към средата–третата четвърт на XIV в.: Пергаментные рукописи Библиотеки Академии наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI–XVI веков. Сост. Н. Бубнов, О. Лихачева, В. Покровская. Ленинград, 1976, 173–174; *Турилов, А. Межславянские культурные связи...*, с. 249 (загатва за вероятния руски произход на текста). Изказано е предположение, че преданието за Петър Гутниви има оригинален руски произход, доколкото то било достигнало до нас „изключително в състава на паметници на староруската книжовност“: *Ведюшкина, И. Петр Гутнивыи и Петр Монг.* – Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории, 12 (2004), с. 311. Вж. също: *Истомин К. Источник „Слова о не-*

Още А. Попов²⁰⁵ отбелязва голямото сходство между разказите за Петър Гъгниви в руския летопис и в *Слово за немската заблуда*, но неговият суров критик А. Павлов²⁰⁶ отхвърля категорично възможността словото да е било директен източник на летописа и уточнява, че сюжетът за Петър Гъгниви е бил заимстван от *Тълковната палея*.

Задълбочените проучванията на В. Истрин и О. Творогов върху редакциите на *Тълковната палея* показват, че интересуваният ни сюжет е фигурирал в един *Хронограф по великому изложению*, съставен не по-късно от 90-те г. на XI в., който се е отразил в някои по-късни исторически сборници: *Пълната хронографска палея* (именно оттам епизодът за Петър Гъгниви в съкратена и редактирана форма е попаднал в *Повесть временных лет*), *Кратката хронографска палея* и *Троицкия хронограф* (в които не се споменава за Петър Гъгниви), и втората редакция на *Летописец елински и римски* (тук интересуваният ни епизод фигурира в първоначалната си форма и е практически идентичен²⁰⁷ с раздела на *Словото за немската заблуда*, който касае Петър Гъгниви).²⁰⁸ Като изхождаме от тази концепция, бихме могли да приемем, че около края на XI и началото на XII в. *Словото за немската заблуда* вече е било познато в Киев, тъй като фантастичният папа Петър Гъгниви е посочен в *Повесть временных лет* като основоположник на латинската („немската“) ерес. Най-вероятно *Словото* е попаднало (чрез посредничеството на византийски духовници) в руските земи като част от южнославянски сборник с полемични текстове, сред които е фигурирала и *Повесть полезна за латинците*.

мечском прелщении, как научи их гугнивый Петр ереси“. – Христианское чтение, 1904, № 2, 342–348 (смята, че *Словото* е компилирано от фрагменти, почерпани от *Елински и римски летописец*); Зема, В. Оповіді про навернення на християнство і рання православна полеміка. – Україна в Центральнo-Східній Європі, 12/13 (2013), 93–94 (общо за сюжета).

²⁰⁵ Попов, А. Историко-литературный обзор..., 21–23.

²⁰⁶ Павлов, А. Критические опыты..., 9–13.

²⁰⁷ Летописец Еллинский и Римский..., Т. 1, 462–463.

²⁰⁸ Истрин В. Редакции Толковой палеи. – ИОРЯС, Т. 11 (1906), № 2, с. 40; № 3, с. 420; Творогов, О. Древнерусские хронографы..., 144–145. Вж. също: Творогов, О. Палея толковая. – СККДР. Вып. 1. Ленинград, 1987, 285–288; Творогов, О. Палея хронографическая. – СККДР. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 2. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1989, 161–162; Водолазкин, Е. Как создавалась полная Хронографическая Палея. Ч. I. – ТОДРА, Т. 60 (2009), 327–353; Ч. II. – ТОДРА, Т. 62 (2014), 175–200; Буланин, Д., Творогов, О. Библиографические дополнения к статьям, помещенным в „Словаре книжников и книжности Древней Руси“ (вып. 2, части 1–2). – СККДР. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 3. Библиографические дополнения. Приложения. Санкт-Петербург, 2012, 310–311.

Повест полезна за латините и Българският апокрифен летопис

Ако приемем, че на *Повест полезна за латините* е била използвана от съставителя на *Повестъ временных лет*, това ни дава основание да отнесем възникването на славянската версия на произведението към самия край на XI–началото на XII в. Оттук обаче закономерно произтича въпросът дали текстът не е бил преведен от гръцки в руските земи, например в обкръжението на киевските митрополити ромеи, които през втората половина XI–XII в. активно участват в полемиката между Константинопол и Рим и написват редица антилатински произведения, наситени с остри нападки срещу западното християнство.²⁰⁹ Като приемаме този въпрос за основателен, нататък в нашето изложение ще се постарает да покажем въз основа на достъпните ни данни за ранното разпространение на текста, че това е твърде невероятно.

Интересни аспекти на проблема за възникването на нашата повесть разкрива нейната съпоставка с т.нар. *Български апокрифен летопис* (*Сказание на пророк Исайя как бе възнесен от ангел на седмото небе*), считан за произведение на книжовник, работил в западните български

²⁰⁹ Баранкова, Г. Рецензия за: Николов, А. Повесть полезна за латините..., 119–123. Възможно е също да се постави въпросът защо в руската ръкописна традиция до самия край на XIV–XV в. не са запазени антилатински сборници, които съдържат *Повест полезна за латините* и *Словото за немската заблуда*, ако те са били известни в Киев в началото на XII в. Обяснението за това би могло да се крие в гибелта на много книжовни паметници при опустошаването на руските земи от монголите през 1237–1240 г., наред с констатирания от А. Турилов твърде умерен интерес сред русите към полемичната литература чак до началото на XV в.: „Весьма умеренным был и интерес к полемической литературе. В условиях моноконфессионального общества в будущей Великороссии, при ограниченных контактах с католиками и мусульманами и отсутствии еврейского населения переводы соответствующих полемических сочинений явно не были здесь востребованы, в отличие от Балкан. Актуальность антикатолических сочинений возрастает, пожалуй, только в 1410-х гг. в Литовской Руси в связи с планами унии“: Турилов, А. Межславянские культурные связи..., с. 603. Има основания да се допусне, че масовото навлизане през първата половина на XV в. в източнославянската традиция на стандартните за Балканите още към средата на XIV антилатински сборници се дължи на т.нар. „второ южнославянско влияние“. Интересно е да отбележим, че един такъв сборник (ГИМ, Епарх. 376) е бил преписан от български книжовник в самия край на XIV в. било в руските земи, било някъде на Атон или в Константинопол в руско обкръжение: Дианова, Т., Костюхина, А., Поздеева, И. Описание рукописей библиотеки Иосифо-Волоколамского монастыря из Епархиального собрания ГИМ. – В: Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1991, 385–386; Турилов, А. Межславянские культурные связи..., с. 539.

земи между Средец и Скопие през периода около края на XI–началото на XII в. Без да заимства буквално големи пасажии, авторът на летописа възприема от *Повест полезна за латините* представата за скитския произход на българите, върху основата на която изгражда своя разказ как глас от небето нарежда на пророк Исая да отиде „на запад от най-горните страни на Рим“, да отдели една трета част от куманите, наречени българи, и да засели с тях Карвунската земя (Добруджа и част от дн. Североизточна България):

„иди на западъ ѿдъ вышны(хъ) страни Рима ѿлѣчи третїю ч(с)ь ѿтъ коумани рекоми вл'гаре“.²¹⁰

Повест полезна за латините (Плевля № 12, л. 258 а):

„прѣлѣстишж же и мнѡгыж жъзыкы ѿ скиѣ. елици прѣвѣважтъ ѿ вѣнѣшнїихъ (Хилендар № 481: вышнїѣ) странъ Рима къ западъ“.²¹¹

Съпоставката между приведените текстове подкрепя изказаната вече от нас, че авторът на летописа е разполагал с гръцки по произход източник, в който произходът на българите е бил изведен от древните скити. Без да навлизам в много детайли искам накратко да маркирам онези механизми на византийското историческо мислене, които предопределят проникването и специфичното функциониране на тази „скитска легенда“ в старобългарската литературна традиция.

Добре известно е, че на ранновизантийските историци е присъщо едно „ревностно архаизаторство“²¹², което до голяма степен детерминира техния специфичен поглед както към империята, така и към обкръжаващите я народи и племена. И ако Прокопий е склонен да описва църквата *Св. София* в Константинопол така дистанцирано, „сякаш е Херодот, който описва обичаите на скитите и или египтяните“²¹³, то не е чудно, че „всяка поредна варварска орда, която нападала империята, била идентифицирана с някое изчезнало племе, почерпано от страниците на Херодот или Тацит, или пък просто било наричано „скити““.²¹⁴

²¹⁰ Топкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина..., с. 195. Превод: „иди на запад от най-горните страни на Рим, отдели третата част от куманите, наречени българи, и насади Карвунската земя“. Вж. също новото издание на текста: *Biliarsky, I. The Tale of the Prophet Isaiah...*, p. 14.

²¹¹ Срв. Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 184. Превод: „измавиха и много народи от скитите, които живеят от външните (Хилендар № 481: най-горните) страни на Рим на запад“.

²¹² *Cameron, Av., Cameron, Al. Christianity and Tradition in the Historiography of the Late Empire.* – CQ. New Series, 14 (1964), No 2, p. 318.

²¹³ *Cameron, Av., Cameron, Al. Christianity and Tradition...*, p. 317.

²¹⁴ *Cameron, Av., Cameron, Al. Christianity and Tradition...*, p. 321.

Благодарение на тази тенденция в по-късната византийска традиция името на скитите се превърнало в един събирателен термин за всички северни варвари²¹⁵, т.е. онези номадски народи, обитавали по различно време някогашните скитски степи на север от Черно море и Кавказ. Наред с хуните, аварите, хазарите и др., към тези племена били причислявани и онези българи, които в края на VII в. изградили своя държава в земите по Долния Дунав.²¹⁶

Така например, за Теофан българите са един „мръсен и нечист народ“²¹⁷, чийто господар Крум постъпил с черепа на византийския василевс така, както би постъпил с главата на убития си противник всеки един от скитите на Херодот: „...като отсякъл главата на Никифор, набил я на кол много дни за показ на идващите при него племена и за наш позор. След това, като я взел, оголил черепа, обковал го отвън със сребро и като се гордеел, карал да пият от него славянските вождове“.²¹⁸ Легенди за скитския произход на българите разказват Йосиф Генезий²¹⁹, Михаил Сирийски²²⁰, Никифор Григора²²¹ и Михаил Псел, който в свои-

²¹⁵ *Cameron, Av., Herrin, J. Constantinople in the Early Eight Century: The Parastaseis syntomoi chronikai. Leiden, 1984, p. 186.*

²¹⁶ Обзор на изворите: *Moravcsik, G. Byzantinoturcica. Bd. II. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen. Berlin, 1958, S. 280; Николов, А. Из византийската историческа топка: „българи–скити“, „славяни–скити“. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. VII. Велико Търново, 2000, 233–251.*

²¹⁷ *Theophanis Chronographia. Recensuit C. de Boor. Vol. I. Lipsiae, 1883, p. 358.12, 358.26, 359.24; ГИБИ III, 263–264; The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813. Translated with Introduction and Commentary by C. Mango and R. Scott. Oxford, 1997, 498–499.*

²¹⁸ *Theophanis Chronographia...*, I, p. 491.18–20; ГИБИ III, с. 283; *The Chronicle of Theophanes Confessor...*, p. 674. Срв. Herod. Hist. IV. 65. Вж. също: *Николов, А. Хан Крум във византийската традиция: страшни слухове, дезинформация и политическа пропаганда. – Щрихи към балканското средновековие. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев (= Studia Balcanica, 27). София, 2009, 107–116.*

²¹⁹ *Genesius. Ex reconitione C. Lachmani. Bonnae, 1834, 85.21–86.1; ГИБИ IV, с. 334.*

²²⁰ *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite de Antioche (1169–1199). Éd. et trad. par J.-B. Chabot. T. II. Paris, 1904, 363–364. Анализ на текста: Златарски, В. Известието на Михаил Сирийски за преселението на българите. – ИИД, IV (1915), 37–52 [=Златарски, В. Избрани произведения. Т. I. София, 1972, 52–67]; *Altheim, F., Stiehl, R. Michael der Syrer über das erste Auftreten der Bulgaren und Chazaren. – Byz., 28 (1958), 105–118; Николов, А. Из византийската историческа топка..., с. 234.**

²²¹ *Nicephori Gregorae Historia Byzantina. Cura L. Schopeni. Vol. I. Bonnae, 1829, 26.16–27.4; ГИБИ XI, с. 126. Вж. и нашия анализ на този пасаж в съпоставка с *Българския апокрифен летопис: Николов, А. Из византийската историческа топка..., с. 235.**

те трудове говори за „скитите, наричани по-рано номади, а след това преименувани българи“²²² и представя кампаниите на Юстиниан II и Василий II срещу тях като войни със „западните скити“.²²³

На този фон присъствието на традиционната за византийските автори „скитска“ топка (приложена напълно безразборно спрямо българите, русите и маджарите) в преведената от гръцки *Повест полезна за латините* не предизвиква особено учудване. Много по-интересно е, че при осмислянето на поместения там разказ за покръстването на „скитите, наричани българи“ анонимният съставител на *Българския апокрифен летопис* е разкрил собствените си исторически представи. Той очевидно е приемал за даденост неславянския произход на някогашните българи номади, но е разшифровал посланието на своя източник, като е заменил твърде неясното за потенциалните му български читатели събирателно понятие „скити“ с името на куманите – онази племенна групировка от тюркоезични племена, която около началото на XII в. вече се утвърждавала като новата доминираща сила в някогашните „скитски степи“ на север от делтата на р. Дунав.²²⁴

Анонимният съставител на *Българския апокрифен летопис* обаче не се ограничил само с това и е заимствал почти буквално от *Повест полезна за латините* негативната характеристика за езическите обичаи на скитите българи и тяхната враждебност спрямо Византийската империя.

Български апокрифен летопис:

„а прѣж(д)ѣ вѣхъ Испора цѣря погани зѣло и без'божнии сѣще и в' нечѣстїа многа и биваху въсег(д)а врази грѣ(ч)скомѣ цр(с)твѣ на лѣта многа“.²²⁵

Повест полезна за латините (Плевля № 12, л. 259 а):

„тїи вѣси вѣшѣ еше въ нечѣстїи. без'божнии сѣще... иже сїи гл҃емїи вл҃бгаре. вѣшѣ врази грѣчьскааго цр҃ва (Хилендар № 481: грѣчскомѣ цр҃твоту) на лѣта многа.“²²⁶

²²² Μιχαήλ Υέλλου Ιστορικοί λόγοι, ἐπιστολαὶ, καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα [= MB, T. V]. Ἐν Παρίσιος, 1876, p. 144.

²²³ Michaeli Pselli Historia syntomos. Editio princeps. Rec. W. Aerts (= CFHB, Vol. XXX). Berolini et Novi Eboraci, 1990, p. 70.65, 108.57–58.

²²⁴ Николов, А. Из византийската историческа топка..., с. 235, 244.

²²⁵ Топкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина..., с. 196. Превод: „а преди цар Испор бяха пълни езичници и безбожници и в голямо безчестие, и винаги биваха врагове на гръцкото царство в продължение на много години“. Вж. също: Biliarsky, I. The Tale of the Prophet Isaiah..., 15–16.

²²⁶ Срв. Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 186. Превод: „всички тези още

Приведените паралели ни позволяват да преосмислим донякъде принципно правилната характеристика на *Българския апокрифен летопис* като „своеобразен ребус, авторът на който преднамерено е шифровал в апокрифни образи известната му по писмени извори история на Първото българско царство“.²²⁷ За пълноценното разгадаване на този ребус е необходимо преди всичко да бъде изяснено какъв е бил кръгът от източници, достъпни на анонимния автор, какъв е бил неговият подход към тях. Веднаж установили хоризонта на историческа осведоменост на неизвестния книжовник, ние с по-голяма увереност бихме могли да съдим за характера на идеологическите внушения и тенденции, прокарани целенасочено в рамките на произведението.

Още по-интересни въпроси повдига регистрираното от нас практически едновременно битуване около началото на XII в. на един и същ (при това създаден току-що) полемичен антилатински текст в Киев и в западните български земи. И ако временно оставим настрана не чак толкова лесния въпрос къде е била създадена *Повест полезна за латините*, то широкото разпространение на това произведение в различни и твърде отдалечени краища на славянския православен свят би могло да бъде обяснено с посредническата роля на византийските църковни власти. По това време здрави нишки свързвали Константинопол както с подвластните на империята църковни области на автономната Охридска архиепископия „на цяла България“, така и с Руската митрополия, чиито предстоятели ромеи упражнявали пряката духовна юрисдикция на Константинополската патриаршия в Киев.²²⁸

бяха в безчестие, бидейки безбожници... и тези така наречени българи бяха врагове на гръцкото царство в продължение на много години“.

²²⁷ *Полывянный, Д.* Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX–XV веков. Иваново, 2000, с. 117.

²²⁸ Тази концепция беше поставена под въпрос от И. Билярски, който не счита за вероятно „един наскоро преведен текст да упражни въздействие със скоростта на светлината върху две други произведения, намиращи се в Западните Балкани и в Киев, места, които през тази епоха са били твърде отдалечени за това. Макар и свързани посредством Константинопол, те били в различни диоцези – този на Вселенската патриаршия, и този на Охридската архиепископия, което не ще да е способствало за контакти между тях“: *Biliarsky, I.* The Tale of the Prophet Isaiah..., p. 56, n. 76. Съществуването на такива контакти през XI в. би могло да се предположи най-малко поради обстоятелството, че охридските архиепископи и киевските митрополити се подвизавали в земи със славянско население, което било обвързано – независимо от неизбежните регионални специфики и от различните политически условия – с литургичните и книжовните традиции на просъществуващото до 1018 г. Българско царство. Обективна критика на някои крайни и несъстоятелни мнения относно преките контакти между Охрид и Киев вж. у: *Турилов, А.* Межславянские культурные связи..., с. 140.

Повест полезна за латините и летописните добавки
към старобългарския превод на хрониката
на Константин Манасий

Последното косвено свидетелство за битуването на *Повест полезна за латините* в ръкописната традиция до средата на XIV в. е свързано с разцвета на Търновската книжовна школа през управлението на цар Иван Александър (1331–1371). Както е известно, през първите години от управлението на този владетел (и най-вероятно по негово лично разпореждане) на старобългарски език е била преведена римуваната хроника на византийския писател от XII в. Константин Манасий. В превода към основния текст на хрониката са били добавени редица исторически бележки, част от които имали за цел да обвържат изложението на Манасий с българската история. В преписа на поп Филип от 1344–1345 г. (ГИМ, Синод. № 38) тези допълнения са поместени във вид на изписани с червено мастило маргинални глоси, а в богато илюстрирания препис, изготвен вероятно по същото време за библиотека-та на цар Иван Александър (Vatic. Slav. 2), те са вмъкнати в основния текст.

Както предположи преди време М. Каймакамова, при съставянето на добавки № 10 и 11, посветени на образуването на българската държава, авторът е ползвал някакъв старобългарски извор.²²⁹ И наистина, в добавка № 11 ясно личи, че изложението е силно повлияно от *Повест полезна за латините*.

Добавка № 11 (по Vatic. Slav. 2):

„При сѣмь Кѡстандинѣ ц(а)ри прѣидошѣ вл(ъ)гарѣ прѣз Доунавѣ и оташѣ грѣкъмь зѣмѣ сѣж, въ ней же живѣтъ и донинѣ, развѣише нѣхъ. Прѣжде ж(ѣ) нарицаше сѣ зѣмѣ сѣ Мисѣа. Много же бесчисльни сѣще, испльнишѣ и сѣж странѣ Доунавоу и онѣ до Драча и далѣ“.²³⁰

Повест полезна за латините (Плевля № 12, л. 259 а):

„вѣлѣгарѣ. иже по Истроу сѣвѣише живѣтъ шѣиши странами его же

²²⁹ Каймакамова, М. Българската кратка хроника в средновековния превод на Манасиевата хроника. 2. Извори. Датирание. – ГСУИФ, Т. 77 (1984). София, 1989, с. 124; Каймакамова, М. Българска средновековна историопис (от края на VII до първата четвърт на XV в.). София, 1990, с. 75. Срв. Podskalsky, G. Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459. München, 2000, 484–485.

²³⁰ Среднеболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах. София, 1988, с. 228. Превод: „При този цар Константин българите преминаха Дунав и отнеха на гърците тази земя, в която живеят и досега, след като ги разгромиха. А преди наричаше се тази земя Мизия. Понеже бяха неизброими, изпълниха и тази страна на Дунав, и онази до Драч, и по-нататък.“

тѣмъ ѡзѣмѣ своиѣмъ Дунавѣ наричѣ... Тѣмъ же и мнѣмъ сѣмъ ѡзѣмѣ томоу. тѣмъ же и ѡблѣмъ вѣсѣмъ зѣмѣмъ Мисѣмъ. и насѣмъ родѣмъ ихъ даже и до Лирика къ западѣ.²³¹

Обстоятелството, че една от интерполациите към старобългарския превод на Манасиевата хроника се основава върху пасажа за българите в *Повест полезна за латините* заслужава специално внимание. На първо място, то разкрива, че това полемично съчинение 30–40-те години на XIV в. е било познато на търновските книжовници от обкръжението на цар Иван Александър, които са го смятали за важен източник на сведения относно ранната история на българите. Това косвено свидетелство за битуването на произведението в българската столица обаче придобива още по-висока стойност, когато го съпоставим с най-ранния достигнал до нас препис на *Повест полезна за латините* в старобългарския ръкопис от 60-те години на XIV в. Плевля № 12, където с интересуваният ни текст започва един сборник с антилатински, догматични и други творби, наситени със свидетелства за българската история. Не е изключено съставителят на интерполациите към Манасиевата хроника да е разполагал с препис от същия сборник, чието съдържание ще бъде разгледано обстойно в първия раздел на Гл. II от настоящия труд.

ОБЗОР И ГРУПИРАНЕ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ ПРЕПИСИ

В предшестващите страници се постаряхме да очертаем индиректно засвидетелстваното присъствие на *Повест полезна за латините* в българската и руската ръкописна традиция от началото на XII до средата на XIV в. Ако се обърнем към директните свидетелства за разпространението на текста през епохата на средновековието, ще установим, че най-старият оцелял препис на произведението е български по произход и се отнася към 60–70-те години на XIV в., а най-ранните сръбски преписи датират от края на XIV и началото на XV в. Към първите десетилетия на XV в. се отнасят и най-старите руски преписи, които обикновено отразяват облика на изходни български или сръбски образци. Особено силно впечатление прави обаче обстоятелството, че тези най-архаични оцелели копия на *Повест полезна за латините* отразяват една твърде сложна традиция и представляват ярко свидетелство за

²³¹ Св. Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 186. Превод: „така наречените българи, които живеят нагоре по Истръ от двете (му) страни – него те наричат на своя език Дунав... И по-късно беше многоброен този народ, затова и завладяха цялата Мизийска земя, и се заселиха техните родове даже и до Илирик на запад.“

старинния произход и продължителното битуване на произведението на Балканите.

На базата на достъпните ни материали се постаряхме да класифицираме преписите по редакции, а когато беше възможно – и по групи в рамките на съответната редакция. Разбира се, всички наши наблюдения имат предварителен характер и могат да бъдат преосмислени след въвеждането в научно обръщение на нови преписи.

Първоначална редакция

[Издание: Приложение II.1]

Понятието *Първоначална редакция* е условно и касае по-скоро общата структура на *Повест полезна за латините*, а не толкова конкретните четения, присъщи на преписите от двете подгрупи на тази редакция. Във всяка от останалите редакции на текста могат да се открият множество варианти, които позволяват да се коригират многобройните деформации на текста в преписите, спадащи към *Първоначалната редакция*. Освен че отразява структурата на архетипния текст, тази редакция на произведението изглежда е получила най-широко разпространение в българската, сръбската и руската традиция. Тук ще представим привлечените преписи по групи и в хронологическа последователност.

Г р у п а А

Манастир Св. Богородица край Плевля (Черна гора), № 12, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), български.²³² На л. 256 б–260 б (като между днешните л. 257 б–258 липсва един лист): **Повѣстѣъ полезнаа ѿ латинѣъ когѣ ѿлжчишѣ ѿ грѣкѣъ. и ѿ стѣлж бѣжѣ цркѣе. и како изѣтворѣтошѣ сѣбѣ ереси. еже опрѣсночнаа слѣжити. и хѣлж ѣже на дѣха стѣгѣ.**

²³² Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији..., с. 33 (№ 270); Георгиевски, М. Рукописне збирке у манастирским библиотекама у Црној Гори и македонски рукописи у њима. – В: Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа на Цетињу одржаног 26 и 27. октобра 1987 године. Цетиње, 1989, с. 337; Станковић, Р. Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљеваља..., с. 7; Поп-Атанасов, Ѓ. Уште еднаш за Краткото Кирилово житие..., с. 201, 203–206, 210–214.

рата половина–края на XV в., руски.²³⁷ На л. 439–448 б: Повѣсьть полезна ѡ латїнѣ ко҃гда ѡлоу҃чиша сѧ ѡ грекѣ, и стѣа вѣѣа цр҃кве, и како изовѣрѣтоша сѡвѣ ереси, еже опрѣсночнаа слоужїтї, и хоулоу҃ и иже на дѣа стаагѡ.

РГБ – сбирка на Н. П. Румянцев (Ф. № 256), № 233, Кормчая с допълнения, полуустав, XVI в., руски.²³⁸ На л. 333–337: Повѣ ѡ латинѣ ко҃гда ѡлѣчиша ѡ грѣскы и ѡ стѣа съворныа і аплѣскїа цр҃кве. Бл҃ви ѡчѣ. (преписът е копиран от дефектен антиграф, в който са липсвали два листа; вж. крит. апарат. към изданието на Плевля № 12).

²³⁷ Описания: Описание Рукописного отдела Библиотеки Академии наук СССР. Т. 3. Вып. 2. Исторические сборники XV–XVII вв. Сост. Копанев, М., Кукушкина, В., Покровская. Москва–Ленинград, 1965, 110–112; Творогов, О. Древнерусские хронографы..., 111–112; Предварительный список..., с. 221 (№ 2274). Сборникът е конволют, съставен от три отделни ръкописа; *Повесть полезна за латините* е поместена в началото на третия ръкопис, който няма подробно описание.

²³⁸ Описание: Востоков, А. Описание русских и словенских рукописей Румянцовскаго музеума..., 297–308. В частност, на с. 308. Востоков отбелязва: „Правописание и наречие южное русское с примесью болгарского и польского. Часто встречается ж вместо а, и обратно; также ь вместо ъ. К польскорусскому диалекту принадлежит употребление о вместо ъ и ь в таких случаях, где русские сохраняют ъ и ь. Напр. *сѡмрѣтію* вм. *сѡмрътію*; *вокусити* вм. *вѣкусити*; *вѡсе* вм. *вѣсе*“. Вж. също: *Корогодина*, М. Кормчая книга в Галиции (XVI–начало XVII века). Санкт-Петербург, 2015, 28–29, 139–140, 154. Авторката характеризира ръкописа като препис от пространната версия на Лукашевичката редакция на *Кормчаята* (другият известен препис БРАН, Белокр. 1, който също съдържа *Повесть полезна за латините*, ни остана недостъпен). Ръкописът отдавна привлича вниманието на руските изследователи, тъй като в него са поместени известното послание на Теодосий Печерски († 1074) за латините до княз Изяслав Ярославич (л. 377–378) и една съкратена (втора, според класификацията на Г. Баранкова) редакция на антилатинското послание на киевския митрополит Никифор (1104–1121) до княза на Муром Ярослав Светополчич (л. 371 б–375). Вж. *Макарий (Булгаков)*. Сочинения препод. Феодосия Печерского в подлинном тексте. – Ученые записки Второго отделения Императорской академии наук. Кн. II. Вып. II. Санкт-Петербург, 1856, 218–220; *Макарий (Булгаков)*. История Русской церкви. Кн. II. История Русской церкви в период совершенной зависимости ее от Константинопольского патриарха (988–1240). Москва, 1995, с. 475 (бел. 221), 479 (бел. 277), 560–564; *Баранкова, Г.* Антилатинские послания митрополита Никифора: лингвистический и текстологический аспекты исследования. – В: Лингвистическое источниковедение и история русского языка 2002–2003. Москва, 2003, 321–322, 324–325; Творения митрополита Никифора (Памятники религиозно-философской мысли Древней Руси). Москва, 2006, 172–177, 287–294; Митрополит Никифор (= Памятники древнерусской мысли. Исследования и тексты, V). Санкт-Петербург, 2007, 385–400.

Най-ярката особеност на преписите от *група А* на *Първоначалната редакция* са свързани с деформирано предаване на някои гръцки термини и наименования, преминали в архетипната версия на славянския текст от неговия непосредствен гръцки източник.²³⁹

В първия случай става дума за погрешно изписване на думата „арктогъ“ (букв. съответствие на грц. „ἄρκτος“ – „север“):

Плевля № 12, л. 259: „по всемоу арестоу“;

НБС, Рс 11, Хилендар № 468, ТСА, № 760: „аристѣ“;

РГБ, Унд. № 1280, РГБ, Рум. № 233: „аристоу“;

БРАН, № 45.10.6: „арістоу“.²⁴⁰

Появата на този вариант вероятно се дължи на преписвач, който не е знаел гръцки език и поради това неправилно е разчетл думата. Възможност да си представим нагледно как вероятно се е стигнало до тази грешка ни дава изписването на същата дума в сръбския ръкопис Дечани № 102 (най-старият препис на съкратената редакция на *Повест полезна за латините*). Преписвачът явно е имал пред себе си архаичен антиграф, изписан с едро уставно писмо, чиято графика донякъде се е стараел да имитира. В резултат, поради особеностите на собствения му почерк, неговото изписване на израза „по арктоу“ при пръв повърхностен прочит може да се възприеме като „по аристоу“ (Фиг. 7).

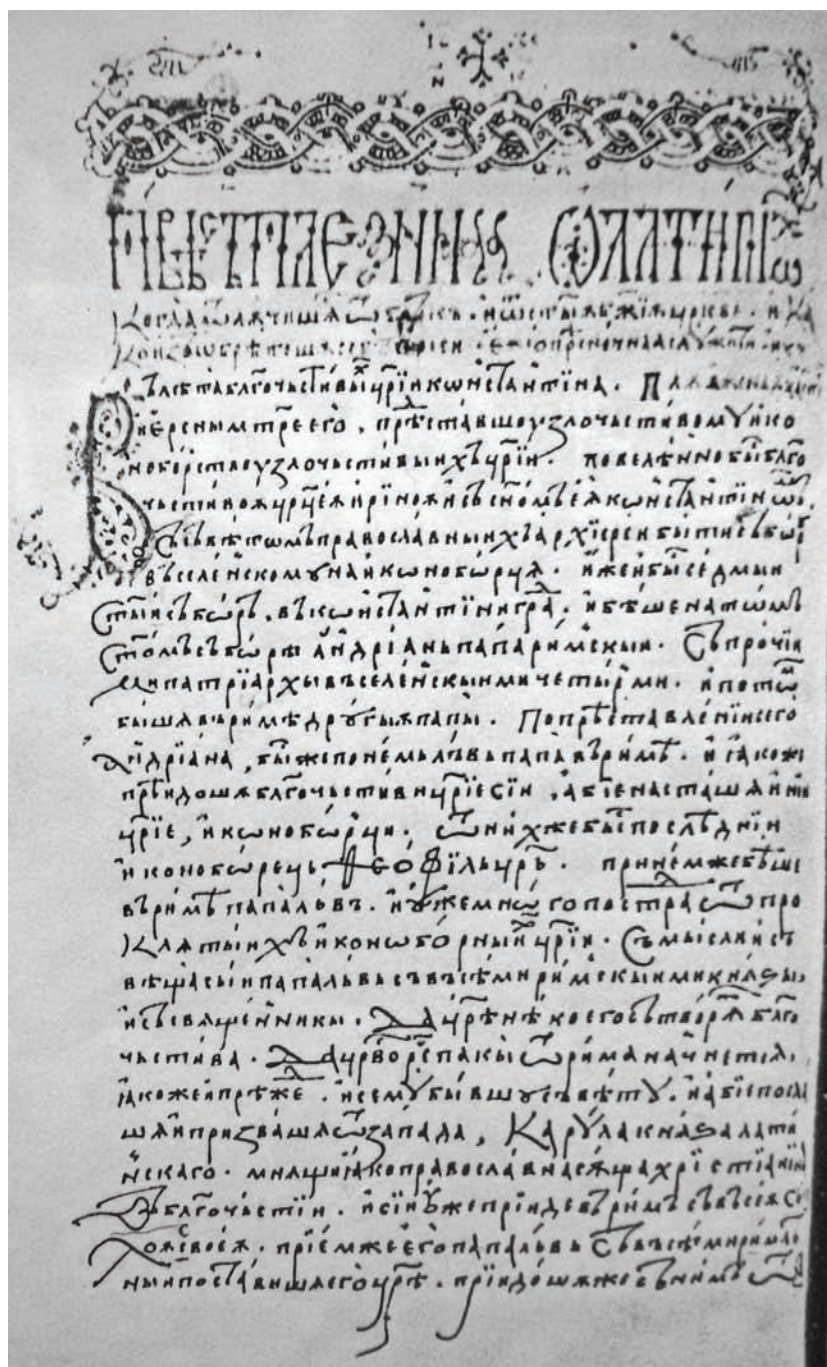
Друга характерна грешка в архетипа, към който възхождат повечето от преписите от *група А*, е свързана с неточното предаване на гръцкото название на р. Дунав – „Истър“, което очевидно не е било познато на мнозина от преписвачите на *Повест полезна за латините*. По някаква причина – вероятно поради повреда – името не е можело да бъде прочетено изцяло, което е довело до появата на дефектни интерпретации, отразени по различен начин в два от най-старите (и очевидно доста близко свързани един с друг) преписи – „до стра рѣкы великыѣ“²⁴¹ и „до ^итра рѣкы великыѣ“.²⁴² Интересно е, че в НБС Рс 11, който на

²³⁹ За тези заимствания от гръцки в *Повест полезна за латините*: Павлов, А. Критически опити., с. 78.

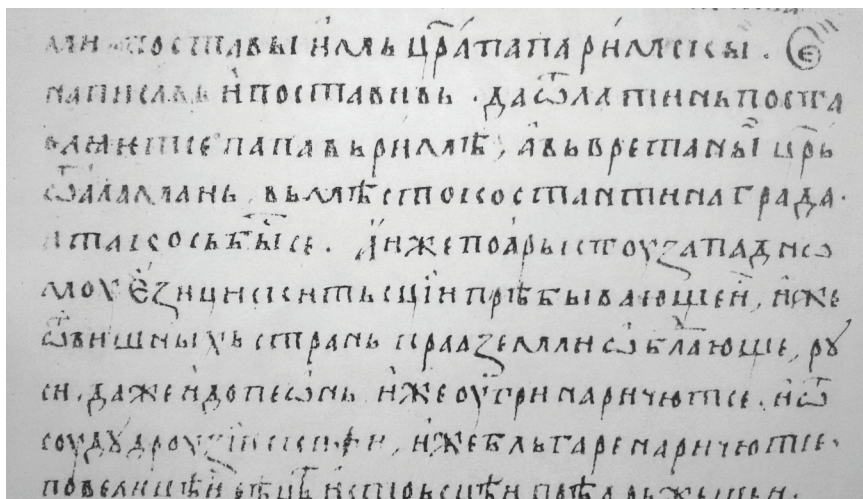
²⁴⁰ Същото четене е поместено и в достъпните ми руски преписи от друга група в рамките на първоначалната редакция, които ще разгледаме подробно другаде: РГБ, ИОИДР № 189, л. 255 б („аристѣ“), РНБ, Кир.-Белоз. № 53/1130, л. 544 („аристоу“).

²⁴¹ Плевля № 12, л. 259.

²⁴² Хилендар № 468, л. 255. Тази версия вероятно свидетелства за опит на сръбския преписвач да коригира своя дефектен източник. Към приведените примери вероятно следва да добавим и изписването „до ^истра рѣкы великыѣ“ в преписа на *Повест полезна за латините* от известния *Киевски сборник* (ср. XVI в), за чийто текст съдя единствено по частичната публикация на В. Панайотов (*Панайотов, В. Све-*

Фиг. 6. Ръкопис Плевля № 12, л. 256 б

Фиг. 7. Дечани № 102, л. 242

практика представлява близък на Плевля № 12, тази грешка отсъства и на съответното място текстът гласи: „до истра сръбкы великы“²⁴³. Важно е да се отбележи, че по-късните руски преписи на повестта от тази група възхождат към дефектната версия, отразена в Плевля № 12 и Хилендар 468, но в тях фрагментираното и трудно разпознаваемо гръцко име на р. Дунав е преосмислено и заместено с думата „страны“.²⁴⁴

дения за покръстването на българите в едно полемическо съчинение. – Глжвинъ кѣнижъныа. Архив за старобългарски извори. Т. II. Отг. ред. Х. Трендафилов. Шумен, 2004, с. 112). Описания на ръкописа и сведения за него: *Bogdan, I.* Vechile cronice moldovenesci pana la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri si note. Bucuresti, 1891, 3–11; *Лукьяненко, А.* Почаевский сборник Киевской Духовной академии молдаво-болгарской редакции XVI века со стороны своего языка. – В: Новый сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского при участии их учеников по случаю 50-летия его учено-литературной деятельности. Санкт-Петербург, 1905, 406–467; *Тютюнджиев, И.* Българската анонимна хроника от XV век. Велико Търново, 1992, 34–39, 186–191. Изнесените в тези публикации сведения подсказват, че въпросният препис вероятно представлява някаква контаминирана версия на повестта, чийто текст е бил снабден с множество подзаглавия.

²⁴³ НБС, Рс 11, л. 16.

²⁴⁴ Това четене се среща не само в РГБ, Унд. № 1280, ТСА, № 760, БРАН, № 45.10.6, РГБ, Рум. № 233, но и в РГБ, ИОИДР № 189 и в РНБ, Кир.-Белоз. № 53/1130, в двата публикувани руски преписа от началото на XV в. (*Попов, А.* Историко-литературный обзор..., с. 186; *Энциклопедия русского игумена...*, с. 153), както и в интерполираната на руска почва версия на *Повест полезна за латинците*, поместена във втората редакция на *Елински и римски летописец* (Летописец Еллинский и Римский..., Т. 1, с. 461).

Важен белег на преписите от *група А* на *Първоначалната редакция* представлява употребеният в тях термин „пила“ за инструмента, с който били татуирани лицата на братята Теофан и Теодор Грапти²⁴⁵; в преписите от *група В* на *Първоначалната редакция* и в останалите редакции на повестта на съответното място се употребява терминът „скрижалъ“.

Тук няма да се спираме в подробности върху индивидуалните особености на всеки един препис от тази група, но ще се съсредоточим върху някои специфични характеристики на НБС Рс 11, които се дължат на един опит съдържанието на *Повест полезна за латините* да бъде преосмислено в светлината някои по-късни събития. Стимул за това станала напрегнатата ситуация на Балканите през 1307–1311 г., породена от изтеглянето на каталанските войски от Галиполи и тяхното придвижване на запад към района на Солун с цел да изградят свое „Македонско кралство“.²⁴⁶ Отглас от тези събития личи ясно в преписа на *Повест полезна за латините* в НБС Рс 11: в резултат на прокараната в неговия антиграф системна подмяна на „аламани“ с „каталани“, фантастичният разказ за призоваването от Британия и царската коронация в Рим на един „аламанския княз“ добил следния вид: „призоваха в Рим каталанския княз заедно с всички негови воеводи и властели, и го накара папата да даде клетви Богу във Великата църква заедно със своите властели, че вече никога да не помисли някой за вражда с римляните, но да пребивават вече така в покорност и послушание към папата“. Така анонимният книжовник осмислил започналите през 1307–1308 г. грабителски нападения на каталанските наемници срещу манастирите на Атон²⁴⁷ и техните опити да превземат Солун като пореден сблъсък между православие и католицизма.

Любопитни наблюдения могат да се направят и при една съпоставка между състава на ръкописите Плевля № 12 и НБС Рс 11, които отразяват една и съща поредица от полемични (предимно антилатински) и догматични текстове. Очевидно е, че в случая става дума за два преписа на един по-стар сборник, който е започвал с текста на *Повест полезна*

²⁴⁵ Същото четене се съдържа и в: РГБ, ИОИДР № 189, л. 250; РНБ, Кир.-Белоз. № 53/1130, л. 539; *Потов, А.* Историко-литературный обзор..., с. 180; Энциклопедия русского игумена..., с. 150; Летописец Еллинский и Римский..., Т. 1, с. 457.

²⁴⁶ *Laiou, A.* Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328. Cambridge, Mass., 1972, 220–226; *Dujčev, I.* La spedizione catalana in Oriente all'inizio del secolo XIV ed i bulgari. – Anuario de estudios medievales, 9 (1974/1979), 425–437.

²⁴⁷ *Laiou, A.* Constantinople and the Latins..., p. 209, 221–223.

за латините. За българския произход на този сборник недвусмислено свидетелства обстоятелството, че в неговата заключителна част са били поместени *Краткото житие на Константин-Кирил* (т.нар. *Успение Кирилово*), в което славянският апостол е представен като „българин родом“ и застъпник пред Господ за „всички царства на правоверните християни“, както и *Разказът за възстановяването на Българската патриаршия* през 1235 г. Въпросът за появата на този сборник ще бъде коментиран в гл. II на настоящия труд.

Що се отнася до изследваните от нас по-късни руски копия на *Повест полезна за латините* от група А на *Първоначалната редакция*, специално внимание заслужава преписът, поместен в ръкопис БРАН № 45.10.6: в него към имената на споменатите в хода на изложението римски папи са добавени последователни номера. По подобен начин името на всеки римски папа е номерирано и в интерполираната версия на *Повест полезна за латините*, поместена във втората редакция на *Елински и римски летописец*.²⁴⁸ Фактът, че в БРАН № 45.10.6 нашата повест съжителства с фрагменти от първата редакция на *Елински и римски летописец* подсказва, че не е изключено именно тази версия на произведението (с последователна номерация на римските първосвещеници) да е била използвана и интерполирана със странични материали при съставянето на втората редакция на мащабния руски исторически компендиум.

Г р у п а В

BAR – Букурещ, Ms. Slav. № 636, сборник с правила на светите отци, молдавска хроника и др. текстове, преписан през 1557 г. от дякон Иларион в манастира Нямц, молдавски препис, българска редакция.²⁴⁹ На л. 232–247: *Повѣсть. полезнаа ѿ латинѣ. когѣ ѿлжчиша ѿ грѣкъ. и ѿ стѣѣ бѣжа црѣкве. и како изъврѣтвша сѣвѣ ереси еже ѿпрѣснѣчнѣ слоужити. и хоула на стѣго дѣха.*

²⁴⁸ Летописец Еллинский и Римский..., Т. 1, с. 456, 459.

²⁴⁹ Описания и сведения за ръкописа: *Bogdan, I.* Cronice inedite atinagătoare de istoria Românilor. București 1895, 81–90; *Constantinescu, R.* Vechiul drept românesc scris..., 111–114; *Mircea, I.* Répertoire des manuscrits slaves an Roumanie..., p. 235; *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Ed. de I. Caproșu și E. Chiaburu. Vol. I. Iași, 2008, 72, 77–78 (приписки); *Булярски, И., Цибранска-Костова, М.* Православна манахеска антиеретическа енциклопедия: ръкопис BAR Ms. Slav. 636 (XVI в.) – *Bulgaria mediaevalis* 6 (2015), 241–255.

BAR – Букуреиц, Ms. Slav. № 685 (= фотокопие на БРАН № 13. 3. 23), сборник с правила на светите отци и др. текстове, преписан в манастира Нямц от йеродякон Никодим за манастира Бисерикани, средата на XVI в. (?), молдавски препис, българска редакция.²⁵⁰ На л. 220 б–235 б: Повѣсть полезна ꙗ латинѣ. ко҃гда ѿлжчиша сѧ ѿ грѣхѣ. и ѿ стѣла бѣжа цр҃кве. и како изѡбръѣтѡша себѣ ереси еже ѡпрѣснѡчнаа слоужити. и хоула на ст҃го дѣха.

Характерно за преписите от *група В* на *Първоначалната редакция* е, че структурно те напълно се припокриват с отразения в *група А* текст, без обаче да споделят указанияте по-горе неточни или специфични четения. Няма съмнение, че преписите от тази група биха могли да изграят важна роля при една бъдеща реконструкция на първичния текст на *Повест полезна за латините*. От друга страна, BAR Ms. Slav. № 636 и BAR Ms. Slav. № 685 носят и следи от по-късна редакторска намеса, изразила се в добавянето на три киноварни подзаглавия към епизодите с дамгосването на братята Грапти, покръстването на българите и покръстването на русите. Не е изключено тези добавки да са били направени при оформянето на изгубения днес сборник, послужил като първоизточник на почти идентичните и преписани на практика по едно и също време BAR Ms. Slav. № 636 и BAR Ms. Slav. № 685. Твърде вероятна изглежда хипотезата на Е. Турдяну, че този сборник е бил съставен в обкръжението на митрополита на Сучава Григорие Рошка (1541–1562).²⁵¹

²⁵⁰ Описания и сведения за ръкописа: Яцимирский, А. Из славянских рукописей..., 85–92 (отнася създаването на ръкописа към 1512 г. въз основа на поместена в него приписка); Turdeanu, E. Le Sbornik dit „de Bisericani”: fausse identité d’un manuscrit remarquable. – RES, 44 (1965), 42–45 (отнася сборника към средата на XVI в.); Panaitescu, P. Contribuții la istoria culturii românești. Ediție îngrijită de S. Panaitescu. Prefață, note și bibliografie de D. Zamfirescu. București, 1971, p. 372 (неточно отбелязва, че оригиналът на ръкописа „se află azi la Biblioteca publică centrală din Moscova”); Georgescu, V. Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea, București, 1980, p. 109 (сборникът е датиран ок. 1550 г. с позоваване на Й. Мирча); Constantinescu, R. Vechiul drept românesc scris..., p. 114 (подробно описва ръкописа и уточнява, че става дума за фотокопие на оригинала, съхраняван в сбирката на А. Яцимирски в БРАН, № 13. 3. 23; датира написването му след 1527, най-вероятно през 1557); Mircea, I. Répertoire des manuscrits slaves an Roumanie..., p. 235 (без допълнителни подробности създаването на ръкописа е отнесено към 1574–1589 г.). В личния архив на Б. Ангелов се съхраняват снимки от л. 232–233 б от този сборник, които свидетелстват за интереса на учения към *Повест полезна за латините*.

²⁵¹ Turdeanu, E. Le Sbornik dit „de Bisericani”..., 43–45.

Интерполирана редакция

[Издание: Приложение II.2]

Хилендарски манастир, № 469, сборник-конволют от три части от края на XV–първата половина на XVI в. (III част, л. 186–343, е от първата половина на XVI в., 1530/1540), сръбски.²⁵² На л. 251–259 б: Повѣсть полъзна о латинѣхъ. ко҃гда ѿлоучише се ѿ грѣхъ. и ѿ стѣѣ бѣѣ цр҃кве. и како изъвоуѣтоше севѣ ереси. еже опрѣсньчнаа слоужити. и хоулоу иже глаголють на ст҃го д҃ха (между л. 259 б и л. 260 липсва един лист, който е съдържал края на произведението).

Интерполираната редакция е била създадена въз основа на една версия на *Повест полезна за латините*, която засега не е засвидетелствана в своята първична форма; за нея можем да съдим донякъде и по *Съкратената редакция* (вж. следващия параграф). В основата на тази версия явно е лежал препис, сходен с тези от *група В* на *Първоначалната редакция* (но без добавените по-късно киноварни подзаглавия). Като характерен белег на тази непозната засега в самостоятелен вид редакция можем да отбележим една глоса, която свързва алеманите с немците: „кнезоу аламан'скомоу. иже н'ѣмци наричюут се“²⁵³; „къ кнезоу аламан'скомоу иже н'ѣмци наричюут се“.²⁵⁴

Що се отнася до *Интерполираната редакция*, нейна най-специфична черта е вмъкнатият в повестта текст на подигравателните стихове, които император Теофил наредил да бъдат дамгосани върху челата на братята Грапти, заедно с кратко тълкувание на тези ямби.²⁵⁵ В *Първо-*

²⁵² Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., 179–180; Kakridis, I. Codex 88 des Klosters Dečani..., 20–21 сл.; Matejic, M., Thomas, H. Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., р. 559; Славянские рукописи афонских обителей..., с. 318 (№ 799); Станковић, Р. Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века..., 358–359.

²⁵³ Хилендар № 469, л. 257 б.

²⁵⁴ Дечани № 102, л. 241 б. Същата глоса се среща и в преписите на *Контаминираната редакция*, съставена от Владислав Граматик на базата на препис, който е спадал към *Интерполираната редакция*.

²⁵⁵ Нито една от прегледаните от нас гръцки версии на тези ямби не е съпроводена от тълкувание: The Life of Michael the Synkellos. Text, Translation and Commentary by M. Cunningham (= BBTT, 1). Belfast, 1991, p. 86.6–17; Symeonis Magistri ac Logothetae Annales a Leone Armenio ad Nicephorum Phocam. – In: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnæ, 1838, 641–642; Georgii Monachi Vitae recentiorum imperatorum. – In: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnæ, 1838, p. 807.10–20; Theophanis Continuati

началната редакция същите стихове фигурират без тълкувание и в по-различен превод:

„Вѣсѣмъ желающѣмъ прѣтѣкати къ градоу идеже стаѣта прѣчѣстѣи нозѣ бѣ слова, на оутвържденіе вѣселенныѣ. явише се сѣ въ чѣстнѣмъ мѣстѣ съсоуды лоукави, вѣсовскіе прѣлѣсти. и тоу мнѡгаа зла и скверѣннаа съдѣаше свой лоукавѣствомъ. и ѡтоудѡу ѡгнаше се іако ѡстоупници, и къ градоу сѣмоу дръжавномѡу пришѣше. не вѣставише се воуиствомъ свой. лоукавѣствовати. тѣмъ и написа се на лици ихъ, обличеніе ихъ, іако злодѣемъ. и осѡуженіи бывше ѡсоудѡу юже, въ заточеніе прогнаше се.

Сказаніе же главизнамъ писаніа сего, ѣ сѣцево •

Вѣмъ іако вѣси члѣи желемъ прѣити въ градъ Іерлѣмъ. идеже хс распѣт се нашего ради спсѣніа. Прѣидоше оубѡ тоу и сѣ Фѣѡфанъ и Фѣѡдоръ. и явише се въ стѣмъ мѣстѣ онѣмъ злы и лѣкави. и сего ради ѡгнаше сѣхъ іако нечѣстивіе. ѡгнани же бывше ѡ Іерлѣма, прѣидоше въ Конѣстантинь градъ. и тоу пакы не прѣѣташе творити лоукавѣство воуиствоѡ свой. Сего ради написахѡ на лици ихъ лоукавѣствіе ихъ. и ѡноудъ прогнахѡ сѣхъ ѡ сего дръжавнѣишаго гра^а.²⁵⁶

Най-интересното в случая е, че ямбите с тълкувание от *Интерполираната редакция* на *Повест полезна за латините* са поместени и в текста на изготвения през 1344 г. старобългарски превод на хрониката на Йоан Зонара.²⁵⁷ Прави впечатление, че във всички достигнали до нас копия на хрониката един стих е пропуснат:

„Вѣсѣмъ желающимъ прѣтѣкати къ градоу.
идеже стаѣта прѣчѣстѣи нозѣ вога слова
на оутвържденіе вѣселеннѣи.
явише се сѣ въ чѣстнымъ мѣстѣ
съсоуди лоукави вѣсовскіе прѣлѣсти.

Chronographia. – In: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnæ, 1838, p. 105.16–106.3; *Ioannis Scylitzæ Synopsis historiarum*. Editio princeps. Recensuit I. Thurn (= CFHB, V). Berolini et Novi Eboraci, 1973, 62–63; *Ioannis Zonaræ Epitomæ historiarum*. Libri XIII–XVIII. Ed. T. Büttner-Wobst (= CSHB. Ioannes Zonaras, III). Bonnæ, 1897, p. 366.1–12; Vita Ss. Theophanis et Theodori. – In: *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*. Συλλεγέντα μὲν καὶ ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμῆως. Τ. IV. Ἐν Περτροπόλει, 1897, p. 213.20–31.

²⁵⁶ Хилендар № 469, л. 253–253 б.

²⁵⁷ За датировката на превода: *Jacobs, A. ZONARAS – ZONARA. Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slavischer Übersetzung* (= SP, Bd. 98). München, 1970, p. 102.

и тоу многоаа злаа и скверн'наа съд'баше своимь лоукав'ствомь.

о^т тоудоу гнаше се тако остоупници

[пропуск – вж. подчертания стих в горния пасаж]

не прѣстааше же воуиствомь своимь лоукав'ствовати.

тѣмь написа се на лица ихъ обличеніе ихъ тако злодѣемь.

и осоуждени выв'ше прогоними выше.

сказаніе же главизнама писаніа сего, ѿ сице. вѣмы тако вси чловѣци желеаеми прїити въ градъ їеросолима. идеже христъ распетъ се нашего ради спасеніа. прїидоше оубо тоу и онѣ ѳеофанъ и ѳеодоръ. и явише се въ светлымъ мѣстѣ онѣмъ зли и лоукавнѣи. и сего ради огнаше сихъ тако нечѣстивые. и огнани же выв'ше ѿ їеросолима прїидоше въ кон'стан'тинъ градъ. и пакы непрѣстааше творити лоукав'ство воуиствомь своимь. сего ради написахомъ на лица ихъ лоукав'ствѣ ихъ. и огнахомъ сихъ и ѿ кон'стан'тинѣ града.²⁵⁸

Пропускнатият стих подсказва, че интересуваният ни пасаж най-вероятно е преминал от *Интерполираната редакция* на *Повест полезна за латинците* към старобългарския превод на хрониката на Зонара, а не обратно.

Съкратена редакция

[Издание: Приложение II.3]

Манастир Дечани, № 102, Римски патерик и др. текстове от първата четвърт на XV в. (1415/1425), сръбски.²⁵⁹ На л. 236 б–243 б: Повѣ полъна ѿ латинѣ когда ѿлоучише ѿ грѣхъ и ѿ стѣне бжїиѣ цркви и како изъвѣрѣтоше себѣ ереси еже ѿпрѣсньчнаа слѣжити. и хѣлоу юе глго на стго дха.

*РГБ – Москва, сборка на Троицко-Сергиевата лавра (Ф. № 304.1), № 768, сборник от края на XV–началото на XVI в., руски.*²⁶⁰ На л.

²⁵⁸ Jacobs, A. ZΩNAPAS – ЗОНАРА..., р. 187.1–19.

²⁵⁹ Сведения за ръкописа: Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији..., с. 81 (№ 1107); Лазвић, М. Исихазам српске књиге..., 226–228; Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р. Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Књ. 2. Водени знаци и датирање (= Народна библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. IV). Београд, 1995, с. 37.

²⁶⁰ Описание: [Арсений]. Описание славянских рукописей..., III, 183–186. Дополнителни свѣдѣния за ръкописа: Дмитриева, Р. Четъи сборники XV в. как жанр. – ТОДРА, Т. 27 (1972), с. 157.

327–337 б: Повѣсѣ̃ полѣзна ѿ латынѣ̃. ко҃га ѿлѣчиша̃ ѿ грѣ̃. и ѿ стѣна̃. бѣжѣа цр҃квѣ̃ и како изовѣрѣтоша сѣвѣ̃ ереси. еже ѿпрѣсно҃нага слѣжи̃. хоулоу̃ иже гл҃ють на ст҃го д҃ха̃.

BAR – Букуреци, Ms. Slav. № 291, сборник-конволют от две части от XV–XVI в., молдавски препис, българска редакция.²⁶¹ На л. 261–270 б: Повѣсѣ̃ полѣзна сѣлѡ о латынѣ̃. ко҃га ѿлѣчишѣ̃ сѡ ѿ грѣ̃кѣ̃. и ѿ стѣнѣ̃ бѣжѣа цр҃квѣ̃. како изовѣрѣтошѣ̃ сѣвѣ̃ ереси, еже ѿпрѣснѣ̃чнаа слѣжити и х҃ѣлѣ̃ ѣ̃ гл҃ѣть на ст҃го д҃ха̃.

Както стана дума по-горе, *Съкратената редакция* споделя някои от особеностите на *Интерполираната редакция*. В нея обаче се съдържат и редица специфични съкращения и промени, някои от които разкриват евентуалния български произход на анонимния редактор и неговите твърде изразени антилатински и антивизантийски настроения. Тук ще се спрем конкретно само на следните по-съществени намеси в текста:

а) Отпаднал е целият пасаж със стиховете, с които били дамгосани братята Грапти;

б) Едно от най-абсурдните обвинения срещу латините, поместено в повестта, е прередактирано в подчертано антизападен дух. В *Интерполираната редакция* (както и в *Първоначалната*) то гласи, че преди да влязат в сражение латините убиват човек и обмазват телата си и своите оръжия с неговата кръв:

„Е҃гда же ли на бранѣ̃ исхо҃детѣ̃ си въси латинѣ̃. то҃гда чл҃кы̃ за҃калающе̃ немл҃тывно, ма҃жоу̃т се̃ крѣ̃вны̃ ѿ̃ по̃ въсьемоу̃ тѣ̃лоу̃. и ороу̃жїа̃ своа̃ кро҃петѣ̃ крѣ̃вни̃ чл҃чѣ̃скыи̃“.²⁶²

В *Съкратената редакция* на преден план е изведена идеята, че латините топят преди сражение оръжията си в християнска кръв:

„Е҃гда же ли на бранѣ̃ исхо҃детѣ̃ сѣ̃ вси латины̃, то҃гда чл҃кы̃ за҃калають̃ немл҃отивно, и ма҃жоу̃т се̃ крѣ̃в'ни̃ чл҃чкы̃ни̃ по̃ въсьемоу̃ тѣ̃лоу̃. и вса̃ ороу̃жїа̃ своа̃ кро҃петѣ̃ крѣ̃в'ни̃ хр҃тїан'скыи̃ни̃“.²⁶³

²⁶¹ Описания: Яцимирский, А. Славянские рукописи румынских библиотек..., 390–391; Constantinescu, R. Vechiul drept românesc scris..., 195–196; Mircea, I. Répertoire des manuscrits slaves au Roumanie..., p. 232.

²⁶² Хилендар 469, л. 257.

²⁶³ Дечани № 102, л. 241. Същото обвинение под пореден № 30 фигурира в състава на една антилатинска компилация под името на патриарх Михаил Кируларий в ръкопис ТСЛ, № 177, л. 280 б–286 ([Арсений]. Описание славянских рукописей..., I, с. 160), която е проучена и публикувана от А. Павлов: Павлов, А. Критические

в) Извършени са машабни редакционни промени в пассажа, който служи като въведение към разказа за покръстването на българите, в частност – въведени са споменавания за русите и „леоните“ (унгарците).²⁶⁴

г) Съкратено е поместеното в почти всички останали редакции и разновидности на *Повест полезна за латините* сравнение на българите езичници с вълци, които след покръстването си се присъединили към Христовите овце:

„пріѣше оубѣ стѣе крѣщеніе. и наставляени быше на свѣтъ вѣтвныи. и вълци соущіе, причытоше се овцѣмъ хвѣмъ“.²⁶⁵

д) Съкратено е поместеното във всички останали редакции на *Повест полезна за латините* указание, че император Михаил нарекъа княз Борис със своето име:

„пріиде авіе борисъ кнезъ вѣлгарскыи просе ѿ сыхъ вѣлгоучствѣихъ црѣи стѣе крѣщеніе. его же и спови се пріѣти тако и съ вѣсѣмъ црѣтвѣмъ свой. и нарече црѣ миѣхилъ борисѣ имѣ на стѣомъ крѣщеніи именемъ свой миѣхилъ. и тако вѣлѣтію бжїею пріѣтъ въ родъ вѣлгарскыи стѣе крѣщеніе и еѣліе хвѣ“.²⁶⁶

В *Съкратената редакция* характерният за повестта акцент върху активната роля на император Михаил при покръстването на Борис на практика изчезва:

„пріиде и борисъ кнезъ вѣлгарскыи просе крѣщеніе стѣе ѿ миѣхила црѣа грѣчьскааго. емоу и спови се тако и съ вѣсѣмъ црѣтвѣмъ своимъ. и тако вѣлѣтію бжїею пріѣтъ и въ родъ вѣлгарскыи стѣе крѣщеніе і еѣліе хвѣ“.²⁶⁷

е) Силно е съкратен краят на текста, където се описват откъсването на новопкръстените унгарци от духовната опека на гърците и сблъсъците на Византия с куманите, персите и арабите.²⁶⁸

опыты..., с. 79, 151–157 (интересуващото ни обвинение е поместено на с. 155). Само първите 17 обвинения тук имат установен гръцки източник, публикуван паралелно със съответния славянски текст от А. Павлов – един анонимен списък на прегрешенията на франките срещу православната вяра и църковното предание, който напоследък беше привлечен в изследването на Т. Колбаба под условното название *Първи Аноним* („First Anonymous“): *Kolbaba, T. The Byzantine Lists...*, p. 175.

²⁶⁴ Дечани № 102, л. 242.

²⁶⁵ Хилендар № 469, л. 259. Срв. Дечани № 102, л. 242, където подчертаният текст липсва. Същият текст отсъства и в *Контаминираната редакция* на Владислав Граматик (ОГНБ – Одеса, № III/111, л. 31).

²⁶⁶ Хилендар № 469, л. 259.

²⁶⁷ Дечани № 102, л. 242 б.

²⁶⁸ Дечани № 102, л. 242–242 б.

Контаминирана редакция на Владислав Граматик
[Издание: Приложение II.4]

ОГНБ – Одеса, № III/111, част от *Рилския сборник* на Владислав Граматик от 1456 г., сръбски.²⁶⁹ На л. 25 б–32 б: Повѣстъ пользна, о латинѣ. ко҃гда ѿлоу҃чише се ѿ грѣкѣ. и ѿ стѣѣ бѣ҃жїе цр҃кве. и како изьѡбрѣтоше себѣ ереси. еже опрѣсньчнаа слоужити. и хоуѡ иже гл҃ють на ст҃го д҃ха.

Преписът на *Повест полезна за латините*, поместен в Одеския фрагмент от създадения през 1456 г. монументален *Рилски сборник* на Владислав Граматик, предоставя на изследователите уникална възможност да проследят в детайли творческия процес на един забележителен балкански книжовник от XV в. Трябва да отбележим, че още от пръв поглед този препис стъписва с многобройните следи от корекции, допълнения и маргинални бележки, чийто характер трудно би могъл да бъде установен без да се извърши едно системно изследване върху ръкописната традиция на самото произведение.

Нашите наблюдения показват, че този препис на *Повест полезна за латините* всъщност представлява авторска чернова на една нова редакция на текста. Първоначално Владислав Граматик възпроизвел творбата в *Рилския сборник* по препис, който бил твърде сходен с вече разгледания Хилендар № 469.²⁷⁰ В това няма нищо изненадващо, като се има предвид, че Хилендар № 469 е бил преписан към средата на XVI в. в гр. Ново бърдо (Косово)²⁷¹, откъдето най-вероятно е произхождал и сборникът с антилатински произведения, преписани едно столетие преди това от Владислав Граматик.

²⁶⁹ Описание: *Христова, Б.* Опис на ръкописите на Владислав Граматик..., 17–21. Сведения за ръкописа и обзор на по-старата литература върху него: *Копыленко, М., Рапопорт, М.* Славяно-русские рукописи Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького. – ТОДРА, Т. 16 (1960), с. 550; *Данчев, Г.* Владислав Граматик – книжовник и писател. София, 1969, 33–41; *Райков, Б.* Сборникът на Владислав Граматик от 1456 г. – РВг, XV (1991), № 4, 84–95; История на българската средновековна литература..., 636–637.

²⁷⁰ Както вече отбелязахме по-горе, една от по-съществените разлики между Хилендар № 469 и първоначално преписания в ОГНБ, № III/111 от Владислав Граматик текст е, че в последния липсва сравнението на българите езичници с вълци, което го сближава със *Съкратената редакция*.

²⁷¹ В края на ръкописа е добавена приписка от митрополита на Ново бърдо Василий, който през 1592 г. намерил тази книга и я дарил на разположения в неговия църковен диоцез манастир Грачаница край гр. Прищина в Косово (*Ангелов, Б.* Из старата българска, руска и сръбска литература... III, с. 221, 224).

Впрочем, разполагаме с едно много категорично свидетелство, че животът и дейността на книжовника са били тясно свързани с този град. В приписката си към *Рилския сборник* (наричан така единствено защото в по-късен момент попаднал в библиотеката на Рилския манастир) той сам отбелязва, че е работил над ръкописа през 1456 г. в с. Младо Нагоричино (Северозападна Македония) и завършва бележката си така: „Владисла̑ дѣакъ писа книгѣ сѣю, ѿ Новаго Брѣда“.²⁷² Връзките на Владислав с този град могат да обяснят и силно изострения му интерес към полемичните антилатински текстове, с които той изпълнил повечето от своите обемисти сборници – до превземането и опустошаването му от османците през 1455 г. Ново бърдо било най-проспериращият сръбски рударски център и тук живеели както саксонци, така и други „латини“, чийто статут бил регулиран от деспот Стефан Лазаревич със специален закон още в началото на XV в.²⁷³

Една характерна особеност на преписа на повестта от 1456 г. (възпроизведена и в по-късните ръкописи на Владислав) били изписаните с много дребен, но четлив бързопис в полетата на ОГНБ, № III/111, л. 31 а два отделни разказа за покръстването на българите и за покръстването на русите, почерпани от старобългарския превод на хрониката на Йоан Зонара. Засега не може да се каже дали Владислав Граматик сам е извлякъл и добавил тези пасажі от преводната хроника, или просто е възпроизвел вече съществуващ набор от текстове. Втората възможност е твърде вероятна, ако си припомним сведението на А. Яцимирски за някакъв български препис на *Повест полезна за латините* от втората половина на XV в., към който на отделни листове били добавени разказите за покръстването на българите и русите, изписани от ръката на сръбски книжовник.²⁷⁴

Друга маргинална добавка с дребен бързопис, която е поставена след края на *Повест полезна за латините*, представлява кратък анонимен текст за двете пасхи и двете вечери на Христос.²⁷⁵ Като своеобразен завършек на повестта на следващата страница са поместени – без някакво междинно заглавие – два кратки пасажа от финалната част на *Краткото сказание за латините*, посветени на това, че патриарх Сергий пръв отлъчил латините и изхвърлил името на папа Христофор от

²⁷² Христова, Б. Опис на ръкописите на Владислав Граматик..., с. 21.

²⁷³ Радојчић Н. Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Београд, 1962, 29–32; Данчев, Г. Владислав Граматик..., 13–16; Александров, В. Антилатинские статьи „Закона Нового Брда“ деспота Стефана Лазаревича. – BSl, LXIV (2006), 309–317.

²⁷⁴ Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки..., XXXIV, 111–116.

²⁷⁵ ОГНБ, № III/111, л. 32.

патриаршеските диптиси, а по-късно патриарх Кируларий също проклакел латините, които били станали открити еретици.²⁷⁶

Известно време след като преписал *Повест полезна за латините* в състава на сборника от 1456 г. (и със сигурност преди 1469 г.) Владислав Граматик се запознал с друго копие на произведението, което отразявало *Съкратената редакция* на текста. По една или друга причина, книжовникът решил да съчетае двете версии, като въвел отделни думи и пасажии във вече направения от него препис на повестта, на места изтрил ненужното, на места поставил знаци за разместване на словореда, а някои от вметките поставил в полетата на страниците. В хода на тази редакторска работа са били привлечени и някои други източници, от които Владислав Граматик извлякъл:

– уточнението, че Седмият вселенски събор е наричан и Втори Никейски (докато в първоначалния текст явно е стояло неточното указание, че той се е провел Константинопол)²⁷⁷;

– маргиналната бележка с указание за годината, в която се провел Седмият вселенски събор: „ВѢ ЖЕ СЪИ СЪВОРЪ, ВЪ ШМОЕ ЛѢТО КѢСТАНІѢ. ѿ СЪЗДАНІА МИРѢ ВЪ ЛѢ, ̑̑̑̑“.²⁷⁸

Така оформилата се авторска чернова на *Контаминираната редакция* била използвана от Владислав Граматик при изготвянето на следващите му обемисти сборници, които включвали *Повест полезна за латините*: НАЗУ, № III а 47 (*Загребски сборник* от 1469 г.) и РНБ, Вяз. Q. 279. Доколкото можем да преценим, тези преписи не съдържат съществени разночетения спрямо черновата от 1456 г., но е желателно в бъдеще те да бъдат подложени на по-подробно проучване

Препис на Йордан Хаджиконстантинов – Джинот
[Издание: Приложение II.5]

Фрагментът е част от препис на *Повест полезна за латините*, чието местонахождение днес е неизвестно. Българският учител от Велес Йордан Хаджиконстантинов – Джинот (1818–1882) го публикува без никаква допълнителна информация в *Цариградски вестник*, като писмото му до редакцията е било изпратено от Велес на 1. II. 1860 г.²⁷⁹ Тъй като

²⁷⁶ ОГНБ, № III/111, л. 32 б.

²⁷⁷ ОГНБ, № III/111, л. 25 б. Срв. сходната, но не и идентична версия в Хилендар № 469, л. 251.

²⁷⁸ ОГНБ, № III/111, л. 25 б.

²⁷⁹ *Хаджиконстантинов, Й.* Повест из рукописна книга за крещението на българите

тази първа (макар и само частична) публикация на старобългарски препис на произведението е подмината без никакво внимание и остава практически неизвестна в научната литература, по-долу публикуваме текста с някои незначителни промени според неговото първоначално издание.

Анализът на фрагмента показва, че това е препис, чийто текст почти напълно съвпада с преписите от *група В* на *Първоначалната редакция*, без обаче в него да присъстват вече споменатите киноварни подзаглавия, така характерни за молдавските копия от манастира Нямц.

Преписът на Й. Хаджиконстантинов обаче съдържа и една уникална интерполация, която би могла да възникне само в българска книжовна среда:

„и ꙗже многы молвы и смꙋщенїѧ, и пагѣвы на ѿ толикаѧ наставше-
мѣ на Греческомѣ царство. не вѣзыскашѣ наскорѣ потвърдити ꙗзыка
своего Пеонскаго въ вѣрѣ. Понеже по ꙗзыкѣ своемуꙗ книгѣ не имѣахѣ.
ѿкоже и кардане глаголеми Сръбле вѣзаша вѣрѣ и книгѣ ѿ Българе.

Се же видѣвше Латине изнеможенїе Грѣческое. ꙗдовно Пеонъ.
глаголемыѧ ꙗгры и прочїѧ ꙗзыки ближныѧ слыѣ. ꙗны и пипи-
ди ѿ Рима исшедше своими книгами и писмами. ѿвратиша на своѧ
злочестивѣѧ вѣрѣ“

Внушението на тази добавка е твърде ясно и категорично: сърбите нямали книжина на своя език и ги заплашвала съдбата на унгарците, които били съблазнени да приемат злочестивата вяра на латините заедно с техните книги и писания. В края на краищата обаче те приели православието: „както и карданите, наричани сърби, взеха вярата и книгата от българите“.

Тази интерполация отразява не само едно укрепнало народностно самосъзнание, но и едно високо самочувствие, произтичащо от усещането за специалната мисия на българите и тяхната някога могъща държава като разпространители на християнската просвета в славянския свят. По своя дух тази добавка към *Повест полезна за латините* силно напомня за *Солунската легенда* – едно оригинално произведение от епохата на византийското владичество, наситено с религиозно обогарен български патриотизъм, което е публикувано за пръв път именно от Йордан Хаджиконстантинов – Джинот.²⁸⁰

те..., с. 4.

²⁸⁰ *Хаджиконстантинов, Й.* Слово Курила Славенца Солунскаго Философа Боугарскаго..., 146–147 Допълнителни сведения за публикацията на този текст от Й. Хаджиконстантинов: *Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А.* Историко-апокалиптичната

Прави впечатление и маниерният начин, по който авторът на интерполацията назовава сърбите с името на античното племе дардани, при това – в погрешната форма „кардане“. Не е изключено обаче употребата на това име да не е просто една грешка, но да отразява някаква стара локална традиция. На последния лист на кормчая, писана през 1590 г. в Струга, преписвачът монах Виктор е оставил една бележка за териториалния обхват на Охридската архиепископия, в която някогашната римска провинция Дардания фигурира като Кардания:

„† ѿ охридскомѣ прѣстолѣ иже и влѣгарскыи наричет се. влаженнѣишаго архієпископа прѣвѣе їстинїанїе. нашего ѿтчѣства нѣкѣти присно подѣ совою епископы епархіи Дакїе сирѣчь згровлахїа. медитеранїе сирѣчь згрѣскаа землѣ и Дакронїе, сирѣчь сръвскаа земля, до западнаго мора Рипинїе, и прѣвалїе, сирѣчь ѿтѣ Дунава до Солѣна иже глаголет се Македонїа. и Карданїе, и мисїе горнее, сирѣчь ѿтѣ ѿхрида даже до Явлѣна. и даже до Коринѣа.“²⁸¹

Тази бележка е още по-интересна за нас и поради обстоятелството, че е била поместена в ръкопис, който известно време бил собственост на Йордан Хаджиконстантинов, а към 1882 г. вече е бил откупен за сръбската Народна библиотека в Белград.²⁸²

Сведения за някои прегледани преписи

HAZU – Загреб, № III а 47, Загребски сборник на Владислав Граматик от 1469 г., сръбски.²⁸³ На л. 534–538: Повѣсть польсна ѿ латинѣ. когдѣ ѿлоучише се ѿ грѣкъ. и ѿ стѣе бжїе цркви. и како изьоврѣтоше севѣ ереси. еже опрѣсньчнаа слоужити. и хоуѣ иже глѣють на стѣо дѣа.

книжнина..., 311–312.

²⁸¹ *Ястребов*, Додатак мојим белешкама из Старе Србије. – ГСУД, 51 (1882), 64–65. Срв.: *Иванов, Й.* Български старини из Македония. София, 1931, с. 52 (приписката е преиздадена с много неточности, затова умишлено не използвам това издание, а първоначалната публикация на *Ястребов*); *Коледаров, П.* Името Македония в историческата география. София, 1985, с. 119.

²⁸² *Ястребов*, Додатак..., с. 63.

²⁸³ Описания: *Mošin, V.* Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije... I, 61–67; *Христова, Б.* Опис на ръкописите на Владислав Граматик..., 25–48 *Scarpa, M.* Gregorio Palamas slavo..., 114–116.

РНБ – Санкт-Петербург, Кирило-Белозерска сбирка, № 53/1130, сборник-конволют, преписан и съставен в Кирило-Белозерския манастир през втората половина–края на XV в., руски.²⁸⁴ На л. 534–543: *Оказаніе полезнаа ѿ латынѣхъ когда ѿлѣчиша ѿ грѣхъ. и стѣша бжїа цркви и како изъовѣрѣтоша сеѣѣ ереси. еже опрѣсночнаа слѣжити. и хѣлоу еже на дѣха стго.*

РГБ – Москва, сбирка на ИОИДР (Ф. № 205), № 189, Библейски книги (Песен на песните, Притчи Соломонови, Сирах) и сборник с повести, слова и поучения от втората половина на XV в., руски.²⁸⁵ На л. 248–260 б: *Оказанїа полезнаа ѿ латинѣ когда ѿлѣчиша ѿ грѣхъ. и стѣша бжїа цркви. и како изъовѣрѣтоша сеѣѣ ереси. еже опрѣсночнаа слѣжити и хѣлѣ еже на стго дѣха глти.*

РНБ – Санкт-Петербург, сбирка на П. П. Вяземски, Вяз. Q. 279, сборник на Владислав Граматик (?) от 80-те години на XV в., сръбски.²⁸⁶ На л. 176–194 б: *Повѣсть полъзна, ѿ латинѣ. когда*

²⁸⁴ Описание и сведения за ръкописа: *Никольский, Н.* Описание рукописей Кирилло-Белозерского монастыря, составленное в конце XV века (= ИОЛДП, Вып. 113). Санкт-Петербург, 1897, 279–287 (№ XXII); *Дмитриева, Р.* Четыри сборники XV в. как жанр..., с. 163; *Каган, М., Поньрко, Н., Рождественская М.* Описание сборников XV в. книгописца Ефросина. – ТОДРА, Т. 35 (1980), 196–215; Предварительный список..., с. 67 (№ 173). Част от текстовете в сборника са били преписани през 1463 г. от книжовника Ефросин (приписка на л. 155 б), а приписка на л. 425 б отнася написването на сборника към 1492 г. (?).

²⁸⁵ Описание: [*Строев, П.*] Библиотека Императорского Общества Истории и Древностей Российских. Москва, 1845, 65–68. Вж. също: *Павлов, А.* Критические опыты..., с. 80; *Алексеев, А.* К определению объема литературного наследия Мефодия (Четий перевод Песни песней). – ТОДРА, 37 (1983), с. 233; Предварительный список..., с. 187 (№ 1811).

²⁸⁶ Описание: Описание рукописей князя Павла Петровича Вяземского (= ПДП СХІХ). Санкт-Петербург, 1902, 460–462; Предварительный список..., с. 154 (№ 1383); *Христова, Б.* Опис на ръкописите на Владислав Граматик..., 120–124; Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской Национальной библиотеке – Санкт-Петербург. София, 2009, 195–198 (№ 77); *Scarpa, M.* Gregorio Palamas slavo..., 133–134 (отнася ръкописа към 90-те години на XV в.). Обикновено заслугата за идентифицирането на този ръкопис като автограф на Владислав Граматик се приписва на Б. Ст. Ангелов и Г. Данчев (*Ангелов, Б.* Три неизвестни ръкописа на Владислав Граматик. – ЕЛ, 1973, № 3, 90–92; *Данчев, Г.* Неизвестни препис на „Похвално слово за Димитър Солунски“ от Димитър Кантакузин. – ИИЛ, Т. 21 (1972), с. 68). Както вече отбелязахме, още през 1908 г. А. Яцимирский пише мимоходом, че Вяз. Q. 279 много напомня сборниците на Владислав Граматик, като има предвид изписаните с характерно дребно писмо добавки с историческо съдържание относно покръстването на българите и русите към текста на *Повест полезна*

ѡлоуѣише ѡ грѣѣ. и ѡ стѣе вѣжїе црѣве. и како изъоврѣтоше севѣ ереси. еже опрѣснѣчнаа слоужити. и хоулоу иже глѡ на стѣо дѣа.

Хилендарски манастир, № 481, сборник от края на XVI в. (1580/1590), молдавски, българска редакция, преписан за игумена на манастира Бистрица в Молдавия преди заминаването му за Атон през 1591 г.²⁸⁷ На л. 254–269 б: Повѣѣ полезнаа ѡ латинѡ когда ѡлжчишѣ ѡ грѣѣ. и ѡ стѣе вѣжїевныа црѣве. и како изъоврѣтѡша севѣ ереси. и еже опрѣснѡчнаа слоужити. и хоула ежже на дѣа стѣо. (краят на текста липсва поради пропуск в антиграфа на преписа)

HAZU – Загреб, № III а 9/I, сборник (известен като *Хоповски сборник*) с антикатолически текстове и препис от сръбския хронограф, някога принадлежал на манастира Хопово във Фрушка гора, Сърбия, от края на XVI в., сръбски.²⁸⁸ На л. 1–13 б е поместена *Повест полезна за латините* (без начало). Текстът започва от думите: сѣго стѣо Ѳеѡфана, ва Нїкен грѣа. идеже добре хѣо стадо оупасе.

МСПЦ – Белград, Групић Z-II-9, сборник, преписан през 1698 г. от Йеротеј Рачанин.²⁸⁹ На л. 193 б–212 б: Повѣѣтъ сѣло пользѣна ѡ

за латините: Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки..., LI–LX (Дополнения), с. 230.

²⁸⁷ Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., 183–184; Matejić, M., Thomas, H. Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., р. 569; Славянские рукописи афонских обителей..., 328–329 (№ 818); Станковић, Р. Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI века (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. VIII). Београд, 2010, с. 90.

²⁸⁸ Ружић, Н. Стари српски рукописи у књијници Југословенске академије у Загребу. – ССКА, XXX. Други разред 34 (1900), с. 146 (№ 16); Цонев, Б. Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб. – СбБАН. Кн. I. Клон Историко-филологичен и фолклорен, I. София, 1913, с. 35 (№ 82); Mošin, V. Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije... I, 86–87 (№ 39). Споменаване за ръкописа: Суботин-Голубовић, Т. Српско рукописно наслеђе од 1557 године до средине XVII века (= САНУ. Посебна издања, књ. DСXL; Одељење језика и књижевности, књ. 51). Београд, 1999, с. 196. Вж. също едно указание на М. Сперански за доста късна датировка, което касае припсга на Хронографа, но по аналогия се отнася и за интересувашата ни начална част на ръкописа: Сперанский, М. Сербские хронографы и Русский первый редакции. – РФВ, 35 (1896), № 1, с. 5 („этот список поздний, чуть ли не XVIII века“). Никой от досегашните изследователи на сборника не е успял да идентифицира този текст като препис на *Повест полезна за латините*.

²⁸⁹ Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији..., с. 47 (№ 478); Мил-

латинѣ. ко҃гда ѿлѣчише се ѿ грѣкъ и ѿ православнѣ веры и стѣе бж҃іе
цр҃кве и како изъвоѣрѣтоше сеѣѣ ереси еже ѿпрѣсн'ич'наа слѣжити
х҃ѣла еже на дх҃а ст҃го гл҃ати.

Кратко сказание за латините

ПЪРВИ СЛАВЯНСКИ ПРЕВОД

[Издание: Приложение III.1]

Краткото сказание за латините представлява средновековен славянски превод на анонимния византийски памфлет срещу Римската църква и западното християнство „По какъв начин и защо латините бяха отделени от нас и бяха лишени от първенство и махнати от диптисите“ („Πὼς καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἐχορίσθησαν ἀφ’ ἡμῶν οἱ λατῖνοι καὶ ἐξεβλήθησαν τῶν πρωτείων καὶ τῶν διπτύχων“), изследван и публикуван за пръв път от Й. Хергенрютер.²⁹⁰ Същинското заглавие на славянския текст според най-стария запазен препис от 60-те години на XIV в. гласи: „повѣданіе въкратцѣ. како и кое҃го рѣ дѣла ѿлѣчишѣ ѿ наѣ латини. и извѣржени бышѣ ѿ прѣвѣн'ства свое҃го. ѿ кнѣꙗ помѣнныѣ, идеже пишѣтсѣ православнѣи патріарси“ – „Кратък разказ как и заради какво се отлъчиха от нас латините, и бяха отстранени от своето първенство и от помениците, където се вписват православните патриарси“.²⁹¹ Съществува и втори славянски превод на това произведение, изготвен въз основа на гръцки текст от друга редакция. На него ще се спрем по-нататък.

И така, целта на *Краткото сказание за латините* е да въведе читателя в проблема за историческите корени на разрыва между Константинопол и Рим. Анонимният византийски автор подчертава, че всички римски папи до понтификата на Стефан VI (885–891) „бяха православни, като изповядваха символа на вярата..., както беше завещано от Светия Първи вселенски събор, и след това потвърдено и предадено също от шестте вселенски събори, [а именно], че единствено от Отца произхожда Св. Дух – както православните църкви държат и до днес.“ След императорската коронация на Карл Велики (768–814), извършена през 800 г. от папа Лъв III (795–826), в Рим дошли някакви франкски еретици, които започнали да проповядват, че Св. Дух произхожда

тенова, А. Erotapokriseis..., с. 239, 278–279.

²⁹⁰ Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium..., р. 154–163. Превод на български език: Димитров, Д. Византия между Изтока и Запада..., 211–214.

²⁹¹ Псалвя № 12, л. 283.

не само от Отца, но и от Сина, а също и че причестяването следва да се извършва с безквасен хляб. В стремежа си да предотврати разпространението на тази ерес, папа Бенедикт III (855–858) изпратил писмо до четиримата източни патриарси, в което ги моел след смъртта му да не признават никой от следващите папи, преди да са получили писмено свидетелство за неговото придържане към православната вяра. Внушението на текста е пределно ясно: като скъсват с изпадналия в ерес Рим, източните църкви всъщност следват завета на някогашния папа и се превръщат в защитници на истинското православие.

Първият папа, възприел тайно еретическата добавка *Filioque*, бил Формоза (891–896), а едно столетие по-късно, във времето на император Василий II Българоубиец, константинополският патриарх Сергей (1001–1019) и останалите източни патриарси били принудени да изхвърлят от своите диптиси тогавашния папа²⁹², който открито изповядал, че споделя това еретическо учение. След като анатемосва всички онези, които престъпват преданията на седемте вселенски събора, анонимният автор приключва своя разказ със сведенията, че след вече споменатия Сергей „патриарх на Константинопол беше Кируларий, и той също прокле латините, които открито станаха еретици.“

Гръцкият оригинал на разказа очевидно е създаден след Великата схизма от 1054 г., най-вероятно още през втората половина на XI в.²⁹³ Кардинал Й. Хергенрותר го публикува по 6 преписа от XIII–XV в.²⁹⁴

Разполагаме и с относително сигурен *terminus ante quem* за възникването на първия славянски превод – както вече видяхме, препис от него (наред с *Повест полезна за латините*) е бил поместен като гл. 326 в *Архивския сборник* от 1262 г., за което свидетелства достигналото до нас съдържание на този компендиум в препис от XV в. Поради факта, че ръкописната традиция на *Краткото сказание за латините* не е била подлагана на специален анализ, тук ще изложим накратко изводите от наблюденията върху достъпните ни към момента преписи на текста.

По всичко изглежда, че преводът на сказанието бил извършен много скоро след появата на гръцкия оригинал. Ръкописната традиция на славянския текст има две основни разклонения – българско (*група А*) и сръбско (*група В*), чиито най-стари преписи се отнасят към втората по-

²⁹² Според анонимния автор, името на папата било Христофор, което поставя под съмнение достоверността на този сегмент от разказа – изглежда, че тук имаме някаков късен и объркан отглас на събитията, съпровождали отстраняването на антипапата Христофор (903–904) и издигането на папа Сергей III (904–911).

²⁹³ Hergenröther, J. Photius, Patriarch von Konstantinopel..., III, 843–848.

²⁹⁴ Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium..., 154–163.

ловина на XIV в., а съпоставката помежду им позволява да се допусне едно доста по-отдавнашно битуване на произведението в репертоара на балканските книжовници. По-близко до архетипния текст на превода стои българското разклонение, което намира широко разпространение както в Сърбия, така и сред източните славяни. При това трябва да се има предвид, че двете най-ранни балкански по произход копия на текста от *група А* (Плевля № 12 и НБС Рс 11), които по същество са близнаци, споделят редица индивидуални особености, неприсъщи не само на останалите проучени от нас източнославянски преписи, но и на сръбския по произход фрагмент в ръкопис Хилендар 189. Тук обаче ще се въздържим от обобщения в тази насока, доколкото все още предстои да бъдат издирени и проучени още много копия на текста, които не са ни достъпни.

Що се отнася до сръбското разклонение на ръкописната традиция, то отразява една преработка на текста, най-характерна с това, че в заглавието на повечето преписи като автор на произведението е указан Михаил Синкел. Тази редакция е била извършена на базата на една по-ранна версия (съдадена не по-късно от средата на XIV в.), в основата на която е стоял текст, спадал към (или поне изключително близък до) българското разклонение на ръкописната традиция. Тази преработка на произведението изглежда е била направена в Сърбия, доколкото днес тя е позната единствено по сръбски копия.

Тук даваме сведения за прегледаните от нас преписи, които отразяват двете основни разновидности на текста, обозначени вече като *група А* и *група В*. Доколкото интересувашото ни сказание има подчертано историческа насоченост и е било твърде популярно в православния славянски свят поне до края на XVII в., не беше целесъобразно да се ограничим само с ранните южнославянски преписи, но проучихме и редица други копия, най-вече руски по произход. В приложение III към настоящия труд публикуваме текста от *група А* според всички преписи, които са ни достъпни в момента; сръбската преправка публикуваме пак там само по най-стария оцелял препис от *група В*.

Първи превод
Група А

Манастир Св. Богородица край Плевля (Черна гора), № 12, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), български, л. 283–285 а.²⁹⁵

НБС – Белград, Рс 11, сборник от края на XIV в. (1390/1400), сръбски, л. 28–28 б.²⁹⁶

РНБ – Санкт-Петербург, Кирило-Белозерска сбирка, № XII, сборник от началото на XV в., руски, л. 248–252.²⁹⁷

БЛАН – Вилнюс, Ф. 19, № 269, сборник от края на XV в., руски, л. 13 б–18.²⁹⁸

РГБ – Москва, сбирка на В. М. Ундолски (Ф. № 310), № 1280, сборник-конволют от края на XIV–XV в., южнославянски (А. Викторов) или руски (А. Турилов), текст в две колони, на бомбицин, 343 б–345.²⁹⁹

РГБ – Москва, сбирка на Троицко-Сергиевата лавра (Ф. № 304.1), № 760, сборник-конволют от две части, XV в., руски, л. 235 б–237 б.³⁰⁰

²⁹⁵ Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији..., с. 33; Георгиевски, М. Рукописне збирке..., 335–339; Станковић, Р. Рукописне књиге манастира Свете Троице код Пљеваља..., с. 7; Поп-Атанасов, Ѓ. Уште еднаш за Краткото Кирилово житие..., с. 201, 203–206, 210–214.

²⁹⁶ Штавланин-Ђорђевић, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Цернић, А. Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије..., 20–23; Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р. Датирање и водени знаци..., с. 50; Велев, И. Средновековни книжевни антологии ..., 110–114; Поп-Атанасов, Ѓ. Уште еднаш за Краткото Кирилово житие..., с. 201.

²⁹⁷ Описание на сборника и издание на *Краткото сказание*: Энциклопедия русского игумена..., 155–157. Вж. също: Предварительный список..., с. 164 (№ 1484).

²⁹⁸ Добрянский, Ф. Описание рукописей Виленской Публичной библиотеки..., с. 460; Предварительный список..., с. 163 (№ 1493); Морозова, Н. Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе. Каталог. Вильнюс, 2008, с. 93; Зема, В. Від Царгорода до Вільнюса: „Оповідання проти латин“ і початки православної полеміки. – В: Theatrum humanae vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко. Київ, 2012, с. 136, 145–149 (издание на преписа на *Повест полезна за латините*, който е поместен в същия ръкопис на л. 1–13 б).

²⁹⁹ Викторов, А. Очерк собрания рукописей В. М. Ундольского..., 37–38.

³⁰⁰ Описание: [Арсений]. Описание славянских рукописей..., III, 166–168; Предвари-

*РГБ – Москва, сбирка на Троицко-Сергиевата лавра (Ф. № 304.I), № 763, сборник от XV в., руски, л. 111–114.*³⁰¹

*РНБ – Санкт-Петербург, Кирило-Белозерска сбирка, № 22/1099, сборник, преписан от монаха Ефросин, 40–70-те години на XV в., руски, л. 182 б–185 б.*³⁰²

*РНБ – Санкт-Петербург, Кирило-Белозерска сбирка, № 9/1086, сборник, преписан от монаха Ефросин, 40-те и 70-те г. на XV в., руски, л. 96–96 б (фрагмент от *Краткото сказание*).*³⁰³

*РГБ – Москва, сбирка на ИОИДР (Ф. № 205), № 189, Библейски книги (Песен на песните, Притчи Соломонови, Сирах) и сборник с повести, слова и поучения от втората половина на XV в., руски, л. 257 б–260 б.*³⁰⁴

*РГБ – Москва, Егор. (Ф. 98), № 158, Диалози на Псевдо-Кесарий и Кратко сказание за латините, края на XV–началото на XVI в., руски, л. 224–227 б.*³⁰⁵

*БРАН – Санкт-Петербург, Основна сбирка, № 45.10.6, исторически сборник с фрагменти от Елински и Римски летописец (1 ред.) от втората половина–края на XV в., руски, л. 492–494 б.*³⁰⁶

тельный список..., с. 89 (№ 457).

³⁰¹ [Арсений]. Описание славянских рукописей..., III, 171–173; Предварительный список..., с. 153 (№ 1369).

³⁰² Каган, М., Поньрко, Н., Рождественская М. Описание сборников XV в. книгописца Ефросина..., 7–105. Текстът на този препис е публикуван от Н. Костомаров: Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Г. Кушелевым-Безбородко. Вып. IV. Повести религиозного содержания, древние поучения и послания, извлеченные из рукописей Н. Костомаровым. Санкт-Петербург, 1862, 218–219.

³⁰³ Каган, М., Поньрко, Н., Рождественская М. Описание сборников XV в. книгописца Ефросина..., 105–144; Предварительный список..., с. 69 (№ 199).

³⁰⁴ [Строев, П.] Библиотека Императорского Общества Истории и Древностей Российских. Москва, 1845, 65–68. Вж. също: Павлов, А. Критические опыты..., с. 80; Алексеев, А. К определению объема..., с. 233; Предварительный список..., с. 187 (№ 1811).

³⁰⁵ Предварительный список..., с. 291 (№ 3191); Милтенов, Я. Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. София, 2006, с. 36.

³⁰⁶ Описание Рукописного отдела..., 110–112; Творогов, О. Древнерусские хронографы..., 111–112; Предварительный список..., с. 221 (№ 2274).

*РНБ – Санкт-Петербург, Кирило-Белозерска сбирка, № 53/1130, сборник-конволют, преписан и съставен в Кирило-Белозерския манастир през втората половина–края на XV в., руски, 546 б–549 б.*³⁰⁷

*РГБ – сбирка на Н. П. Румянцев (Ф. № 256), № 233, Кормчая с допълнения, полуустав, XVI в., руски, л. 345–346 б.*³⁰⁸

*РГБ – сбирка на Волоколамския манастир (Ф. № 113), № 178 (558), антилатински сборник, XVI в., руски, л. 82 б–87 б.*³⁰⁹

*РГБ – сбирка на Волоколамския манастир (Ф. № 113), № 150 (513), сборник, XVI в., руски.*³¹⁰ На л. 358–362

*Народна библиотека – Варшава, BOZ 86, сборник от първата четвърт на XVI в., руски, с. 1344–1348.*³¹¹

*РГБ – Москва, сбирка на Троицко-Сергиевата лавра (Ф. № 304.I), № 793, сборник от XVI в., руски, л. 13–16 б.*³¹²

*Хилендарски манастир, № 189, сборник-конволют от две части от края на XVI в. и от 1684 (I част, л. 1–219, е от края на XVI в.), сръбски, л. 94 б–95 (фрагмент от *Краткото сказание*).*³¹³

³⁰⁷ *Никольский, Н.* Описание рукописей Кирилло-Белозерского монастыря..., 279–287 (№ XXII); *Дмитриева, Р.* Четьи сборники XV в. как жанр..., с. 163; *Каган, М., Понырко, Н., Рождественская М.* Описание сборников XV в. книгописца Ефросина..., 196–215; Предварительный список..., с. 67 (№ 173).

³⁰⁸ *Востоков, А.* Описание русских и словенских рукописей Румянцовского музеума..., 297–308. Вж. също: *Корогодина, М.* Кормчая книга в Галиции..., 28–29, 139–140, 154.

³⁰⁹ *Иосиф, иером.* Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской Духовной академии Москва, 1882, 198–200.

³¹⁰ *Иосиф, иером.* Опись рукописей..., 140–143.

³¹¹ *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog. Wydanie drugie zmienione.* Opracowali A. Naumow oraz A. Kaszlej przy współpracy E. Naumow i J. Stradomskiego. Kraków, 2004, 493–495 (№ 1054). Ръкописът е постъпил в Народната библиотека във Варшава от библиотеката на Ординацията на Замојски.

³¹² *[Арсений].* Описание славянских рукописей..., III, 222–227.

³¹³ Описания и сведения за ръкописа: *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., с. 105; *Matejic, M., Thomas, H.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., p. 393; Славянские рукописи афонских

*РГБ – Москва, Фундаментална сбирка на Московската Духовна академия, (Ф. № 173.1), № 235, сборник от XVI–XVII в., руски, л. 159–166 б.*³¹⁴

П ъ р в и п р е в о д
Г р у п а В

*Манастир Дечани (Сърбия), № 75, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), сръбски, л. 299 б–300 б.*³¹⁵ (Публикуваме текста само по този препис в Приложение III.1).

*Хиландарски манастир, № 455, сборник от последната трета на XIV в., сръбски, л. 291–294 б.*³¹⁶

*Манастир Печка патриаршия (Сърбия), № 83, сборник с полемични и др. текстове от края на XIV в. (1380/1385), сръбски, л. 10 б–12 б.*³¹⁷

*ГИМ – Москва, Синод. № 374 (307), ок. 1423 г., сръбски, л. 388–390.*³¹⁸

обителей..., 303–304 (№ 769).

³¹⁴ *Леонид, архим.* Сведение о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища Св. Троицкой Сергиевой лавры в библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747 (ныне находящихся в библиотеке Московской Духовной академии). Вып. II, Москва, 1887, 240–244 (№ 26).

³¹⁵ *Богдановић, Д., Штавланин-Ђорђевић, Љ., Јовановић-Стипчевић, Б., Васиљев, Љ., Цернић, А., Гроздановић-Пајић, М.* Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани..., 283–294.

³¹⁶ *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., 174–175; *Matejić, M., Thomas, H.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., р. 547; Славянские рукописи афонских обителей..., 290–291 (№ 738); *Станковић, Р.* Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века..., с. 69.

³¹⁷ *Мошин, В.* Рукописи Пећке патријаршије. – Старине Косова и Метохије, IV–V (1968–1971), 110–113 (№ 105); *Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р.* Датирање и водени знаци..., с. 47; *Јелесијевић, С.* Извод из „Слова брату столпнику“ у хиландарском зборнику из XVIII века. – Филолошки преглед, XXXIX (2012), № 1, с. 180.

³¹⁸ Описание на ръкописа: *Горский, А., Невоструев, К.* Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки..., III, 1, 163–198; *Scarpa, M.* Gregorio Palamas slavo..., 112–113. Преписът е публикуван: *Попов, А.* Историко-литературный обзор..., 136–145. Уточнена датировка: Дополнения к „Предварительному

Манастир Дечани (Сърбия), № 102, сборник от първата четвърт на XV в. (1415/1425), сръбски, л. 154 б–155 б.³¹⁹

НБИВ – Пловдив, № 107, сборник от XV в., сръбски, л. 140–142 б.³²⁰

Хърватска академия на науките и изкуствата (Загреб), HAZU № III а 47, сборник на Владислав Граматик от 1469 г., сръбски, л. 545 б–547 б.³²¹

Библиотека на Румънската академия, BAR Ms. Slav. № 155, сборник от третата четвърт на XV в., сръбски, л. 598 б–602 а.³²²

Библиотека на Румънската академия, BAR Ms. Slav. № 330, сборник от последното десетилетие на XV в., сръбски, л. 132 б–133 б.³²³

Манастир Николяц (Черна гора), № 52, сборник от последната четвърт на XV в., сръбски, л. 117 б–122.³²⁴

Библиотека на Румънската академия, BAR Ms. Slav. № 291, сборник-конволют от две части от XV–XVI в., молдавски препис, българска редакция, л. 252–255 б.³²⁵

списку“ ..., с. 53 (№ 55).

³¹⁹ Богдановић, Д., Штавланин-Ђорђевић, Љ., Јовановић-Ступчевић, Б., Васиљев, Љ., Цернић, А., Гроздановић-Пајић, М. Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани..., 421–424.

³²⁰ Преписът е публикуван: Цонев, Б. Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив. София, 1920, 111–114.

³²¹ Описания: Мошин, В. Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije... I, 61–67; Христова, Б. Опис на ръкописите на Владислав Граматик..., 25–48.

³²² Panaitescu, P. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., Vol. I. București, 1959, 219–225; Васиљев, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Јовановић-Ступчевић, Б. Ново датирање..., с. 50 (No 20).

³²³ Panaitescu, P. Manuscrisele slave..., 99–103; Васиљев, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Јовановић-Ступчевић, Б. Ново датирање..., с. 59 (No 75); Милтенова, А. Erotapokriseis..., с. 111.

³²⁴ Милтенова, А. Апокрифни произведения..., 265–270; Станковић, Р. Датирање и водени знаци рукописних књига манастира Никољца..., 182–183 (№ 52, 1485/1495); Милтенова, А. Erotapokriseis..., с. 282.

³²⁵ Описания: Яцимирский, А. Славянские рукописи румынских библиотек..., 442–443 (№ 136; датировка: XV в.); Panaitescu, P. Manuscrisele slave..., 390–391; Constantinescu, R. Vechiul drept românesc scris..., 195–196; Mircea, I. Répertoire des manus-

*Манастир Николяц (Черна гора), № 49, сборник от 1556 г., сръбски, л. 231–232 б.*³²⁶

*Хилендарски манастир, № 301, номоканон от 1620 г., сръбски, л. 118 б–120 б.*³²⁷

ВТОРИ СЛАВЯНСКИ ПРЕВОД
[Издание: Приложение III.2]

Вторият славянски превод на *Краткото сказание* досега не е публикуван изцяло и е останал встрани от вниманието на изследователите. Преводът отразява версия на гръцкия текст, която е много близка до текста на използваните от Й. Хергенрютер в апарата на неговото издание преписи в ръкописи Monac. gr. 524 от XIV в. и Marc. gr. 90 (Class. II Nap. 112) от XV в. Заглавието на славянския превод обаче не намира пълен паралел в нито един от въведените в научно обръщение преписи на гръцкия текст. Последната част на произведението няма връзка с гръцкия текст на *Краткото сказание* и представлява една механична добавка, чийто произход засега не може да бъде установен. Прави впечатление, че във въпросната добавка се съдържа и една смътна отпратка към дискусиите между византийските богослови и архиепископа на Милано Пиетро Гросолано (1101–1116), проведени в Константинопол през 1112–1113 г. във връзка с опита на император Алексий I Комнин да възстанови църковното единство.³²⁸

Удаде ни се да издирим три преписа от втория превод на *Краткото сказание*, като двете по-стари сръбски копия са създадени почти едновременно и имат много малко разминавания, а фактът, че едното от тях се съхранява в библиотеката на Хилендарския манастир подсказва вероятността неизвестният преводач да е работил на Атон към края на

crits slaves au Roumanie..., p. 232.

³²⁶ Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији..., с. 35 (№ 302); Станковић, Р. Данирање и водени знаци рукописних књига манастира Никољца..., 179–181 (№ 49).

³²⁷ Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., I, 129–130; Matejić, M., Thomas, H. Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., p. 454.

³²⁸ Хилендар № 466, л. 216 б: „Се потрѣкова ггананіе на медѣѡланскаго епѣскопа вѣсѣдѣ црь кѣ алеѣіе“. За богословските спорове в Константинопол през 1112–1113 г. и да участието на Пиетро Гросолано в тях вж. Бармин, А. Полемика и схизма..., 309–318 сл.

XIV или началото на XV в. Възникването и циркулацията на превода в тясна манастирска среда през този късен период би могло да обясни слабата популярност на текста извън Атон. По-късният и непълен южноруски препис има редица индивидуални особености с вторичен характер (включително и редица пропуски). Тук привеждаме данни за трите преписа на втория превод, по които го публикуваме за пръв път в Приложение III.2 към настоящия труд.

Хиландарски манастир, № 466, сборник от втората четвърт на XV в., сръбски, л. 211–217 б.³²⁹

SPBK – Berlin, Ms. Slav. Wuk 45, сборник от втората четвърт на XV в., сръбски, л. 361–366.³³⁰

ÖNB – Wien, Cod. Slav. 9, сборник от втората четвърт на XVI в., южноруски, л. 382–383 б.³³¹

*КРАТКОТО СКАЗАНИЕ ЗА ЛАТИНИТЕ И ПРОЗВИЩЕТО
НА ВАСИЛИЙ II „БЪЛГАРОУБИЕЦ“*

Преди десетина години П. Стивънсън публикува книга³³², в която между другото постави под въпрос господстващата до оня момент представа, че прозвището „Българоубиец“ е започнало да се асоциира с името на император Василий II (976–1025) още приживе на този им-

³²⁹ *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., I, с. 178; *Matejić, M., Thomas, H.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library..., р. 556; *Станковић, Р.* Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века..., с. 357 (1420/1430).

³³⁰ *Matthes, E.* Katalog der slavischen Handschriften in Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland. Wiesbaden, 1990, 49–54. Частични издания на този препис от втория превод на *Краткото сказание: Яцимирский, А.* К истории апокрифов и легенд..., XI, 61–62; *Цонев, Б.* Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека. – СББАН, 31. Клон историко-филологически и философско-обществен, 17. София, 1937, 75–76. Една от приписките към ръкописа свидетелства, че около средата на XVI в. някой си епископ Максим го купил от митрополита на Ново бърдо Никанор: *Стојановић А.* Стари српски записи и натписи. III. Београд, 1905, с. 467 (№ 5987).

³³¹ *Birkfellner, G.* Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich. Wien, 1975, 204–210. Около средата на XVI в. ръкописът е бил в украинските земи, а през 1827 г. е придобит от И. Копитар в манастира Хиландар.

³³² *Stephenson, P.* Basil the Bulgar-Slayer. Cambridge, 2003.

ператор, било поради извършеното по негова заповед ослепяване на 15 000 български пленници след битката при с. Ключ през 1014 г., било във връзка с неговото най-голямо постижение – покоряването на Българското царство през 1018 г.³³³

Един от основните изводи на учения звучи така: „След 1018 г. българите били едновременно поданици на императора и християни, и като такива те не се нуждаели от убиец. Нито пък мотивът за императора като убиец бил познат през столетието след смъртта на Василий, когато в описанията на императорите преобладавали миролюбиви черти. Това обаче започнало да се променя, когато една нова войнствена династия завлаждала властта в Константинопол. Императорите от династията на Комнините... смятали епохата на Василий за златна заради неговите военни успехи, които разширили границите на империята на изток и на запад. Въстанието на Петър и Асен в България през управлението на Исак II придало особена актуалност на образа на Василий и довело дотам, че той бил наречен за пръв път „Българоубиец““³³⁴

Тезата на Стивънсън се гради върху презумпцията, че прозвището „Българоубиец“ не се употребява в никой от познатите исторически извори за управлението на Василий II, създадени преди началото на българското освободително движение през 1185–1186 г. Нещо повече, авторът е доста скептичен относно достоверността на сведението на Йоан Скилица (кр. на XI в.) за ослепяването на пленената българска армия през 1014 г. и предпочита да го разглежда като по-късно преувеличение, което отговаря на определени настроения и пропагандни тенденции във Византия през властването на Алексий I Комнин (1081–1118).³³⁵ Като следва тази логика, той се опитва да представи появата на епитета „Българоубиец“ след 1185 г. като пореден етап в постепената и разнопосочна еволюция на византийската легендарна традиция за Василий II.

³³³ Така например, според английския историк Дж. Финли, Василий II бил приветстван с възгласи „Българоубиец“ от жителите на Константинопол при триумфалното му завръщане там в началото на 1019 г.: *Finlay, G. History of the Byzantine Empire. From 716 to 1057. Second edition. Edinburgh and London, 1856, 452–453.* По много сходен начин представя триумфа на Василий и В. Златарски: *Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. I. Първо българско царство. Ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. София, 1971, с. 745.* Заслужава отбелязване скептицизмът на К. Иречек, който в допълненията към своя труд „История на българите“ пише, че прякорът на Василий II се е появил по-късно: *Иречек, К. История на българите. С поправки и добавки от самия автор. София, 1978, с. 233, бел. 70.*

³³⁴ *Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer..., p. 136.*

³³⁵ *Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer..., p. 71.*

Макар да е изградена върху мащабен фактологически материал и да се радва на признание в съвременната научна литература³³⁶, концепцията на П. Стивънсън подлежи на проверка и не може да се смята за напълно доказана. Особено внимание заслужава проблемът кои са най-ранните фиксации на епитета „Българоубиец“ във византийската традиция. Според Стивънсън, в изворите до края на XII в. Василий II е характеризиран системно като „Нови“/„Млади“ („ὁ νέος“) или „Багренородни“ („ὁ πορφυρογέννητος“), а прозвището „Българоубиец“ („ὁ Βουλγαροκτόνος“) е засвидетелствано в малък брой паметници с анонимно или несигурно авторство и неясна датировка:

1) Брюкселска хроника, запазена в препис от края на XIII в., където императорът е споменат като „Василий Млади Българоубиец багренородни и победоносец“³³⁷;

2) в една версия на хрониката на т.нар. Продължител на Георги Монах, поместена в ръкопис Paris. gr. 1708 от XVI в. Василий на два пъти е назован „Българоубиеца“³³⁸;

3) един списък на императорски гробове приключва с гроба на Константин VIII (1025–1028), визиран като „Константин Багренородни, братът на Българоубиеца“³³⁹;

4) споменавания за схизма между Константинопол и Рим през патриаршеството на Сергей II (1001–1019) в някои византийски полемични произведения:

а) *По кое време и поради какви прегрешения Римската църква се откъсна от Константинополската* от Никита Никейски (XI–XII в.): „Казват, че и при Сергей, който бил патриарх във времената на Българоубиеца, отново станала схизма“³⁴⁰;

³³⁶ Shepard, J. General Introduction. – In: The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492. Ed. by J. Shepard. Cambridge, 2008, p. 32.

³³⁷ Cumont, F. Anecdota Bruxellensia. 1. Chroniques byzantines du manuscrit 11376. Gand, 1894, p. 34. 16–17; ГИБИ VI, с. 76; Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer..., p. 69–70.

³³⁸ Georgii Monachi, dicti Hamartoli Chronicon ab orbe condito usque ad annum p. Chr. n. 842 et diversis scriptoribus usque ad a. 1143 continuatum. Ed. E. de Muralto. Petropoli, 1859, p. 853, 866; ГИБИ VI, с. 154; Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer..., p. 70–71.

³³⁹ Downey, G. The tombs of the Byzantine emperors at the Church of the Holy Apostles in Constantinople. – Journal of Hellenic Studies 79 (1959), p. 37, 40; Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer..., p. 77–79.

³⁴⁰ Nova Patrum bibliotheca. T. VI. Pars II. Romae, 1853, p. 448 (= PG 120, col. 717); Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer..., p. 74–76 Авторът указва и други преписи на произведението, но неговите заключения не могат да се смятат за окончателни, доколкото му е останала неизвестна една версия на текста (с фиктивно указание

б) По какъв начин, откога и кога започна разделението и отклонението на италийците от православния народ, анонимен трактат с неясна хронология, публикуван от Й. Хергенрותר: „Било време, когато Василий Българоубиец ръководел добре и справедливо империята и пребожественият Сергей държал кормилото на архиерейството с благочестие и святост“.³⁴¹

Тук няма да анализираме в детайли аргументите, с които П. Стивънсън отнася всички споменавания на прозвището „Българоубиец“ към периода след началото на XIII в. Прави впечатление обаче, че от вниманието на изследователя са убегнали по една или друга причинна извори, които не следва да бъдат пренебрегвани. Такъв е случаят с житието на св. Йоан Нови Тракийски (XI в.), където се прокарва пряка връзка между победите на императора над българите и неговото прозвище, което не е назовано директно (а това подсказва за неговата широка популярност): „Василий, който държеше императорската власт над ромеите, се отличи усърдно срещу българите, и то толкова блестящо, че получи оттогава прозвище заради победата си над тях“.³⁴²

Още по-интересен е случаят с латинския полемичен трактат *За ересите и лицемерието на гърците*, написан от пизанеца Лъв Тосканец, който бил преводач в двора на Мануил I Комнин (1143–1180): „И тъй, от патриарх Фотий чак до Сергей, който управлявал катедрата на Константинопол през царуването на Българоубиеца, гръцката църква била подчинена на светия римски и апостолски престол, и единството не претърпяло нито вреда, нито някакво явно препятствие“.³⁴³ Доколкото това произведение отразява атмосферата във византийската столица

за авторство на патриарх Фотий), публикувана от А. Павлов по препис от XIV в., в която също фигурира прозвището „Българоубиец“: Павлов, А. Критические опыты..., 132–134; Владимир, архимандрит. Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) библиотеки. Ч. I. Рукописи греческие. Москва, 1894, с. 318 (№ 240). За съотношението между преписите на произведението и връзката им с други византийски полемични текстове: Бармин, А. Полемика и схизма..., 107–121; Бармин, А. Была ли „схизма двух Сергиев“? – Религии мира. История и современность. 2005. Москва, 2007, 135–144.

³⁴¹ Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium..., p. 180; Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer..., 76–77. Превод на български език: Димитров, Д. Византия между Изтока и Запада..., с. 225.

³⁴² ГИБИ VI, с. 78; Топкова-Заимова, В. „Българи родом...“ Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. София, 2014, с. 47.

³⁴³ Бармин, А. Полемика и схизма..., с. 606: „A Focio igitur patriarcha usque ad Sergium, qui Vulgaroetono imperante cathedram Constantinopoleos regebat, sancte Romane et apostolice sedi Greecorum ecclesia subiecta fuit, et unitas neque corruptionem sensit neque patens aliquod impedimentum.“

през късната Комнинова епоха (60–70-те години на XII в.), имаме пълното основание да допуснем, че прякорът на Василий II „Българоубиец“ е бил известен и употребяван още преди въстанието на Асеновци.

Сериозен довод в полза на това, че концепцията на П. Стивънсън подлежи на проверка и доуточняване, представлява упоменаването на епитета „Българоубиец“ в първия славянски превод на *Кратко сказание за латините*. Неговата голяма популярност в България и Сърбия около средата–втората половина на XIV в. не подлежи на съмнение, доколкото към този период се отнасят най-ранните копия на текста, достигнали до нас. Прави впечатление, че в текста на превода, в контекста на едно кратко сведение за вече отбелязаната схизма между Константинопол и Рим при патриарх Сергей, фигурират името и прозвището на Василий II, които отсъстват в публикувания гръцки оригинал на произведението:

„Χριστοφόρος δὲ μετ' αὐτοὺς γενόμενος πάπας Ῥώμης καὶ παρὰ Σεργίου τοῦ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριάρχουντος“.³⁴⁴

„христофѡр' же по сѣхъ папа римскыи бывъ. сѣ въ вѣ лѣта василѣа црѣ. вѣлгароубитѣли. и сѣргѣемъ патріархѡ. кѡстан'тина гра“.³⁴⁵

Същата добавка присъства и във вторичната преработка на първия превод на *Краткото сказание за латините*, която е позната само по сръбски преписи, най-старите от които се отнасят към втората половина–края на XIV в.:

„христофѡр же по сѣхъ папа римскыи бывъ. сѣ въ вѣ лѣта василѣа црѣ вѣлгароубитѣли и сѣргѣемъ патріархѡмъ кѡнстантина града“.³⁴⁶

Появата на тази добавка би могла да се обясни с някаква особеност на гръцкия източник на *Краткото сказание*, но изглежда много вероятно тя да представлява преводаческа глоса, както е склонен да допусне А. Попов.³⁴⁷

Проблемът кога се е появил интересуваният ни превод засега не може да бъде разрешен категорично, но сложната история на текста, която разкриват най-ранните преписи от втората половина на XIV в. подсказва, че той е битувал дълго преди този период в ръкописната традиция на балканските славяни. Това обстоятелство на практика подкрепя тезата на Д. Димитров, който свързва създаването на гръц-

³⁴⁴ Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium..., 160–161.

³⁴⁵ Псалвя № 12, л. 284 б. Вж. също: Энциклопедия русского игумена..., с. 156; Памятники старинной русской литературы..., с. 219.

³⁴⁶ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 142.

³⁴⁷ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 142, бел. 17.

кия първоизточник на славянското *Кратко сказание за латините* с богословските спорове и преговорите за възстановяване на църковното единство между Рим и Константинопол през втората половина на XI–първата половина на XII в.³⁴⁸ По-различна е гледната точка на А. Бармин, който отнася написването на този византийски текст към XIII в., „когато въпросът за подчиняването на Гръцката църква на римския понтифекс се оказал злободневен за византийците по същество за пръв път след времето на Фотий“.³⁴⁹

Любопитно е да отбележим, че голямата популярност на *Краткото сказание* и някои негови преработки в руските и украинските земи през XV–XVII в. превръща прозвището „Българоубиец“ в един от стандартните елементи при именуването на Василий II в средите на източнославянските книжовници през този период.³⁵⁰ За това немалко допринася обстоятелството, че прякорът на Василий е отразен в компилативния исторически разказ *О римском отпадении*, който е поместен в две от най-официозните московски печатни издания, публикувани около средата на XVII в.: т.нар. *Кирилова книга* – един внушителен компендиум от антиеретически текстове с преимуществено антикатолическа насоченост, отпечатан през 1644 г. с благословията на патриарх Йосиф (1642–1652), и известната *Кормчая книга* на патриарх Никон (1652–1666), издадена през 1653 г.

Изложеното дотук ни дава основание да мислим, че проблемът за това кога е възникнал прякорът на Василий II „Българоубиец“ и откога датират най-ранните му фиксации в писмени извори не може да се смята за окончателно разрешен. Изглежда много вероятно това прозвище да се е появило и разпространило в народна среда още в началото на XI в., но неговата употреба в официални текстове да е била ограничена по най-различни съображения и причини чак до края на XII в., когато освободителното движение на братята Петър, Асен и Калоян създава всички предпоставки традиционната враждебност между българи и ромеи да се разгори с нова сила.

³⁴⁸ Димитров, Д. Три анонимни памфлета..., с. 477; Димитров, Д. Византия между Изтока и Запада..., с. 127; Димитров, Д. Антилитинската полемична литература, с. 83.

³⁴⁹ Бармин, А. Полемика и схизма..., 117–118; Бармин, А. Была ли „схизма двух Сергиев“ ..., с. 140.

³⁵⁰ Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью (= ПСРА, Т. XII). Санкт-Петербург, 1901, с. 58 („сей бысть в лета Василиа царя Константиноградцаго Болгароубителя“); Хронограф западнорусской редакции (= ПСРА. Т. 22. Ч. 2. Русский хронограф). Петроград, 1914, с. 203 („в лета Константиноградскаго царя Василиа Болгароубителя“); О единой вере. Сочинение острожского священника Василиа 1588 года. – РИБ. Т. 7, Санкт-Петербург, 1882, кол. 794 („в лета Константиноградскаго царя Василиа Болгароубителя“).

❧ ГЛАВА II ❧

АНТИЛАТИНСКА ПОЛЕМИКА И
КОНФЕСИОНАЛНО ПРОТИВОПОСТАВЯНЕ
МЕЖДУ ПРАВОСЛАВИЕ И КАТОЛИЦИЗЪМ
В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ
(XIII–XIV В.)

1. Полемичната литература в България в светлината на един търновски антилатински сборник от 60-те години на XIV в.

През XIII в. обновеното Българско царство неведнъж заставало на кръстопът в хода на своето общуване с Римския престол, Латинската империя и православния Изток. През първите три десетилетия на века Търновската архиепископия попаднала под върховенството на Папството и задълго останала откъсната от общение с православните църковни центрове, сред които след 1204 г. водещо място заела Никея.

Прекратяването на унията от цар Иван Асен II (1218–1241) през 1232 г. и възстановяването на Българската патриаршия през 1235 г. станали забележителна демонстрация на православно единство и до голяма степен предопределили така характерната за църковната политика на следващите български царе линия на изолация и неприкрита враждебност спрямо Рим. Тази тенденция намерила ярко проявление през последните години от управлението на цар Константин Тих (1257–1277), когато царица Мария превърнала двора на своя съпруг в съсредоточие на православната съпротива срещу Лионската уния, сключена през 1274 г. от нейния чичо Михаил VIII Палеолог (1259–1282).¹ Прави впечатление, че около края на XIII в. в страната неведнъж проповядвали странстващи монаси от Францисканския орден, а пропагандата на католическото учение достигнала нов връх с опита на папа Николай IV (1288–1292) да привлече през 1291 г. към Римската църква българския

¹ *Georges Pachymérès. Relations historiques, Vol. II. Éd., introd. et notes par A. Failler. Trad. française par V. Laurent (= CFHB, XXIV/2). Paris, 1984, p. 545, 547; Божилов, И., Гюзелев, В. История на средновековна България VII–XIV век. (= История на България в три тома, Т. I) София, 1999, с. 514; Гюзелев, В. Папството и българите през средновековието. Пловдив, 2009, с. 273. Симптоматична за настроенятия в българската столица по това време е известната приписка на Васа Граматик от 1276–1277 г., в която се изброяват „превисокият цар Константин, неговата царица Мария и тяхното чедо Михаил Порфиророден, и патриарх Игнатий – стълбът на правоверието“: Дуйчев, И. Из старата българска книжнина. Т. II. София, 1944, 279–280; Христова, Б., Караджова, Д., Узунова, Е. Бележки на старобългарски книжовници X–XVIII век. Т. I. София, 2003, с. 31 (текст), 93 (превод), 145–146 (литература).*

цар Георги I Тертер (1280–1292) и търновския патриарх Йоаким III.²

Като отчитаме тези добре известни исторически факти, едва ли би могло да ни учудва, че особено актуалната през XIII–XIV в. тема за отклоненията на западното християнство от православната вяра намерила своето отражение и в старобългарската литература. Достигналите до нас оригинални български ръкописи от тази епоха обаче имат предимно литургическо съдържание³ и не дават ясна представа за характера и мащабите на антилатинската полемика в Търново. Все пак, заслужава отбелязване, че изпратеният през 1262 г. на деспот Яков Светослав от търновския патриарх екземпляр от т.нар. *Сръбска кормчая*, съхраняван в българската столица⁴, без съмнение е съдържал типичните за този номоканон антилатински текстове (указвам ги според номерацията им в *Иловичката кормчая* от 1262 г.): Извлечения от посланието на патриарх Петър Антиохийски до архиепископа на Градо Доминик и от първото послание срещу безквасния хляб на архиепископ Льв Охридски (гл. 43)⁵; Никита Стифат, *Към латините, за безквасния хляб, съботния пост и брака на йереите* (гл. 49–50)⁶; *За франките и останалите латини* (гл. 51).⁷

² Билярски, И., Илиев, И. Папа Николай IV и българите. – ИПр, 1997, № 5–6, 159–187; Божилов, И., Гюзелев, В. История..., с. 539; Гюзелев, В. Папството и българите..., с. 259, 381–384; Stantchev, K. I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria fino al secolo XIX. – In: I francescani nella storia dei popoli balcanici nell'VIII centenario della fondazione dell'Ordine a cura di V. Nosilia e M. Scarpa. Venezia, 2011, p. 138.

³ Флоря, Б., Турилов, А., Иванов, С. Судьбы Кирило-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. Санкт-Петербург, 2000, с. 154.

⁴ Подробности по въпроса за съхранявания в Търново ръкопис, копие от който Яков Светослав изпратил през 1262 г. на киевския митрополит Кирил: Щанов, Я. К истории болгарской рукописи, бывшей протографом Рязанской кормчей 1284 года. – In: Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In Memoriam Ivan Dujčev (= Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalis Europensia. Vol. I). Sofia, 1988, 309–316. Вж. също: Žužek, I. Kormčaja kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law. Roma, 1964, 28–38; Неборский, М. Традиции византийской антилатинской полемики на Руси. Вторая половина XIII–начало XV века. – В: Древняя Русь: пересечение традиций. Москва, 1997, 371–394.

⁵ Законоправило или Номоканон Светога Саве. Иловички препис 1262 године. Фототипија. Приредил и прилог написал М. Петровић. Горњи Милановац, 1991, л. 206–206 б; Žužek, I. Kormčaja kniga..., 81–82.

⁶ Законоправило или Номоканон Светога Саве..., л. 255–262 б; Žužek, I. Kormčaja kniga..., 86–87. Издания на гръцкия текст: Analecta sacra et classica spicilegio solesmenski parata. Ed. J. Pitra. Vol. VI. Parisiis–Romae, 1891, 762–783 (под името на Димитър Хоматиан); Michel, A. Humbert und Kerullarios. Bd. II. Paderborn, 1930, 320–342. Вж. също: Бармин, А. Polemika i schizma. История греко-латинских споров IX–XII веков. Москва, 2006, 165–166.

⁷ Законоправило или Номоканон Светога Саве..., л. 262 б–264 б; Žužek, I. Kormčaja

Прави впечатление също, че в създадения на границата между XIII и XIV в. *Берлински сборник* е поместено *Поучение от Лимониса към тези, които ходят по латински и жидовски църкви* – една кратък патеричен разказ, в който западните християни са осъдени като „иноверни еретици“.⁸

С първата половина на XIII в. се свързва и появата на някои неофициални старобългарски произведения, които прокарват твърде ясна разграничителна линия между света на православия и католицизма. В първата редакция на въпросо-ответното съчинение *Разумник-Указ*, която най-вероятно е създадена през периода между 1235 и 1274 г., се отбелязва: „На света има трима царе, както е и Света Троица на небесата. Първото царство е гръцкото; второто царство е българското; третото царство е иверското. В гръцкото царство е Отецът, в иверското е Синът, в българското царство Светият дух... У всички народи има дванадесет книги; правоверните са три: гръцка, българска и иверска; полуверните⁹ са франкска, алеманска, унгарска, чешка, арменска. Неверните книги са четири: еврейска, сарацинска, турска и литовска“.¹⁰ Нататък е направена и една класификация на народите, като към правоверните са причислени сирийците, иверите, гърците, българите и русита, а към полуверните – франките, латините, унгарците, арменци, чехите, поляците, немците, хърватите, арбанасите и др.¹¹

Забележително е, че втората редакция на този текст очевидно съдържа отглас от острото противопоставяне между западния император Фридрих II Хохенщауфен (1220–1250) и Папството, което обусловило

kniga..., 87–88.

⁸ Berlinki sbornik. Vollständige Studienausgabe im Originalformat von MS. (Slav.) Wuk 48 aus dem Besitz der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz – Berlin und von MS. O.p. I.15 der Staatlichen Öffentlichen Bibliothek „M.E. Saltykov-Ščedrin“ – Leningrad. Eingeleitet und herausgegeben mit Ergänzungen aus weiteren Quellen von H. Miklas. Mit einem Anhang von V. M. Zagrebin. Graz, 1988, f. 131 г; Българската литература и книжнина през XIII век. Под ред. на И. Божилов и Ст. Кожухаров. София, 1987, с. 149.

⁹ Определението „полуверци“ като синоним на „латински еретици“ станало толкова популярно сред българи и сърби, че около средата на XIV в. се превърнало в юридически термин благодарение на въвеждането му в гл. 9 от *Законника* на цар Стефан Душан: „И ако се намери полуверец, който е взел християнка, ако пожелае, да се кръсти в християнство, а ако не се кръсти, да му се отнемат жената и децата и да им се даде част от къщата, а той да бъде прогонен“ (Душанов законик. Издао и превео Н. Радојчић. Београд, 1960, с. 45).

¹⁰ Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996, с. 305.

¹¹ Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина..., с. 306.

политическото сближение между Никея и Свещената Римска империя на една откровено антиримска основа: „първо е гръцкото царство, второ е българското царство, трето е аламанското царство“.¹²

Макар и циркулиралите в България през XIII и началото на XIV в. сборници с полемични текстове да са изгубени, техните следи могат да се проследят в някои по-късни ръкописи. Веднага трябва да признаем, че от методологическа гледна точка привличането на този материал крие редица рискове и трудности, но това е единственият начин да реконструираме някои твърде съществени черти от репертоара на търновските книжовници през една бурна епоха от живота на Българското царство.

Въпросът за произхода и еволюцията на интересуващите ни тук антилатински сборници, чиито най-ранни оцелели български, сръбски и руски преписи се отнасят към втората половина и края на XIV в., остава слабо проучен и неясен. Характерно е, че първият по-задълбочен изследовател на тази проблематика А. Попов е склонен да интерпретира голяма част от поместваните в тези сборници текстове като сръбски преводи от XIV в.¹³

Твърде произволните допускания на автора, основани върху анализ на единични ръкописи, много скоро са проблематизирани и оспорени. Както вече видяхме, А. Павлов изрично отбелязва, че в изготвеното през XV в. пълно описание на достигналия до наши дни само в частичен вид *Архивски сборник*, съставен през 1262 г., са фигурирали *Повест полезна за латините* и *Краткото сказание за латините*.¹⁴ Като отчита старобългарската ортография на заглавията, А. Павлов предполага, че по-късните сръбски и руски преписи на тези произведения възхождат към български прототипи.¹⁵

Макар наблюденията на двамата учени да дават относително добра основа за по-нататъшни проучвания, в съвременната научна литература отсъстват специални публикации върху интересуващата ни категория полемични сборници, които явно са били високо ценени и често преписвани в славянските скрипториуми на Балканите през XIV в.

¹² Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина..., с. 298.

¹³ Попов, А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV в.). Москва, 1875, 134–154.

¹⁴ Летописец Переяславля-Суздальского, составленный в XIII веке (между 1214 и 1219 годов). Издан К[нязем] М. Оболенским. Москва, 1851, с. LXXI.

¹⁵ Павлов, А. Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. Санкт-Петербург, 1878, 74–75, 79.

По-горе ние вече показахме, че някои от поместваните в тях текстове (*Повест полезна за латините* и *Слово за немската заблуда, как ги научи Петър Гъгнивия на ерес*) са твърде старинни и отдавна се радвали на популярност в славянския свят, доколкото още в началото на XII в. били привлечени при съставянето на древноруския летопис *Повесть временных лет*; горе-долу по същото време *Повест полезна за латините* била използвана и от анонимния автор на *Българския апокрифен летопис*.

Тук ще се спрем върху една разновидност на тези сборници, която очевидно отразява духовните и политическите тенденции в Търново през XIII–XIV в. Става дума за набор от антилатински и догматични текстове, познат по два ръкописа от втората половина на XIV в., които възхождат (всеки по независим път) към общ български протограф и биха могли условно да бъдат разглеждани като своеобразни „близнаци“.

По-ранният от двата преписа на подборката се отнася към 1360–1370 г. и е поместен в българския по произход ръкопис № 12 на манастира „Св. Богородица“ край гр. Плевля (Черна гора), където обхваща л. 256 б–306 б (= П).

Практически същия набор от текстове откриваме в сръбски препис от края на XIV в. в ръкопис № 11 на Народната библиотека на Сърбия в Белград, на л. 13 а–53 б (= Б). Важно е да отбележим, че този ръкопис някога е бил част от сборник № 90 от библиотеката на Печката патриаршия. Наред с това, единият от двамата преписвачи на ръкописа е работил в канцеларията на сръбския патриарх Спиридон (1379–1389), доколкото с неговия почерк са написани две патриаршески грамоти.¹⁶ Всичко това позволява да заключим, че в края на XIV в. поместената в Б колекция от текстове е привлякла вниманието на висшите църковни кръгове в Сърбия, заслуга за което би могъл да има и сръбският патриарх от български произход Ефрем (1375–1379, 1389–1392).

В състава на интересуващата ни сбирка влизат предимно преводни антилатински произведения, често помествани и в по-късните сборници с полемична насоченост:

¹⁶ *Цернић, А.* О атрибуцији средњовековних српских ћирилских рукописа. – В: Меѓународни научни скуп „Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности“ 14–16. новембра 1977 (= Српска академија наука и уметности. Научни скупови књ. X. Одељење језика и књижевности књ. 2), Београд 1981, 356–357, кат. № 74–76, сл. 70–71; *Штављанин-Ђорђевић, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Цернић, А.* Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Књ. 1. Београд, 1986, с. 20; *Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р.* Датирање и водени знаци српских ћирилских рукописних књига Пећке патријаршије. – АП, Т. 13 (1991), с. 11, 50.

1. *Повест полезна за латините* (П, л. 256 б–259 б; Б, л. 13–17)
2. Никита Никейски, *За службата с безквасен хляб* (П, л. 259 б–264; Б, л. 17–20)
3. Никон [Черногорец], за същото [из *Тактикон*] (П, л. 264–264 б; Б, л. 20–21)
4. Никифор Калист, *Друга повест за Христовите вечери* (П, л. 264 б–265; Б, л. 21–21 б)
5. *Слово за немската заблуда, как ги научи Петър Гъгнивия на ерес* (П, л. 265–266; Б, л. 21–21 б)
6. Никита Стифат, *Към латините, за безквасния хляб, съботния пост и браковете на свещениците* (П, л. 266–271 б; Б, л. 22–27)
7. *За франките и останалите латини* (П, л. 271 б–273 б; Б липсва)
8. *Сказание вкратце за латинските ереси* (П, л. 273 б–275; Б, л. 27–28)
9. *Изповедание на римския папа (Григорий IX)* (П, л. 275–275 б; Б, л. 28–28 б)
10. *Отговор на вселенския патриарх Герман II и неговия събор към пратениците на папата* (П, л. 275 б–282; Б, л. 28 б–33 б)
11. *Умолително и любезно поучение на патриарх Герман към жестоките латини* (П, л. 280 б–282; Б, л. 32–33 б)
12. А[на]стасий Антиохийски и Кирил Александрийски, *Изложение вкратце за вярата* (П, л. 282–285; Б, л. 33 б–34 б)
13. *Кратко сказание за латините* (П, л. 283–285; Б, л. 34 б–35 б)
14. Максим [Изповедник], *Изложение за вярата вкратце* (П, л. 285–286; Б, л. 35 б–36 б)

15. *Месец февруари, 14 ден, Успение на Кирил Философ* (П, л. 286–288; Б, л. 36 б–38)¹⁷

16. *Разказ за възстановяването на Българската патриаршия* (П, л. 288–289; Б, л. 38–39)¹⁸

17. Атанасий Александрийски, *Отговори към княз Антиох* (П, л. 290–306 б; Б, л. 39–54)

Специално внимание заслужава обстоятелството, че в рамките на сбирката са попаднали и някои текстове, които отразяват събитията и духа на първите години след победата при Клокотница през 1230 г., когато Българското царство достигнало до върха на своето политическо могъщество и се завърнало в лоното на източното православие.

Такъв е случаят с краткото житие на Константин-Кирил Философ, известно като *Успение Кирилово* (№ 15), в което е прокарана характерната за този период тенденция към преплитане между българския патриотизъм и православно християнство. Тук славянският просветител е представен като „българин родом“¹⁹ (това подчертаване на български му произход сближава текста с някои други оригинални паметници на търновската агиография от XIII в.)²⁰, а неговата дейност като учител и проповедник на православието се разгръща не само сред езически или наскоро покръстени племена и народи, но дори и сред жителите на Рим. Според житийния разказ, след като Константин е приет от папа Адриан II „с любов и голяма почит“²¹, той оборва на диспути евреи и

¹⁷ И двата преписа са публикувани: Поп-Атанасов, Ѓ. Уште еднаш за Краткото Кирилово житие..., с. 203–206, 210–214 (= П, л. 286–288); Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. III. София, 1978, 3–7 (= Б, л. 36 б–38).

¹⁸ И двата преписа са публикувани: Прљинчевић, А. Како су бугари добили патријаршију, из рукописне књиге бр. 13 (беседе св. отаца) ман. Св. Тројице код Плевала. – ССКА, Т. LVI (Други разред 48), 1922, 30–31 (= П, л. 288–289); Ангелов, Б. Из старата..., III, 75–83 (= Б, л. 38–39).

¹⁹ П, л. 286; Б, л. 37.

²⁰ Напълно основателно К. Станчев отбелязва, през XIII в. може „да се говори за наличието на определена етноцентрична тенденция в българската литература... Тя има своите паралели и във византийската, и в сръбската литература от това време и в този смисъл се явява характеристика на общобалканския литературен процес“: Станчев, К. Литературният процес в България от края на XII до втората четвърт на XIV в. – В: Доклади на Втория международен конгрес по българистика. София, 23 май–3 юни 1986 г. Т. 11. София, 1987, с. 7. Вж. също: Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. София, 1981, 42–50.

²¹ Радушният прием, който папа Адриан II оказал на братята Константин-Кирил и

местни епископи еретици: „И изобличаваше злочестивата им ерес и ги посрамяше. И много хора от римляните ходеха при него, и той ги учеше на православната вяра, а те поемаха със слуха си неговото учение“.²² Съвсем закономерно в края на житието се отправя пожелание „с неговите молитви да утвърди Господ Бог всички царства на правоверните християни във веки веков“.²³

В интересувашата ни сбирка са поместени и някои текстове, които представляват част от документацията на проведените през първата половина на 1234 г. преговори за уния между пратениците на папа Григорий IX (1227–1241) и представителите на висшия църковен клир на Никейската империя начело с константинополския патриарх (в изгнание) Герман II (1223–1240). Става дума за връченото на гръцката страна изповедание на вярата на папските пратеници (визирани в текста като „фременурии“), отговора към тях от страна на патриарх Герман и свещения събор, както и едно „умолително и любезно поучение“ на патриарха към „жестоките латини“ (№ 9–11). В частност, в отговора на патриарха (№ 10) се разглеждат и отхвърлят отразените в *Изложението* догматични положения. Кратката полемична част, поместена в началото, е допълнена с един компендиум с фрагменти от трудове на авторитетни църковни отци, които подкрепят гледната точка на никейските теолози. В *Поучението* (№ 11) е представена острата дискусия на патриарх Герман с папския пратеник Хуго, който оспорвал византий-

Методий и на техните ученици, както и неговото придържане към православно-то учение, отбелязано в текстове като *Повест полезна за латините* и *Краткото сказание за латините*, извоюват на този римски първосвещеник висок авторитет в очите на средновековните българи. Интересно свидетелство в тази насока представлява наскоро разкритото изображение на папа Адриан II (наред с образите на още няколко папи, св. Кирил и св. Методий) в манастирската църква „Св. Архангел Михаил“ край с. Долна Бешовица от средата на XVI в.: *Кунева, Ц.* Стенописите в Долнобешовишкия манастир „Св. Архангел Михаил“. – Проблеми на изкуството, 48 (2015), № 2, 26–30.

²² П, л. 288; Б, л. 38.

²³ П, л. 288; Б, л. 38. Съдържащата се в някои други преписи на *Успение Кирилово* фраза „нека чрез неговите молитви да утвърди Господ Бог Българското царство во веки веков“ (*Снегаров, И.* Неиздадени старобългарски жития. – ГДА, Т. III (XXIX), 1953–1954, с. 162) фигурира дословно в *Краткото житие на Методий* (т.нар. *Успение Методиево*), публикувано за пръв път от К. Иванова: *Иванова, К.* Успение Методиево. – РВг, XXIII (1999), № 4, с. 24. Общо върху тези паметници на българската агиография през XIII в.: *Чешимеджиев, Д.* Кирил и Методий в българската историческа памет през средните векове. София, 2001, 93–96 (допуска, че *Успение Кирилово* е било създадено във връзка с възстановяването на православието и възстановяването на Българската патриаршия през 1235 г.); История на българската средновековна литература..., 455–456.

Фиг. 8. Папа Адриан II, стенопис от църквата „Св. Архангел Михаил“ край с. Долна Бешовица (Врачанско), средата на XVI в.
Фотография: Ц. Кунева

ските аргументи срещу *Filioque* и се опитвал да защити позициите на Рим, като използвал някакви подправени в „еретически“ дух книги на гръцки език.

Споменатият църковен събор първоначално заседавал в Никея между 15–28 февруари 1234 г., а впоследствие продължил работата си в Нимфеон (в Лидия) между 27 март и 8 май с. г. Що се отнася до *Изповеданието на вярата* на папските пратеници (№ 9), то било изискано от тях от страна на патриарх Герман по време на заседание в императорския дворец на 28 април 1234 г. и било прочетено пред събора на следващия ден.²⁴ Поместването на този текст в интересувания ни старобългарски полемичен сборник очевидно е целяло да даде на пра-

²⁴ Golubovich, H. Disputatio Latinorum et Graecorum, seu Relatio Apocrisiarorum Gregorii IX de gestis Nicaeae in Bithynia et Nymphaeae in Lydia 1234. – AFH, XII (1919), 453–454; Gill, J. Byzantium and the Papacy 1198–1400. New Jersey, 1979, 69–70; Robson, M. The Franciscans in the Middle Ages. Woodbridge, 2006, 75–76.

вославните читатели едно солидно доказателство относно еретическия възглед на Папството по въпроса за произхода на св. Дух.²⁵

Славянският превод на текста, поместен в *Π* и *Β*, е снабден с твърде подробно заглавие, но в него е пропусната цялата подробна богословска аргументация и е възпроизведено само дългото едва няколко реда изповедание, което свършва с думите „а този, който не изповядва, че св. Дух изхожда и от Сина, е на пътя на гибелта“. Особено интересно е обстоятелството, че в края на текста са поместени подписите на папските пратеници, които в повечето гръцки и латински преписи на изповеданието са подредени в следната последователност: английските францисканци Хаймо от Фавършам и Ралф от Реймс (поотделно) и френските доминиканци Хуго и Петър от Сезан (заедно).

Съпоставката с публикуваните версии на оригиналния текст показва, че славянският превод отразява тези подписи по начин много сходен с един гръцки препис от XIV в. от сбирката на Австрийската национална библиотека във Виена, публикуван през 1796 г. от Ф. Алтер.²⁶ Там двамата доминиканци са поставени на първо място, като техните имена не се четат в рамките на общия им подпис, който по същество е анонимизиран; нататък следват поотделно подписите на францисканците Хаймо от Фавършам и Ралф от Реймс.

Характерно за славянския превод е, че той е бил направен по дефектна гръцка версия, в която на първо място е стоял общият подпис на двамата доминиканци, като от него обаче е изпаднало само името на Петър от Сезан, а в повечето от славянските преписи (включително и в най-ранния в *Π*) името на Хуго („οὐγο“) фигурира под формата на съюза „οὐβο“. Нататък следват поотделно подписите на францисканците Хаймо и Ралф, като името на последния в редица преписи е заместено с „φρεμενур“.

Славянският текст на *Изповеданието* представлява сериозен исторически интерес по редица причини, някои от които вече изложихме. Така например, следва да обърнем внимание, че един от съставителите на *Изповеданието*, Хаймо от Фавършам († 1243), е известен католически учен, преподавател в университетите в Оксфорд, Париж, Болоня и Падуа, а от 1240 г. до смъртта си е генерален министър на Францис-

²⁵ Издания на текста: Χρονικὸν Γεωργίου Φραντζῆ τοῦ Πρωτοβεστιαρίου εἰς τέσσαρα βιβλία διαμεθέν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν ἐπιμέλειᾳ Φ. Ἀλτερ. Ἐν Βιέννῃ, 1796, 139–140 (гръцки текст); Golubovich, H. Disputatio Latinorum et Graecorum..., 455–458 (латински текст); Waddingus, L. Annales Minorum, seu trium ordinum a S. Francisco institutorum. T. II (1221–1237), Quaracchi, 1931, 374–381 (гръцки и латински текст).

²⁶ Χρονικὸν Γεωργίου Φραντζῆ..., p. 140; Waddingus, L. Annales Minorum..., 380–381.

канския орден.²⁷ Наред с това, става дума за единственото католическо изповедание на вярата, преведено на старобългарски език най-вероятно в годините непосредствено след възстановяването на Българската патриаршия през 1235 г.

Любопитно е също как различните анонимни славянски преписвачи третираат текста на *Изповеданието*. Първичната най-пълна версия на превода с някои незначителни деформации е отразена в привлечените от нас преписи *П* и *Б*. Без да навлизаме в детайли ще отбележим, че в едни от най-ранните сръбски преписи Дечани № 75 (ок. 1360/1370) и Дечани № 102 (1415/1425) се откриват някои редакционни намеси, най-съществената от които е отстраняването на епитета „вселенски“ от титлата на патриарх Герман – обстоятелство, което би могло да свърже това прередактиране на произведението със схизмата между Константинополската и Печката патриаршии през периода 1350–1375 г. На свой ред, тези два преписа отразяват една по-стара от тях съкратена версия на първичния превод, отразена най-добре в сръбския ръкопис BAR Ms. Slav. № 155 от третата четвърт на XV в. Всичко това подсказва, че историята на текста е твърде сложна и най-ранните оцелели преписи са доста отдалечени от нейното начало.

Въпросът за хронологията и контекста на превода на *Изповеданието* изисква да припомним, че неотдавна А. Турилов и Е. Ломизе издириха и публикуваха според фрагментарно запазен препис от 60–70-те години на XIV в. напълно неизвестен старобългарски превод на едно съчинение на Йоан Грасо, посветено на събеседването между Николай-Нектарий Отрантски и Григорий IX през 1232 г. по повод на акта на папата от есента на 1231 г., с който практикуваният от южноиталианските гърци православен обред на кръщение бил обявен за недействителен и забранен.²⁸ Издателите на текста с известна предпазливост допускат, че преводът на това произведение е бил направен „във време, достатъчно близко до съхранили се препис“, доколкото засегнатата в него тема е близка по съдържание с посланието на константинополския

²⁷ Van Dijk, S. Sources of the Modern Roman Liturgy. The Ordinal of Haymo of Faverham and Related Documents (1243–1307). Leiden, 1963, 3–39.

²⁸ Турилов, А., Ломизе, Е. Неизвестный памятник греко-латинской полемики XIII в. в болгарской рукописи XIV в. (отрывки сочинения Иоанна Грасо о собеседовании Николая-Нектария Отрантского с Римским папой). – Византийские очерки. Труды российских ученых к XIX Международному съезду византистов. Москва, 1996, 245–257. Цитираме статията по нейното преиздание в: Турилов, А. Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян. Этюды и характеристики. Москва, 2012, 352–359.

патриарх Калист, изпратено през 1355 (всъщност през 1361 – бел. А. Н.) до търновското духовенство.²⁹

Това предположение звучи донякъде логично, но присъствието на три документа, свързани с преговорите за уния между папа Григорий IX и Герман II през 1234 г. в състава на търновските полемични сборници прави твърде вероятно новооткритото произведение на Йоан Грасо да е било преведено скоро след 1235 г. във връзка със стремежа на българските светски и духовни власти да преодолеят колкото се може по-бързо последствията от продължителната уния с Рим и да укрепят престижа на новоучредената Търновска патриаршия като един безукорен център на православиято. Разбира се, цялата тази документация, веднъж преведена през XIII в., ставала актуална при всеки следващ опит на Папството да провежда своята униатска политика. Това важи в особено голяма степен за периода на унгарската окупация на Видинското царство през 1365–1369, когато цар Иван Срацимир, съпругата му и голяма част от местното православно население са насилствено прекръстени по католически обред.

В Приложение IV към настоящия труд публикуваме издание на *Изповеданието* на папските пратеници от 1234 г. по следните преписи:

*Манастир Св. Богородица край Плевля (Черна гора), № 12, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), български, л. 275–275 б.*³⁰

*Манастир Дечани (Сърбия), № 75, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), сръбски, л. 302.*³¹

²⁹ Турилов, А., Ломизе, Е. Неизвестный памятник..., с. 353. Гръцкият текст на посланието е издаван неведнъж след публикацията на Сп. Палаузов, на която се позовават двамата автори: Acta ed diplomata Graeca medii aevi sacra et profana. Collecta ediderunt F. Miklosich et I. Müller. Vol. I. Vindobonae, 1860, 436–442 (№ 186); Люзев, В. Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. I. Български, други славянски и византийски извори. София, 1994, 181–184. Средновековният славянски превод е публикуван у: Сырку, П. Житие Григория Синаита, составленное константинопольским патриархом Каллистом. Текст славянского перевода жития по рукописи XVI века и историко-археологическое введение (= ПДП, 172). Санкт-Петербург, 1909, LVIII–LXIV.

³⁰ Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века). Београд, 1982, с. 33; Станковић, Р. Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљесваља. Водени знаци и датирање (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. VI). Београд, 2003, с. 7.

³¹ Богдановић, Д., Штављанин-Ђорђевић, А., Јовановић-Стипчевић, Б., Васиљев, А.,

НБС – Белград, Рс 11, сборник от края на XIV в. (1390/1400), сръбски, л. 34 б–35 б.³²

Хиландарски манастир, № 455, сборник от последната трета на XIV в., сръбски, л. 272 б–273 б.³³

Манастир Дечани (Сърбия), № 102, сборник от първата четвърт на XV в. (1415/1425), сръбски, л. 259 б–260.³⁴

Библиотека на Румънската академия, BAR Ms. Slav. № 155, сборник от третата четвърт на XV в., сръбски, л. 602–602 б.³⁵

Хиландарски манастир, № 469, сборник-конволют от три части от края на XV–първата половина на XVI в. (III част, л. 186–343, е от първата половина на XVI в., 1530/1540), сръбски, л. 307 б–308.³⁶

Цернић, А., Гроздановић-Пајић, М. Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани. Књ. 1. Београд, 2011, 283–294.

³² *Штавланин-Ђорђевић, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Цернић, А.* Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије..., 20–23; *Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р.* Датирање и водени знаци..., с. 11, 50.

³³ *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар [Т. 1]. Београд, 1978, 174–175; *Matejić, M., Thomas, H.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University). Vol. I. Columbus, Ohio, 1992, p. 547; Славянские рукописи афонских обителей. Сост. А. А. Турилов и Л. В. Мошкова под ред. А.-Э. Тахиаоса. Фессалоники, 1999, 290–291 (№ 738); *Станковић, Р.* Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. VII). Београд, 2007, с. 69. Съдържащият се в ръкописа препис от произведенията, свързани с патриарх Герман II и преговорите за уния през 1234 г., е признат (не съвсем точно) като най-стар от А. Турилов; въз основа на това авторът приема, че преводът им е направен в България или на Атон не по-късно от средата на XIV в.: *Гаген, С., Турилов, А.* Герман II. – Православная энциклопедия. Т. XI. Москва, 2006, с. 262.

³⁴ *Богдановић, Д., Штавланин-Ђорђевић, Љ., Јовановић-Стипчевић, Б., Васиљев, Љ., Цернић, А., Гроздановић-Пајић, М.* Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани..., 421–424.

³⁵ *Panaitescu, P.* Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., Vol. I. București, 1959, 219–225; *Васиљев, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Јовановић-Стипчевић, Б.* Ново датирање..., с. 50 (No 20).

³⁶ *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар..., 179–180; *Matejić, M., Thomas, H.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University). Vol. I. Columbus, Ohio, 1992, p. 559; Славянские рукописи афонских обителей..., с. 318 (№ 799); *Станковић, Р.* Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века..., 358–359; *Scarpa, M.* Gregorio Palamas slavo. La tradizione manoscritta delle opere. Recensione dei codici. Milano, 2012,

В историографията преговорите за уния от 1234 г. са разглеждани обикновено като мимолеетен епизод, който не заслужава особено внимание. Но не трябва да забравяме, че пратениците на папа Григорий IX пристигнали в Никеиската империя във времето, когато Иван Асен II и Йоан III Дука Ватаци вече се били ориентирали към политическо сближение, важен елемент от което в края на краищата щяло да стане въздигането в патриаршески сан на новия търновски архиепископ Йоаким I. Тук е уместно да припомним мисълта на В. Гюзелев, че пристигането на Йоаким в Никея в началото на 1234 г. с цел да получи архиепископско ръкоположение от патриарх Герман II на практика предопределило провала на преговорите за уния.³⁷

Възможно е обаче да предположим, че от византийска страна тези преговори са били разглеждани по-скоро като една удобна възможност българският цар да бъде държан в напрежение в хода на неговите преговори с императора. Наред с това, още в първото си писмо до папата от 1232 г., с което фактически започнала подготовката за преговорите между Рим и Никея, патриарх Герман не се въздържал с добре загатнато задоволство да причисли към дългия списък на единомислените с гърците православни народи и току-що отхвърлилото унията от 1204 г. „великопобедно царство на българите“.³⁸ Като се има предвид трагичният провал на Григорий IX да възстанови унията с българите чрез силата на унгарското оръжие, към 1233 г. за папата било пределно ясно, че успешният завършек на преговорите с патриарх Герман бил единственият начин да върне Търново под юрисдикцията на Рим.

Така или иначе, неотстъпчивото поведение на гръцкото духовенство по време на Никеийско-Нимфейския събор превърнало провала на този униатски проект в прелюдия към тържествено прокламираната през пролетта на 1235 г. на събора в Лампсак прогласа на търновския архиепископ Йоаким за патриарх. Затова не буди учудване, че в интересувашата ни подборка от текстове в *П* и *Б* е поместен и подробният старобългарски *Разказ за възстановяването на Българската патриаршия* (№ 16) под дългото заглавие *Предисловие: как и кога приеха българите патриаршество с ръкоположението и благословията на Герман, светия и вселенски патриарх, и на останалите източни патриарси Николай Александрийски, Симеон Антиохийски, Атанасий Йерусалимски, и на*

101–103.

³⁷ Гюзелев, В. Българската държава и Никея в борба срещу Латинската Цариградска империя (1204–1261). – ИНИМ, 2 (1978), с. 16; Гюзелев, В. Папството и българите..., с. 192.

³⁸ Waddingus, L. Annales Minorum..., II, p. 342.

останалите източни и западни архиепери, и при благочестивия гръцки цар Калоян Дука, при благочестивия български цар Йоан Асен Велики, син на стария цар Йоан Асен.

Същото произведение е поместено и в *Бориловия синодик*, но там то е лишено от отделно заглавие и е въведено след разказа за Търновския събор през 1211 г. с уточнението: „Великият и благочестив цар Асен, син на стария цар Асен, който питаше голяма любов към Бога, прослави и просвети българското царство повече от всички останали български царе преди него, като създаде манастири и украси много със злато и бисер и скъпоченни камъни всички свети и божествени църкви, и ги дари с много дарове, и им обяви пълна свобода. А всички свещенически чинове – архиепери, иереи и дякони почете с големи почести. И с голямо желание се зае да възстанови Патриаршията на българското царство. А това възстановяване стана така“.³⁹

Напоследък И. Божилов допусна, че този разказ представлява първата добавка към текста на *Бориловия синодик* след 1211 г., направена още през 1235 г. от самия патриарх Йоаким.⁴⁰ Тази хипотеза е твърде логична, но се нуждае от допълнително обмисляне в светлината на свидетелстваното в *П* и *Б* битуване на текста като самостоятелно произведение извън състава на българския *Синодик*. Впрочем, и сам И. Божилов задава въпроса „дали рано възникналата традиция на описанието на възстановяването на патриаршията е в основата на текста, включен в *Синодика*, или той е независим от нея (дори е стимулирал тази традиция)?“⁴¹

Достъпните към момента данни позволяват да се допусне, че разказът е бил създаден скоро след събора в Лампсак като отделно произведение, а неговият текст допълнително е бил включен както в *Синодика*, така и в състава на някакъв тип сборници, за което свидетелства указанието „предисловие“ в заглавието, което отразяват *П* и *Б*. В този контекст следва да припомним, че около средата на XV в. в руските земи е създадено едно *Сказание за българската и сръбската патриаршия*, което през следващите столетия (с някои редакционни промени) е помествано като своеобразен предговор към руските кормчии.⁴² С

³⁹ Божилов, И., Тотоманова, А., Билярски, И. Борилов синодик. Издание и превод. София, 2010, с. 156.

⁴⁰ Божилов, И., Тотоманова, А., Билярски, И. Борилов синодик..., с. 41.

⁴¹ Божилов, И., Тотоманова, А., Билярски, И. Борилов синодик..., с. 40.

⁴² Белякова, Е. Обоснование автокефалии в русских кормчих. – Церковь в истории России. Сб. 4. Москва, 2000, 139–161 (ново издание на текста); Белякова Е. О происхождении Ярославского списка Кормчей книги. – В: Ярославский список

голяма доза предпазливост бихме допуснали хипотезата, че това късно и исторически много неточно *Сказание* е било съставено под влиянието на *Разказа за възстановяването на Българската патриаршия*, който може да е служел като предисловие към някакъв специфичен български номоканон, познат на средновековните руски книжовници, но не достигнал до наши дни.

Текстът на *Разказа за възстановяването на Българската патриаршия* до момента няма критическо издание, затова го публикуваме в Приложение V към настоящия труд по всички запазени преписи:

*Манастир Св. Богородица край Плевля (Черна гора), № 12, сборник от втората половина на XIV в. (1360/1370), български, л. 288–289.*⁴³

*НБС – Белград, Рс 11, сборник от края на XIV в. (1390/1400), сръбски, л. 34 б–35 б.*⁴⁴

Правды Русской: Законодательство Ярослава Мудрого. Ярославль–Рыбинск, 2010, 42–44. Авторката смята, че *Сказанието за българската и сръбската патриаршии* е било съставено във връзка с възкачването на втория автокефален московски митрополит Теодосий (1461–1464) с очевидната цел чрез силата на историческите прецеденти да бъде защитено правото на съществуване на поместни православни църкви в различните православни страни. Напоследък към тази гледна точка се присъедини М. Корогодина, която уточни, че *Сказанието* е било съставено специално за Софийската редакция на *Руската кормчая*, чието създаване също се свързва с дейността на митрополит Теодосий: Корогодина М. „Сказание о болгарской и сербской патриархиях“ и происхождение Софийской редакции Кормчей книги. – В: Очерки феодальной России. Вып. 15. Москва–Санкт-Петербург, 2012, 22–44; Корогодина, М. Кормчие книги XIV–первой половины XVII вв. как исторический источник. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Санкт-Петербург, 2015, 21–22.

⁴³ Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији..., с. 33; Станковић, Р. Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљеваља..., с. 7. Текстът на *Разказа* по този препис е публикуван с някои дребни неточности и без никаква информация относно ръкописа: Прљинчевић, А. Како су бугари добили патријаршију, из рукописне књиге бр. 13 (беседа св. оца) ман. Св. Тројице код Пљеваља. – ССКА, Т. LVI (Други разред 48), 1922, 30–31.

⁴⁴ Описания: Штавлианин-Ђорђевић, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Цернић, А. Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије..., 20–23; Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р. Датирање и водени знаци..., с. 50. Текстът на *Разказа* по този препис е публикуван: Angelov, B. Deux contributions à l'histoire de la culture médiévale bulgare. – ВВг, IV (1973), 82–83. Вж. също: Ангелов, Б. Неизвестен препис на разказа за възстановяване на Българската патриаршия. – Литературна мисъл, 15 (1971), № 3, 121–126 (препечатано в: Ангелов, Б. Из историята на старобългарската литература. София, 1974, 217–223).

и прѣблгоуѣти въ мѣцѣхъ блгарскѣхъ. ѿ аѣсѣ велиснѣста
 ѿ аѣсѣ велиснѣи блгоуѣстнѣи црѣ. 1555 го ѿ аѣсѣ мѣцѣхъ
 и нѣспѣа рааго ѿ аѣсѣ нѣцрѣ. иже мнѣ гжлѣбѣ въ кѣ
 бѣу нѣмѣж. прослѣвнѣ. и просвѣтнѣ въ блгарскѣхъ
 пѣте въ бѣхъ црѣ блгарскѣхъ, бѣвшѣхъ прѣже его.
 иже мнѣ спрѣдѣ за вѣноу краи въ велимъ глаголю.
 иже нѣрѣи и сѣмѣнѣ мѣ мнѣ гоуѣтнѣи нѣдѣ. и въ сѣпѣхъ
 иже пѣнѣхъ црѣ мнѣ гжлѣмъ дѣрмѣ дѣрмѣ. иже вѣ
 дѣхъ пѣжнѣхъ ѿ бѣдѣхъ. и въ сѣпѣхъ сѣпѣннѣхъ
 сѣпѣннѣхъ. архѣрѣхъ, іерѣхъ. и дѣисѣннѣ мнѣ гжлѣмъ
 чѣтмѣнѣ чѣтѣ. пѣчѣже. и въ зѣсѣхъ вѣ мнѣ гжлѣмъ
 жѣлѣнѣмъ ѿ бѣнѣ пѣ пѣтрѣ дѣршѣ сво блѣ блгарскѣхъ
 гоуѣдѣ. пѣмѣже ѿ бѣ бѣнѣнѣи сѣпѣхъ. прѣхъ сѣ
 ннѣхъ вѣ сѣлѣнѣ сѣпѣ пѣтрѣ дѣршѣ. гѣрѣа. блгоуѣнѣи мѣ
 бѣі мѣхъ. и мнѣ гжлѣмъ пѣсѣпѣшѣ нѣи мѣхъ. хрѣстѣоу бѣ
 вѣго ѿ аѣсѣ нѣхъ великѣхъ гоуѣдѣ. снѣспѣа рааго ѿ аѣсѣ.
 сѣпѣ прочнѣмъ пѣтрѣ дѣршѣхъ блѣ пѣхъ сѣпѣхъ. аѣфѣнѣ сѣпѣ
 ѿ сѣпѣннѣхъ пѣтрѣ дѣршѣхъ іерѣхъ сѣлѣнѣ мнѣхъ хѣтѣ пѣннѣхъ
 сѣсѣнѣи дѣго. црѣсѣ сѣпѣжѣ ѿ нѣхъ мѣ прѣвѣ сѣ мѣ црѣхъ
 мѣхъ. и въ сѣхъ пѣлѣстннѣхъ. сѣмѣхъ нѣхъ сѣ ѿ сѣпѣннѣхъ
 и пѣтрѣ дѣршѣхъ. аѣнѣ ѿ хѣхъ жѣіа гѣа, и въ сѣхъ урѣхъ. и нѣ
 кѣ ѿ лѣвѣхъ сѣ ѿ сѣпѣннѣхъ пѣтрѣ дѣршѣхъ, аѣлѣзѣнѣ дѣрѣхъ
 и въ сѣхъ гоуѣтѣ. снѣмъ ѿ бѣ вѣ сѣ ѿ сѣпѣннѣхъ мѣ
 пѣтрѣ дѣршѣхъ. пѣсѣнѣ прѣіемѣхъ послѣннѣхъ жѣсѣ
 ннѣхъ ѿ блгоуѣстнѣхъ блгоуѣтѣхъ гѣхъ цѣхъ. ісѣло ѿ аѣ
 нѣа доуѣсѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ
 мѣлѣнѣ бѣдѣ ѿ пѣчѣхъ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ
 снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ
 ісѣ пѣсѣнѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ
 мнѣ. и въ сѣпѣннѣхъ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ снѣ
 аѣтѣхъ нѣтѣ. иже рѣцѣ и дѣршѣ пѣтрѣ дѣршѣхъ нѣ снѣ снѣ снѣ снѣ
 нѣ пѣтрѣ дѣршѣхъ гоуѣтѣхъ блгарскѣхъ. црѣхъ хѣхъ вѣ снѣ снѣ снѣ
 мѣ прѣцрѣхъ мѣ блѣ блгарскѣхъ гоуѣдѣ. снѣ нѣхъ пѣлоу бѣ

Фиг. 9. Ръкопис Псалвя № 12, л. 288 б

*НБКМ – София, № 289 (55), Палаузов препис на Бориловия синодик от края на XIV в., български, л. 30–32 б.*⁴⁵

*Препис на Йордан Хаджиконстантинов – Джинот, с неустановено местонахождение и неясна хронология.*⁴⁶

В заключение на изложеното можем да обобщим, че ядрото на антилатинския сборник, познат ни по два преписа от втората половина на XIV в., се е оформило в Търново през периода между 1235 и 1274 г., като впоследствие към тази колекция са били добавени и други текстове. Най-характерната особеност на сборника е присъствието в него на такива ярки български произведения като *Краткото житие на Кирил* и *Разказа за възстановяването на Българската патриаршия*, чието историческо съдържание по същество се допълва от някои документи около провала на преговорите за уния през 1234 г. Едва ли е случайно също, че на първо място в тази сбирка от текстове е поместена от давна преведената и вече добре позната на тогавашния читател *Повест полезна за латините*, в която се описва покръстването на българите и се подчертава тяхната преданост към православието. Няма съмнение, че следите от този тип сборници в по-късната ръкописна традиция заслужават специално проучване, доколкото в тях са отразени някои устойчиви идейни тенденции, белязали духовния живот на страната след скъсването на църковната уния с Рим през управлението на цар Иван Асен II и при неговите наследници.

⁴⁵ Описание: *Божилев, И., Тотманова, А., Билярски, И.* Борилов синодик..., 55–80.

⁴⁶ *Хаджиконстантинов, Й.* Прилози к истории сръбске и бугарске епархие. – ГДСС, VII (1855), 174–176. Изглежда, че Й. Хаджиконстантинов е разполагал с неизвестно днес копие от *Бориловия синодик*, откъдето е почерпал – с доста грешки – текста на публикувания от него *Разказ: Попруженко, М.* Синодик царя Борила [= Български старини, VIII]. София, 1928, с. XXV.

2. Обредните отклонения и лошите навици на латинските еретици във византийско-славянската полемична литература

Темата за догматичните и обредните различия между източните („православните“) и западните („латинските“) християни през Средните векове е твърде широка и би могла да бъде коментирана от най-различни гледни точки. Тук ще се съсредоточим върху два от многобройните аспекти на тази тематика, а именно – въпросите за бръсненето и за консумацията на месо от „нечисти“ животни.

Изходна точка за нашите наблюдения ще бъдат списъците с нарушения на църковните обреди и неуместни обичаи на западните християни, които се разпространявали във Византия от втората половина на XI в. насетне, а техните преводи и преработки били твърде популярни сред православните славяни на Балканите и в Източна Европа поне до края на XVII в.

За разлика от богословските трактати, които интерпретират различията и противоречията между църквите в перспективата на светото писание, патристичната традиция и църковните канони, византийско-славянските списъци на латинските прегрешения съдържат само стегнато изброяване на съответните отклонения и грешки „във форма, която приема за даденост, че отвратителната природа на тези явявания и практики е очевидна сама по себе си“.⁴⁷ При това се предполагало, както пише А. Павлов, „че всичко, което не било в съгласие с обичаите и уставите на православната църква, е заблуждение, ерес, и че колкото повече са тези несъгласия, толкова по-гнусно и гибелно е изразяващото се в тях еретичество“.⁴⁸

Както видяхме, основоположник на този специфичен жанр станал константинополският патриарх Михаил Кируларий – в неговото послание до антиохийския патриарх Петър около църковния разрыв между Рим и Константинопол през 1054 г. за пръв път бил поместен списък с прегрешенията на латините от гореупоменатия тип.⁴⁹ Изложениите в него разнообразни обвинения – за употребата на безквасен хляб в евхаристията, консумацията на месо от удушени животни, свинска

⁴⁷ Kolbaba, T. Meletios Homologetes *On the Customs of the Italians*. – REB, 55 (1997), p. 140.

⁴⁸ Павлов, А. Критические опыты..., с. 44.

⁴⁹ Kolbaba, T. *The Byzantine Lists: Errors of the Latins*. Urbana, 2000, 23–26; Sels, L. *Lawless, Forbidden and Abominable Customs: О Латинѣхъ сирѣчь Фроугохъ, а Slavonic list of Latin errors*. – In: (Mis)Understanding the Balkans. Essays in Honour of Raymond Detrez. Ed. by M. De Dobbeleer, S. Vervaeke. Gent, 2013, 272–273.

мас и нечисти храни, бръсненето, спазването на пост в събота, *Filioque*, безбрачието на свещениците и т.н. – влезли в устойчивия репертоар на по-късните византийски полемисти, чиито списъци на „латинските ереси“ често се превеждали на славянски език. Ръкописната традиция на тези преводи обаче като цяло е проследима едва от втората половина на XIV в. нататък, доколкото именно към това време се отнасят най-старите оцелели сборници, в които се съдържат текстове от интересувания ни вид.

Характерна особеност в еволюцията на списъците с прегрешения на латинските еретици във Византия и славянския свят е тенденцията към постоянно обогатяване на отделните (предимно битови) обвинения с нови и нови, понякога много странни, отблъскващи или просто нелепи детайли, които повече биха прилягали на апокрифни, отколкото на полемични текстове. Тук ще се ограничим само с два примера, които свидетелстват както за популярността на списъците с латински ереси в православните среди, така и за склонността на анонимните славянски преписвачи творчески да развиват традиционните мотиви на антилатинската полемика.

Бръсненето

Първият пример е свързан с вече споменатия упрек на Михаил Кируларий към латините, че се бръснат⁵⁰, което по подразбиране се отнасяло най-вече към свещениците, но имало отношение и към ежедневието на западните християни като цяло. Това обвинение всъщност не било ново, защото фигурирало още в едно писмо на императорите Михаил III и Василий I от началото на 867 г., чието съдържание преразказва папа Николай I в своето послание до Хинкмар Реймски от 23 октомври с.г.⁵¹

Кируларий наистина придавал голямо значение на този въпрос: в акта за отлъчването му, издаден от папските легати в Константинопол на 16 юли 1054 г., изрично се отбелязва, че Михаил и неговите сподвижници „като си пускат космите на главата и лицето, не приемат в обещание тези, които си стрижат главите и си бръснат братите, като след-

⁵⁰ *Will, C.* Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant. Lipsiae et Marburgi, 1861, p. 180.10. Ср. *Понов, А.* Историко-литературный обзор..., с. 48, 52.

⁵¹ *Nicolai I. epistolae.* Ed. E. Perels. – MGH. Epistolarum T. VI (Karolini aevi IV). Berlini, 1925, p. 603.33–34; ГИБЛ II, с. 65.

ват установеното от Римската църква“.⁵²

В своя отговор на Кирулариевото послание антиохийският патриарх Петър отхвърлил това обвинение като незначително.⁵³ Като имаме предвид това, няма защо да ни учудва, че след 1054 г. византийските богослови се въздържаха да коментират проблема относно бръсненето като сериозна пречка пред църковното единение. Такава е и позицията на Теофилакт Охридски, който смята тази практика за грях, но не и за причина да се прекъсне общението с Рим.⁵⁴ Редица популярни полемични текстове, съдържащи списъци на латинските ереси, просто подминават с мълчание традицията на западните духовници да се бръснат – за нея не се споменава нито в преведената около началото на XII в. от изгубен гръцки оригинал *Повест полезна за латините*, нито в Псевдо-Фотиевата статия *За франките и останалите латини*, чийто славянски превод е поместен в *Сръбската кормчая*, а преписи от това произведение често фигурират в полемичните сборници от XIV–XVII в.⁵⁵

През цялото време обаче в славянския православен свят съществува и една противоположна тенденция на краен негативизъм спрямо бръсненето на духовниците, израз на която дава коментираното по-горе *Слово за немската заблуда, как ги научи Петър Гъгнивия на ерес*, създадено (най-вероятно преведено от гръцки) през втората половина на XI в.: според неговия гротесков разказ, основоположникът на латинската ерес папа Петър Гъгниви разпоредил всички мъже да бръснат не само брадите, но и скутовете си.⁵⁶

С разгарянето на конфликтите между Изтока и Запада, и особено след завладяването на Константинопол през 1204 г. от войските на

⁵² Will, C. Acta et scripta..., 153.23–154.3.

⁵³ Will, C. Acta et scripta..., p. 193.15–30; Чельцов, М. Полемика между греками и латинянами по вопросу об опресноках в XI–XII веках. Опыт исторического исследования. Санкт-Петербург, 1879, с. 372.

⁵⁴ Théophylacte d'Achrida. Discours, traités, poésies. Introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier (= CFHB, 16/1). Thessalonique, 1980, p. 249. Вж. също: Бармин, А. „Сочинение против франков“ в Mosq. gr. 240. – ВВр, 73 (2014), с. 301.

⁵⁵ Законоправило или Номоканон Светога Саве..., л. 262 б–264 б; Попов, А. Историко-литературный обзор..., 57–58, 134; Павлов, А. Критические опыты..., с. 70; Sels, L. Lawless, Forbidden and Abominable Customs..., p. 274. Текстът на Псевдо-Фотиевата статия е възпроизведен и в *История вкратце о болгарском народе словенском*, написана през 1792 г. от йеромонах Спиридон Габровски, близък ученик и съратник на известния игумен на молдавския манастир Нямц Паисий Величковски (1722–1794): *Спиридон, йеросхимонах. История вкратце о болгарском народе словенском*. Изд. В. Златарски. София, 1900, 59–61.

⁵⁶ Попов, А. Историко-литературный обзор..., 22–23.

Четвъртия кръстоносен поход, носенето на брада от гледна точка на византийците окончателно се утвърдило като устойчив външен признак на тяхната идентичност, а така придобило и определено религиозно значение.⁵⁷

Тази тенденция намерила отглас сред българите и сърбите като най-близки съседи на империята на Балканите. Пряко свидетелство за това е фактът, че в *Сръбската кормчая*, употребявана през XIII–XIV в. и от Българската църква, е поместено полемичното произведение на Никита Стифат *Към латините, за безквасния хляб, съботния пост и браковете на йереите*, в което има един раздел, осъждащ бръсненето на свещениците.⁵⁸ Впрочем, самото присъствие на въпросния текст в състава на един от най-популярните средновековни славянски номоканони предизвиква смесени чувства – според кардинал Хумберт, в края на юни 1054 г. Никита Стифат се отказал от това свое произведение, като го анатемосал и го изгорил в присъствието на император Константин IX Мономах, патриарх Михаил Кируларий и папските легати, с които се сприятелил през следващите дни.⁵⁹

Интересно е да отбележим, че в един византийски списък с обвинения срещу латините, публикуван за пръв път от А. Павлов по руски препис от XV в., но познат и на Балканите, анонимният преводач и редактор на текста е разширил своя гръцки първоизточник (може би на базата на лични впечатления), за да внуши на своите читатели, че латините миряни не приемат причастие от небръснат свещеник, а с това имплицитно подсказва за същото отношение на православно паство към бръснатите свещенослужители: „Свещениците им си бръснат брадата и изоставят своите жени. *А ако не я бръснат, миряните не приемат да се причестяват от тях*“.⁶⁰

Като се има предвид изложеното дотук, не може да ни учуди, че в старобългарското *Видение на пророк Даниил* от Драголовия сборник (третата четвърт на XIII в.) войските на латинския император Балдуин I са наречени „стриганите бради“ („острижени владани“).⁶¹ Наред с това, бръсненето заема важно място сред 72-те ереси на „франките

⁵⁷ Kolbaba, T. The Byzantine Lists..., p. 57.

⁵⁸ Законоправило или Номоканон Светога Саве..., л. 262. Вж. също: Попов, А. Историко-литературный обзор..., 131–132.

⁵⁹ Will, C. Acta et scripta..., p. 151.

⁶⁰ Павлов, А. Критические опыты..., с. 152.

⁶¹ Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина..., с. 214.

полуверци“⁶², изброени в създадената през XIV в. в България втора редакция на славянския превод на *Прението на Панагиот с Азимит*, чиято първоначална гръцка версия била написана скоро след като Михаил VIII Палеолог сключил Лионската уния през 1274 г.

В хода на своя диалог с Азимит, който се води в присъствието на императора, неговата свита и изпратените в Константинопол римски кардинали, ревнителят на православието Панагиот пита своя опонент защо папата си стриже брадата. Азимит обяснява, че папата по време на нощно видение получил разпореждане да се обръсне и така да се уподоби на ангел, защото ангелите безбради стоят пред божия престол. В отговор Панагиот го обвинява в лъжа и разказва съвсем друга история: на папата му се приискало да има жена, но неговата избраница обещала да дойде при него само ако той се обръсне. Той така и направил, и ѝ изпратил своята брада, но в края на краищата тя отказала да отиде при него „понеже еси остригъть браду и осрамоти свою почтъ за мои женскѣи полъ“. ⁶³ Тогава папата свикал епископите и свещениците, и ги убедил те също да си обръснат брадите, за да се удостоят с ангелски чин. ⁶⁴

През XV в. анонимен сръбски или български автор положил този сюжет в основата на ново полемично произведение под заглавие *Сказание как Рим отпадна от православната вяра*. Както ще видим в следващата глава на настоящия труд, съставителят на този текст се постарал да превърне кратко предадения в *Прението на Панагиот с Азимит* анекдот в истинска приказна история, като я обогатил с редица детайли, характерни за устната народна традиция. ⁶⁵ Може би последното обстоятелство особено възмутило през 1640 г. Петър Богдан (1601–1674), който отбелязал в свое донесение до Конгрегацията за разпространение на вярата колко е популярна тази история сред православните българи. ⁶⁶ Като се има предвид, че доскоро текстът на *Сказанието*

⁶² Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 274, 276.

⁶³ Попов, А. Историко-литературный обзор..., 273–274.

⁶⁴ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 274.

⁶⁵ Текстът се публикува напълно за пръв път тук в Приложение VI. Частично издание на произведението и сведения за трите преписа: *Николов, А. „Сказание как Рим отпадна от православната вяра“* – една непозната късносредновековна инвектива срещу Папството. – В: Тангра. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев. София, 2006, 193–201. Вж. също: *Николов, А. К истории средневековой южнославянской полемики против Папства: „Сказание, как Рим отпал от православной веры“*. – В: Русское богословие: традиция и современность. Сборник статей. Москва, 2011, 123–132.

⁶⁶ *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 ad a. 1799. Collegit et digessit E. Fermendžin [= Monumenta spectantia historiam Slavorum meredionalium, 18]. Zagrabiae 1887,*

си оставаше неизвестен, а в момента съдим за него само по едно пълно и две частично запазени копия, докладът на Петър Богдан ни подсказва, че едва ли е правилно да съдим за обществената значимост на изследваните от нас средновековни текстове единствено по сухите данни за количеството оцелели преписи.

Консумация на месо от „нечисти животни“

Вторият пример, на който ще се спрем, е свързан с често отправяното към католиците обвинение, че ядат месо на диви и нечисти животни и твари. В посланието на Михаил Кируларий до Петър Антиохийски този мотив е маркиран, но патриархът не счел за необходимо да навлиза в други подробности, освен че латините ядат месо на удушени и на нечисти животни (τὸ μαροφάγεῖν).⁶⁷

Този пункт от обвиненията на Кируларий бил оспорен от патриарх Петър въз основа на новозаветния разказ за видението, което се явило на апостол Петър преди срещата му със стотника Корнилий:

„На другия ден, когато те пътуваха и приближаваха до града, Петър около шестия час се качи на плоския покрив на къщата да се помоли. И като поогладня, поиска да яде; докато му приготвяха, той се унесе, и – вижда небето отворено и някакъв съд да слиза към него, сякаш голямо платнище, привързано за четирите краища и спускано на земята; в него имаше всички земни четвероноги, зверове, влечуги и птици небесни. И чу се глас към него: стани, Петре, заколи и яж! А Петър рече: не. Господи, защото никога не съм ял нищо мръсно или нечисто. И повторно глас биде към него: което Бог е очистил, ти не считай за нечисто“ (Деян. 9:10–15).

Както отбелязва Б. Кростини, Петър Антиохийски неслучайно привлякъл този новозаветен пасаж, доколкото той обезсилвал старозаветното разграничение между чисти и нечисти животни, прокарано в Лев.11⁶⁸

69–70.

⁶⁷ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 48.

⁶⁸ „Говори още Господ на Моисея и Аарона, като им каза: кажете на синовете Израилеви: ето кои животни бива да ядете измежду всичкия добитък по земята: яжте всеки добитък, който има раздвоени копита и на копитата – дълбок разрез, и който преживя. Не яжте само тия от преживните и с раздвоени копита: камилата, защото тя преживя, но копитата ѝ не са раздвоени; тя е нечиста за вас; скокливата мишка, защото преживя, но копитата ѝ не са раздвоени; тя е нечиста за вас; заека, защото преживя, но копитата му не са раздвоени; той е нечист за вас; свинята, защото копитата ѝ са раздвоени, и на копитата си има дълбок разрез, но не преживя; тя е нечиста

и Втор. 14⁶⁹, и така послужил на църковните отци като основа на християнското учение за храната.⁷⁰

Като се позовава на Деян. 9, антиохийският архиепiscop предупреждава Михаил Кируларий, че под ударите на неговата сурова критика могат да попаднат и „някои от нашите“, а именно: „витинците, тракийците и лидийците ядат чавки, врани, гълъби и таралежи“.⁷¹ По-нататък

за вас. Месото им не яжте и до труповете им не се допирайте; те са нечисти за вас. От всички животни, които са във водата, яжте тия, които имат перки и люспи във водата, в моретата, или в реките; тях да ядете. Всички пък плаващи във водата и живеещи в нея, било в морета, било в реки, които нямат перки и люспи, мръсни са за вас; те трябва да бъдат мръсни за вас: месото им не яжте и от труповете им се гнусете; всички животни, които нямат перки и люспи във водата, са мръсни за вас. А измежду птиците гнусете се от тия: (не бива да ги ядете, те са мръсни.) от орел, гриф и морски орел, пиляк и сокол с породата му, всякакъв гарван с породата му, камилска птица, кукумявка, чайка и ястреб с породата му, бухал, рибар и ибис, лебед, пеликан и сип, щъркел, гушавец с породата му, папуняк и прилеп. Всички крилати влечуги, ходещи на четири нозе, са мръсни за вас; от всички крилати влечуги, ходещи на четири нозе, яжте само ония, които имат пищали над нозете си, за да скачат с тях по земята; от тях яжте тия: скакалец с породата му, солам с породата му, харгол с породата му и хагаб с породата му. Всяко друго крилато влечуго, с четири нозе, е мръсно за вас... Всеки добитък, който има раздвоени копита, но без дълбок разрез, и който не преживя, е нечист за вас... Ония от всички четвєроноги зверове, които ходят на лапи, са нечисти за вас... От животните, които пълзят по земята, ето кои са нечисти за вас: къртица, мишка, гущер с породата му; анака, хамелеон, летаа, хомет и тин-шешет, – от всички влечуги те са нечисти за вас“ и т. н.

⁶⁹ „Не яж нищо нечисто. Ето какъв добитък можете да ядете: волове, овци, кози, елен, сърна, бивол, кошута, зубър, орикс, жираф. Всеки добитък, който има раздвоени копита и на двете копита дълбок разрез, и който добитък преживя, него яжте. От ония, които преживят и имат раздвоени копита с дълбок разрез, не яжте само: камила, заск и скокливата мишка, защото макар те и да преживят, но техните копита са нераздвоени: те са нечисти за вас; и свинята, защото копитата ѝ са раздвоени, ала не преживя: тя е нечиста за вас; месото им не яжте и до труповете им се не допирайте. От всички водни животни яжте всички ония, които имат перки и люспи; а всички, които нямат перки и люспи, не яжте: това е нечисто за вас. Всяка чиста птица яжте; но от тях не бива да ядете тия: орел, гриф, морски орел, пиляк, сокол, лешояд с породата им, всякакъв гарван с породата му, камилска птица, кукумявка, чайка, ястреб с породата му, бухал, ибис, лебед, пеликан, сип, рибар, щъркел, гушавец с породата му, папуняк и прилеп. Всички крилати влечуги нечисти са за вас, не (ги) яжте. Всяка чиста птица яжте. Не яжте никаква мърша; дай я на чужденеца, който е в твоите жилища, нека той я яде, или продай му (я), защото ти си народ свет за Господа, твоя Бог. Не вари яре в млякото на майка му“.

⁷⁰ *Crostiti, B.* What was kosher in Byzantium? – In: *Eat, Drink, and Be Merry* (Luke 12:19) – Food and Wine in Byzantium. Papers Delivered at the 37th Annual Spring Symposium of Byzantine Studies under the Auspices of the Society for the Promotion of Byzantine Studies, in Honour of Professor A. Bryer, at the University of Birmingham, 29–31 March 2003. Ed. by L. Brubaker and K. Linardou. Aldershot, 2007, 166–167.

⁷¹ *Will, C.* Acta et scripta..., p. 194.4–7; *Чельцов, М.* Полемика между греками и лати-

в своето изложение патриарх Петър обръща внимание на своя кореспондент, че св. Пахомий Велики (IV в.), един от най-почитаните основатели на египетското монашество, отглеждал прасета в своя манастир, като давал месото на странниците, а на престарелите болни монаси давал шкембетата, копитата, ушите и зурлите.⁷² Като отбелязва, че сред латините съществуват различни варварски традиции, които се практикуват без знанието и разрешението на папата, Петър констатира, че същото се случва и във Византия („в нашата Римска държава“): макар консумацията на кръв да е забранена още от апостол Яков, брат Господен (Деян. 15:20), в Константинопол и извън него в кръчмите на пазарищата се предлагат дебели черва, пълни със свинска кръв.⁷³

Изложените от антиохийския патриарх доводи, насочени срещу тревожната според него тенденция към размиване на границите между хранителните навици и литургичната сфера⁷⁴, не попречили на някои по-късни (обикновено анонимни) автори да приписват на латините – с повече или по-малко основание – употребата на разнообразни „нечисти“ животни и твари: мечки, чакали, бобри, костенурки, жаби, змии, мишки, врани, корморани и др.⁷⁵

Тенденцията към постоянно „обогатяване“ на тези списъци може да се проследи и в славянските версии на такива антилатински текстове.

В славянския превод на посланието на Михаил Кируларий до Петър Антиохийски срещаме следната реторична ремарка, която няма съответствие в оригиналния гръцки текст (№ 20): „Скврѣньна же ꙗденїа нѣже ꙗдѣ. ѣжєвы. и желкы. мачкы. и дрѹга ннаа скврѣн'наа. безъ зазора ꙗдѣ“.⁷⁶

нянами..., с. 372.

⁷² Will, C. Acta et scripta..., 195.29–196.10; Чельцов, М. Полемика между греками и латинянами..., с. 373.

⁷³ Will, C. Acta et scripta..., p. 199.4; Чельцов, М. Полемика между греками и латинянами..., с. 375–376.

⁷⁴ Crostini, B. What was kosher in Byzantium..., p. 171.

⁷⁵ Kolbaba, T. The Byzantine Lists..., 35–36 (обзор на сведенията). Тук е уместно да припомним бележките на Д. Шефел, които са валидни и по отношение на разпространението на традиционните византийски концепции за „нечистата“ храна сред южните славяни: „It was the Greek *folk* system of dietary purity which penetrated Kievan and later Muscovite Rus'. As in Byzantium, the Muscovite distinction between pure and impure food reflected the Mosaic laws and the Latins were held in contempt for their postulated proclivity for sharing meals with dogs, drinking blood, and eating the meat of defiled animals“: Scheffel, D. In the Shadow of Antichrist. The Old Believers of Alberta. Peterborough, 1991, p. 194.

⁷⁶ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 54.

В превода на Псевдо-Фотиевата статия *За франките и останалите латини* на този въпрос е посветен пункт № 12, който звучи така: „давлениноу ꙗдѣтъ и звѣроу ꙗдениа и ѿртвѣциноу. и кръвъ и медвѣдиноу, и вѣдроу и желвы. и еше тѣхъ сквърѣиша и скарадиѣиша“.⁷⁷

Интересно е да се отбележи, че в славянската версия на произведението се наблюдава едно отклонение от гръцкия оригинал, в който вместо думата „желвы“ („костенурки“) откриваме „τζακάλεις“ („чакали“). Трудно е обаче да се каже дали тук става дума за целенасочена поправка или преводачът просто е разполагал с гръцки текст, който съдържал това разночетене.

В публикувания от А. Павлов интерполиран славянски списък с латински прегрешения, чието заглавие носи фиктивно указание за авторство на Михаил Кируларий, под № 29 е поместено едно друго изброяване на нечисти животни: „ꙗдоутъ же всакоу скверноу и всаки звѣри. и кѣткы. и мыши. и желвы. и всакоу змию ꙗдоутъ. и жабоу западни латинѣ“.⁷⁸ Издателят на текста обръща внимание⁷⁹, че доста сходно, но още по-разгърнато описание на нечистите храни на западните християни фигурира в *Повест полезна за латините*:

„ꙗджѣ же вѣсѣкѣ скверѣи. жлъвыи и ежѣ. кѣткы малыѣ и великыѣ. дивѣи же и питѣмыѣ. еже по горѣ и дрѣвесѣ скачащѣихъ. и мышѣ дивѣи, вѣсѣкыѣ скѣты и звѣра ꙗджѣ. медвѣда и лисица и проча вѣсѣ, тѣчѣи пса и влъка ѿвращащѣ сѣ. еше же и западни латинѣ, зѣмѣи ꙗджѣ малыѣ и великыѣ“.⁸⁰

Това цветисто обвинение дотолкова се харесало на анонимния сръбски преписвач на НБС Рс 11, че след споменаването на малките и големи змии той добавил от себе си още един детайл: „и гѣщере и гѣщерице“.⁸¹

Интересно е също да се съпоставят вариациите в изброяванията на животни в различните славянски версии на *Прението на Панагийот с Азимит*, като отчетем при това и разминаванията между публикувани-

⁷⁷ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 62.

⁷⁸ Павлов, А. Критические опыты..., 154–155.

⁷⁹ Павлов, А. Критические опыты..., с. 79. Авторът в предпазлива форма изказва твърде убедителното предположение, че списъкът на латинските прегрешения, поместен в *Повест полезна за латините*, е послужил като източник за съставителя на интерполираната славянска версия на издаденото от него произведение.

⁸⁰ Николов, А. Повест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма. София, 2011, с. 77. Ср. Попов, А. Историко-литературный обзор..., 184–185.

⁸¹ Николов, А. Повест полезна за латините..., с. 77 (бел. 296), 123 (бел. 50).

те гръцки преписи.⁸² В първата редакция (съгласно класификацията на А. Попов) списъкът гласи така:

„поч'то іаси іазвѣца. и желѣкоу. и жавоу. и медвѣда. и враноу. мръската и скврѣннаѣ“.⁸³

В руския препис от XVI в., по който А. Попов публикува текста на втората редакция, пасажът е придобил друга форма: „і аси желѣвы и мечкѣ и вѣверица. и враны. и все мѣрскаѣ и неподобнаѣ“.⁸⁴

В неизследван досега сръбски препис на *Прението* от 30-те години на XV в. списъкът гласи: „почто іастѣ ѣжа и желвоу и жавы, и мечкы, и вевѣрнице, и враны, мръскаѣ и скврѣннаѣ“.⁸⁵

Лесно могат да бъдат дадени още редица примери за подобни изброявания на животни и яденета, но това не влиза в целите на нашето изложение. Важно е обаче да се отбележи, че генезисът на тези списъци си остава неясен за съвременните изследователи.⁸⁶ Все пак има осно-

⁸² Vassiliev, A. *Anecdota graeco-byzantina. Mosquae*, 1893, p. 186: „διὰ τί τοὺς κατ'οχοίρους τρώγεις καὶ τοὺς βατράχους, ἄρκους τε καὶ κουρούνας, τὰ βδελυκτὰ καὶ μεμολυσμένα“; *Красносельцев, Н.* „Прение Панагиота с Азимитом“ по новым греческим спискам. – Летопись Историко-Филологического общества при Императорском Новороссийском университете. VI. Византийское отделение, III. Одесса, 1896, 321–322: „καὶ διὰ τί τοὺς σκαντσοχοίρους (τρώγεις) καὶ χελώνας καὶ βατράχους, ἄρκουδας καὶ κορώνας, τὰ ἱβ' βδελύγματα μεμολυσμένα“.

⁸³ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 260.

⁸⁴ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 275. В един молдавски препис с български правопис от края на XVI в. (1580/1590) към списъка са добавени и плъхове: „и почто іасн жалѣвы и мечкѣ. и вевѣрница и плъхѣвы. и враны. и всеѣ мръскаѣ и неподѣннаѣ“ (Хилендар № 481, л. 296–296 б).

⁸⁵ Хилендар № 469, л. 304.

⁸⁶ Така например, засега не е проучен въпросът за евентуалните взаимовлияния между списъците на латинските прегрешения и описанията на отблъскващите хранителни навици на нечистите народи, затворени от Александър Македонски зад планините в северните покрайнини на обитаемия свят, според гръцките и славянските версии на *Откровението* на Псевдо-Методий Патарски. Вж. *Истрин, В.* Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературах. Изследование и тексты, Москва, 1897, Тексты, с. 18 (комари, мухи, котки, змии), 63 (змии и скорпиони), 89 (комари, мишки, котки, змии), 106 (комари, мухи, змии), 125 (комари, мишки, котки, змии); Die Apokalypse des Ps.-Methodios. Hrsg. von A. Lolos, Meisenheim am Glan, 1976, S. 78 (кучета, мишки, котки, змии), 79 (комари, мишки, змии); *Thomson, F.* The Slavonic Translations of Pseudo-Methodius of Olympus *Apocalypsis*. – В: Търновска книжовна школа, Т. 4, Културно развитие на българската държава краят на XII–XIV век. Четвърти международен симпозиум Велико Търново, 16–18 октомври 1985 г. София 1985, р. 60 (комари, мухи, котки, змии); Die Apokalypse des Pseudo-Methodius. Die älteste griechischen und lateinischen Übersetzungen. Hrsg. von W. Aerts und G. Kortekaas, Bd. I. Einleitung, Texte, Indices Locorum et Nominum [CSCO Vol. 569, Subsidia T. 97]. Lovanii, 1998, S. 108 (кучета, мишки, котки, змии).

вания да се предположи, че авторите на списъците с прегрешения на латините са познавали и използвали материали, почерпани от византийските епитимийни сборници от типа на т.нар. *Номоканон на Котелерий*: извън контекста на каквато и да е полемична линия срещу латините или други еретици тук е поместен един параграф, който постановява две години покаяние и сто поклона на ден за употребата на месо от нечисти животни (предимно птици) – орел сокол, сова, врана, ястреб, белка, кукувица, лястовица, костенурка, щъркел, мишка, морски таралеж, пеликан.⁸⁷

Славянската версия на този сборник, обозначававана в научната литература с названията *Номоканон на Псевдо-Зонара* или просто *Зинар*, е добре засвидетелствана в българската, сръбската и руската ръкописни традиции.⁸⁸ Следва да се отбележи, че най-старият запазен препис на това произведение (ГИМ, Хлуд. 76) се отнася към 30-те години на XIV в. и е дело на същия преписвач, на който принадлежи и по-голямата част от Синодалния препис от старобългарския превод на *Хрониката* на Константин Манасий, с други думи – става дума за ръкопис, създаден в българската столица Търново във скрипториума на цар Иван Александър.⁸⁹

⁸⁷ Ecclesiae Graecae monumenta. T. I. Ed. J.-B. Cotelerius. Luteciae Parisiorum, 1677, p. 127 (№ 317).

⁸⁸ *Цибранска-Костова, М.* Славянският Псевдозонар. – РВг, XXXII (2008), № 4, 25–52; *Найденова, Д.* Каноничноправни текстове в състава на славянски ръкописи, съхранявани в български книгохранилища (Предварителен списък). – РВг, XXXII (2008), № 4, 53–69; *Цибранска-Костова, М., Райкова, М.* Богомилите в църковно-юридическите текстове и паметници. – СтбЛ, 39–40 (2008), 201–202; *Найденова, Д.* О работе над каталогом славянских юридических рукописей из собраний болгарских библиотек. – В: Современные проблемы археографии. Сборник статей по материалам конференции, проходившей в Библиотеке РАН 25–27 мая 2010 г. Санкт-Петербург, 2011, 53–61; *Цибранска-Костова, М.* Покаяната книжнина на Българското средновековие IX–XVIII век. Езиково-текстологични и културологични аспекти, София, 2011, 259–410; *Найденова, Д.* Евреите в каноничноправните текстове (Ръкописи 3-I-63 и 3-I-68 от сбирката на Груич в Музея на Сръбската православна църква в Белград). – В: Средновековният българин и „другите“. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов. Съст. А. Николов, Г. Н. Николов, София, 2013, 319–329.

⁸⁹ *Турилов, А.* К истории тырновского „царского“ скриптория XIV в. – СтбЛ, 33–34 (2005), 319–323; *Белякова, Е.* О составе Хлудовского Номоканона (К истории сборника „Зинар“), СтбЛ, 37–38 (2007), 114–131; *Белякова, Е.* О задачах составления сводного каталога канонических памятников. – В: Современные проблемы археографии. Сборник статей по материалам конференции, проходившей в Библиотеке РАН 25–27 мая 2010 г., Санкт-Петербург 2011, 48–52; *Турилов, А.* Межславянские культурные связи..., 325–327.

Изброяването на нечистите животни в епитимийните номоканони от този тип е част от една статия, която обикновено носи заглавието *О мръцинахъ*. Тук възпроизвеждаме съответния пасаж в превод по фототипното издание на български препис от 60-те години на XIV в., поместен в ръкопис № 1160 от сбирката на Църковно-историческия и архивен институт на Българската патриаршия в София (ЦИАИ 1160), като указваме някои по-съществени разночетения по преписи от български ръкописни сбирки: ръкопис № 1/20 на Националния музей „Рилски манастир“ (НМРМ 1/20), XVI в.; ръкопис № 6 (2617) на Регионалния исторически музей – гр. Шумен (РИМШ 6), средата на XVI в.; ръкопис № 101 (36) на Народната библиотека „И. Вазов“ в гр. Пловдив (НБИВ 101), втората половина на XVI–първата половина на XVII в.:

„Иѣджѣи гаврана или вранѣ.⁹⁰ галѣцѣ, кѣкѣвицѣ. крагѣа какова либо. ѡрла, глароса. таковѣи да каѣтсѣ лѣто ѣдино поклѣ ѿ.

Иѣджѣи вѣлка лисѣцѣ,⁹¹ ѡда с коткѣ, и ежа, плѣха, кѣнѣ, вѣверицѣ. и ина прочаа елика сѣ нечиста. смока, жлѣвѣ.⁹² и вѣсѣ свѣрѣ малже и велѣ. или конѣ, или ѡсла. или ѡ пасомѣи, елика нечиста нарѣ закѣ ѣжѣи. аще кто ѡбращѣтсѣ се сънѣдѣ съ волеѣ своеѣ и хотѣнѣиѣ. да покаетсѣ лѣ дѣ. аще ли по неволи своеи и по нѣжѣи сънѣстѣ, да покаетсѣ лѣ, ѣдино поклѣ ѣи.“

„Тези, които ядат гарван или врана, чавка, кукувица, какъвто и да било сокол, орел, чайка: такива да се каят една година, поклони – сто.

Тези, които ядат вѣлк, лисица, куче, котка, и таралеж, плѣх, белка, веверица и другите останали, които са нечисти, змия, костенурка, и всякакви зверове, малки и големи, било кон, било магаре, било от питомните, които законѣт Божий нарече нечисти: ако се установи, че е изял това по своя воля и желание, да се покае за четири години; а ако не по своя воля, а по необходимост изяде, да се покае за една година, поклони – петнадесет“.

Бъдещите проучвания вероятно ще идентифицират по-детайлно източниците на изброяванията на нечисти животни в преводните и компилативните славянски полемични произведения срещу латините. Тук е достатъчно да констатираме, че изброените по-горе (и подобните на тях) текстове укоренили в съзнанието на българите и на останалите православни славяни редица негативни представи и асоциации, свързани с католиците.

⁹⁰ НБИВ 101 добавя: „свракѣ“.

⁹¹ НМРМ 1/20 добавя „мѣчѣ“; РИМШ 6, НБИВ 101 добавят: „и мѣчѣ“.

⁹² РИМШ 6 добавя: „и жавѣ“.

Отражения на средновековния стереотип, че западните хора ядат всякакви нечисти животни и твари, могат да бъдат открити дори в българската литература от XIX–XX в. Така например, един от героите на Л. Каравелов (1834–1879) възкликва: „Да ни избави господ бог от католиците и от техните гнуснави дела! Знаете ли вие, че венгерците ядат различни нечистоти? Разказват, че Лудовик I яде и котки, и мишки, и костенурки“.⁹³ Тези стереотипи очевидно са се пренесли и върху протестантите, защото друг герой на Каравелов отбелязва: „Да не си се научил на ум и разум от протестантите? Един гръцки дякон ми разказваше, че протестантите ядат гущери и че тия се причестяват заедно с евреите“.⁹⁴ Употребата на жаби в един роман на Д. Немиров (1882–1945) се свързва с франките⁹⁵, а в повестта *Гераците* на Й. Йовкова (1880–1937) – с „швабите“ и италианците.⁹⁶

За нас обаче е особено интересно да поставим въпроса как разгледаните книжовни описания на хранителните навици на латините се съотнасяли с действителността.

Данните от археологическите разкопки⁹⁷ на територията на България ни дават възможност да се убедим, че режимът на хранене на местното население през епохата на Средновековието като цяло не влизал в разрез с нормите и ограниченията, които се стремяла да въведе и поддържа Православната църква. Основен източник на месо бил едрият и дребният рогат добитък, свинете, туровете (*Bos primigenius*), елените, кошутите, зубрите⁹⁸, дивите прасета, птиците; изследваните

⁹³ Каравелов, Л. Събрани съчинения. Т. 2. Разкази и повести. София, 1984, с. 289.

⁹⁴ Каравелов, Л. Събрани съчинения. Т. 5. Фейлстони. София, 1985, с. 317.

⁹⁵ Немиров, Д. Ангелогласният. София, 1981, с. 74.

⁹⁶ Йовков, Й. Съчинения. Т. I. Разкази и повести. София, 1981, с. 348.

⁹⁷ Дълга благодарност на К. Станев, който ми оказва сериозна помощ при събирането на археологическите публикации, въз основа на които са написани следващите страници.

⁹⁸ Любопитно е да се отбележи, че в хода на разкопките на ранносредновековното славянобългарско селище при с. Гарван край Силистра бил открит рог от зубър, характеризирани от археозоолозите като най-късното свидетелство за обитаването на този вид в българските земи: Спасов, Н., Илиев, Н. Костни останки от зубър (*Bison Bonasus* L.) в средновековното селище край с. Гарван, Силистренски окръг (нови изследвания). – Във: Вължарова, Ж. Средновековното селище с. Гарван, Силистренски окръг VI–XI в. София, 1986, с. 68). В действителност, има основания да се смята, че зубърът е обитавал българските земи даже до началото на XIV в. В коментарите към последното издание на анонимното *Описание на Източна Европа от 1308 г.* се отбелязва, че споменатите в този текст „*tigrides*“, които обитавали в земите на Видинското деспотство (визирано тук като царство), всъщност са зубри: Живкович, Т., Петровић, В., Узелац, А. *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Кри-

кости на лисици, вълци мечки, котки, кучета от археологически обекти не показват следи от термична обработка и засега няма основания да се смята, че месото на тези животни е служело за храна.⁹⁹

Съществуват данни, които позволяват да се допусне, че в някои ранносредновековни селища от VIII–XI в. на територията на Североизточна България е практикувана в една или друга степен консумацията на конско месо – един факт, който свидетелства за устойчивостта на старите номадски традиции на прабългарите дори след официалната християнизация на страната през 864 г.¹⁰⁰

Във връзка с това е уместно да се припомни, че византийските духовници, изпратени в България от патриарх Фотий направили опит да забранят на новопокръстените българи да ядат месото на някои животни, сред които вероятно е бил и конят. Тези забрани се отразили през 866 г. в *Отговорите* на папа Николай I на въпросите на княз Борис-Михаил – главата на Римската църква категорично отхвърлил въведе-

тичко издање текста на латинском језику, превод и филолошки анализ Д. Кунчер. Београд, 2013, с. 171.

⁹⁹ Попов, Р. Животински кости от историческо време. – В: Мадара. Разкопки и проучвания. Кн. I. София, 1934, 221–239; Иванов, С. Храната от животински произход на обитателите от южната порта в Преслав. – ИАИ, 22 (1959), 209–219; Иванов, С. Животински костни остатъци от селището в местността Джеджови лозя при с. Попина. – Във: *Въжарова, Ж.* Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI–XI век. София, 1965, 207–225; Василев, В. Животновъдство и лов в живота на населението от средновековното селище край Дуранкулак. – В: Дуранкулак. Т. I. София, 1989, 225–245; Стоянова, Х. Средновековно селище до гр. Каспичан (по трасето на автомагистрала „Хемус“). – Известия на Исторически музей Шумен, 12 (2004), 94–95; Нинов, А. Сравнителни археозоологически проучвания от Плиска. – В: Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев, София, 2007, 405–413; Хрисимов, Н. Храната в Първото българско царство. – В: Стандарти на всекидневието през Средновековието и Новото време. Велико Търново, 2012, 207–210, 217–218.

¹⁰⁰ Иванов, С. Домашните и дивите животни от Градището край с. Попина. – Във: *Въжарова, Ж.* Славянобългарското селище село Попина. София, 1965, с. 70: „Към употребяваните за храна видове – говеда, овца, коза и свиня – трябва да добавим и коня, за който може със сигурност да се каже, че също е бил консумиран. Това виждаме от големия брой фрагменти от различни части на скелета, включително и черепа, значителна част от които показват ясни белези на удар с остър предмет. Независимо от това фрагментирани конски кости, носещи сигурни белези на кухненски отпадъци, бяха намерени in situ вътре в някои жилища върху подовата мазила или до огнището.“ Конски кости със следи от кухненска обработка са открити и при разкопките на селището от XI–XII в. край съвременното с. Ковачево, Пазарджишко: *Ковачев, Г., Минков, Ц.* Животински костен материал от средновековното селище край с. Ковачево, Пазарджишки окръг. – В: Интердисциплинарни изследвания. Т. 3–4. София, 1979, с. 85, табл. 1. Вж. също: *Хрисимов, Н.* Храната в Първото българско царство..., с. 217.

ните от гърците ограничения и позволил на българите да ядат месото на всички животни (освен това на умрелите).¹⁰¹

Добре известно е, че по време на разкопките на крепостта Перник, наред с остатъци от голямо количество миди, стриди и охлюви, археолозите открили и коруба на костенурка, която носела следи от термична обработка.¹⁰² Може да се постави въпросът дали костенурче месо не е било употребявано и от обитателите на някои други средновековни селища, където при разкопки са документирани коруби на костенурки – с. Крум (край гр. Димитровград)¹⁰³, с. Дядово (край гр. Нова Загора)¹⁰⁴, с. Кладенци (край гр. Тервел).¹⁰⁵

При това трябва да се има предвид, че селищата край с. Дядово и с. Крум са възникнали след окончателното присъединяване на Българското царство към Византийската империя през 1018 г. – те са основани през XI в. и са просъществували до края на XII–началото на XIII в. През този период тук са били разквартирувани византийски гарнизони, в състава на които служели не само хора от всички краища на империята, но и западни наемници – варяги, нормани, алемани, англичани и други „келти и латини“. Наред с това, в българските земи от север проникнали и многочислени групи от печенег и други степни номади.¹⁰⁶ Не може да се изключи вероятността появата на костенурчи

¹⁰¹ MGH. Epistolae, VI (= Epistolae Karolini aevi, IV). Berlin, 1925, 583–585; ЛИБИ II, 94–96.

¹⁰² Чангова, Й. Крепостта Перник VIII–XIV в. (= Перник, т. III). София, 1992, с. 11, 18.

¹⁰³ Евтимова, Е. Средновековно селище и некропол в землището на с. Крум, Димитровградско. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, с. 665.

¹⁰⁴ Borisov, B. Djadovo. Vol. 1. Mediaeval settlement and necropolis (11th–12th century). Tokyo, 1989, p. 315; Борисов, Б. Икономиката на средновековното селище върху селищната могила до с. Дядово, Бургаско. – Известия на музеите от Югоизточна България, 14 (1991), с. 74.

¹⁰⁵ Нинов, А. Животинска и ловна дейност на обитателите на крепостта. – В: Йотов, В., Атанасов, Г. Скала. Крепост от X–XI век до с. Кладенци, Тервелско. София, 1998, с. 330.

¹⁰⁶ За етническите и демографските процеси в земите на завоюваното от Византия Българско царство през XI–XII в.: Божилов, И. Гюзелев, В. История..., 383–387. Следва също да бъдат отбелязани печатите на византийски сановници от западен произход, открити в българските земи: Йорданов, И. Печати на византийски сановници от западен произход (XI–XII в.), намерени в днешна България. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 1 (2004), 181–200; Jordanov, I. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. 2. Byzantine Seals with Family Names. Sofia, 2006, 115–116 (№ 150), 252–254 (№ 398), 312–315 (№ 529–532), 354–357 (№ 596–597), 395–397

коруби в изброените обекти да се дължи именно на тези пришълци.¹⁰⁷

Достигналите до нас средновековни писмени извори за българските земи не съдържат конкретни свидетелства за употребата на костенурче месо от страна на чужденци от католическия Запад. Доста симптоматични са обаче споменаванията за това в бележките на някои по-късни пътешественици из балканските владения на Османската империя.

Така например, през 1585 г. Франсоа дьо Пави (1563–1611) отбелязва, че във водите на Черно море край бреговете на съвременна Североизточна България живеели морски костенурки с необикновено големи размери; и макар турците да нямали навика да ядат тяхното месо, екипажът на френския кораб често ловял и готвел тези животни.¹⁰⁸

Прославилият се със своите пътешествия френски дипломат Франсоа Пуквил (1770–1838) неведнъж регистрира в своите записки за Балканите наличието на големи колонии от костенурки и си обяснява това с отвращението, което изпитвали към тях гърците и турците.¹⁰⁹

По време на престоя си през 1836 г. в гр. Качаник (Южно Косово) френският географ и геолог Ами Буе (1794–1881) бил впечатлен от индиферентността на местното население спрямо костенурките: „Учуди ни също броят на костенурките и на яйцата им. Жителите не ги ядат, нито ги събират и някои от тях си спомняха още с учудване как през 1806 г. в Качаник господин Хюг Пуквил си стотвил няколко костенурки. В крайморска Албания ги събират и изнасят“.¹¹⁰

Като се има предвид изложеното, няма нищо чудно, че още от времето на усилената католическа пропаганда в българските земи през XVII в. чак до наши дни българските католици, болшинството от които обитават в региона на гр. Пловдив, готвят и ядат костенурки (а също

(№ 696), 416–419 (№ 730–731), 424–425 (№ 737–737A).

¹⁰⁷ Въпросът за консумацията на костенурки от степните номади се нуждае от допълнително проучване. Тук ще отбележим, че в късноаварския некропол Топонар от VIII–началото на IX в., разположен на 9 км североизточно от гр. Капошвар (Югозападна Унгария), в три гроба на войни били намерени общо пет коруби от костенурки, като в два от трите случая погребенията били съпроводени със заравяне на коне; подобно погребение с две костенурки било регистрирано в некропола Бадьог от VI–VIII в.: *Симонова, Е.* Новые могильники позднеаварского времени в области Шомодь. – *Советская археология*, 1976, № 1, с. 262. Прави впечатление също, че гепидите, които в края на 60-те години на VI в. се оказали под върховенството на аварите, имали обичай да събират и ядат костенурки: *Bóna, I.* The dawn of the Dark Ages: the Gepids and the Lombards in the Carpathian Basin. Budapest, 1976, p. 45.

¹⁰⁸ Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София, 1975, с. 180.

¹⁰⁹ *Pouqueville, F.* Voyage de la Grèce. T. V. Paris, 1827, p. 291.

¹¹⁰ *Boué, A.* Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. T. I. Vienne, 1854, 207–208; Френски пътеписи за Балканите XIX век. София, 1981, с. 334.

и риба) даже по време на пост.¹¹¹ Това било добре известно на православните българи, които наричали своите съотечественици от католическото вероизповедание „желвари“ („костенуркоядци“).¹¹² Обобщената представа за навика на българските католици (предимно потомци на местните еретици павликяни) да ядат месото на различни „нечисти“ животни намерило синтезиран израз в изказването на една възрастна жена от с. Горно Павликени (край гр. Ловеч), записано от Л. Милетич в края на XIX в.: „тие, павликенците, йедали суяци“¹¹³, гущери – ние не сме кат тяу – ние сме чисти хора“.¹¹⁴

В заключение към направените тук наблюдения можем да отбележим, че анализирания примери на битовизация на религиозната полемика и на изграждането на негативни стереотипни представи за „другия“ през различни епохи не следва да се разглеждат като изолирано или случайно явление. Тази тенденция била обусловена от стремежа на православните общества на Балканите и в Източна Европа да укрепят чрез различни средства своята етнорелигиозна идентичност в контекста на едно остро конфесионално и политическо противопоставяне с католическия свят на Западна Европа. Както се постаряхме да покажем, тази проблематика подлежи на най-детайлно проучване не само що се отнася до издирването на нови преписи и версии на средновековните полемични произведения; задача от голямо научно значение е при историческия анализ да бъдат привлечени данните на археологията, етнологията и фолклористиката, което би позволило да бъдат установени източниците, а също и пътищата на формирането и трансформацията на идентичността на православните славянски общества през епохата на Средновековието и Новото време.

¹¹¹ Радева, А. Храна и хранене. – В: Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания, София, 1986, с. 166, 177; Йовков, М. Павликяни и павликянски селища в българските земи XV–XVIII в. София, 1991, с. 73; Янков, А. Календарни празници и обичаи на българите католици (края на XIX–средата на XX век). София, 2003, с. 103. Към изброените сведения можем да добавим и едно неотдавнашно археологическо откритие. През пролетта на 2013 г. по време на спасителни разкопки в гр. Пловдив, на ул. „Граф Игнатиев“ № 22, археолози под ръководството на Е. Божинова се натъкнаха в слоеве от края на XIX–началото на XX в. (когато в тази зона са живели български католици) на струпване от костенурчи коруби. Тази находка няма паралел в достъпните материали от предишни разкопки в онези квартали на града, обитавани по същото време от православни българи, гърци и турци.

¹¹² Маджаров, М. Мемоари. София, 1968, с. 760; Христофоров, А. Откровения. Поля, гори и хора. София, 1970, 30–31; Младенов, М. Диалектология, балканистика, етнолингвистика. София, 2008, с. 462.

¹¹³ „Суяк“ – лалугер (*Spermophilus*).

¹¹⁴ Милетич, Л. Нашите павликяни. – СБНУНК, 19 (1903), с. 49.

3. Унгарската окупация на Видин през 1365–1369 г. и опитът да бъде наложен католицизмът сред местното българско население

През пролетта на 1365 г. войските на унгарския крал Людовик I Велики (1342–1382) окупирали земите на Видинското царство под pretext, че предната година българският цар Иван Александър използвал турска помощ в хода на последната си война с Византийската империя за контрол над градовете по западното крайбрежие на Черно море. Разбира се, унгарското нашествие в северозападните български земи не било продиктувано от никакви симпатии към император Йоан V Палеолог (1341–1391) или от желание да бъде наказан търновският цар за неговия съюз с турците; то било поредна крачка в провежданата от крал Людовик агресивна политика спрямо неговите съседи в зоната на Средния Дунав и на Балканите – Босна, Сърбия, България и влашките земи.¹¹⁵

Събитията, последвали завладяването на Видин на 2 юни 1365 г. – пленяването на цар Иван Срацимир (ок. 1352–1396) и отвеждането му в хърватската крепост Хумник, унгарските военни действия срещу Търновското царство, експедицията на Амедей Савойски и възстановяването на българската власт в града през 1369 г. – са относително добре известни и тук няма да се спирам в детайли върху тях.¹¹⁶

¹¹⁵ Както отбелязва Н. Хаусли, самият Людовик смятал, че се намира „на предния фронт на християнската Свещена война, като отблъснал литовците и техните татарски съюзници, отвоювал Сърбия и част от България за католическата църква, защитил италианските земи на Светия престол от неговите врагове – гибелините, а през последните си години организирал защитата на Балканите срещу османските турци“: *Housley, N. King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382*. – SEER, 62 (1982), № 2, p. 192.

¹¹⁶ Общо върху унгарската окупация на Видин: *Thallóczy, L. Nagy Lajos és a Bulgár bán-ság*. – Századok 34 (1900), 577–615 (български превод: Унгарски учени за България XIX в.–средата на XX в. Съставител и редактор П. Пейковска. София, 2003, 143–202); *Holban, M. Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria agevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*. – Studii și Materiale de Istorie Medie, I (1956), 8–62; *Rokai, P. Prilog istoriji Bugarske banovine*. – Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XIII/1 (1970), 81–86; *Гюзелев, В.* Из историята на България през 1358–1365 г. – ИПр, 1975, № 1, 102–110; *Бойчева, П.* За някои аспекти на църковно-културните отношения между Видинското царство и Угровлахия от 1365 до 1370 г. – Studia balcanica, 14 (1979), 41–48; *Gjuzelev, V. La guerre bulgare-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365–1369)*. – BBg, 6 (1980), 153–172; *Holban, M. Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*. București 1981, 155–211; *Божилков, И.* Фамилията на Асеновци (1186–1460): Генеалогия и пропосография. София, 1985, 202–203; *Димитров, Х.* Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998, 235–239; *Божилков, И., Гюзелев, В.* История...

Насилственото присъединяване на Видинското царство към Унгарското кралство красноречиво засвидетелствувало не само впечатляващия военен потенциал на крал Людовик, но и сериозните му намерения да се намеси в заплетените политически отношения на все по-отслабващите балкански държави, изправени по това време пред лицето на разрастващото се османско настъпление в Тракия. Изглежда, че именно унгарската офанзива срещу българите през лятото на 1365 г. подтикнала император Йоан V Палеолог да предприеме своето изненадващо пътуване до Унгария и да прекара зимата на 1365–1366 г. в Буда, с цел да сключи един стратегически важен за него съюз с краля. Неизбежно условие за сближението между двете страни обаче било императорът, а в перспектива и Константинополската църква да приемат върховенството на римския папа в рамките на условията, установени от Втория Лионски събор през 1274 г.

Макар византийското общество да било дълбоко враждебно към подобно начинание, Йоан V бил склонен да тръгне към сключването на уния, за да привлече така необходимата му западна подкрепа, без която оцеляването на империята започвало да изглежда все по-проблематично. И така, през първата половина на 1366 г. византийско-унгарско пратеничество пристигнало в Авиньон и уведомило папа Урбан V (1362–1370), че императорът е дал клетвени уверения пред краля да направи всичко необходимо за постигнето на църковно помирение. Както можело да се очаква, официалният отговор на папата от 1 юли 1366 г. бил твърде положителен, но междувременно преговорите в Буда внезапно били прекъснати, планираният кръстоносен поход срещу османците се провалил, а Йоан V напуснал унгарската столица, като оставил за заложник сина си Мануил.¹¹⁷

Трудно е да се определи какви били истинските причини за разрива между Византия и Унгария, но няма съмнение, че именно по това време – вероятно в отговор на проявената от Йоан V в хода на преговорите надменност и неотстъпчивост, крал Людовик предприел серия от твърде драстични мерки спрямо православните поданици на своята държава, които разкрили неговото действително разбиране как трябва да бъде преодолян разрывът между западните и източните християни.

604–607; *Гюзелев, В.* Папството и българите..., 231–237; *Stantchev, K.* I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria..., 140–142.

¹¹⁷ *Gill, J.* Byzantium and the Papacy 1198–1400. New Jersey, 1979, 213–214; *Setton, K.* The Papacy and the Levant (1204–1571). Vol. 1. The Thirteenth and Fourteenth Centuries. Philadelphia, 1976, 288–290, 300; *Радућ, Р.* Време Јована V Палеолога (1332–1391). Београд, 1993, 305–312.

В запис на беседата на Йоан VI Кантакузин (1347–1354; † 1383) – по това време вече замонашен под името Йоасаф – с папския легат Павел, състояла се в Константинопол през 1367 г., бившият император с възмущение отбелязал, че по време на преговорите в Буда през 1366 г. унгарският крал изискал от властващия император Йоан V да приеме католическо кръщение в замяна на евентуална военна подкрепа срещу османците. И макар това в края на краищата да не се случило, все пак цар Иван Срацимир бил повторно покръстен по католическия обред:

„А този църковен разкол вече е стигнал до такава чудовищност, че някои от вашите замислиха да кръщават отново хората, които принадлежат към нашата църква: ето, унгарският крал прави това без да се бои и вече е прекръстил мнозина – в това число и сина на българския цар Александър, сякаш нашето кръщение е недействително! Каква полза да изброяваме поименно?! Самия император, моя син, когато той се намираще там и молеше краля за помощ срещу нечестивите, и самият крал, и майка му, и техните първенци настойчиво се опитваха да го кръстят наново заедно със свитата, като заявяваха: *В противен случай, ако ти не не направиш първо това, ние не можем да ти окажем помощ*“.¹¹⁸

Съдбата на видинския цар Иван Срацимир, споделена и от неговата съпруга Анна¹¹⁹, била дълбоко унижителна за българите, сред които в продължение на повече от едно столетие след скъсването на унията с Рим и възстановяването на православната Българска патриаршия през 1235 г. витаел дух на подчертан негативизъм спрямо догматичните и обредните отклонения на „латинския“ Запад.¹²⁰

¹¹⁸ *Meyendorff, J. Projets de Concile Oecuménique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul.* – DOP, 14 (1960), p. 173. Превод: *Гюзелев, В.* Папството и българите..., с. 400. Прекалено абстрактно звучи забележката на Дж. Джил, че е невероятно Людовик дори да е поставил въпроса за прекръстването на императора, камо ли това да е било условие за военна подкрепа за Византия (*Gill, J. Byzantium and the Papacy...*, p. 216): този унгарски крал имал твърде импулсивна и своеволна натура и бил склонен да решава спорните въпроси от позицията на силата. В една малко по-ранна своя работа същият автор несполучливо се опитва да оспори и твърдението на Йоан Кантакузин, че Иван Срацимир е бил покръстен наново по католическия обряд: *Gill, J. John V Palaeologus at the court of Louis I of Hungary (1366).* – BSL, XXXVIII (1977), № 1, p. 34. Все пак, някои от скептичните бележки на Джил относно характера на масовите покръствания, извършени от францисканците по заповед на Людовик, следва да се имат предвид.

¹¹⁹ За това свидетелства едно писмо на папа Урбан V от 19 януари 1370 г. до Клара, вдовица на влашкия воевода Николае Александру (1352–1364) и майка на Иван Срацимировата съпруга: „*Imperatricem Bulgarie illustrem, natam tuam, a scismate ac erroribus hereticalibus, in quibus diutius fuerat, retraxisti*“: *Theiner, A. Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia.* Т. II. Romae, 1860, p. 95.

¹²⁰ *Гюзелев, В.* Папството и българите..., 178–184, 267–273, 280–285; *Николов, А.* По-

Скандалното и неприемливо дори за Рим пълно незачитане на православното тайнство на светото кръщение, демонстрирано от Людовик, без съмнение било отражение на неговата специфична политическа линия в този момент. Нещо повече, съдбата на Иван Срацимир била само първото предзнаменование за един безпрецедентен опит на унгарския владетел да привлече в лоното на Римската църква колкото се може по-голяма част от поданиците на окупираното Видинско царство.

Началото на католическото настъпление тук било поставено през лятото–ранната есен на 1365 г., когато папа Урбан V учредил (най-вероятно по унгарско искане) две католически епископски катедри в българските земи, като едната от тях, Видинската епископия, се намирала във вече окупираните от унгарците територии, докато другата, наречена Преславска архиепископия, била в пределите на Търновското царство, което в края на краищата успяло да отблъсне нашествието на кралските войски.¹²¹

Междувременно Людовик призовал в завладените северозападни български земи монаси и проповедници от Босненския викариат на Францисканския орден.¹²² Резултатите от тяхната дейност били впечатляващи. В рамките на 50 дни осемте францисканци успели да прекръстят значителна част от населението на окупираното Видинско царство. Ако се съди по едно писмо от същата 1366 г. на генералния предстоятел на Францисканския орден Марко от Витербо, който съдел за събитията по недостигнали до нас послания на крал Людовик и на босненския викарий Франциск от Флоренция, това масово налагане на католицизма протекло напълно мирно и доброволно:

„Моят босненски викарий в Босна определил за тази област от кралството и на викарията осем подвластни нему братя от нашия орден, които в разстояние на петдесет дни са покръстили повече от двеста хиляди души. И за да не би да се яви някакво съмнение за техния брой, по кралска заповед всички покръстени поименно са били вписа-

вест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма. София, 2011, 52–53.

¹²¹ Гюзелев, В. Папството и българите..., с. 233, 262; Николова, Б. Опит за създаване на католически епископии във Видин и Велики Преслав (60-те год. на XIV век). – ИПР, 1997, № 5–6, 44–51.

¹²² Изпратените във Видин францисканци дошли от манастира в гр. Олово, на ок. 50 км североизточно от гр. Сараево. Свидетелствата за дейността на францисканците във Видин и областта му са разгледани твърде подробно у: *Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo. Vol. 1. Saggi di storia politica e culturale (= Storia e letteratura. Raccolta di studi e testi, 102). Roma, 1965, 413–424.*

ни в официален списък. Както ни пишат, от [населението на] тази страна не е обхваната дори една трета част. Твърдо обаче се надяват да им се отвори вратата на вярата, събирайки Господ Исус Христос в кошарата Господня онова, което е изостанало. Тичат князете неверни със своите люде, младежи и девойки, старци и старици и схизматиците на тълпи се стичат към кръщение и към истината на правата вяра, към единство със светата Римска църква. Самите техни свещеници и калугери стават смирени под благия ярем на вярата, след като са били твърде упорити в ереста си“.¹²³

Макар да не разполагаме с други преки свидетелства за тези събития, имаме известни основания да смятаме, че тези твърдения за бързото и ненасилствено налагане на католицизма в северозападните български земи едва ли отговарят на истината. Така например, докато босненските францисканци разгръщали своята мисия във Видин и неговата област, на 20 юли 1366 г. („в деня на св. Илия“) в Липова¹²⁴ крал Людовик издал разпореждане до благородниците и жителите на банатските унгарски комитати Крашов¹²⁵ и Кеве¹²⁶, с което им заповядал да отведат в мястото, указано им от комеса на двете области Бенедикт Химфи и от неговите служители, всички тукашни православни попове („славянски или схизматически свещеници“) заедно с техните семейства и движимото им имущество.¹²⁷ Въз основа на този документ може

¹²³ *Waddingus, L. Annales Minorum, seu trium ordinum a S. Francisco institutorum. T. VIII (1347–1376). Quaracchi, 1932, p. 230.* Тук цитираме писмото по превода в: История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г. Под редакцията на И. Дуйчев и К. Телбизов. София, 1977, с. 133 (възпроизведеният от Бл. Клайнер латински текст не съвпада в някои дребни детайли с издадения от Л. Вадинг). Вж. също: *Holzappel, H. Manuale historiae Ordinis fratrum minorum. Friburgi Brisgoviae, 1909, p. 220; Gálvez, F. Blasii Kleiner Archivium tripartitum inclytæ provinciae Bulgariae [= Nueva Roma, 4]. Madrid, 1997, 144–146; Arnald of Sarrant, Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor [1369–1374]. English Translation by N. Muscat. Malta, 2010, p. 757.*

¹²⁴ Град край десния бряг р. Муреш в Западна Румъния, на ок. 35 км източно от Арад.

¹²⁵ Земите на унгарския комитат с център в Карашова (унг. Krassóvár, рум. Carașova) се простирали главно в дн. Северозападна Румъния между долното течение на р. Муреш на север и р. Дунав на юг.

¹²⁶ Комитатът обхващал земите около дн. гр. Ковин (унг. Kevevára) край левия бряг на р. Дунав в Южен Банат (автономна област Войводина, Сърбия).

¹²⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera G. Fejér. T. IX. Vol. III. Ab anno Christi 1359–1366. Budae, 1834, 533–534; Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 post Christum. Ediderunt A. Nagy et L. Makkai. Budapestini 1941, 201–202.* Вж. също: *Арсений, архим.* Церковный и политический быт православных сербов и волохов в австрийских землях

да се заключи, че и в тези земи на унгарската корона, които граничили с новоучреденото „Видинско банство“ и били обитавани от многобройно православно население от сръбски, влашки и български произход, трябвало да се разиграе познатият ни вече „доброволен“ процес на масово налагане на католицизма. Чрез тези твърди мерки кралят явно се надявал да укрепи унгарската власт в югоизточните предели на своята държава и да унифицира в конфесионално отношение твърде пестрото по етнически произход местно население.

Участието на босненските францисканци в унгарската кампания за покатоличване на населението на Видинското царство също никак не било случайно – още от своето учредяване ок. 1339–1340 г. Босненската кустодия, трансформирана скоро във викариат, трябвало да води безспирна борба за приобщаване към Римската църква не само на местните „манихеи“ (патарени и богомили), но и на православните „схизматици“.¹²⁸ През 1365–1366 г. босненските монаси получили възможност да приложат във Видин, под закрилата на унгарските власти, богатия опит, натрупан от тях в хода на продължилата няколко десетилетия католическа пропаганда сред южните славяни в зоната на Западните Балкани. Впрочем, анализът на папската кореспонденция с унгарския крал през същия период също подсказва за едно все по-нарастващо ожесточение спрямо източните „схизматици“, които в най-общ план обикновено са визирани като част от един конгломерат, съставен от еретици и езичници („неверници“).¹²⁹

с IX столетия до настоящето времени. – ЖМНП, 1870 (октябър), Ч. 149, 204–205; *Иречек, К.* История на българите. С поправки и добавки от самия автор. София, 1978, с. 375; *Petkov, K.* From Schismatics to Fellow Christians: East Central European Religious Attitudes Towards the Orthodox Balkan Slavs (1354–1572). – BHR, 1995, № 4, p. 19, n. 15.

¹²⁸ *Fermendžin, E.* Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici. – *Starine*, XXII (1890), 1–67; *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. Collegit et digessit E. Fermendžin* [= *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, 23]. Zagrabiae, 1892; *Шидак, Ј.* Фрањевачка „Dubia“ из г. 1372/3 као извор за повијест Босне. – *Историски часопис*, V (1954–1955), 207–231; *Драгојловић, Д.* Шизматички попови фрањевачких *Dubia* и православна традиција у средњовјековној Босни. – *Balkanica*, XVI–XVII (1985–1986), 43–55.

¹²⁹ В тази връзка трябва да отбележим, че напълно приемаме бележките на Йоан Майендорф, които сполучливо сумират отношението към българите в токущо завладените от унгарците земи на Видинското царство, отразено в писмото на генералния предстоятел на Францисканския орден от 1366 г.: „La lettre du Général parle également de „princes infidèles“ acceptant le baptême, d’„hérétiques“ et de „schismatiques“ revenant à la vraie foi, et aussi de „Manichéens“, c’est-à-dire de Bogomils. Il ne semble pas qu’il fasse nettement distinction entre les „infidèles“ et les

Заслужава да отбележим, че на път към Константинопол през есента на 1366 г. император Йоан V трябвало по неволя да се задържи за няколко месеца във Видин, тъй като цар Иван Александър отказал да го пропусне през България. Тук императорът станал очевидец на католическата офанзива, която унгарският крал разгърнал срещу своите нови православни поданици. Според едно писмо на седмия викарий на Босна Бартоломео де Алверна¹³⁰ до отците от неговия викариат от 1379 г., Йоан V одобрил при срещата си с Людовик във Видин повторното покръстване на местните българи, като казал, за да го чуят всички: „Добре прави кралят, че кръщава тези славяни, понеже те не следват нито гръцкото, нито римското вероизповедание“¹³¹. Остава неясно обаче дали можем да се доверим на този извор – както видяхме, само половин година по-късно Йоан Кантакузин, чиято среща с папския легат Павел протекла в присъствието на Йоан V, заел много по-различна позиция относно повторните покръствания, извършвани по заповед на унгарския крал.

Като оставим настрана приповдигнатото писмо на папа Урбан V до крал Людовик от 13 юли 1368 г., в което се говори за успешното приобщаване на много хиляди схизматици и от двата пола към Римската църква,¹³² по-нататъшният развой на „българската мисия“ на боснен-

„schismatiques“ en ce qui concerne le mode de leur reception dans l'Eglise romaine“: *Meyendorff, J. Projets de Concile Oecuménique en 1367...*, p. 154. Вж. също: *Petrov, K. From Schismatics to Fellow Christians...*, 18–19.

¹³⁰ Назначен за викарий през 1368 г. Вж. *Fermendžin, E. Chronicon observantis provinciae...*, p. 9.

¹³¹ *Lasić, D. Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1367–1407, quaedam scripta hucusque inedita.* – *AFH*, LV (1962), p. 75: „Etiam Ioannes, imperator Constantinopolitanus, quando ad regem venit, dixit, audientibus multis: «Bene facit rex baptizare istos Sclavos, quia nec Graecam nec Romanam formam sequuntur»“. Превод: *Гюзелев, В. Папството и българите...*, с. 408 (пак там, както и в други свои публикации, авторът свързва визираната в писмото среща между императора и краля с престоя на Йоан V във Видин в края на 1366 г.).

¹³² *Dominicus De Gubernatis. Orbis Seraphicus. Historia de tribus ordinibus a Seraphico patriarcha S. Francisco institutis, deque eorum progressibus, & honoribus per quatuor mundi partes, scilicet Europam, Asiam, Africam, et Americam, in obsequium Iesu Christi, & Ecclesiae Romanae, atque in Fidei Catholicae defensionem, & dilatationem reportatis. T. I. De missionibus inter infideles. Romae, 1689*, p. 111: „Repleuit ingenti gaudio mentem nostram acceptissima Deo & nobis relatio [...] quod inspirante illo, qui ubi vult, spirat, ad tuam inductionem, & cooperationem piissimam, ac fratrum dicti Ordinis in dictis partibus commorantium praedicationem, multa millium personarum utriusque sexus, relictis damnabili schysmate, aliisque erroribus, quibus erant, & fuerant omni tempore inuoluti, ad lumen verae fidei, ac unitatem, & obedientiam Sacrosanctae Romanae Ecclesiae, Matris & Magistrae cunctorum fidelium, redierunt“. Вж. също:

ските францисканци си остава твърде неясен. Нейният печален край обаче подсказва, че насилственото покатоличване на местното население породило у него ожесточение и ненавист към чуждоземните монаси, призвани от унгарския крал.

Щурмът на Видин от войските на влашкия воевода Владислав Влайку Басараб (1364–1377) през февруари 1369 г. и последвалото стихийно надигане на местното население поставили край на мисията на босненските минорити, макар градът да преминал окончателно в български ръце едва през есента на същата година. Петима от францисканците се спасили с бягство, а останалите петима били заловени, като единият от тях бил убит веднага, а другите били обезглавени малко по-късно на брега на р. Дунав близо до Видин.¹³³

Засега остава не много ясно кога и как петимата убити минорити са били канонизирани от Римската църква като мъченици за вярата. Във всеки случай, днес са познати няколко разказа за тяхната смърт, като тези текстове явно имат обща основа, но всеки от тях до известна степен се отличава от останалите по някакви детайли.¹³⁴ Тъй като този въпрос изисква допълнително проучване, тук ще изложим само някои предварителни наблюдения, като отначало ще се спрем върху особеностите на по-подробния разказ (*passio*) за мъченичеството на видинските минорити.

На първо място, интерес представляват данните за произхода и живота на петимата францисканци. Според версията на подробния разказ, публикувана от бележития историк на ордена на миноритите отец Лука Вадинг (1588–1657) и възпроизведена частично от Блазиус Клайнер в неговата „История на България“ (1761), „първите трима от тях били свещеници, а другите двама лаици: брат Антоний Саксонца, мъж с огнено слово в проповедта, усърден в свещеното съзерцание; отец Григорий Трагурийски¹³⁵, най-задълбочен тълкувател на светото писание, пламенен ревнител за правата вяра и истински пример за религиозно смирение; брат Николай Унгареца, мъж с чудно въздържание, който 16 години се хранил само с хляб и вода, и то само веднъж на

Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo..., Vol. 1, p. 418 (с много подробни библиографски указания); История на България от Блазиус Клайнер..., с. 136; *Гюзелев, В. Папството и българите..., 232–233.*

¹³³ В най-общ план легендата за мъченичеството на видинските францисканци е разгледана у: *Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo..., Vol. 1, 420–421.*

¹³⁴ Обзор на тези текстове: *Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo..., Vol. 1, 421–422.*

¹³⁵ Григорий вероятно бил хърватин по произход, ако се съди по произхода му от пристанищния гр. Трогир в Далмация.

ден, след вечерната служба, като обличал тялото си в желязна ризница, а краката и ръцете си – в железни окови; брат Тома от Фулгиниум¹³⁶, който измъчвал плътта си с необикновени средства; и брат Ладислав Унгареца¹³⁷, отдаден на молитви и размишления“.¹³⁸

В другата редакция на това *passio*, включено в хрониката на миноритите обсерванти от провинция Босна и Унгария, чийто първи раздел (обхващащ периода 1313–1417) бил написан през първата половина на XV в. в манастира Гьонгьоши край гр. Сегед от монаха Блазий де Залка, списъкът на мъчениците е малко по-различен. Макар да се указва, че загиналите във Видин минорити били петима, тук липсва името на Ладислав Унгареца, а името на Григорий Трагурийски е предадено като „Георгий Трагурийски“.¹³⁹

Друго съществено разминаване между двете версии на разказа касае съдбата на заловените францисканци.

Според текста на Вадинг, при превземането на Видин („*civitas Bindim*“) те били отведени при крал Басарат (характеризиран като „*Bassarath Rex schismaticus*“, „*Bassarath tyrannus*“) и били предизвикани на религиозен диспут от калутерите, но успели със солидни аргументи да докажат истинността на римската вяра; тогава стъписаните схизматици поискали те да бъдат осъдени на смърт, обаче Басарат не се произнесъл, тъй като бил повече загрижен да вземе плячка и да укрепи властта си над града. Тогава фалшивите схизматически свещеници извели от Видин под стража францисканците и ги екзекутирали на брега на Дунава. Внезапно от небето се спуснала светлина и във въздуха зазвучали ангелски гласове. Изплашеният Басарат дошъл там, за да стане

¹³⁶ Тома произхождал от гр. Фолиньо в Умбрия (Италия), според житийната традиция бил роден през 1299 г. (*Mazzara, B. Leggendario francescano. T. II. Venezia, 1721, p. 170* – „*Vita del B. Tomaso da Foligno, e Compagni Martiri in Bulgaria*“). Вж. също: *Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo..., Vol. 1, p. 422, n. 1.*

¹³⁷ В един каталог на францисканските мъченици от Бодлеанската библиотека той е споменат като „*Vladislaus Slavonicus laicus de Poscega*“, т.е. произхождал от хърватския гр. Пожега в Западна Славония (*Catalogus sanctorum fratrum minorum. Quem scriptum circa 1335 edidit et illustravit fr. L. Lemmens. Romae, 1903, p. 47*). Вж. също: *Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo..., Vol. 1, p. 422, n. 2.*

¹³⁸ *Waddingus, L. Annales Minorum..., VIII, p. 254* (латински текст); История на България от Блазиус Клайнер..., с. 137 (превод). Предложеният от нас български превод на пасаж се основава върху изданието на Л. Вадинг; възпроизведеният от Бл. Клайнер латински текст (а оттам и българският му превод) съдържа някои различни четения.

¹³⁹ ЛИБИ. Т. 5, с. 185. Същият текст е заимстван през XVIII в. от анонимния съставител на компилативна хроника на францисканската провинция Босна от 1339 до 1735 г.: *Fermendžin, E. Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae..., p. 11.*

свидетел на нови страшни чудеса и знамения. Накрая водите на река Дунав придошли и прибрали телата на избитите мъченици, а мнозина схизматици се обърнали към правата вяра.¹⁴⁰

Прави впечатление, че във версията на Блазий де Залка Видин е визиран като „civitas Bodon“, а влашкият воевода е назован „rex Vozoras“. Наред с това, разказът за диспута на миноритите с калугерите е по-подробен, но за сметка на това напълно липсва епизодът с идването на влашкия господар при телата на избитите мъченици, по-различно са описани и чудесата, които предшествали прииждането на реката.¹⁴¹

Накрая ще се спрем и върху два по-лаконични разказа за съдбата на видинските минорити, на които досега не е обърнато достатъчно внимание в нашата историография.

Едното е поместено под 1369 г. в написаната през 1506–1508 г. в Нюрнберг хроника на францисканеца Николаус Гласбергер (†1508):

„Eodem tempore in Bulgaria in civitate Budin passi sunt pro defensione verae fidei christianae quinque Fratres Minores, videlicet frater Antonius de Saxonia, frater Gregorius de Tragurio interpret, frater Nicolaus Hungarus, frater Thomas de Fulgineo laicus et frater Ladislaus de Hungaria natus, qui omnes a Basarath rege, praesentibus ac cernentibus Calogerys haereticis inimicis fidei catholicae, qui ipsos ceperant, interempti sunt.“¹⁴²

„По същото време в България, в града Будин, пострадали в защита на правата християнска вяра петима отци минорити, а именно: отец Антоний от Саксония, отец Григорий от Трагуриум, преводач,¹⁴³ отец Николай Унгареца, отец Тома от Фулгинеум, лаик, и отец Ладислав, родом от Унгария. Всички те били избити от крал Басарат, в присъствието и по решение на калугерите еретици – врагове на католическата вяра, които ги заловили.“

Повече внимание заслужава друго кратко свидетелство, поместено в труда на францисканеца Бартоломео да Пиза (1352–ок. 1401) „За подобие между живота на блажения Франциск и живота на Господа Исус Христос“, написан между 1385 и 1399 г.:

¹⁴⁰ Waddingus, L. Annales Minorum..., VIII, 254–255.

¹⁴¹ ЛИБИ. Т. 5, 185–186; *Fermendžin, E.* Chronicon observantis provinciae..., 11–12.

¹⁴² AF. Т. II [Chronica Fratris Nicolai Glassberger, Ordinis Minorum Observantium]. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1887, p. 203.

¹⁴³ Употребената в текста дума „interpret“ би могла да се предаде на български и по друг начин, напр. като „тълкувател“, но допуснатият по-горе хърватски произход на Григорий ни дава основание да смятаме, че той е играл ролята на преводач и проповедник на славянски език.

„DE VICARIA BOSNAE

In vicaria Bosnae et regno Bulgarorum in terra, quae dicitur Bidinium, passi sunt frater Andreas Ungarus sacerdos, frater Gregorius de Iadra sacerdos, frater Nicolaus de Marchia, frater Benedictus de Regno et frater Thomas laicus de Fulgineo a Collogeris graecis. Cum enim, ad petitionem Regis Ungariae Ludovici, ad reducendum ad fidem veram Bulgaros illuc accessissent et fructum maximum ibidem facerent, et hoc displiceret Collogeris graecis, capto Bidinio per Bulgaros, fraters praefati per frustra concisi martyrium compleverunt“.¹⁴⁴

„ЗА ВИКАРИЯТА БОСНА

Във викарията Босна и кралството на българите, в земята, която се нарича Видиниум, пострадали от гръцките калугери отец Андрей Унгареца, свещеник, отец Григорий от Ядра¹⁴⁵, свещеник, отец Николай от Марката¹⁴⁶, отец Бенедикт от Кралството¹⁴⁷ и отец Тома, лаик от Фулгинеум. Защото, щом дошли тук по искане на краля на Унгария Людовик, за да върнат към правата вяра българите, и събрали на това място най-изобилни плодове, и това не се харесало на гръцките калугери – след като Видин бил превзет от българите, упоменатите братя, напразно посечени, постигнали мъченичеството.“

Макар направеният тук преглед на някои от свидетелствата за избитите във Видин през 1369 г. францисканци да не е напълно изчерпателен, той подсказва за сложната и заплетена ситуация, в която се озовали северозападните български земи след почти светкавичния успех на унгарското нашествие през 1365 г. Бруталният натиск на кралската власт върху местното православно население за приобщаването му към католицизма, в съчетание с притока на духовници и религиозни мисио-

¹⁴⁴ AF. T. IV [De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Jesu Christi auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa. Liber I. Fructus I–XII]. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1906, p. 335.30–336.2. Вж. също: *Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo...*, Vol. I, p. 422.

¹⁴⁵ В случая „Iadra“ би могло да е славянско прозвище на Григорий от Трогир, което да е означавало произхода му от град на крайбрежието на Адриатическо море, наричано от хърватите и сърбите „Jadran“, „Jadransko more“. Възможно е обаче да става дума и за латинското наименование на гр. Задар.

¹⁴⁶ Вероятно се има предвид „Източната марка“ („Marchia Orientalis“) – средновековното наименование на земите на дн. Австрия.

¹⁴⁷ Това име не се среща другаде в достъпните ни списъци на видинските францискански мъченици. В ранните печатни издания на труда на Бартоломео да Пиза е указано, че Бенедикт произхождал от кралство Апулия. Вж. напр. [Bartholomaeus Pisanus]. Liber aureus, inscriptus Liber conformitatum vitae Beati, ac Seraphici Patris Francisci ad vitam Iesu Christi Domini Nostri. Bononiae, 1590, p. 95v: „Frater Benedictus de Regno Apuliae“.

нери от различни краища на Европа, довел в края на краищата до пореден изблик на насилие и жестокост.

На пръв поглед гибелта на петимата минорити, чиято памет през следващите векове била почитана от ордена им на 12 февруари, сякаш трябвало да сложи край на всякакви по-нататъшни опити за проникване на католическото влияние в тези краища. Дали по ирония на съдбата, или пък съвсем закономерно (второто сигурно е по-близо до истината), през XVII в. именно северозападните български предели станали опорна точка на възобновената римска пропаганда, а грижливо поддържаната (макар и вътрешно нехомогенна в своите детайли) памет за страданията на францисканските мъченици се превърнала в удобен инструмент за обосноваване на реалните или въображаемите права и претенции на Папството и Хабсбургската империя в централните и източните предели на отдавна завладения от османците Балкански полуостров. Така например, никак не е случайно, че в катедралния храм в Чипровци, където резидирали и служели католическите архиепископи на София и цяла България, чак до катастрофата от 1688 г. се съхранявала като най-голяма светиня една старинна чудотворна икона на Богородица, за която се твърдяло, че е донесена тук именно от мисията на босненските миноритите по време на унгарската окупация през 60-те години на XIV в.¹⁴⁸

От друга страна, противоречивите разкази за дейността на тази мисия и нейния разгром намерили достойно място в огромната католическа печатна продукция от епохата на Контрареформацията, за да се стигне дотам, че някои автори от XVII в. започнали да подхождат към този въпрос с нотки на зараждащо се съмнение и критицизъм¹⁴⁹, докато други се впуснали в опити да прекроят историята в полза на злободневни интереси¹⁵⁰.

¹⁴⁸ След опустошаването на Чипровци през 1688 г. иконата била спасена от бежанците и се озовала първоначално при йезуитите в гр. Сибиу, а след 1711 г. била съхранявана в гр. Алба Юлия, в църквата на българските францисканци, където изгоряла при пожар през 1751 г. Вж. *Мадяр, И.* Въведение. – В: Хроника на българското францисканство (XIV–XVIII в.), съставена през 1775 г. в гр. Алвинц от Блазиус Клайнер (Archivium tripartitum – III). София, 1999, xxi–xxii).

¹⁴⁹ Така например, някои францискански автори от XVII в., които имат възможност да съпоставят разнообразни ръкописи и печатни издания, с почуда установяват, че датировката на смъртта на видинските мъченици в различните източници варира в твърде широки рамки и е отнасяна към 1369, 1379, 1396 и 1397: *Arturus a Monasterio. Martyrologium franciscanum. Parisiis, 1638, p. 57; Dominicus De Gubernatis. Orbis Seraphicus...*, T. I, p. 112.

¹⁵⁰ Характерно е, че един от сътрудниците на Лука Вадинг, францисканският писател

Така или иначе, няма съмнение, че бъдещите проучвания върху многобройните разпръснати свидетелства за францисканското присъствие в българските земи ще разкрият нови детайли от сложната картина на унгарската окупация на Видин и неговата област. За нас обаче е важно да подчертаем, че събитията в северозападните български земи през 1365–1369 г. раздухали тлеещия сред православните българи негативизъм както спрямо унгарските нашественици, така и към Западната църква като цяло. Случайно или не, най-старите съхранени до днес български и сръбски копия на антилатински сборници произхождат именно от този период и самата им поява би могли да се разглежда като един закономерен отговор на опита за насилствено разпространение на католицизма сред балканските славяни.

от ирландски произход Антъни Хайки (1586–1641), който се подвизавал под името Dermicius Thadaeus, положил немалко старание, за да отхвърли напълно неоснователния опит на историка на Доминиканския орден Аврам Бзовски (1567–1637) да припише на доминиканците някакво участие в мисията на босненските францисканци в земите на Видинската област през 1365–1369 г.: *Dermicius Thadaeus. Nitela franciscanae religionis. Abstersionis sordium quibus eam conspurcare frustra tentavit Abrahamus Bzovius. Lugduni, 1627, 468–471.*

❧ ГЛАВА III ❧

**СЛАВЯНСКАТА АНТИКАТОЛИЧЕСКА
ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ XV–XVII В.:
ПРЕОСМИСЛЯНЕ И ТРАНСФОРМАЦИЯ
НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ПОЛЕМИЧНА
ТРАДИЦИЯ**

**1. Сказание как Рим отпадна от православната вяра:
една непозната късносредновековна инвектива срещу Папството**

Постепенното засилване на католическата пропаганда сред балканските славяни през XVII в. обусловило учредяването на нови църковни диоцези, за предстоятели на които обикновено били ръкополагани българи, сърби, хървати или босненци, получили богословско образование в Италия.¹ Сблъсъкът на тази нова католическа интелигенция с консервативно настроеното местно православно духовенство бил неминуем. Причините за това едва ли следва да се сведат единствено до присъщата и на двете страни верска нетърпимост. Религиозната полемика между католическите и православните духовници на Балканите през този период носи чертите на едно остро мирогледно противопоставяне и борба за интелектуално превъзходство между повлияните в една или друга степен от зараждащото се Европейско просвещение католически духовници и представителите на загрижения за съхраняването на византийската Ортодоксия източноправославен църковен клир.

Преди време В. Гюзелев отбеляза тенденцията към съхраняване и разпространение на по-старата антикатолическа книжнина в българските земи през XV–XVI в. и я характеризира като „интересен и трагичен аспект на негативното отношение спрямо католиците и тяхното учение“.² Според О. Тодорова в борбата срещу католицизма православно духовенство от подвластните на османците български земи използвало всички възможни средства, като се стремяло преди всичко да поддържа наследената от средновековието антилатинска книжовна

¹ *Списаревска, Й.* Българската интелигенция през първите десетилетия на 17 век и Италия. – Проблеми на културата, 1983, № 5, 80–90; *Weczewa, E.* Bałkańska inteligencja katolicka w XVII wieku. – In: Polska-Bułgaria w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej w wiekach XVII–XX. Podobieństwa, różnice, uwarunkowania. Materiały sesji Polsko-Bułgarskiej i Bułgarsko-Polskiej Komisji Historycznych. Pod redakcją naukową W. Balceraka. Warszawa, 2003, 34–39; *Станчев, К.* Исследования в области средневековой литературы православного славянства (= Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 7). Kraków, 2012, 199–200.

² *Гюзелев, В.* Религиозна търпимост и несъвместимост в отношенията между гърци и българи, православни и католици в историята на България през XIII–средата на XV в. – РВг, XXIII (1999), № 3, 57–58.

традиция.³ Принципно правилно е и застъпеното от авторката становище, че българските книжовници през този период не се нагърбвали със съчиняването на нови полемични творби, а използвали пълноценно старото православно наследство.⁴ В крайна сметка обаче, присъщите на православната традиция (включително и в областта на религиозната полемика) тенденции към самоограничение и капсулиране силно намалили нейната ефективност и „неизбежно я водели до такава степен на елементаризиране, че тя почти се сляла с народната култура“.⁵ Тук ще се постареем да конкретизираме тези общи съображения на базата на един конкретен пример.

През 1640 г. Петър Богдан Бакшев (1601–1674), католически епископ на Галиполи (впоследствие ръкоположен за архиепископ на София) написва и изпраща в Конгрегацията за разпространение на вярата в Рим своето *Описание на царство България*.⁶ Като обрисова състоянието на православната църква в българските земи, той отбелязва следното: „На светата църква е позната схизмата както на гърците, така и на българите и на другите народи; но българите имат не зная защо повече (в сравнение с другите), защото те, бидейки люде прости и невежи, вярват на всичко онова, което намерят писано. Даже намерих една тяхна книга и извлякох много безумства, които те поддържат – и които са чисти ереси. И ако ги запитате, не могат да отговорят разумно, а с известна надменност и високомерие и се основават на онова, което е писано и казват: „Така казва Писанието“, и всичко приписват на светите отци... Когато се говори с тях за неща относно вярата или църквата, казват: „Папата имал златна брада и я обръснал поради обич към една римлянка. И от срам не могъл да дойде на седмия събор, но като останал в Рим, разделил вярата“ – безсмислици, които са невероятни. И затова аз извлякох от една тяхна книга някои неща и ги изпращам с този доклад така, както съм ги намерил: искат да ги превода на италиански, но нарочно ги оставих така и отец Рафаил⁷,

³ Тодорова, О. Православната църква и българите XV–XVIII век. София, 1997, с. 244. Подлежи на прецизиране обаче възприетото тук становище за относително ограниченото разпространение на преводните антикатолически текстове.

⁴ Тодорова, О. Православната църква..., с. 244.

⁵ Георгиева, Ц., Генчев, Н. История на България XV–XIX век (= История на България в три тома, II). София, 1999, с. 276.

⁶ Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 ad a. 1799. Collegit et digessit E. Fermendžin (= Monumenta spectantia historiam Slavorum meredionalium, 18). Zagrabiae 1887, 68–106. За литературните и историческите трудове на П. Богдан вж.: Станчев, К. Някои уточнения относно историографските съчинения на Петър Богдан Бакшич. – РВг, XXII (1998), № 2, 128–132; Станчев, К. Исследования..., 200–203.

⁷ Рафаил Левакович (1597/1598–1649/1650), францискански монах от хърватски

ако е там, ще ги преведе на италиански, само за да види светата Църква колко заблуди се намират по света и колко безумия произлизат от невежеството и завистта, която хранят тези схизматици против Рим“.⁸

Макар този пасаж от *Описанието* да е известен отдавна и да е приличал нееднократно вниманието на съвременните изследователи, досега не е правен опит да се изясни какъв е произходът на преразказаната от Петър Богдан „легенда“ за обръсването на папската златна брада като причина за разпадането на църковното единство. Всъщност българският католически прелат тук се позовава на едно късносредновековно полемично произведение, което до днес не е било публикувано – *Сказание как Рим отпадна от православната вяра*. Текстът засега ни е познат по три преписа:

произход. През 1626 г. станал служител на Конгрегацията за разпространение на вярата в Рим; папа Урбан VIII (1623–1644) му възложил да ревизира и поправи църковните издания на конгрегацията на „илирийски“, т.е. на славянски език. През 1647 г. станал първият католически архиепископ на Охрид, но нестабилната ситуация в зоната на Адриатика и Западните Балкани във връзка с войната за о. Крит между Венеция и Османската империя (1645–1669) не му позволила да отиде в своя диоцез. По време на своето учение в Рим в края на 20-те години на XVII в. Петър Богдан бил ученик и сътрудник на Рафаил Левакович: *Dujčev, I. Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici* (= *Orientalia Christiana Analecta*, T. 111). Roma, 1937, p. 87–88 (показания на Левакович за Петър Богдан от 16 декември 1637 г.); *Devič, A. Vatikanski dokumenti Đakovačke i Srijemske biskupije u XVII i XVIII st.* – *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*. T. 4. Zagreb, 1998, s. 242: „Quod autem munere lectoris et concionatoris fructuose prae-functus sit, discipuli (ex quorum numero fra Petrus Deodatus nostri ordinis Bulgariae a sanctissimo domino nostro in coadjutorem episcopo Sophiensi datus est) et areditores comprobant, neque enim clarius testimonium esse potest ubi res ipsae et facta apparent“ (показания за Левакович от отец Йероним от Чиленто, генерален прокуратор на Римската курия и бивш секретар на Францисканския орден, 14 юли 1637 г.).

⁸ *Acta Bulgariae ecclesiastica...*, 69–70. Превод: *Димитров, Б.* Петър Богдан Бакшев, български политик и сторик от XVII век. Второ издание. София, 2001, с. 125. Интересно е да се отбележи, че в свое писмо от 20 септември 1659 г. абатът на Пераст Андрей Змайевич (впоследствие архиепископ на Антибари) коментира с възмущение някакви книги, написани с кирилски букви („scritti con caratteri di S(an) Cyrillo“), които съдържали отвратителни истории за Апостолическия престол и били разпространявани от православният клир. Накратко сумираното съдържание на една от тези истории подсказва, че вероятно става дума за някакво съчинение, подобно на нашето *Сказание*, което според Змайевич било помествано в православните бревиарии „et altri libri d'orationi sacre“ с цел да разпали у народа посредством тази „историческа измислица“ омраза към Римската църква: *Радонић, Ј.* Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века (= *Посебна издања САНУ*, књ. CLV; *Одељење друштвених наука*, Нова серија, књ. 3). Београд, 1950, с. 173; *Јаџовић, М.* Le missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645–1669). Vol. II. Città del Vaticano, 1992, p. 68.

Църковно-исторически архив и музей – София, ръкопис № 1161, сборник от XVI в. със сръбски езикови особености, на л. 62–69 б: „Оказаніе, како ѿпаде Римъ ѿ православніе вѣри. грѣхъскіе: ф. зг; лѣ како Римъ падѣ“⁹ (= Соф.)

Библиотека на Румънската академия – Букурещ, BAR Ms. Slav. No 421, ръкопис-конволют, интересувашите ни листове са доста повредени и се отнасят към третата четвърт на XVI в; на л. 142 б–143 б: „[...]ѿпаде ѿ пра[во]славніе вери. хрѣстианьскіе. [...]че благо ви“¹⁰ (= Бук.).

Архив на Сръбска академия на науките и изкуствата – Белград, ръкопис № 147, сръбски сборник от края на XVII в., на л. 26–31 б: „Слово како Римъ ѿпаде“¹¹ (= Белгр.)

Сказанието започва с тъжната констатация, че в продължение на 907 г. Рим бил православен и от него излязъл първият цар Константин, но „в тези дни Рим е умрял“. Първият папа бил апостол Петър, а последният благочестив папа – св. Григорий. Вярата била развратена от проклетия Петър Гъгниви заедно с Павел Ермон, когото св. Василий Велики венчал за папа. Веднъж папата изпратил писмо на една римска девойка и я поканил на вечеря. Тя обаче не отговорила нито на първото, нито на следващите писма, докато накрая в седмото папата я заплашил, че не може да избяга от него. Тогава девойката му отговорила, че иска папата да ѝ изпрати златните си коса, брада и мустаци, защото

⁹ Кожухаров, С. Неизвестен препис на Солунската легенда. – Български език, 16 (1966), 491–495; Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 2. София, 1967, 47–48; Милтенова, А. Тенденции към стабилизиране на книжовния процес през XVI век. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. София, 1996, 269–270; Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996, с. 227, 311; Милтенова, А. Egotarokriseis. Съчиненията от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература. София, 2004, 297–298.

¹⁰ Описание на ръкописа: Panaitescu, P. Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române. Vol. II. Ediție îngrijită de D.-L. Aramă și revizuită de G. Mihailă cu o prefață de G. Ștrempel. București, 2003, 237–242 (Сказанието не е идентифицирано и е характеризирано като „Legenda apocrifă Despre despărțirea bisericii catolice de biserica prevooslavnică“). Датировка на интересувашите ни листове: Василев, А., Гроздановић, М., Јовановић, Б. Ново датирање српских рукописа у Библиотеци Румунске академије наука. – АП, 2 (1980), 59–60 (публикацията не е отчетена в указания по-горе Т. II от каталога на П. Панайтеску).

¹¹ Стојановић, А. Каталог рукописа и старих штампаних књига Збирке Српске Краљевске Академије. Београд, 1901, с. 191 (№ 112); Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века). Београд, 1982, с. 39 (№ 366).

уж била от знатно Израилево коляно. Папата изпълнил това искане, а девойката се разплакала и написала десет хиляди писма, с които разгласила на всички римляни, че „Рим падна, папата си обръсна брадата и мустаците заради женски очи“.

Павел Ермон смятал да се самоубие, но Петър Гъгниви го подучил да напише първата еретическа книга, в която папата твърдял, че през нощта при него дошъл архангел Михаил и му донесъл писмо, с което му се нареждало вече да си бръсне брадата и мустаците. Като прочел това фалшиво писмо, св. Доротей приел „новия закон“, обръснал се и заповядал на бановете, воеводите, кнезозете, началниците и на църковния чин да направят същото. И били написани 77 лъжовни ереси, които разпратили из западната страна, където имало 77 велики владетели под властта на папата.

Преподобният отец Никодим, ученик на Василий Велики, който някога бил изпратен в Рим и останал там, с тайно писмо уведомил за новата ерес своя съученик Йоан Златоуст, патриарха на Константинопол. Йоан писал за това на йерусалимския патриарх Сава, който предал новината на антиохийския патриарх Йоаким, а той на свой ред изпратил писмо до александрийския патриарх Никифор. Накрая в Никея се събрали на Седмия вселенски събор 355 свети отци и призовали папата да изложи новия си закон, но той така и не се отзовал: „Защо Рим не дойде, братя? Нямахте с какво, беше без брада и мустаци“.

Краят на *Сказанието* има формата на апокалиптично пророчество – Рим ще се обнови и отново ще бъде „с православните християни гърци“, когато с намесата на архангел Михаил възкръсне благочестивият християнски цар Йоан, погребан в църквата *Св. София* 500 г. преди раждането на Христос. Той ще шурмува и превземе Цариград „от икиндия до нощта“, ще властва там три месеца, после ще превземе Анатолия, Караман, Витлеем, Йерусалим, Рим и Персида, където ще царува три години, ще събере източните страни, ще направи неизброимо множество ладии и ще се устреми на запад.

Прави впечатление, че първата половина на *Сказанието* е изпълнена с редица абсурдни псевдо-исторически детайли, на които е излишно да се спираме. Анонимният автор е имал за цел не да представи никакви реални събития, а единствено да компрометира и осмее Римската църква. За целта той е черпил вдъхновение преди всичко от *Прението на Панагийот с Азимит*, а втората половина на *Сказанието* е основана върху някакъв по-стар апокалиптичен текст, който засега не може да бъде идентифициран.¹²

¹² Макарий и сюжетът за последния цар в *Сказанието* да е предаден твърде специфично,

Интересни изводи могат да бъдат направени при съпоставката между историята за обръсването на папата в *Сказанието* и единия от неговите източници – славянския превод на *Прение на Панагийот с Азимит*. Както вече споменахме, това произведение на византийската „низова“ литература е написано от анонимен автор непосредствено след сключването на Лионската уния (1274 г.) с цел да бъде подиграна и отхвърлена църковната политика на император Михаил VIII (1259–1282).¹⁶ Скоро гръцкият текст е преведен на славянски и от XIV в. насетне добива широка разпространение в България, Сърбия и Русия.¹⁷

Съставителят на *Сказанието* е използвал препис от текста, който е спадал към втората редакция на славянския превод (според класифика-

оу камаге – *Букур.*: затвори се оу. ѿ. коморъ – *Белгр.*: затвори се ѿ деветь клѣтї и др.

¹⁶ Гръцкият текст на *Прението* е изследван само частично, но произведението често се споменава и коментира в историографията: *Vassiliev, A.* *Anecdota graeco-byzantina*. Mosquae, 1893, XI–XLII, 179–188; *Сперанский, М.* К истории „Прения панагийота с азимитом“. – ВВр, II (1895), № 4, 521–530; *Красносельцев, Н.* „Прение Панагийота с Азимитом“ по новым греческим спискам. – Летопись Историко-филологического Общества при Императорском Новороссийском университете. Т. VI. Византийское общество, III. Одесса, 1896, 295–328; *Concasty, M.-L.* La fin d'un dialogue contre les Latins d'après le Paris Suppl. gr. 1191. – In: *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses*. Hrsg. von Fr. Dölger und H.-G. Beck. München, 1958, 86–89; *Beck, H.-G.* Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich. München, 1959, S. 680; *Nicol, D.* The Byzantine Reaction to the Second Council of Lyons, 1274. – *Studies in Church History*. Vol. 7. Cambridge, 1971, 134–135; *Geanakoplos, D.* Interaction of the „Sibbling“ Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600). New Haven–London, 1976, 156–170; *Kollbaba, T.* The Byzantine Lists: errors of the Latins. Urbana–Chicago, 2000, p. 179 (обзор на по-новата литература). Необходимостта да се изготви хубаво издание на *Прението* с отбелезана от издателите на корпуса на гръцките документи за Лионската уния на Михаил VIII Палеолог: *Laurent, V., Darrouzès, J.* Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) (= *Archives de l'Orient chrétien*, 16). Paris, 1976, p. IX, 88.

¹⁷ *Попов, А.* Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV в.). Москва, 1875, 238–286; *Павлов, А.* Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. Санкт-Петербург, 1878, 81–85; *Вяземский, П.* Прение Панагийота с азимитом. – ПДП. Т. 4. Санкт-Петербург, 1879, 37–66. Към указанияте от първите изследователи на *Прението* преписи трябва да добавим най-старото българско копие на произведението, поместено в пергаментен сборник от втората половина на XIV със сигнатура РГАДА, Ф. 196 (Рукоп. собр. Мазурина), № 1700, л. 1–6 б (Каталог славяно-русских рукописных книг XI–XIV вв., хранящихся в ЦГАДА СССР. Сост. О. Князевская, Н. Коваль, О. Кошелева, Л. Мошкова Ч. 2. Москва, 1988, 302–305 (№ 154); *Турилов, А.* К истории тырновского „царского“ скриптория XIV в. – СтбЛ, 33–34 (2005), с. 318; История на българската средновековна литература. Съст. А. Миленова. София, 2008, с. 568; *Турилов, А.* Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян. Этюды и характеристики. Москва, 2012, с. 334.

цията на А. Попов).¹⁸ На първо място, от там той е заимствал образите на легендарните основатели на „латинската ерес“ Петър Гъгнивия (особено популярен в средновековните славянски антикатолически произведения) и Павел Ермон. В *Прението* обаче като „съратник“ на Петър Гъгнивия е указан Павел Самосатски: „Петър Гъгниви и Павел Самосатски, те създадоха тази ерес и я предадоха на вас – злосмрадни еретици, проклетите от светите отци на Седмия събор; и вие се придържате към тази ерес до днес“.¹⁹ Съпоставката със споменатия в *Прението* някогашен епископ на Антиохия Павел Самосатски (ок. 260–ок. 268), отстранен от длъжност и осъден по обвинение в ерес и сексуални прегрешения от местен църковен събор, ни дава възможност да разберем защо съставителят на *Сказанието* приписва на фантастичния папа Павел Ермон сексуална разпуснатост.²⁰

Мотивът за кореспонденцията между похотливия папа и благочестивата римска девойка също присъства в *Прението на Панагиот с Азимит*. Начинът, по който го предава съставителят на *Сказанието* обаче е особено забележителен и разкрива стремежа на анонимния автор да моделира своето повествование в руслото на една фолклорна образност, обвързана с устната легендарно-историческа традиция. Така например, в *Прението* се казва: „Папата искаше да има жена. И тъй, изпрати до една жена [писмо] да му дойде в леглото. Тогава жената изпрати [писмо] до него и рече: „Ако искаш да дойда при теб в постелята, острижи си брадата.“ А папата си острига брадата и писа на жената. И жената рече: „Понеже си острига брадата и опозори своята чест заради моя женски пол, жив е Бог, аз не искам да дойда при теб““.²¹

В *Сказанието* разказът е доста по-усложнен и съдържа редица интересни допълнителни детайли: „и изпрати послание до девойчините

¹⁸ Тази редакция на *Прението*, която съдържа редица първични четения на текста, е позната на А. Попов единствено по няколко руски преписа от XVI–XVII в.: Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 239, 265. Към същата редакция обаче принадлежи (независимо от някои индивидуални четения) и преписът от известния *Тулчански сборник* (BAR, Ms. Slav. № 649, л. 3–18), направен през XVI в. във влашките земи, който носи характерните белези на един старобългарски антиграф. Описание на ръкописа: Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах. София, 1988, 90–94. Срв. Милтенова, А. Erotapokriseis..., 196–197, 207.

¹⁹ Попов, А. Историко-литературный обзор..., с. 275.

²⁰ Euseb. Caes. Hist., Lib. VII, XXX. 13–14 (Eusebius of Caesarea. The Ecclesiastical History. Vol. II (= The Loeb Classical Library, No 265), Cambridge, Mass., 2000, p. 220, 222).

²¹ Попов, А. Историко-литературный обзор..., 273–274. Публикуваните досега преписи от гръцкия текст на *Прението* не съдържат този мотив.

двори, в което пишеше: „Папата ти се покланя, ела в апостолския престол вечеря да вечеряш с папата.“ А девицата беше богомъдра, изпълнена със Светия дух. Когато пристигна писмото, тя го метна в огъня; и второто, и третото, и четвъртото, и петото, и шестото. Седмото беше гневно. В седмото писмо пишеше: „Девојко, не можеш за избягаш от ръцете на папата!“. Девојката се допита до Светия дух, [и] изпрати на папата писмо, [в което] отговори: „Свети папо, изпрати ми твоите златни коси, и брада, и мустаци, ако искаш да ме любиш. Защото съм от по-добро коляно, от коляно Израилево.“ И защо девојката написа писмото? За да остави папата девојката. А казваше [си] девојката: „Ако папата си обрѣсне брадата и мустациите заради жена, земята ще потъне, небесата ще се раздерат, и папата няма да го направи.“ И папата като прочете писмото от девојката и като извика един истински майстор бръснар, обрѣсна папата брадата и мустациите [си]. И изпрати златните брада и мустаци на девојката. Девојката видя златните брада и мустаци на папата и заплака силно, отрязва си русата коса и удари глава в камъните.“

Анонимният късносредновековен книжовник се е постарал да превърне пестеливо описаната в *Прението* фантастична „случка“ в една приказна история, което само потвърждава отбелязаната от Д. Петканова закономерност, че „в народното съзнание историческите конфликти се битовизират, конкретната история се изгубва в невероятни разкази“.²² За това подсказва обстоятелството, че в *Сказанието*, както и в народните вълшебни приказки, основна организираща роля за повествованието играе противопоставянето пряка–непряка реч.²³

Наред с това, макар и в достъпните ни справочници да не е регистрирана директна следа от интересуващия ни сюжет в устната традиция на балканските славяни, той е донякъде близък с мотива за владиката, който иска да люби девојка, отразен в песни от Западна България и Босна.²⁴ Интересно е също да отбележим и една хърватска песен от Славония, в която се описва как св. Урик Аугсбургски (890–973) сънува, че папата се жени.²⁵

Специално внимание заслужава фактът, че в *Сказанието* косата, брадата и мустациите на папата са характеризирани като златни. Ако

²² Петканова, Д. „Латини“ и „немци“ в старобългарската литература и в българската народна песен. – Български фолклор, 1984, № 4, с. 31.

²³ Парпулова, А. Българските вълшебни приказки. София, 1978, с. 92.

²⁴ Krstić, B. Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena (= Posebna izdinja SANU, 555; Odeljenje jezika i književnosti, 36). Beograd, 1984, s. 327.

²⁵ Krstić, B. Indeks motiva narodnih pesama..., s. 55.

се обърнем към фолклора, ще видим, че златните коси обикновено са атрибут на приказни герои с позитивна характеристика, които нарушават забрани, намират и използват вълшебни предмети (златна ябълка) и т.н.²⁶ Погледнат през призмата на тези представи, отказът на папата от златните коси, брадата и мустаците символизира не само нарушение на църковната традиция, но и доброволна деградация на един положителен герой, поддал се на първичните страсти и поставил с поведението си под заплахата глобалното равновесие между доброто и злото. Наред с това, ако възприемем някои психоаналитични интерпретации на косата като сексуален символ²⁷, то наложеното от благочестивата девойка на папата подстригване и обръсване всъщност е равносилно на доброволна кастрация²⁸ и го превръща не просто в негативен, а в пародичен образ.

От изложеното дотук може да се заключи, че *Сказание как Рим отпадна от православната вяра* е създадено най-вероятно през XV в. – началото на XVI в. от анонимен автор в сръбските земи или (кое-то е по-малко вероятно) в западните български предели. Произведението бързо добива широка популярност, за което свидетелства Петър Богдан в своето *Описание на царство България* от 1640 г. Причина за това несъмнено е прокараната в *Сказанието* тенденция към последователно елементаризиране на православната полемика срещу католицизма, като конфликтът между източното и западното християнство е интерпретиран в плоскостта на приказнофолклорната образност. Заслужава отбелязване, че произведението е помествано в състава на популярните сред нисшето духовенство и простия народ сборници със смесено съдържание, като в ръкопис № 1161 от сбирката на Църковно-историческия архив и музей го откриваме в съседство с един по-ранен средновековен текст, свързан тясно с устната народна легенда – *Слово на св. Константин Философ как покръсти българите* (т.нар. *Солунска легенда*). Това подсказва, че интересувашото ни *Сказание* е едно интересно свидетелство за взаимодействието между писмената култура и устната традиция на южните славяни през една епоха, когато възможностите на православната църква да упражнява системен контрол и цензура върху литературната продукция били силно ограничени.

²⁶ Даскалова-Перковска, А., Добрева, Д., Коцева, Й., Мицева, Е. Български фолклорни приказки. Каталог. София, 1994, 114–116, 197–199, 240–246. Вж. също *Парпулова, А.* Българските вълшебни приказки..., с. 76.

²⁷ *Hershtman, P.* Hair, Sex and Dirt. – *Man, New Series*, 9 (1974), No 2, p. 274.

²⁸ *Hallpike, C.* Hair. – *Encyclopedia of Religion*. Second Edition. Editor in chief L. Jones. Vol. 6. New York–London, 2005, 3738–3739.

2. Сказание за нечестивите папи: непубликуван памфлет от XVII в. срещу Папството и Брестката уния от библиотеката на Хилендарския манастир

Сключването на Брестката уния между подвластното на Константинополската патриаршия западноруско духовенство и Рим през 1596 г. било събитие от изключителна важност за целия християнски свят, което предизвикало една небивала по своя размах и ожесточеност полемика между привържениците и противниците на идеята за сближението на православните поданици на Полско-литовската държава с Папството. В края на XVI и през първите десетилетия на XVII в. известни и безименни украински и белоруски духовни лица и книжовници създали множество нови полемични произведения, които отразили техния стремеж да преосмислят през призмата на своята съвременност горчивия опит, натрупан през вековете в общуването между източното и западното християнство.²⁹

Уникалната културна ситуация, в рамките на която се водели тези религиозни спорове, и особено забележимата отвореност на православните общности Украйна и Белорусия към контакти и влияния от страна на други конфесии³⁰, съживила интереса на негативно настроените спрямо унията полемисти както към отдавна известни и авторитетни старинни произведения (основно преводи на византийски полемични произведения, изготвени на Балканите до началото на XV в.), така и към изобилната печатна католическа литература от втората половина на XV–XVI в., въз основа на която привържениците на унията обикновено градели своите богословски и църковноисторически възгледи и концепции. Към това следва да добавим и очерталата се още към края на XVI в. тенденция в полемичните текстове срещу Брестката уния често да се привличат и цитират трудовете на протестантски писатели, което тревожело не само местните униати и католици, но и църковните

²⁹ *Stradomski, J.* Spory o „wiarę grecką“ w dawnej Rzeczypospolitej. Kraków, 2003; *Страдомски, Я.* Светите братя Кирил и Методий в католическата и православната полемична традиция в Полша през XVI–XVIII в. – В: Проблеми на Кирило-Методиевото дело и на българската култура през IX–X в. (= Кирило-Методиевски студии, 17). София, 2007, 709–720; *Синкевич Н.* „Повесть о поэтапном крещении Руси“: возникновение, эволюция и интерпретация сюжета в православных сочинениях первой половины XVII в. – В: Православие Украины и Московской Руси в 15–17 вв.: общее и различное. Москва, 2012, 209–227.

³⁰ *Дмитриев, М.* Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг. (= Труды Исторического факультета МГУ, 22; Серия II. Исторические исследования, 7). Москва, 2003, с. 56.

кръгове на Московското царство.³¹

Православните общности на Балканите, които се намирали под властта на Османската империя, също следели хода на религиозните спорове и разпри, предизвикани от Брестката уния, макар че директните свидетелства за това са малобройни и слабо проучени.

Тук трябва да отбележим, че през този период бил направен един нелеп опит в интересуващите ни събития да бъде въввлечено дори атонското монашество. На 25 януари 1595 г. лвовският епископ Гедеон Балабан, заедно с архимандритите, игумените, йеромонасите, протопопите и свещениците „з розных воеводств, земель и поветов собранные на тот час в богоспасаемом граде Львове“, се задължили и заклели да приемат върховенството на Римската църква: „тогда мы подписаны, прикладом верховнейших пастырей наших всея Руси идучи, сию святую соборную кафеолическую апостолскую церковь римскую, от которой нерозумне по вселеньском соборе флорентском патриархи греческие оторвалися, за правдивую истинную царствующую и власть над всею вселенною имающую визнаваем, и под утратою збавенья вечного не отступовати святейших первопрестолников римских (без них же не мощно церковная правити), сим списком нашим обещуем и присягаем, за нас самых и наступцов наших, общежителей монастыров нижеписанных“.³²

Доколкото под въпросния документ стои подписът (на гръцки, но с груба граматическа грешка) на „Атанасий, архимандрит на манастира на симонопетритите на Света гора“, то въз основа на това братството на

³¹ Тук няма да навлизаме в детайлите на тази сложна проблематика, но е достатъчно да отбележим, че през есента и зимата на 1627–1628 г. цар Михаил Фьодорович (1613–1645) и патриарх Филарет (1619–1633) дори официално забранили – по политически съображения, но и поради страх от разпространение на неправославни учения и конкретно на „латинската ерес“ – вноса и разпространението в Русия на „литовски“ (украински и белоруски) книги и ръкописи. Въведените по това време строги ограничения изглеждат отпаднали около 1630–1631 г. Вж. *Булычев, А.* История одной политической кампании XVII века. Законодательные акты второй половины 1620-х годов о запрете свободного распространения „литовских“ печатных и рукописных книг в России. Москва, 2004, 12–48.

³² Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590–1600). Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit A. G. Welykyj (= Analecta OSBM. Series II. Sectio III. Documenta Romana Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bjelarusjae). Roma, 1970, 43–44; по-ранно и достъпно издание на документа: АИЗР. Т. IV. Санкт-Петербург, 1851, 81–82. За мотивите на Гедеон Балабан да свика този събор, вж.: *Петров, Н.* Львовский епископ Гедеон Балабан и его деятельность на пользу православия и русской народности в Галиции и юго-западном крае России. – В: Памятники русской старины в западных губерниях. Вып. VIII. Санкт-Петербург, 1885, 276–277; *Петрушко, В.* Епископ Львовский Гедеон (Балабан) и подготовка Брестской унии 1596 г. – Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 2014, № 1 (55), 130–131.

атонския манастир Симонопетра теоретично също трябвало да се присъедини към унията с Рим. Нашите опити да изясним самоличността и статута на споменатия Атанасий обаче не се увенчаха с успех и има сериозни основания да се счита, че тук става дума за фалшив подпис.³³

Впрочем, самият константинополски патриарх Йеремия II (1572–1579, 1580–1584, 1587–1595) знаел за склонността на лвовския епископ да използва подправени документи и открито го изобличил в своята грамота за назначаването на луцкия епископ Кирил Терлецки за патриаршески екзарх на Киевската митрополия, издадена на 14 август 1589 г. в Замощч.³⁴ Въпреки това, през 1592 г. Гедеон Балабан, Кирил Терлецки и търновският митрополит Дионисий Рали (който се завръщал от мисия в Москва) изготвили две фалшиви грамоти от името на константинополския патриарх, насочени срещу Лвовското православно братство и киевския митрополит Михаил Рагоза.³⁵

Важно е да се отбележи, че под решението на свикания от враговете на унията Брестки събор през октомври 1596 г., наред с подписите на останалите под юрисдикцията на Константинопол епископи Гедеон Балабан (Лвовски) и Михаил Копистенски (Перемишълски и Самборски) стоят подписите на двама атонски архимандрити: Макарий, игумен на манастира Симонопетра, и Матей, игумен на манастира Панталеймон.³⁶ Тяхното участие в дейността на опозиционния православен събор свидетелства, че светогорските монашески братства били добре осведомени за подготвяната уния и изпитвали сериозна загри-

³³ Както справедливо отбелязва Б. Гудзяк, твърде широкият спектър на подписаните интересувания ни акт внушава съмнения дали поне някои от подписите под него не са фалшифицирани, „както се случвало не веднъж с документите, издадени от Балабан“: *Gudziak, B. Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest.* Cambridge, MA, 1998, p. 415; *Gudziak, B. The Kyivan hierarchy, the Patriarchate of Constantinople and Union with Rome – In: Four Hundred Years Union of Brest (1596–1996). A Critical Re-evaluation.* Ed. by B. Groen and W. van den Bercken. Leuven, 1998, p. 36. Вж. също: *Флоря, Б. Восточные патриархи и западнорусская церковь. – В: Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI–начале XVII в. Ч. I. Брестская уния 1596 г. Исторические причины события.* Отв. ред. Б. Флоря. Москва, 1996, с. 121; *Лильо, I. Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть.* Львів, 2002, с. 49.

³⁴ АИЗР. IV, 28–29. Вж. също: *Gudziak, B. Crisis and Reform...*, p. 203.

³⁵ *Дмитриев, М. Между Римом и Царьградом...*, с. 144; *Петрушко, В. Епископ Львовский Гедеон (Балабан)...*, с. 128; *Borkowski, A. Patriarchaty Wschodu w dziejach Rzeczypospolitej (1583–1601).* Białystok, 2014, 125–126.

³⁶ *Documenta Unionis Berestensis...*, 337–338 (№ 227 – полски превод на акта). Ср. АИЗР. Т. IV, 141–142 (№ 104 – дефектен руски текст на акта, липсват подписите). Вж. също: *Borkowski, A. Patriarchaty Wschodu...*, s. 168.

женост за съдбата на Киевската митрополия.

В годините около сключването и налагането на унията в западно-руските земи на Атон – и в частност в българския манастир Зограф³⁷ – пребивавал известният православен подвижник и писател от украински произход Иван Вишенски. Две от неговите полемични произведения срещу Брестката уния, написани в Света гора, били поместени в т.нар. *Книжица в десети разделах*, отпечатана в Острог през 1598 г.³⁸ Може да се предположи, че благодарение на Вишенски, който поддържал редовни контакти с родината си, монасите от манастира Зограф и от тясно свързания с него сръбски манастир Хилендар са могли да следят напрегнатите събития в Украйна и в белоруските земи около края на XVI и началото на XVII в.

Като отчитаме неразработеността на проблематиката за отзвук на Брестката уния сред южните славяни, тук ще съсредоточим вниманието си върху един неизвестен паметник на антиуниатската полемика през тази епоха, който по неизвестни пътища попаднал на Атон.

В библиотеката на Хилендарския манастир под № 189 [нататък: Хилендар № 189] се съхранява сборник-конволют, който се състои от два отделни ръкописа, създадени по различно време и механично съединени около края на XVII век.

Първият ръкопис, който обхваща л. 1–219, е създаден в началото на XVII в.³⁹ Поместеният тук набор от текстове (между които изпква популярната *Повест полезна за латините*⁴⁰) като цяло е твърде характерен за западноруските полемични сборници от този период⁴¹, но

³⁷ Запазени са две писма на Вишенски, изпратени от Зограф – до Лвовското православно братство и до отшелника Йов Княгиницки: *Вишенский, И.* Сочинения. Подготовка текста, статия и коментари И. П. Еремина. Москва–Ленинград, 1955, 206–210, 325.

³⁸ *Вишенский, И.* Сочинения..., 292–293, 329–332.

³⁹ *Богдановић, Д.* Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978, с. 105; *Matejic, M., H. Thomas.* Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University). Vol. I. Columbus, Ohio, 1992, 65–66; Славянские рукописи афонских обителей. Сост. А. А. Турилов и Л. В. Мошкова под ред. А.-Э. Тахиаоса. Фессалоники, 1999, с. 303 (№ 769 – л. 1–219 са отнесени към началото на XVII в.); *Милтенова, А.* Късни отгласи от така наречения Княжески изборник в славянските литератури. – *Slovēne*, 2015, No 1, 285–287.

⁴⁰ Хилендар № 189, л. 81–95: Сказанїа полезна ѿ латинѡ(х). ко҃гда и како ѡ(т)-л҃жчишасѧ, ѡ(т) грѣкѣ и ѡ(т) ст҃ыа бж(..) цркви. и како изобрѣтоша себѣ ереси. е(ж) опрѣсночнаа слоужити, и хѡлж е(ж) на ст҃ы дхъ. Указанїя тук препис доскоро не ми беше известен и досега не е въвеждан в научно обръщение. Благодаря на А. Милтенова, че привлече вниманието ми към него.

⁴¹ Преглед на съдържанието на тези сборници: *Зема, В.* Полеміко-догматичні збірки XVI–початку XVII ст. – *Український історичний журнал*, 2001, № 5, 43–74.

следва да направим уточнението, че повече или по-малко издържаният среднобългарски („търновски“) правопис може да свидетелства за причастността (или принадлежността?) на кописа към консервативните молдавски традиции в областта на книжовното дело.⁴²

Вторият ръкопис обхваща л. 220–363 от Хилендар № 189. В него е поместен руски препис на книга *Апокалипсис* с тълкования на св. Андрей Кесарийски, изготвен през 1684 г. от книжовника Симеон.

Нашето внимание беше привлечено от първия ръкопис, чието съдържание е отразено твърде неконкретно в достъпните към момента печатни описания на хилендарската ръкописна сбирка. Благодарение на любезното съдействие на П. Матейич от Хилендарската изследователска библиотека при Държавния университет на Охайо стана възможно да получим копия на л. 206–215 б. от този ръкопис, където е поместен текст под заглавие: „Сказаніе ѿ папѣ нечестивѣ. кій оустави что цркви. везъчиніе и хѣлѣ“.

Доколкото това произведение не е публикувано и проучвано, тук ще се постараем да изложим някои общи наблюдения върху неговото съдържание, а текста му издаваме в Приложение VII.

Сказанието се състои от две обособени части. В първата от тях анонимният автор изброява в твърде хаотична последователност 46 римски папи от различни епохи, като свързва с името на всеки от тях определени нововъведения в живота на църквата, като далеч не във всички случаи става дума за някакви осъдителни или опасни отклонения от традициите на древното благочестие. По този начин историята на Папството, очертана на страниците на *Сказанието*, представлява една разгърнала във вековете борба между благочестивите и злите предстоятели на Римския престол, в хода на която постепенно се оформили онези устойчиви обредни и догматични особености на западното християнство, предопределили неговия разрыв с християнския Изток.

Така например, на четвърто място в този списък (след Климент I) е поставен папа Анаклетус (кр. I в.), който заповядал на духовниците да бръснат брадите си: „Анаклетоу папа, егѣ дрѣсїи не пишоу папож. толико нареченьны. тѣ вѣрды повелѣ дѣовны вѣрѣвѣтїи“.⁴³ Папа Александър (ок. 105–ок. 116) „повелѣ да литургисаю шпрѣсноко. понеже

⁴² За особеностите на молдавските ръкописни книги: Турилов, А. Критерии определения славяно-молдавских рукописей XV–XVI вв. – Хризограф. Вып. 2. Москва, 2005, 139–168; Турилов, А. Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян. Этюды и характеристики. Москва, 2012, 648–670.

⁴³ Хилендар № 189, л. 206 б.

прѣжѣ сего литоргисаша кислы хлѣво⁴⁴. Ереста на Анаклетус била възобновена от папа Аничетус (155–166), който отново въвел бръсненето на брадите: „ѡбнови ерѣ анаклетовоу. повелѣ брады вритентн⁴⁵. Папа Калист I (ок. 217–222/3) забранил на свещениците да се женят: „тѣ ѡт презвитеро⁴⁶ жены“. Впрочем, по-нататък анонимният автор отбелязва с видимо одобрение, че папа Агатон (678–681), във времента на който се провел Шестият вселенски събор, „презвнтерѡ повелѣ пакы съ женами законными жити по древнемъ обыаю⁴⁷“.

Много симптоматична за традиционните православни възгледи на автора на *Сказанието* е неговата забележка във връзка с въведения от папа Григорий VII (1073–1085) съботен пост: „повелѣ сѣвоты постити. вѣ то и прѣжѣ. нѣ понѣ не съворне изложено вѣше. сего рѣ единь повелѣ а дрѡгый разорн⁴⁸“.

Нататък в *Сказанието* на кратко е изложено любимото на протестантските и православните полемисти през XVI–XVII в. средновековно предание за фантастичния папа жена Йоан VIII, който уж родил на публично място някъде между Колизея и църквата *Сан Клементе*: „ѡѡ и того имени папа. тѣ вѣ жена. ѡнѣ же еѣа по обычаю вѣ днѣ просвѣщенїа еѣа хожаше кѣ вѡдѣ і еѣда приспѣ кѣ мѣстоу ѣ именѣ сѡ мѣдѣ колесїи, и межѣ стѣи клнментомѣ. н тоу обѡѣ н болезнѣ н падѣ н порѡ отрочѣ. ѣ вѣ прїѡла ѡ рава своѣ⁴⁹“.

Първото официално въвеждане на ереста за произхождението на св. Дух „и от Сина“ (*Filioque*) е приписано на папа Формоза (891–896), което напълно съответства на традиционните концепции на „низовата“ византийско-славянска антилатинска литература: „Форѣ папа фрѣ сы. съ помаза орѡфа на кесарство. и вѣше лѡкавѣ сѣло н стрѣпѣтнѣ. съ же вѣсѣ злосмрѡнѣншѣ и бѣгоненавистнѣ хѡлѣ еретичѣства вѣ рїи принѣсь. навченѣ ѡ арїевѣи н аполинарїевѣи оученїи сквернѣи н хѡлнѣ. съ повелѣ опрѣснокы вѣ вѣтѣвнѣ тайнѣ приносити. съ же и дѣхѣ

⁴⁴ Хилендар № 189, л. 207.

⁴⁵ Хилендар № 189, л. 207 б.

⁴⁶ Хилендар № 189, л. 207 б.

⁴⁷ Хилендар № 189, л. 210.

⁴⁸ Хилендар № 189, л. 208.

⁴⁹ Хилендар № 189, л. 209. За този сюжет, който е непознат в по-старата славянска традиция до XV в., вж.: *Зема, В.* Візія розколу церкви в ранній православній полеміці. – Ковчег. Т. 3 (2000), 182–216; *Криза, А.* Петр Гутниковый и Палесса. Антилатинская церковнославянская полемическая литература в Центральной Европе. – *Studia Slavica Hungarica*, 53 (2008), No 2, 397–405.

сѣѣн ѿ сѣа исхѡдити провѣла и въ мирѣ оумрътъ тѣло н дхѡ⁴⁶.⁵⁰

На предпоследно място в този списък на папите е поставен Лъв XI (1–27. IV. 1605)⁵¹, а на последно – Климент VIII (1592–1605), за който се отбелязва, че той „паки мнихѡ доминиканѡ повелѣ на прѣвѣ обычаи да не падѣ мѣса, дроугѣ же своѣ ересеи не повелѣ имѣ ѡмѣтати⁴⁷“.⁵²

След като сумира по такъв смътен начин бурните спорове между доминиканците и йезуитите през понтификата на Климент VIII⁵³, съставителят на нашето *Сказание* преминава към въпроса за разгърнатата се по същото време подготовка за сключване на Брестката уния и веднага сочи нейните главни инициатори, като съпровожда техните имена с твърде остри характеристики. На първо място тук е споменат епископът на Луцк и Острог Кирил (Терлецки), екзарх на константинополския патриарх Йеремия II, който „недѡинѣ сжщѣ епѣства, епѣ лоуцкѣи, папѣанѣ сжщѣ и троженитъвѣнь и гѣ мѣ оуѣиствѣнь, изврѣженѣ сжщѣ ѡ патрѣарха, ѡстѣпи ѡ црѣвѣ“.⁵⁴

Не по-ласкаво е описан другият инициатор на унията, епископът на Владимир Ипатий (Потей) – „ѡ сѣми ересе еретикѣ, тако и въ оврѣзаніе въпалѣ вѣше. и съ окаянныи недѡинѣ въсхити прѣтѣ владимирскѣ црѣвѣ. н сен възвѣсен сѣ на православіе, новы арѣа, и писаніа хоула и

⁵⁰ Хилендар № 189, л. 210–210 б.

⁵¹ Хилендар № 189, л. 213 б.

⁵² Хилендар № 189, л. 213 б.

⁵³ За отгласа на тези спорове сред доминиканските братства в украинските земи в началото на XVII в. вж.: Kłoczowski J. Wielki zakon XVII-wiecznej Rzeczypospolitej u progu swego rozwoju. Dominikanie polscy w świetle wizytacji generalnej z lat 1617–1619. – Nasza Przyszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. 39. Kraków, 1973, 164–165; Синкевич, Н. Laudare, benedicere, praedicare: доминиканський орден на Волині в кінці 16–на початку 19 ст. Київ, 2009, с. 149.

⁵⁴ Хилендар № 189, л. 213 б. Обвиненията към Кирил Терлецки, че е причастен към убийства, са се отразили и в полемичното послание на Иван Вишенски към приелите унията западноруски епископи, написано на Атон през 1598 или 1599 г.: „Пощупайся тылко в лысую головку, ксенже бискупе луцкий, колко еси за своего священства живых мертво ко Богу послал, одных секаною, других водотопленою, третих огнепальною смертию от сея жизни изгнал“: Вишенский, И. Сочинения..., с. 246, 303. Тежки обвинения срещу него са поместени и в Палинодията на Захарий Копистенски: „А владыка Луцкий Терлецкий был двоженец, и в многих эксцессах таких порочный (чего добре сведом повет Луцкий), з которых каждый, як и самое тое двоженство, епископской столицы чинили его негодным, особливе забойства и лихоимания, и нечистость телесная ведомая многим (посведнать и ныне балвере и пострадавши)“: РИБ. IV. Санкт-Петербург, 1878, кол. 1064. Вж. също: Калужняцкий, Э. Игумена Нафанаила „Книга о вере“, ее источники и значение в истории южно-русской полемической литературы. – ЧИОИДР, 1886, № 4, II, с. 19; Книга о вере истинной и православной. Москва, 1912, л. 210 б–211 (гл. 23).

„И тако събравшѣ злочѣивѣи и бѣгостѣднѣи скверѣнителе и съвѣщаша единомыслѣно да послаѣ къ клнѣтѣоу папѣ рѣискомѣ, тако да въспрѣимѣ ѣ въ свое емѣ скверѣное бѣвеніе ѣ ѣ не бѣвеніе нѣ на клѣва“. ⁶¹ За съжаление, текстът на *Сказанието* внезапно прекъсва с описанието на това как Ипатий Потей и Кирил Терлецки били избрани и отишли при папата с фалшива грамота, като е възпроизведено само началото на нейния текст ⁶², който не съвпада с известното съборно решение на западноруските епископи от 12 юни 1595 г., донесено в Рим през есента на 1595 г. от главните организатори на унията.

Нека сега се обърнем към въпроса за източниците, използвани от анонимния автор при съставянето на нашето *Сказание*.

Веднага трябва да подчертаем, че в центъра на вниманието ни тук ще бъде само пространният списък с деяния на римските папи, който има редица паралели в западноруската литература от XVII в. Така например, един сходен по дух и насоченост списък на папите под заглавие *О порочных папѣжах* е поместен в известната *Книга о вере*, публикувана в Москва през 1648 г. ⁶³ Друго подобно непубликувано съчинение със заглавие *Сказание о папах римских откуду начало прияша* е поместено в сборник от XVII в., който се съхранява под № 177 в Синодалнатабирка на Държавния исторически музей в Москва. ⁶⁴ Най-близка по съдържание с нашето *Сказание* обаче е една друга компилация – *На богомерскую, на поганую латину, которыи папѣжи хто что в них вымислили в их поганой вере*, съставена от западноруски книжовник в края на XVI–началото XVII в. (със сигурност след 1582 г.) и публикувана от Н. Петров през 1894 г. по два преписа от библиотеката на Киево-Михайловския Златовръх манастир. ⁶⁵ Понеже е очевидно, че в основата на този текст стоят практически същите източници, които са използ-

⁶¹ Хилендар № 189, л. 214 б.

⁶² Хилендар № 189, л. 215.

⁶³ Книга о вере истинной и православной..., л. 239–243 б (гл. 22). Въз основа на този текст и на *Хронографа от 1617 г.* в средата на XVII в. С. Шелонин написва цял цикъл от антипапски произведения, които представляват несъмнен интерес, но нямат пряко отношение към изследваното от нас *Сказание*: Панченко, О. Хронограф Сергия Шелонина. – В: Книжные центры Древней Руси. Книжное наследие Соловецкого монастыря. Отв. ред. О. Панченко. Санкт-Петербург, 2010, 468–483.

⁶⁴ Горский, А., Невоструев В. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. II. Писания святых отцов. Ч. 2. Писания догматические и духовно-нравственные. Москва, 1859, 478–479.

⁶⁵ Петров, Н. Западно-русские полемические сочинения XVI века. – Труды Киевской духовной академии. 1894, февраль, 154–186; март, 343–383; апрель, 510–535 (и по-специално изданието на текста на с. 514–519).

вани и от съставителя на хилендарското *Сказание*, тук е уместно да се спрем по-подробно върху някои наблюдения на Н. Петров.

Както отбелязва ученият, в издаденото от него сказание „се изброяват нововъведенията... на някои римски папи, на брой до 25... От самото сказание не личи какво е предизвикало това изобличение; но от сравнението му с книгата на Скарга „За единството на църквата“ може да се заключи, че и то, наред с „послание до латин из их же книг“, е предизвикано от същата тази книга на Скарга. Последният на две места в своята книга, когато говори за мнимото откъсване на източната църква от западната, вижда причината за това откъсване, между другото, в еретичеството на много цариградски патриарси и духовни лица, и изброява до 15 такива патриарси“. ⁶⁶ За основен източник на изследваното от него сказание Н. Петров смята труда на папския библиотекар Бартоломео Платина (1421–1481) *За живота и нравите на върховните първосвещеници*, публикуван за пръв път през 1479 г. с благословията на папа Сикст IV (1471–1484) и претърпял десетки преиздания през XVI и XVII в.

Нашите наблюдения показват, че Н. Петров е прав само донякъде. Директен източник при съставянето както на публикуваното от него произведение, така и на коментираното от нас *Сказание* от манастира Хилендар, без съмнение е била най-вече *Хроника на целия свят* на полския историк Мартин Белски (1495–1575), който на свой ред използвал при написването на своя труд големи пасажии от вече споменатата книга на Платина за живота на римските папи. Тук няма да навлизаме в детайлите на тази проблематика, но е достатъчно да отбележим красноречивото обстоятелство, че в нашето *Сказание* се е отразила една уточняваща полска глоса, с която Белски съпроводил цветистото прозвище на папа Силвестър II (844–847) „Os Porci“ ⁶⁷ – „świni pysk“, т.е. „свинска зурла“. ⁶⁸

В този контекст трябва да отбележим, че хилендарското *Сказание* – в контекста на изложението за безугледната търговия с индулгенции

⁶⁶ Петров, Н. Западно-руските полемически сочинения XVI века..., с. 511.

⁶⁷ Всъщност, прозвището „Os Porci“, „Bosca di Porco“, „Bucca Porca“ принадлежало на бъдещия папа Сергий IV (1009–1012), който преди своята интронизация се наричал Петър, но се отказал от рожденото си име поради някакви „благочестиви съображения“: Poole, R. The Names and Numbers of Medieval Popes. – English Historical Review. Vol. 32, No 128 (October, 1917), 465–467.

⁶⁸ Хилендар № 189, л. 208: „Сергій папа. того нарицахъ ѿспорци. сиречь, свин'нии пискъ“. Ср. Bielski, M. Kronika, to jest historia świata. (Kraków,) 1564, f. 171r: „Sergius wtory Papież rodem z Rzymá/tego pirwej zwano Os porci/to iest świni pysk“.

при папа Льв Х (1513–1521) – много остро осъжда учението на Мартин Лутер като продължение на древното иконоборство: „Лѣвнь папа десетын. съ съписаль въ листы пращальнѣн: повелѣ нсковати ковчегы железны, и въсакъ хотѣ възати прощанѣа грамотѣ, да възложѣ прѣжѣ папѣ тисащѣ златицѣ, и тогда да възмѣ прощенїе. ни поста ни мѣти ни вѣры ни коего дѣла добра по хрѣтїаскоу да твори. нѣ аще ѿ оубѣнствѣ и чюжоложествѣ и инѣ злодѣнствѣ нмѣще грамотѣ тѣ, невъзбранно (л. 212 б) на нѣво възыде. прѣ сѣ мартинь люте за его н своѣ лоудость ѿ цркви ѿстѣпиль и поновѣ ерѣ копронимовѣ и левновѣ и фѣлфиловѣ“.⁶⁹

Забележително е обаче, че по-нататък на същата страница на ръкописа анонимният автор цели четири пъти отпраща своите читатели за допълнителна информация относно папите Адриан VI (1522–1523), Климент VI (1523–1534), Павел III (1534–1549) и Юлий III (1550–1555) към „летописеца на Шлайден“, т.е. към все същата хроника на Белски, чието трето печатно издание от 1564 г. било допълнено с големи извлечения от публикуваните не много преди това *Коментарии за положението на религията и държавата при император Карл V* (1555) от Йохан Шлайден (1506–1556) – първия официален историк на ранната европейска Реформация.

Руските, украинските и белоруските преводи и преработки на хрониката на М. Белски/Шлайден не са недостатъчно проучени, така че засега е трудно да се каже с коя от версиите на това произведение е разполагал авторът на нашето *Сказание за порочните папи* – този въпрос ще бъде разгледан от нас другаде. Тук е достатъчно да отбележим самия факт, че анонимният западноруски полемист от началото на XVII в. ни най-малко не се притеснявал да заимства големи пасажии от тази хроника и дори неведнъж посочил своя протестантски по насоченост източник. И в това обстоятелство се оглеждат духът на неговата епоха, литературните вкусове и потребности на неговите съвременници.⁷⁰

⁶⁹ *Хилендар* № 189, л. 212–212 б.

⁷⁰ Напълно основателно В. Лев отбелязва, че М. Белски „обективно критикувал религията на своя народ“, и макар той да не може да бъде смятан за най-забележителния ренесансов полски историк, неговият прагматичен подход към църковните и религиозните въпроси напълно импонираше както на опозиционно настроените протестантски кръгове, така и на православните украинци и белоруси. Вж.: *Лев, В. Украински переклад хроніки Мартіна Бельського (= Праці Українського наукового інституту, 29; Серія філільогічна, 4)*. Варшава, 1935, с. 3.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Активната роля на Лъв Охридски в събитията около Великата схизма от 1054 г. била обусловена от сложното положение на Охридската архиепископия като наследница на ликвидираната през 1018 г. Българска патриаршия, чиито територии обхващали съществена част от някогашния диоцез Илирик, останал подвластен на Римската църква чак до началото на VIII в. Нарастващата нестабилност в западните балкански провинции на Византия през втората половина на XI в., и особено зачестилите нашествия на италианските нормани, накарали византийските църковни власти да водят засилена антилатинска пропаганда сред местното предимно българско население. Така можем да си обясним появата на първите славянски преводи на полемични текстове, които бързо попаднали и в Киевска Русия, чиито митрополити византийци полагали големи усилия да насаждат сред руските князе дух на нетърпимост спрямо латинската ерес.

Както видяхме, анонимната *Повест полезна за латините* е била използвана както при съставянето на *Българския апокрифен летопис* около края на XI в., така и от съставителите на руския летопис *Повесть временных лет* в началото на XII в. На киевските книжовници по това време изглежда е бил достъпно и *Слово за немската заблуда, как ги научи Петър Гъгнивия на ерес*, което често е помествано заедно с *Повест полезна за латините* в достигналите до нас по-късни южнославянски и руски преписи на полемични сборници.

Наистина, най-ранните български и сръбски преписи на анализирани от нас произведения се отнасят към втората половина на XIV в. и тяхната „предистория“ едва ли някога ще може да бъде възстановена с голяма доза сигурност. Заниманията ни с ръкописния материал обаче подсказва за едно дълго битуване на редица от тези текстове, което в особена степен важи за *Повест полезна за латините*, ранния превод на *Краткото сказание срещу латините*, а в някаква степен и за превода и преправките на посланието на Михаил Кируларий до Петър Антиохийски. Изобилието на все още неизследвани преписи от тези творби в различни библиотеки в крайна сметка придава предварителен характер на всяко съждение относно времето и мястото на тяхното създаване.

Ключова роля в нашите изследвания изигра най-старият български сборник с антилатински текстове Плевля № 12: заедно със своя „близнак“ НБС Рс 11 той представлява едно любопитно свидетелство за преантологизирането през XIII–XIV в. на по-старите колекции от полемични произведения чрез допълването им с нови преводни и ори-

гинални творби, някои от които имат подчертано български характер и отразяват важното място на антикатолическата пропаганда в политиката на търновските царе след възстановяването на Българската патриаршия през 1235 г. Наред с това, Плевля № 12 е бил преписан именно в годините около унгарската окупация на Видинското царство през 1365–1369 г. и може да се разглежда като израз на българската съпротива срещу масовото покатоличване на местното православно население.

Веднага трябва да подчертаем, че редица от нападките срещу латинските еретици, с които са изпълнени анализираните от нас текстове, нямат богословски характер, а отразяват редица твърде устойчиви и изключително негативни етнокултурни стереотипи, характерни за византийско-славянския православен свят. Тази тематика е твърде обширна и затова се ограничихме с по-подробен анализ само на примери, които касаят бръсненето на свещениците и консумацията на месо от „нечисти“ животни и твари, но в публикуваното от нас *Сказание как Рим се отлъчи от православието*, популярно сред българите през XVI–XVII в., читателят може да открие дори един неочаквано гротесков „сексуален компромат“ срещу Папството.

От друга страна, по същото време православните славянски общества започнали да долавят духа на една нова епоха, изпълнена с повече рационализъм и жажда за знания. Един любопитен пример за тези барокови повей представлява неизвестното досега *Сказание за нечестивите папи*, което на пръв поглед има формалните белези на едно средновековно антилатинско съчинение, но по-голямата част от текста му представлява едно доста хаотично изброяване на забавни епизоди от историята на Папството въз основа на източник, който има католически произход, макар и на няколко пъти превеждан и преправян в полскопротестантска, украинска и молдавска среда. Не е ясно при какви обстоятелства в началото на XVII в. това странно произведение е попаднало в библиотеката на манастира Хилендар, но неговата поява на Атон сякаш била предзнаменование за предстоящото изчерпване на средновековните литературни норми и модели, в руслото на които след 1054 г. се развивала византийско-славянската антилатинска полемика.

❀ ПРИЛОЖЕНИЯ ❀

**І. Славянски превод на *Първото послание*
на константинополския патриарх Михаил Кируларий
до антиохийския патриарх Петър III**

І. ПЪРВОНАЧАЛЕН ПРЕВОД

Т е к с т : Дечани № 75, л. 300 б–302

(л. 300 б)

пѣнїѣ мѣхѣила патрїарха константина града. ꙗже посла патрїархоу
антиохїѣскомѣ петрѣ. прѣвлажен'номѣ и дѣховномѣ братѣ. и сьслѣзжєвникѣ
нѣшємѣ. прѣвѣщен'номѣ патрїархоу бѣжіаго града. великыѣ антїохїѣ, кѣр,
петрѣ. Мѣхѣанѣ мѣлїтю бѣжією, архїєпѣкопѣ, константина града. новааго
їєрѣма, и всєлєнскыи патрїархъ:

Бѣсть оубо сѣньствїє твоє, ꙗко ѿ стѣѣ всєлєнскыѣ съворѣ.
вѣ стѣѣ тѣнныѣ жрѣтвѣ црѣвѣ нашѣ, вспомянїє римскаго папы
ѿсѣчено бѣ. не тѣкмо ѿпрѣсньнаго рѣ приношенїа, нѣ и дрѣгыѣ рѣ
многыѣ ерєїи. ꙗже многы невѣдомы соѣ. ктоѣ же тѣѣ на съворѣ
сѣ зловѣ и ꙗвлєнѣ бывши, бѣше во тоѣ папа вигїлїє въ римѣ. и
не всхотѣ на съворѣ съ прїѣ. ниже всхотѣ лїєнїє фєѣрнтѣво ꙗже
на православною вѣрѣ хѣшѣ проклєти. и лавїзны ꙗже злѣ пїнныи, на
стѣго кѣрила не всхотѣ проклєти. такоже и хѣл'ноє посланїє лѣкавааго
нѣа не всхотѣ ѿтрєщї сє. и ѿтоли до н'нѣашнѣаго днє. ѿ стѣѣ наше
црѣвѣ ѿсѣченѣ бывшѣ папѣ. и н'нѣа же нѣцїи ѿ латїны. прїїдоше въ
црѣтѣѣюцїи великыи градѣ пїнїа носєцє. и вѣшѣшѣ имѣ дрѣжавномѣ
и стѣомѣ црѣѣ нашємѣ ꙗвїшѣ. мѣчтаниємѣ великѣ и грѣдынїєю. и
прѣвѣзношенїємѣ свѣрѣпїїмѣ, и стѣпаниємѣ ꙗко прѣмѣдри мнєцѣ. бєзснїє
в'сакыѣ исплѣ сѣцє. таже, и к' мѣємѣ сѣмѣренїю прїшѣшѣ, чтѣ ли
да рекѣ или како повѣми. ѿ грѣдѣти и бєсрамїю ѣ. како вѣнїдоше
кѣ мнѣ. никаково слово прїрекшѣ мнѣ. или понѣ мало прѣклонїти
главѣ свойѣ. и ѿбѣчноє поклонєнїє (л. 301) принєсти мнѣ ѿ своєго
єпѣкопа не всхотѣшѣ. ниже всхотѣшѣ на съворѣ събравшѣ сє намѣ,
нижанѣ мнѣтрополи сѣсти. по прѣдан'номѣ ѿ начєла ѿбѣчаю, ни вѣсма

не въсхотѣше. вѣсѣстїи своеѣ мнѣше се. чѣмъ ли не глаголю горѣше и възмѣне быти. тако ни цркви дръжавѣ^{и величїю} смѣрише, паче же себе велики прѣвѣзносеще. и еже паче и вышше мнѣхъ се имѣти. и крѣтѣ и скѣптрѣ въ полатѣ выходѣхъ. ни единому ѿ сѣ по повнѣ твореще. къ мнѣ же въшѣше. посланиѣ ми запечатлѣно даше. и абѣе и изидоше. азъ же приѣ посланиѣ оуно и ѿпечатлѣхъ ѣ. ѿвѣрѣто всако лѣкавѣствїе, и лѣжѣ и лѣстїво пїнїе. такова ѣво писааше. тако же ѣго ар҃гїрь въ великы прїиде гра. къ вашей смѣренїю, глаше множае еже ѿ опрѣснѣкоу. ѣгоже рѣ не единою тѣкмо. нѣ и дваци и трицѣ. и четвѣрѣто ѿ вѣвѣнааго причещенїа нами ѿлѣченѣ бы. Тѣмъже ѿпасно вѣдомо да ѣ стѣни твоѣи, ако не единою стрѣлою тѣчию. оустрѣлїени соѣ римляне, таже ѣ стрѣла, ѿпрѣснѣнаго приношенїа ересь. таже вѣсѣми вѣдомо да ѣ испрѣва. нѣ и иными различными ереси оуразвлїени соѣ, ѣже ради ересь. ѿвращати се и ѿганати и повно ѣ. и таже оубо творѣ. ѿчестїи покажѣ тебѣ таже извѣстїю изыскѣ.

а. Опрѣснѣ оубо творѣ тако юудеи. и лїтѣргїсаю. иво ѿпрѣснѣ, ни кваса ни соли имѣ. таже вѣмѣстѣ дѣше и оума соѣ. еже ѿ стѣны цркви вѣселїенскыѣ принашаемо ѣ:~

б. Постет се въ соѣтѣ, и сѣ повѣ се ісѣхъ. и прѣстѣпаю законъ иже съ запрѣщенїемъ прѣдано ѣ. не постити се въ нѣлю или въ соѣтѣ. развѣ великою сѣботѣ:~

г. Острїзаю браны:~

д. Іаде оудавленїа и мръцины:~

е. Попове и на бранѣ сѣходѣ се съ воисками. и крѣви проливающе възвращаю се и лїтѣргїсаю. еже не доитѣ ни единомѣ сѣченикѣ:~

ж. Постет се на гѣскыѣ празнїкы. или^{вѣ} пѣкѣ вѣдѣ или^{вѣ} соѣтѣ иже не повѣ:~

з. Въ нѣлю прѣвѣ стѣхъ по великѣ. въ срѣдѣ кѣпно месо и сирѣ ѿпѣщаю:~

и. Въ стѣны великы четвѣртѣ, гѣнца и сирѣ и млѣко іаде:~

ф. Малимъ дѣцѣмъ своѣмъ. въ стѣны и великы по на вѣсакѣ нѣлю. гѣнца и сирѣ и млѣко даю имѣ гѣсти. и сѣ повѣ се гарменской ереси:~

г. Въ стѣхъ апѣлѣ правилѣ. десѣта главїзна сїце глѣть. аще кто съ еретнѣмъ на мѣтѣ станѣ. или въ домѣ или въ цркви. да ѿлѣчї се ѿ цркви. онн же не тѣкмо пою съ армѣнн, нѣже стѣны ѿцї проклѣше. нѣ и причещаю се съ нѣ:~

аг. Ялїлїзна, ѿ, а. нѣле поста не пою до стѣго вѣскрѣсенїа. н се ѣ вѣнѣ црквиаго прѣданїа:

вѣ. Прѣстѣю и прѣчтѣю вѣщѣ нашѣ вѣщѣ. сѣщѣ истинноу ю вѣщѣ, не глаголю вѣщѣ. тѣмъ тако простѣ. стѣа марїа глаголю. нестѣорїанскѣ. и іаковїискѣ ересь мѣдрѣствоу ю:~ (л. 301 б)

г҃і. Въ цр҃кви вѣходѣше. нѣже ѡбѣзѣ стѣхъ писанн соу. и тѣ не целнѣаю. нѣ поклекнѣше єдиною ногою, и много празнословивше напослѣкѣ кр҃тъ на земли начрѣтаѣше целнѣаю:~

.д҃і. Хотѣшаго вѣсакоу члѣкѣ вѣнннѣ въ стѣхъ ѡльтарѣ, прнчѣпати се нлн жѣнѣ нлн мѣжѣ, не вѣзѣраннѣаю:~

.е҃і. И кр҃щеннѣ стѣе тѣворѣше. кр҃щающн се солѣ въ оуѣта вѣлагаю. и въ водѣ тѣмъ кр҃щаю єдннѣмъ погрѣженнѣ. нлн ѡца и снн тѣмъ наричюше. и плноуѣше на дланѣ лѣвнѣ рѣкѣ, та же десноу прїемѣше вѣмѣстѣ мнра помазаю кр҃щающаго се:~

.з҃і. Вѣмѣсто стѣо мнра маслѣ кѣжѣ нѣ въ сѣсоудѣ носн. и прѣгрѣшеннѣ. вѣсакѣ ѡскр҃еннѣшаго се помазѣю. елнко іако члѣкѣ сѣгрѣшнлѣ нѣ:~

.з҃і. И кр҃щающн се дѣтѣ. нлн стѣо нѣкоу не нарицаю. нѣ нѣкоу непѣннаа и чѣннаа:~

.и҃і. И чѣтнѣ кр҃тъ на ѡбразѣ своѣ єдннѣ прѣстѣхъ начрѣтаю. іако монофелнтѣне:~

.ф҃і. Двацн нлн трнцн. нлн мнжнцѣю днѣмѣ. въ єдннѣ цр҃кви нлн въ домѣ нѣкоу. поповѣ н лнтѣргїсаю єдннѣ по дрѣгомѣ:~

.к҃. Скѣрѣнна же іадѣннѣ нѣже іадѣ. нѣже вѣ. желкѣ. мачкѣ. н дрѣгнннаа скѣрѣннаа. вѣзѣ зазорѣ іадѣ:~

.ка. Н чр҃нцн нѣ мѣсо іадѣ и свнню мазѣ іако маслѣ нмѣю и іадѣ непрѣмнѣо:~

.кѣ. Н оумнрающн рѣцѣ ннзѣ вѣдрѣ прѣстѣраю. и чѣѣствѣа нѣ ѡскѣ залѣплаю. и тако погрѣваю нѣ. ѡкѣдѣ же се прнѣше. нлн ѡ коу єуліѣста. нлн ѡ аплѣска прѣдднннѣ. ннктѣ же вѣ се, тѣмъ єдннѣ тѣмѣ ѡцѣ дѣаѡлѣ оучнѣтѣ вѣсакѣ ерѣсн и злѡбѣ.

Конѣ же вѣсѣ злѣ. іаже прѣва н вѣлннѣ главнннѣ. хѣлѣ оуко на дѣхѣ стѣхъ. глаголю во снѣ въ стѣо знаменнѣ. нѣже нѣ вѣроу ю въ єдннѣ бѣ ѡца всѣдрѣжнѣтѣа тѣворѣа нѣбоу н землн. вѣдннѣ же вѣсѣ и нѣвндннѣмѣмѣ. н въ єдннѣ гѣ іс хѣ снѣ бж҃тѣа єдннѣчѣдаго, и въ дѣхѣ стѣхъ гѣствѣющн и жнѡтѣворѣщн. нѣже ѡ оца нсходн сѣ ѡцѣмѣ и сѣ снѣ сѣпрослѣвлѣа. ѡнн же глаголю. н въ дѣхѣ стѣхъ гѣствѣющн и жнѡтѣворѣщн. нѣже ѡ оца и ѡ снѣ нсходѣша. дѣвѣ начѣлѣ прѣповѣдаю. іако и ѡ снѣ дѣхѣ стѣхъ нсходнтѣ. и въ стѣон лїтѣргїн бж҃тѣвнѣ тѣаннѣ, нѣже глѣ мѣ. єдннѣ стѣ єдн (sic!) глѣ іс хѣ въ славѣ бѣ ѡцѣа аминѣ, онн же глаголю, єдннѣ стѣ єдннѣ глѣ іс хѣ

въ славѣ вѣ оцѣмъ дхмъ стѣмъ:~

.кѣ. Къ сѣмъ же н поповѣ възбраніаю не възимати жены. снрѣ, имѣи
жены да не творет се попове. нъ безъ женъ прѣбывати хотещи быти
поповъ:~

.кѣ. Два врата двѣ сестрѣ възымаю жены:~

.кѣ. Юга мнози попове заедно лѣтсргѣсаю. и въ врѣме причещениа
единъ ѿ лѣтсргѣсающѣхъ поповъ. изѣдаѣ впрѣснѣ. и прочіи целиваѣ:~

.кѣ. Епи и прѣстѣнъ на прѣстѣ носѣ:~

.кѣ. Нъ кровню рѣкы своею помазаю. и се гавлаю. іако прѣже своего
оубѣиства дшѣмъ своѣмъ оубѣиваю:~

.кѣ. Апѣско слово злѣ разснѣю. и лѣкаво проповѣдаю. идеже глѣю.
іако малъ квѣ вѣсе вѣмѣшеніе квасить. вни же глѣю, іако малъ квѣ вѣсе
тѣстѣ искажаѣ. покѣшающе се и въ оправданіе себѣ приводеще слѣ
се:~ (л. 302)

.кѣ. Ниже моше стѣмъ покланѣти се хотѣ. нѣции же ѿ нѣ ни стѣмъ
икѣмъ кланіаю се. ннже стѣмъ и великѣмъ ѿцѣмъ нашѣмъ и оучитѣлѣмъ, вѣслова
грѣгоріа. и великаго васіліа. и іѡна злѣустаго, съ прочими стѣмъ
почитаю. тако оубѣ живѣшии и, и таковыи вѣчѣнъ възрастѣши
и. гавленѣна толкаа н зла н непѣвна, и не имѣшии правѣ разснѣ. въ
православныи н вѣгѣразснѣмъ нѣмѣти чѣ. снѣ вѣкрацѣ исписахѣ. іако да
имѣ вѣти стѣмъ твоѣмъ лѣкавѣствіа и. да не мнѣти нмѣши іако въ еднѣ
впрѣснѣцѣ сѣргѣшаю. іако же и мы вѣсн до ннѣмъ мнѣхѣ. нъ познавше
ѿ ннѣмъ проча н стрѣптивѣ дѣла, вѣлѣмъ се. причтеніи же вни да
вѣдѣтъ, съ ннѣмъ же соѣмъ дѣини. гѣ же да сѣхраниѣ вѣлѣнѣство твоѣ.
въ овхѣдѣмъ лѣтъ многѣмъ снѣ. мѣиѣ ѿ на.

2. Списѣци на латинските прегрешения, версия А:

СКАЗАНИЕ ВКРАТЦЕ ЗА ЛАТИНСКИТЕ ЕРЕСИ

Текст: Псалвя № 12, л. 273 б–275

(л. 273 б)

сказаніе въкратцѣ ересемъ латинскѣмъ:~

.а. Опрѣснокъ вѣмъ творѣ іако же іѡдѣе. и литѣургѣсѣж. и вѣмъ
опрѣснокъ ни кваса ни соли имѣтъ. іаже вѣмѣсто дшѣмъ и оума сѣж.
іакоже ѿ стѣмъ цѣркѣ вѣселенскѣмъ принашаемъ е:~

Ѣ. Постаѣт сѧ въ сѣѣты, и симѣ пѣбѣаѣт сѧ юѹдеѡ прѣстѣпаѣтъ закѡны. нже сѣ запрѣщенїемѣ прѣдани сѣ. не постити сѧ въ сѣботѣ. или въ нѣла. развѣ въселен'скѣж сѣтѣж.~

Г. Иаѣж оѹдавленїа и мрѣциѣ.~

Д. Острѣзаѣт си брады. попове нхѣ на вранѣ нехѡдѣ сѣ своими воискаѣи на сѣпостаты. и пролѣваѣще крѣвѣи възвращаѣт сѧ и лиѣр'гнесѣж. еже неѣдостойно ѣ въсѣкоѣ сѣп'ннкѣ се творитѣ.~

Е. Постаѣт сѧ на госпѣскѣж празнѣкѣ. нлн въ пѣ вѣдѣ или въ сѣ.~

З. Н въ нѣла прѣвѣж сѣынхѣ и велнкынхѣ пѣ въ срѣ кѣпно мѣса и сырѣ ѡпѣщаѣ.~

З. Малыѣмѣ дѣцаѣмѣ своимѣ. въ сѣын и велнкын пѣ. на всѣкѣж нѣла. паѣца и сырѣ и мѣкѣ даѣтъ имѣ пасти. и симѣ пѣбѣаѣт сѧ армѣн'скѣи ересѣ.~

И. Въ сѣын и велнкын чѣ, паѣца и сырѣ, и мѣкѣ даѣтъ.~

Ѧ. Въ сѣын апѣлѣ правилѣ. десѣтаѣ главиѣзна сиѣе глѣтѣ. аѣе кѣто сѣ еретнѣѡ на мѣтѣвѣ стане. въ коѣмѣ либо мѣстѣ, или въ домѣ. или въ црѣкѣ. да ѡлѣжит сѧ ѡ црѣкѣ. ѡнн же не тѣкѣмо поѣтъ сѣ армѣны, нхѣе сѣйн ѡцѣ ѡлѣжитѣж и проклѣшѣ. и причѣщаѣт сѧ сѣ ними. и зѣла ѡбѣаѣт сѧ сѣ ними.~

Г. Ялѣнаѣѣ ѡ прѣвѣж нѣла поста (л. 274) до сѣго хѣа въскрѣсенїа не поѣ. и се вънѣ ѣ црѣковѣаго прѣданиѣ.~

Д. Прѣстѣж и прѣчѣтѣж вѣцѣж нашѣ вѣж сѣщѣж истин'нѣж вѣж не глѣтѣ вѣж. нѣ тѣкѣмо тако просто сѣа марїа глѣтѣ. несторїан'скѣ иаковит'скѣж ересѣ мѣдрѣствоѹѣтъ.~

В. Въ црѣковѣ въхѡдаѣще нѣеже ѡбразѣ сѣынхѣ пнсѣн сѣ, и тѣхѣ не цѣлоѹваѣ. нѣ поклѣкѣвшѣ еѣиноѣ ногоѣ. и мѣнѣго празнословивѣше. напослѣдокѣ на зѣмли крѣтѣ начрѣтаѣше, сѣго цѣлоѹваѣтъ.~

Г. Хѣтаѣцаѣаго въсѣкого чѣка вънѣти въ сѣын ѡлатарѣ и причѣстѣтѣи сѧ. нлн мѣжѣ ѣ или жѣна не възѣранѣѣтъ.~

Д. И сѣѣе крѣщенїе творѣще крѣщаѣщїиѣи сѧ соль въ зѣта ихѣ вълагаѣще. въ водѣ тѣкѣмо крѣщаѣтъ еѣдинѣмѣ погрѣженїемѣ. въ нѣла ѡца и сѣа тѣкѣмо нариѣаѣще. и плѣнѣвшѣ на длѣнѣ лѣвѣж рѣкѣ. та же десѣноѣ прїѣмѣше, въмѣесто мѣра помазѣѣтъ крѣщаѣщаѣаго сѧ.~

В. Въмѣесто сѣго мѣра. мѣсло кѣѣѣ нхѣ въсѣѣѣ носитѣ. и прѣгрѣшенїемѣ въсѣкѣи ѡскѣрѣнѣшаѣаго сѧ помазѣѣтъ. еѣино въ мѣрѣ иако чѣкѣ сѣгрѣшилѣ ѣ.~

ѿ Крѣпѣніи сѧ ѿ нхъ. нмѧ стѣго нѣкоего не полагажтѣ емѧ.
нж нѣкакова непѣна и чѣна.~

ѿ И чѣнын крѣтъ на вбразѣхъ своихъ единѣмъ прѣстомиъ
начрѣтажтѣ. іако монофелитѣне. и тако причастници ереси ихъ
вбрѣтажт сѧ.~

иѢ Дваши или триши, или мнѡжицеж днѣмъ, въ единой цркви. или
въ домѣ нѣкоемъ литоурѣгнесѣжтѣ.~

ѿ Скврѣннаа же іаденіа ихъже іаджтѣ кто да исповѣстѣ. и ежо-
вы. и желѣвы. и кѡткы. и дрѡгаа скврѣннаа и нечистаа, и безъ зазора
іаджтѣ.~

кѢ Н чрѣнѣн нхъ мѧса іаджѣ, и свинѣж мѧзъ іако масло нмѧ и іаджѣ
такожѣ непрѣмѣнно вѣсегда.~

ка Н оумиражѣимъ ржцѣ низъ вѣдрѣ простиражтѣ, и чювѣства
ихъ вѣсѣ воскомъ залѣпивше, тако погрибажтѣ. ѡкжѡ же се
прѣжшж. или ѿ коего іѣѣнста нлн аплѣскаа прѣданіа, никто же вѣстѣ
се. тѣкмо едннѣ ѡцѣ, тѣмъ діаволѣ. и ѡчителѣ вѣсакыж ереси и
злѡвы. (л. 274 б)

Конецъ вѣсѣмъ злымъ еже прѣваа главнзна и велнка іѣ. хѣлѣ оубо
на дхѣ стѣн. глѣтѣ вѡ снѣ въ стѣмъ знаменіи. еже естѣ вѣроуѣ
въ единого ба ѡца вѣсѣдрѣжителѣ, творца нѣоу и землн. вндимы
же вѣсѣмъ и невидимымъ. въ единого га іу хѣ сѧ бжїа единоро-
нааго. и въ дхѣ стѣн госпѣствоуѣщѣ животворащѣ. нже изъ ѡца
исхѡдитѣ. и сѣ ѡцѣмъ и снѡмъ и сѣпрославлѣемъ.~

кѢ Ѣнн же глѣтѣ, и въ дхѣ стѣн глѣщѣ животворащѣ нже
изъ ѡца и сѧ исхѡдитѣ дхѣ стѣн. и двѣ началѣ проповѣдѣжтѣ
глѣще. іако изъ ѡца и сѧ исхѡдитѣ дхѣ стѣн. и въ стѣн антѡурѣгн
вжѣтѣнѣ таинѣ. идеже глѣмъ мѡ, едннѣ стѣ едннѣ гѣ іу хѣ въ славѣ
боу ѡцѣ аминѣ.~

кѢ Онн же глѣтѣ, едннѣ стѣ едннѣ. гѣ іу хѣ въ славѣ бѣа ѡца
дхѣмъ стѣнмъ.~

ка Къ семоу же и поповѣ вѣзвранѣжтѣ не вѣзимати жены. срѣ
имажѣихъ жены да не творѣт сѧ попове. нж безъ женѣ прѣбывати
хѡтащен быти попове.~

кѢ Два врата двѣ сестрѣ вѣзнамажтѣ жены.~

кѢ Ёгда мнѡси попове заедно антѡргнесѣжтѣ въ врѣмѣ
причащеніа. едннѣ ѿ антѡргнесѣжѣихъ поповѣ изѣдаетѣ ѡпрѣсно, и
прочіи цѣлѡважтѣ.~

кѢ Н епѣи ихъ прѣстенъ на прѣстѣ носѣ. крѣвѣж ржкы своеж

Ѣи Ѧнн же гл҃аѣтъ ꙗко малѣ квасѣ въсе тѣстоу искажаеѣтъ. покоюшаѣще сѧ и въ оправданіе. себѣ прилагаѣще слово се. ꙗко да малыиѣмъ словомъ снмъ. ѡбл҃гати и ѡбращати квасѣ. нже квасѣнъ хлѣбъ подви҃сае. нже мошеиѣмъ стѣниѣмъ кланѣти сѧ хѡтаѣ. нѣцїи же ѡ нн стѣиѣмъ икѡнамъ кланѣти сѧ не хѡтаѣ. нн же стѣиѣмъ и великыѣмъ ѡцѣмъ нашихъ, и оучителѣмъ і архїереи. вѣслова грїгорїа. (л. 275) и великаго василїа. ꙗко златоѡстаго. прочїиѣмъ стѣиѣмъ не причнѣаѣтъ. тако же живѣиѣмъ нмъ. и таковыѣмъ ѡбываеѣмъ възрастъшиѣмъ. ꙗвленїа толка злаа, и непѡбѣда и непрїѣтна. и не имѣиѣмъ правъ разѣмъ въ православныхъ и вѣроуѣрѣиѣмъ нмѣти чѣсть съ нмиѣмъ мнѣтъ сѧ окаянїи. сїа въкратцѣ исписахѡ. ꙗко да имѣтъ вѣдѣти стѣиѣмъ твоа ажѣавѣствїа сїхъ. да не мнѣти нмѣиѣмъ ꙗко въ едниѣмъ ѡпрѣснѣцѣ съверѣшаѣтъ ꙗко же и мы въсн до ннѣ тако мнѣхѡ. нж познавше ѡсѣиѣмъ прочаѣ н и стрѣпѣиѣмъ дѣла влюдем сѧ. причтени да вѣдѣмъ съ нмиѣмъ нже сѧ подѣмъ нмиѣмъ. ꙗже же да съхраниѣмъ влѣкѣство твоѣ въ ѡвѣхѣдѣ лѣтъ мнѡгыхъ сїхъ мѣлаѣще сѧ о наѣ.~

II. Повест полезна за латините

1. ПЪРВОНАЧАЛНА РЕДАКЦИЯ

Г р у п а А

О с н о в е н т е к с т : Плевля № 12, л. 256 б–260 б

Р а з н о ч е т е н и я :

НБС Рс 11, л. 13–17 = В

Хилендар № 468, л. 247–257 б = Н

РГБ Унд. № 1280, л. 305–312 = U

ТСА № 760, л. 202–210 = Т

БРАН № 45.10.6, л. 439–448 б = Р

РГБ Рум. № 233, л. 333–337 = R

(л. 256 б)

Повѣстѣхъ полезнаа¹ ѿ латинѣхъ когда ѿлжчишѣ ѿ грѣхѣхъ. и ѿ² стѣж³
бѣжѣхъ црѣве. и како изѣхъворѣтошѣ себѣ ереси. еже опрѣсночнаа слѣжити.
и хѣлѣ⁴ ажѣ⁵ на дѣха стѣ⁶:~

Въ лѣта бл҃гочѣстивѣхъ црїи Кѡнѣстан'тїна и Ёрени мѣре его,
прѣставшѣ⁷ злочѣстивомѣхъ иконоборѣствоу злочѣстивыхъ црїи.
повелѣнѣно бѣ бл҃гочѣстивоу црѣежъ Ирїноу⁸ и съ⁹ снѣмѣхъ еѣ
Кѡнѣстан'тїнѣхъ, съ¹⁰ съвѣтѣмѣхъ православныхъ архїереи быти
съвѣрѣхъ въселен'скомѣхъ на иконѣхъворѣца. иже и¹¹ бѣ седмѣи¹² стѣи¹³
съвѣрѣхъ, въ Кѡнѣстан'тїни гра. И вѣше на тѣмѣхъ стѣомѣхъ съвѣрѣхъ
Ян'дрия¹⁴ папа рим'скыи. съ прочїими патрїархѣхъ въселен'скыими
четыремѣи.

И потѣмѣ¹⁵ вышѣхъ въ Римѣхъ дрѣггыѣхъ папы. по прѣставленїи сего
Ян'дрїана, бѣ же по немѣхъ Львѣхъ¹⁶ папа въ Римѣхъ. и тако же прѣидѣошѣхъ
бл҃гочѣстивѣхъ црїе сїи, авїе насташѣхъ инїи црїе,¹⁷ иконѣхъворѣци. ѿ нихъже
бѣ послѣднїи иконохъворѣцъ Феофїлъ црѣ. при немъже вѣше въ Римѣхъ
папа Львѣхъ. и ѣже мнѣго постраѣхъ ѿ проклатыхъ¹⁸ иконѣхъворныхъ¹⁹
црїи.²⁰ съмысли и съвѣща сѣи папа Львѣхъ съ вѣсѣми рим'скыими кн-
азы, и съ свѣщен'ники. да црѣхъ²¹ нѣкоего²² сътворѣхъ бл҃гочѣстива. да

* Р в полето: д,

** Р в полето: в,

црѣво рѣ паки ѿ Рима нач'нетъ сѧ, такоже и прѣѣ.

И²¹ семѧ кывшѧ съвѣтъ. и абѣ послаша и призваша ѿ запада, Карѣла князя латинскаго.²² мнѧши тако православна сѧща хрїстїанїна въ влѣгочьстїи. и сїи²³ Ѹже²⁴ прїиде въ Римъ съ²⁵ вѣсѣж²⁶ силож²⁷ своеж²⁸. Прїем²⁹ же³⁰ его папа Львъ съ вѣсѣми римлѣны и поставиша его црѣ. Прїидошъ же съ нимъ ѿ за (л. 257) падный³¹ латинь инѡци³² и³³ сїен'ници его. и Ѹчителїе. иже³⁴ съкрѣвен'но ѡдрѣжахъ³⁵ вѣржѧ рїевъ. и Яполнарїевъ. и Макидонїевъ. и въ таинѣ оучаще лїѡи бжїѧ опрѣсночнаа³⁶ слѣжити. и хѣлѧ проклѧтаго³⁷ на ст҃го дх҃а глѧти. и³⁸ тако не тѣчїѧ исхѡдитъ³⁹ дх҃ъ ст҃ы изъ ѡца.⁴⁰ нж и ѿ снѧ. а не такоже прѣдашъ намъ ст҃їи, и⁴¹ вѣрхушенїи аплїи. и ст҃їи⁴² и⁴³ б҃гоноснїи ѡцїи иже на прѣвѣ⁴⁴ съвѡрѣ. тїи.⁴⁴ такоже и вторыи⁴⁵ съвѡрѣ. и прочїи еже славити и чѣсти. и⁴⁶ исповѣдати снѧ и ст҃го дх҃а ѿ ѡца, исхѡдѧща. такоже прѣжѣ⁴⁷ вѣси. и вѣрѣмъ. И⁴⁸ исповѣдѣмъ,⁴⁹ тако чтѣ⁵⁰ патрїархї⁵¹ великыѧ иже⁵² въ Кѡн'стан'тїнѣ грѧ. и иже въ Ялѣксан'дрїи, и⁵³ Ирлїскаа. и иже въ велицѣи Ян'тїохїи.

Сїи оубо прѣжѣренныи Карѣль црѣ⁵⁴ вы, въ Римѣ. Хѡтѧщѣ⁵⁵ же емѧ црѣствовати на⁵⁶ вѣсѣми латинскыи родѡвы. и на вѣсѣми⁵⁷ грѣкы. и ѡтѣдѧ тако воевати⁵⁹ съ силожъ мнѡгож⁶⁰ на Кѡн'стан'тїнъ грѧ. Явїе⁶¹ же⁶² ѿ княж'ствѣ⁶³ прочїи латинскыѧ. Никтоже⁶⁴ не⁶⁵ вѣсхѡтѣ поклонити сѧ емоу, съдрѣжавше⁶⁷ сѧ съ нимъ. И⁶⁸ они⁶⁹ рѣн'нїи ѡцїи.⁶⁹ и сїен'ници, и Ѹчителїе его. еретици⁷⁰ сѧще таин'нїи. И тако вѣста Карѣль въ Римѣ тѣчїѧ. Львоу же папѣ сїхъ⁷¹ ереси не вѣдѧще.⁷² абѣ и⁷³ сїи начаха съ Карѣлѡмъ развращати лїѡ, въ Римѣ. и зчїити своимъ ересемъ. овѣхъ таин'но. а дрѣсѣхъ⁷⁴ явлен'но.⁷⁵ тако не ѿ ѡца тѣчїѧ исхѡдити дх҃ъ ст҃омѧ глѧще, нж и ѿ снѧ. и опрѣсночнаа слѣжити повелѣвающе. и⁷⁶ ина⁷⁷ мнѡга стран'наа ѿ црѣковнаго прѣданїа, вѣдѡслов'ствѣюще.⁷⁸

Вїдѣвъ же папа Львъ сїцевѣѧ ерѣи хъ⁷⁹ тако тако погѣвити⁸⁰ хѡтѧ⁸¹ лїѡ бжїѧ. понеже елико вѣше⁸² рѡда⁸³ латинскааго въ Римѣ, въ сласть слѡ⁸⁴ прїимаахъ ѿ еретикъ ѡнѣ. зане помощь имѣахъ ѿ самого црѣ Карѣла. и⁸⁵ вѣспрѣщааше вѣсѣмъ словеснымъ⁸⁶ мжѣ мир'скимъ.⁸⁷ и философѡмъ и зчителѡмъ. Не⁸⁸ имѧще⁸⁹ же како послати ѡ семъ папа въ Кѡн'стан'тїнъ грѧ. Понеже тако рѣхъ⁹⁰ вѣше тогда икѡнѡвор'ство Ѧѡѡфїла црѣ. (л. 257 б) посла въ Ирлмъ. къ Ѧѡмѣ патрїархѣ Ирлмъскоѡмъ. Яко да послетъ въ Римъ къ папѣ Львоу, мжѣ⁹⁰ словесны. книжнїи⁹¹ и фїлософѡмъ⁹² вѣзоустити и запрѣтити ѡнемъ гѣвїтелемъ. и аще мѡчно изгнѧтї и⁹³ ѿ римскааго грѧ. Избравъ же Ѧѡма патрїархъ

Михаила протосѣггела съ зченики его, Ѳеѡфаномъ и Ѳеѡромъ и посла⁹⁴ въ Римъ, сжцїимъ сїимъ ѡконимъ самовратнымъ. Поемъ же Михаилъ протосиггелъ оученики свои Ѳеѡфана и Ѳеѡра самовратнаа и⁹⁵ изволи наити на Константинъ градъ и црїю Ѳеѡфілоу стати на лицѣ, и запрѣтити ѡ иконоборствѣ. и православію поѹчити. и на прѣвое бл҃гочестїе и поклоненїе стѣихъ иконъ наставити.

Повелѣ же Ѳеѡфілъ црѣмъ ати ихъ и мжити. Явїе стѣи си⁹⁶ Михаилъ протосиггелъ великихъ цркви Іерлмскихъ по мжкѣ мнѡгыхъ⁹⁷ бл҃женъ свои дшѡ прѣдѣ боу. Я стѣимъ сїѡ Ѳеѡфану и Ѳеѡру оученикѡмъ его, по мжчени⁹⁸ ѡбразныхъ⁹⁹ и¹⁰⁰ съжегошъ съ желѣзноу пиложъ написанѡмъ. аже вѣ самъ црѣ сътвори. и стихъвы свои написалъ исчерѣтаны ѡ вѣрѣ свои. и сѣ нежъ тако названа лица стѣихъ. иже не покоришѡ злочестїю его.

Сїи же сжтѣ¹⁰¹ стихъве¹⁰² они Ѳеѡфила црѣ иже самъ написа и сътвори. Вѣсѣкому желажшому притѣкати къ граду сему. идеже прѣчѣтыхъ ноги бжїа слова сташа на оутврѣженїе вѣселенїи. явишѡ сїи¹⁰³ чьстномъ¹⁰⁴ мѣстѣ сему. съсжди¹⁰⁵ ажъкави и зловѣсовскыхъ прѣблести. тѣмже мнѡгы¹⁰⁶ невѣрїемъ¹⁰⁷ съдѣавше. сквернаа и злаа нечѣстивымъ мждрѡванїемъ далече ѡгнашѡ тако ѡстѣпници. Къ граду же сему дръжавномъ пакы пришѣше. не оставишѡ¹⁰⁸ злааго вѣнства тѣмже написашѡ лица ихъ тако злодѣемъ. и ѡсжѣжѡтъ сѡ и ѡганѣжѡтъ сѡ пакы

И¹⁰⁹ по съжеженїи¹¹⁰ лица¹¹¹ стѣихъ сїѡ¹¹² авїе прогнани вѣтѣ въ заточенїе. идеже великы стѣи¹¹³ стѣи Ѳеѡръ прѣстави сѡ и ѡиде къ гдѣ.¹¹⁴ Глѣ же сѡ ѡ немъ (НБС Рс 11, л. 14) тако хотѣшъ емѡ дшѡ свою прѣдати, агглы слыша¹¹⁵ поющїѡ на нїѡ и¹¹⁶ тако съ нїѡ и тѣ поюще¹¹⁷ пѣѡмъ прѣдѣ дшѡ свою. Я стѣи Ѳеѡфанъ вѣрѣ его въ заточени вывѣ даже и¹¹⁸ до смрѣти Ѳеѡфила црѣ и по смрѣти его еѣ¹¹⁹ помощїю бжїю стаа Ѳеѡра бл҃гочѣваа црѣ. по смрѣти своего¹²⁰ мжѡ Ѳеѡфила црѣ въсхотѣ православию¹²² вѣрѡ,¹²³ и поклоненїе стѣи иконъ¹²⁴ сътвори и яви¹²⁵ посла¹²⁶ и¹²⁷ за¹²⁸ сего стѣго¹²⁹ Ѳеѡфана. И приведего еѡ іакѡже иные¹³⁰ прочее иже вѣхѡ заточенїи¹³¹ и въ темницѣ ѡ¹³² иконоборствѣ. ѡ црѣ Ѳеѡфила. И іакѡже ѡбо съвѣща сїѡ бл҃женѡа Ѳеѡра. съ вѣсѣми бл҃гочѣвыми, и стѣими¹³³ архїереи и¹³⁴ старци. сътвори се православию. и поклоненїе стѣи иконъ еже и¹³⁵ вѣ. Бывшъ же съворѡ семѡ стѣомъ поставише и¹³⁶ сего стѣго Ѳеѡфа въ Никеи градѣ. идѣ доврѣ стадо бжїе¹³⁷ спасе. и дѣлѣсы въсѣми¹³⁸ бл҃гыми¹³⁹ и хрѣтопѣбными. написавъ же и канѡны мнѡгы¹⁴⁰ сътвори¹⁴¹ стѣи,¹⁴² и празникѡ. и въ ѡхѣстѣ,¹⁴³

и тако скон'ча се. прѣдавъ¹⁴⁴ блженію свою дш¹⁴⁵ гви.

На прѣваа же паки¹⁴⁶ възвратим ѿ. Гіим' же тако быв'шемъ ѡ стѣнь Миѡхиле прѣсїгг'лѣ и ѡ зченицѣ его. Феѡръ.¹⁴⁷ (НБС Рс 11, л. 14 б) и Феѡфанъ.¹⁴⁸ ни единый же ѿ, до Рима не¹⁴⁹ доиде.¹⁵⁰ Гіи же еретики латин'стии съ Карѡлѡ въ Римѣ повѣдише и погзбише люди бжїе своими зченими.¹⁵¹ Сего ра¹⁵² ", и¹⁵² папа Львъ иже въ ѡл'тари црковнѣ, на¹⁵³ стѣнѣ¹⁵⁴ скрижали възложише, написа¹⁵⁵ стое исповѣданіе. Вѣрѡю въ единосѣ, ѡца всесдрожителѣ и тако донца написа. да вси зреще¹⁵⁶ глѣ. исповѣдающе¹⁵⁷ сѣна, и стго дха. ѡ ѡца исходецаго.¹⁵⁸ съпокланѣма¹⁵⁹ и прославлѣма.¹⁶⁰ И се сътвори¹⁶¹ папа¹⁶² на¹⁶³ покрѣпленіе.¹⁶⁴ и¹⁶⁵ стврженіе¹⁶⁶ хртїаниты людѣ. и на ѡгнаніе, и¹⁶⁷ срамотѣ¹⁶⁸ злочыстивы еретики.

По¹⁶⁹ прѣставленіи¹⁷⁰ же^{170*} папы Льва. поставленъ бы¹⁷¹ папа Бенедик'тъ. и сы збо ренны Бенѣдик'тъ. видеще¹⁷² люди бжїе, прѣльщающіи се по малѣ и гзвещіи се, ѡ¹⁷³ таковы ерети, повелѣ никоисже, не¹⁷⁴ зчи. ни глати латин'скы языкѡ. Вѣрѡю въ единосѣ.¹⁷⁵ нь сѣши¹⁷⁶ написа латин'скы языкѡ, гръчьскыми¹⁷⁷ словесы. Вѣрѡю въ единосѣ. се на¹⁷⁸ извѣщеніе истинаго исповѣданїа. по прѣвоис исповѣданїю,¹⁷⁹ стый и бгоносны ѡцы. и тако повелѣ всѣ хртїанѡ, латинѡм' же и гръкѡ. сице глати ѡнѣ ра¹⁸⁰ латинъ Карѡловѣ ерети.

Понѣ¹⁸⁰ сїи¹⁸¹ папа Бенедик'тъ, латинин' вѣ рѡм' и змѣтель¹⁸² и¹⁸³ ѡбой¹⁸⁴ книгѣ.¹⁸⁵ посла же, и¹⁸⁶ къ четыре патрїархѡ. въ Костандин' гра. и въ Яндиѡхїю. и въ Ялеѡдрїю. и въ Іерлїмъ. и повелѣ. ѿ іако да¹⁸⁸ ѡ ннѣ рѣ,¹⁸⁹ никтоже ѡ ва да не прїме на помѣнь. имѣ папы рим'скаго. дондѣ добре не истежетъ, како вѣрзетъ. и¹⁹⁰ како исповѣдзетъ¹⁹¹ ѡ православнѣи вѣрѣ. понѣ рѣ, въкорени се сїа злаа ерѣ въ Римѣ. и мнози идѣ погзбїи¹⁹² се.^{193*} и¹⁹⁴ хзлѣ злѡю¹⁹⁵ на стѣаго дха. не ѡ ѡца тькмо глѣ, исходи, нь и ѡ сѣна. и іако^{195*} раволѣпно чьсти стго и животворещаго дха повелѣвїю. а не таже¹⁹⁶ стыи.¹⁹⁷ з, съворъ стый бгоносны ѡцы повелѣше¹⁹⁸ равна ѡцѣ сѣна и прѣстаго дха. чьстї и¹⁹⁹ слави, и покланѣти се,²⁰⁰ и²⁰¹ сѣна²⁰² и прѣстго дха ѡ ѡца исходеца²⁰³ т'к'мо.

И ѡтоли збо по велѣни²⁰⁴ папы²⁰⁵ Бенедик'та, иже хотѣше быти²⁰⁶ папа въ Римѣ²⁰⁷ исповѣдаашѣ, прѣже послааше писанїемъ²⁰⁸ къ четыре патрїархѡ. и тога по извѣстнѡ²⁰⁹ истин'нѡ²¹⁰ исповѣданїи,²¹¹ котораго же папы прїймахѣ име его. И таго вѣхѣ прѣхоще иже вѣхѣ по Бенедїте папы,²¹² (НБС Рс 11, л. 15) Павелъ.²¹³ Стефанъ. Ян'дреанъ. Николае. Стефанъ.²¹⁴ Гіи в'си единомысльни²¹⁵ вѣхѣ, и единомздрьни. четыре патрїархѡ великы іакоже вѣше в'си рїм'стїи папы изначьла.

Въ лѣто²¹⁵ же Льва црѣ прѣмѣдрѣго, и Ѳфтиміа²¹⁶ патріарха Константин²¹⁷ град²¹⁸ бывш²¹⁹ бы въ Римѣ папа Формосъ. * имѣши²²⁰ въ севѣ ерѣи²²¹ еретики карловѣ, потаенѣ и съкрывенѣю, невѣдѣюще же²²¹ его православни люде. и извраще и²²² въ²²³ Римѣ²²⁴ на патріаршество римскаго прѣстола. И пріе по обычаю и написа исповѣданіе свое, къ четыре²²⁵ (Плевля № 12, л. 258) патріархѣ²²⁶ въселенскыи. льстинно и потаенно таха²²⁵ и²²⁶ съ²²⁷ исповѣдавши прѣстѣго дхѣ. и²²⁸ съ сыномѣ тѣкмо исхѣдаши²²⁹ ѿ ѿца. и²³⁰ чытѣши и славши, по прѣданію прѣпѣвѣныхъ. и бѣгѣносныхъ ѿца. Да егда пріѣшѣ его²³¹ и поставишѣ²³² папѣ. тогда начѣть оучити въсѣхъ, тако не ѿ ѿца тѣкмо исхѣдитъ дхѣ стѣи нѣ и ѿ сѣа. и опрѣсночнаа лѣпо²³³ ѣ слоужити²³⁴ глѣше. И тако латини вси иже вѣхѣ въ Римѣ, оудовно по немѣ идоша, и тако²³⁵ въкоупѣ и²³⁶ ѿ црѣ ѿлѣчишѣ.

По семѣ же Формосѣ вышѣ папы въ Римѣ. Конифантїе.²³⁷ Романъ. Стефанъ. Феѡръ. Іѡанъ²³⁸ Бенедиктъ. Христофоръ.²³⁹ и сїи въси единомѣдрѣници вѣшѣ Формосѣ. Бывшѣ же Сергію патріархѣ въ Кѡстантинѣ градѣ. въсхѣтѣ истѣсати папѣ римскаго. еда²⁴⁰ како пріидетъ въ цѣломѣдрїе. и прѣвое блѣгѣчѣстїе. и помраченѣ сын. не въсхѣтѣ слышати писанїа въсѣ²⁴¹ патріархѣ. таковыи папа. нѣ оуже оутвѣрдишѣ на таковыи хоулѣ проклѣтви.²⁴¹ еже прѣди²⁴² писахѣ. и потѣ²⁴³ и²⁴³ опрѣсночнаа слѣжити. Тѣмѣже оубѣ²⁴⁴ Сергіе патріархѣ. и²⁴⁵ прочїи²⁴⁶ трїе²⁴⁷ патріарси. имѣ²⁴⁷ папѣ римскыхъ оуже к томѣ ни въ патріархїяхъ²⁴⁸ рекоша вѣмѣнити. ни²⁴⁹ написати²⁵⁰ когда, извѣргнѣти²⁵¹ и анаѣмѣ²⁵² прѣдати.²⁵³ и²⁵⁴ тако²⁵⁵ даже и до нинѣ ѿтоли. и ѿ црѣ ѿлѣчишѣ латини. и ѿ четыри²⁵⁶ патріархїи.²⁵⁷ и на сѣ²⁵⁸ Римѣ прѣшѣ и врази вышѣ хрїстіанѣмѣ въсѣмѣ²⁵⁹ православныимѣ паче въсѣхъ. Прѣльстишѣ же и²⁶⁰ мнѣгыѣ жзыки ѿ скѣ. елици прѣбываѣтъ ѿ вѣнѣшнїихъ странѣ Рима кѣ западѣ. тако весловесныхъ и²⁶¹ свой книгѣ²⁶² не имѣшїихъ. и на своѣ сквернѣнѣ²⁶³ вѣрѣ вѣратишѣ.²⁶⁴ ѿвы льстаще, ѿвѣм же и²⁶⁵ насилѣжще. и тако въ ереси мнѣгы²⁶⁶ различны вѣпадошѣ.

Попове же ихъ своихъ²⁶⁷ женѣ не имѣ.²⁶⁸ нѣ влѣдаще по иныхъ,²⁶⁹ и ничтоже грѣха не вѣмѣнѣжѣ²⁷⁰ ѿ сѣмѣ. И литѣурѣгїѣ ихъ таковыи попове слѣжа²⁷¹, въ²⁷¹ единѣ днѣ слѣжѣ дѣжще, въ единой цркви трїици.²⁷² И инѣци ихъ понѣ²⁷³ ни тїе сами стѣжѣ²⁷⁴ четыридесѣтницѣ²⁷⁵ не хранѣтъ. по прѣданїю апѣскѣмоу. нѣ сѣ и нѣла (л. 258 б) невѣзвѣранно иже аще хоѣтѣ гѣсти²⁷⁶ мѣса. рыбы²⁷⁷ же

* Р в полето: а ерѣтїкѣ

по вѣса дни іаджтѣ прѣзѣ²⁷⁸ вѣсе лѣтѣ. никогда же постна днѣ²⁷⁹ сиѣхъ не имаше. Бѣлѣцѣ ихъ никогда же²⁸⁰ поста не имѣ оутворѣженѣна вѣроѣ, тѣчїѣ²⁸¹ вѣсѣкѣж сѣвѣтѣ постѣт сѣ²⁸² до вечера. И тии инѣцѣ ихъ, іакоже иудеи творѣтѣ. ничтоже не іаджѣ. вынѣ ѡ семѣ глѣ²⁸³ іако погребенїѣ²⁸⁴ рѣ хѣѣ еже не прѣдашѣ намѣ²⁸⁵ сѣтїи ѡцї. ѡ семѣ когда постити.²⁸⁶ тѣкмо вѣ великѣ сѣ. Я прѣсѣтѣѣ вѣж простыимѣ именемѣ именуѣжтѣ. зовѣще сѣѣа Марїѣ. Іаджт же вѣсѣкѣж скверѣнѣ.²⁸⁷ жлѣвыи²⁸⁸ и ежѣ. коткѣ²⁸⁹ малыѣ и великѣ. дивїѣ же и питѣмыѣ. еже по горѣ и дрѣвесе скачащїихъ. и мышѣ дивїѣ, вѣсѣкѣж²⁹⁰ скѣты и²⁹¹ свѣрѣ²⁹² іаджѣ. медвѣдѣ²⁹³ и лисицѣ и прочѣа вѣсѣ, тѣчїѣ пѣа и вѣлѣка ѡврацаѣще²⁹⁴ сѣ. еше же и²⁹⁵ западнїи латинѣ, зѣмїѣ іаджѣ малыѣ и великѣ.²⁹⁶ Вѣси же рѣдове латинѣсѣтїи егда на вранѣ исхѣдѣ, тогѣ члѣкѣ²⁹⁷ закалаѣще мажѣт²⁹⁸ сѣ крѣвѣми ихъ.²⁹⁹ и орѣжїѣ своѣ кропѣ³⁰⁰ крѣвѣми члѣскыими.³⁰¹ Прѣзѣ³⁰² вѣсе же лѣтѣ никогда³⁰³ поста не имѣ.³⁰⁴ ни днѣ ни мала ни велика. тахѣ³⁰⁵ іакоже³⁰⁶ хрїстїѣанѣ. тѣчїѣ пѣтѣ³⁰⁷ днѣ³⁰⁸ вѣсѣкѣ³⁰⁹ постѣ³¹⁰ до вѣра. вѣроѣ же вывѣоѣ іаджѣ вѣсѣкѣж сѣнѣдѣ, іакоже и вѣ сѣ творѣтѣ. Великѣи³¹¹ же по начинаѣ³¹² ѡ³¹² сѣрѣды прѣвыѣ³¹³ нѣлѣ. ѡпоѣщаѣще³¹⁴ тогѣ мѣ³¹⁵ и вѣсѣкѣж сѣнѣ. сыра и іѣецѣ³¹⁶ вѣтрнѣ³¹⁷ вѣрѣ, а по вѣсѣкѣж³¹⁸ сѣ и нѣ іакоже аще кто³¹⁹ хѣще невѣзвѣранѣно вѣ томѣ постѣ пакѣ тожѣ³²⁰ раздрѣшенїѣ.³²¹ И³²² инѣ мнѣгы ереси³²³ сѣ тѣхъ.³²⁴ ихѣже ни³²⁵ зѣ³²⁶ лѣтѣ ѣ глѣти. шнїхъ же рѣ вѣди ихъ³²⁷ анаѣема. тако и сѣ вѣсѣми прилагаѣщїими сѣ³²⁸ имѣ и хѣлаѣщїихъ³²⁹ ихъ. и тѣ анаѣема.

И оѣже мнѣго попеченїѣ имѣще латинѣ. и подвигѣ великѣ. како ѣтверѣдити сѣвѣ цѣрѣво вѣ Римѣ. и до конѣца ѡлѣжнїшѣ ѡ грѣкѣ. и ѡ цѣрѣѣ и³³⁰ ѡ цѣркѣ,³³¹ и двѣши и трїши.³³² поставїшѣ³³³ цѣрѣ ѡ латинѣ. сѣ³³⁴ папоѣ и нїчѣсѣже оѣспѣша. понеже не хотѣшѣ³³⁵ латинѣсѣтїи родѣѣ повинѣти сѣ емоѣ. іакоже сѣ по ѣствѣ. ти вѣси грѣди³³⁶ и жестѣоци. Не имѣще же папы³³⁷ ихъ что сѣтво (л. 259) рїти ѡ семѣ. и сѣвѣѣшѣѣ сыи сѣвѣтѣ. да пославѣше вѣ вритѣны³³⁸ кѣ кнѣзоѣ аламанѣскѣмоѣ.³³⁹ да аще моѣшно вѣдетѣ, да³⁴⁰ сѣмїрѣ³⁴¹ и³⁴¹ примирѣ³⁴² ихъ, и поставѣтѣ имѣ цѣрѣ вѣ Бретѣнїи. понеже сїи глѣмїи аламанѣ.³⁴³ вѣшѣа вѣсѣгда вѣрѣи римѣѣнѣ. Бѣшѣ же и ти правослѣвнїи хрїтїѣанѣ ѡ великаѣго Кѣстанѣтїѣна. Книгѣ³⁴⁴ же сѣвѣ по³⁴⁵ своѣмѣ ѣзыкѣ не имѣше.³⁴⁶ нѣ латинѣскѣ³⁴⁷ дрѣжаѣще книгѣ.³⁴⁸ вѣскѣрѣ прѣлѣсти ихъ папа своими оѣченїми.³⁴⁹ тако и³⁵⁰ сѣ вѣсѣми латинѣ. и³⁵¹ цѣркаѣ рѣ имѣна приѣташѣ имѣ.³⁵² на вѣсѣкѣж волѣ. аламанѣ³⁵³ сїи глѣмїи. И³⁵⁴ оѣже семѣ³⁵⁵ сѣвѣывѣшѣ сѣ. призѣвѣшѣ вѣ Римѣ кнѣза аламанѣскаѣго.

тако и съ вѣсѣми воеводами его и властелѣи, и съвѣща³⁵⁶ его папа. да клатвы да боу въ цркви велицѣи, тако и³⁵⁷ съ вѣсѣми своими³⁵⁸ властелы. іако да оуже никогда не помыслитъ кто на вражѣх римлѣнѣ. нѣ прѣкывати оуже³⁵⁹ тако въ повиновани и³⁶⁰ послѣшаніи³⁶¹ папѣ. и никогда же ѡлжчити³⁶² сѧ ни³⁶³ ѡ латинь, ни ѡ цркве римскыхъ. И тако вѣщаваше сѧ аламанѣ³⁶⁴ съ клатвами. и постави имъ црѣ папа римскыи. сѧ написавъ и поставивъ.³⁶⁵ да ѡ латинь поставлѣет сѧ папа въ Римѣ. а³⁶⁶ въ Бретаніи црѣ ѡ аламанъ. въ мѣсто Кѡстантина грѣ. и тако³⁶⁷ съвѣ сѧ.

А и³⁶⁸ азыци скифстѣи еже ѡ вышнихъ странъ Бретаніѣ даже и³⁶⁹ до стра³⁷⁰ рѣкы³⁷¹ великыѣ. ³⁷² и ѡтждоу даже³⁷³ и по всемоу Ярестоу³⁷⁴ живещіи. и до вкїана и даже и³⁷⁵ до запада. тѣи вѣси вѣшѣ³⁷⁶ еще³⁷⁷ въ нечстїи. безвѣжии сѣще. И ѡ сихъ оубо скифъ глѣмїи вѣгаре. иже по Истроу съвѣше живѣтъ вѣиими странами егоже ти азыкѣ своимъ Доунавѣ³⁷⁸ нарича³⁷⁹ иже сїи глѣмїи вѣгаре. вѣша врази грѣчскаго црѣа на лѣта мнѡга. Тѣмже и³⁸⁰ мнѡгѣ сѣшѣ азыкоу томоу. тѣмже и³⁸¹ вѣлашѣ³⁸² вѣсѧ земѣ Мисїискѣ. и населиша³⁸³ родѡве ихъ даже и³⁸⁴ до Лирика³⁸⁵ къ западѣ. По лѣтѣхъ же мнѡгынѣхъ. едѡа³⁸⁶ вѣзмогоша грѣци помѡщїѣхъ вѣтїѣхъ вратїѣ³⁸⁷ ихъ ѡ нечстїа на вѣгѡразмїе. изволенїемъ же вѣжїемъ и посѣщенїемъ дѣха³⁸⁸ стѣго³⁸⁹ прїѣшѣ³⁹⁰ и ти стѣе крѣщенїе и наставлени выша на свѣ вѣтѣиыи. (л. 259 б) и³⁹¹ вѣтѣи сѣще къ овцѣ хѣвѣмъ причѣтошѣ. По³⁹² сѣмрѣти же Фѣофила црѣ иконовѡрца, и³⁹³ при вѣгѡчѣстивѣи црѣи Фѣѡрѣ. іаже стѣе³⁹⁴ православїе³⁹⁵ цркѣи стѣи³⁹⁶ вѣжїи. и стѣиимъ иконоамъ сѣтвори. съ снѡмъ своимъ Михаиломъ црѣмъ. И въ днїи сихъ вѣгѡчѣстивынѣхъ црѣи. прїиде³⁹⁷ и³⁹⁸ Борисѣ³⁹⁹ князѣ⁴⁰⁰ вѣгарскыи.⁴⁰¹ просѧи ѡ сихъ црїи⁴⁰² стѣе⁴⁰³ крѣщенїе. еже и сѣѡви сѧ прїѣти,⁴⁰⁴ тако⁴⁰⁵ и съ вѣсѣмъ црѣѡмъ своимъ. И наре⁴⁰⁶ Михаилъ црѣ Борисѡу на стѣмъ крѣпѣи именовѣмъ своимъ Михаилъ. И тако вѣгѣтїѣхъ вѣжїеѣхъ прїѣтъ вѣ рѡ вѣгарскыи стѣе⁴⁰⁶ крѣщенїе і⁴⁰⁷ еѣліе хѣѡ. и просѣтїишѣ свѣтоми вѣгѡразмїа. даже и до нинѣшнѣаго⁴⁰⁸ днѣ.

По сѣмрѣти же Михаила црѣ ѡного Фѣофилова сѣа. прѣемъ⁴⁰⁹ црѣѡ Василиѣ⁴¹⁰ Македѡнѣнниѣ, и въ днѣхъ⁴¹¹ црѣѡ его. авѣе сѣнниѣ Владимїрѣ князѣ роускыи,⁴¹² съ вѣсѣѣхъ силѡѣхъ своеѣхъ великѡѣхъ. даже и до самого црїгрѣа. съ вражѡѣхъ и⁴¹³ тѣ⁴¹⁴ на црѣѡ грѣчѣское. Манѡвенїемъ же вѣжїемъ и вѣгѣтїѣхъ дѣха⁴¹⁵ стѣго.⁴¹⁶ вѣгнезапѣхъ прѣложїи⁴¹⁷ сѧ ѡ свѣрїнаѡго нѣраѡа, на смѣренїе вѣжѣѡное. и вѣ агнѣ хѣѡ въ мѣсто вѣлка. И тако сѧ прїемъ стѣе крѣщенїе і еѣліе хѣѡ, и наре⁴¹⁸ емоу

има⁴¹⁹ црѣ на стѣмѣ крѣпени Василіе. И потомѣ крѣтишѣ вѣси рѣдове рѣскааго⁴²⁰ азѣка. и тако Ѹтвердишѣ на православном и истинном вѣрѣ хвѣ. іакоже⁴²¹ прѣдаша намѣ стѣи и⁴²² вѣрховнѣи апѣли хвѣ даже и до днѣшнѣаго⁴²³ днѣ сице прѣбывають.

Сїѣ же вѣса жѣзыки видѣвше пѣвни, глѣмѣи оугре. иже сами наричатѣ са магери. іако вѣѣ едином вѣрѣ вѣша сѣ грѣкы. и просвѣщеніе⁴²⁴ разѣма⁴²⁵ видѣвше вѣѣ ни паче сѣвѣ, вѣхѣ же сїи⁴²⁶ и⁴²⁷ еше вѣѣ нечѣстїи. іакоже прѣжѣ вѣлѣгаре и рѣси. авїе⁴²⁸ мановенїемъ вѣжѣмѣ вѣзѣвигошѣ два кнѣса пионскааго⁴²⁹ жѣзыка, тако⁴³⁰ и⁴³¹ сѣ вѣсеѣ силоѣ своеѣ. сѣнидоша⁴³² тїе⁴³³ даже и до самого Кѣѣстантїна гра. сѣ вѣсѣцѣмѣ сѣмиренїемѣ и⁴³⁴ любовїѣ. иѣжѣ и⁴³⁵ сїи стѣе крѣщенїе прїѣти. и просаѣе слова вѣжѣствнааго разѣма. емоу же и спѣвишѣ прїемше⁴³⁶ стѣе крѣщенїе (л. 260) і еѣлїе хвѣ. и вѣзѣратишѣ⁴³⁷ вѣѣ своа. Еше не⁴³⁸ доврѣ доспѣвше⁴³⁹ грѣчѣстїи архїерее иѣннїти вѣѣ землѣ ихѣ и наказати⁴⁴⁰ ихѣ словесы книжными. авїе⁴⁴¹ едїнѣ кнѣзѣ⁴⁴² ѡ⁴⁴³ онѣхѣ емоу же има Стефанѣ. прѣстави са вѣѣ вѣлѣгочѣстїевѣи вѣрѣ хвѣ. мнѣѣга⁴⁴⁴ довра и вѣгодѣгодна⁴⁴⁵ дѣла сѣвѣрѣшїивѣ. и ѡидѣ сѣѣ мирѣ вѣѣ нѣноѣ⁴⁴⁶ цѣрѣво.⁴⁴⁷ И азѣкѣмѣ же мнѣѣгыимѣ наставше ѡ вѣѣстока и сѣвѣра. и оуга. и оуге мнѣѣгы мѣлѣвы. и сѣмѣжѣенїа и паѣѣвы. ѡтоли наставше⁴⁴⁸ на грѣчѣскѣе цѣрѣво.⁴⁴⁹ не⁴⁵⁰ вѣзѣскашѣ вѣѣскорѣ пѣтверѣдїти жѣзыка сѣго пѣвонскааго⁴⁵¹ на вѣрѣ.⁴⁵² понеже по жѣзѣкѣ своемоу кнїѣжѣ⁴⁵³ не имѣхѣ. Се же видѣвше латїни иѣзѣможенїе грѣчѣскѣе оудѣвно⁴⁵⁴ пѣвны. глѣмыѣ оугры. прочаѣ⁴⁵⁵ азѣкы бнїжнѣаѣ сїмѣ, и оуны. и⁴⁵⁶ пїпїды.⁴⁵⁷ ѡ Рїма иѣзѣше своими кнїѣгами. и⁴⁵⁸ пїсанїи⁴⁵⁹ ѡвратишѣ на своѣ злѣчѣствїа⁴⁶⁰ вѣрѣ.

Ѹтоли⁴⁶¹ оуѣо и варѣари иже кѣмнїи⁴⁶² наричат са сѣѣ⁴⁶³ иѣмаїлѣтѣѣны ихѣже персы наричаѣ⁴⁶⁴ сѣѣвѣкѣспленїе тѣвѣраѣе и сѣѣвѣтѣ на грѣчѣскѣе цѣрѣво. не⁴⁶⁵ прѣѣташа вѣеѣваѣѣ⁴⁶⁶ варѣари⁴⁶⁷ ѡ сѣѣвернїихѣ странѣ. вѣѣса Ѣѣропїѣ⁴⁶⁸ и⁴⁶⁹ Иѣтра⁴⁷⁰ рѣкы⁴⁷¹ прѣѣхѣдаѣе. даже и до Фракиѣ. и до самого Кѣѣнѣстантїна гра прѣѣхѣдаѣе.⁴⁷² а персїи ѡ вѣѣстокѣ вѣѣса Ѣсїѣ⁴⁷³ вѣеѣваѣѣ.⁴⁷⁴ даже и⁴⁷⁵ до Бѣлѣого мѣрѣ прѣѣмо Кѣѣнѣстантїна⁴⁷⁶ гра⁴⁷⁷ вѣстроѣ⁴⁷⁸ полаѣгаѣѣе. Тогда агарѣнѣ⁴⁷⁹ иже сами наричат са сарачїнїи.⁴⁸⁰ оуѣенїцїи проклѣтааго Махѣмѣнѣта⁴⁸¹ бѣѣвше, и⁴⁸² вѣѣ моуѣсоулѣмансѣкѣи⁴⁸³ вѣрѣѣ Ѹтѣвѣрѣжѣше⁴⁸⁴ са.⁴⁸⁵ сѣѣ араѣлѣѣны авїе⁴⁸⁶ и сїи ѡ грѣчѣскааго цѣрѣва ѡвѣргѣшѣ.⁴⁸⁷ вѣеѣвати наѣаѣшѣ и поѣжѣшѣ⁴⁸⁸ на⁴⁸⁹ са⁴⁹⁰ вѣѣса Сїрѣсѣѣа⁴⁹¹ землѣ,⁴⁹² и Палѣстїнѣсѣѣа.⁴⁹³ Ѣрѣсалїи. и Ноуїїѣ.⁴⁹⁴ і Ѣгѣпѣтѣ, и вѣѣса Лїѣїїсѣѣа землѣ. и тако корабѣлѣми вѣѣсѣкѣо⁴⁹⁵ морѣ иѣсплѣнїивѣше.⁴⁹⁶ прѣѣвоѣ⁴⁹⁷ же паче тѣѣсѣѣѣми,⁴⁹⁸ и

н.⁴⁹⁹ сътъ'ми⁵⁰⁰ кѡраблѣми пришедше. до самого того великааго⁵⁰¹
Кѡстан'тина гра. и тако мнѡгаѣи воеваш пакы кѡпно. такоже и⁵⁰² ѡни
прочїи жзыци вѣси

Латини же сїа⁵⁰³ видѣвше воеванїа азыхьскаа⁵⁰⁴ (л. 260 б) на
грѣкы.⁵⁰⁵ абїе и ти вѣщышїи⁵⁰⁶ гѣвителїе вышж земли хрїстїан'скви,⁵⁰⁷
и цркѣи бжїи. и тако вѣрж свож злочьстивѣж. и ереси свож злыж⁵⁰⁸
оутврѣдишж на земли •:~

Разночтения :

¹ R: липсва ² P: липсва ²⁻⁶ R: ѡ грѣскѣи и ѡ стѣе съвор'ныа и аплѣскїа цркѣе. Блѣви ѡчѣ
³ T: липсва ⁴⁻⁵ P: хоулоу и иже ⁷ HUTPR: прѣставш ⁸ P: липсва ⁹ TP: липсва ¹⁰ R: и съ
¹¹ UTR: липсва ¹² H: з¹²⁻¹³ R: стѣи сед'мый ¹⁴ R: и ддрїа ¹⁵ R: црїе по сї ¹⁶ P: липсва ¹⁷
H: нїкѡворцѣ R: нїкѡворѣ ¹⁸ H: црїи ¹⁹ U: црїи ²⁰ B: никоего ²¹ B: липсва ²² B: нїмѣкаго
²³⁻²⁴ T: стѣи R: сѣ ²⁵⁻²⁶ P: липсва ²⁷ T: липсва ²⁷⁻²⁸ T: своєю силою ²⁹⁻³⁰ R: и прїи'мїе ³¹ H:
западнїи странѣ ³² P: и иноцїи ³³ R: липсва ³⁴ P: иже ³⁵ UTPR: дръжахс ³⁶ R: ѡпрѣснѡными
³⁷ B: проклѣтїи R: проклѣтоу ³⁸ BHUTR: липсва ³⁹⁻⁴⁰ P: дхъ стїи из ѡца исхѣтъ ⁴¹ P:
липсва ⁴² R: липсва ⁴³ BHPR: липсва ⁴⁴ H: тїи R: тїи. ⁴⁵ PR: вѣ вторыи ⁴⁶ R: липсва ⁴⁷
H: прѣхѡемь ⁴⁸⁻⁴⁹ U: липсва ⁵⁰ H: чьсти UTPR: чьтыри ⁵¹⁻⁵² R: патрїархїи великїа ⁵² U:
липсва ⁵³ H: липсва ⁵⁴ R: липсва ⁵⁵ R: хотоу ⁵⁶ R: на ⁵⁷ H: вѣк ⁵⁸ R: крєки ⁵⁹⁻⁶⁰ B:
воуваѣи властїю и сїю мнѡю ⁶¹⁻⁶² R: и абїе ⁶³ R: книжєствѣ ⁶⁴ U: нїчто T: нїчто ⁶⁵ P:
липсва ⁶⁶ R: липсва ⁶⁷ H: сьдрѣжѣшїи ⁶⁸ H: липсва ⁶⁹ R: они воудоу ⁶⁹ P: иноцїи ⁷⁰
UTR: и еретици ⁷¹⁻⁷² T: сї не вѣдѣши ереси ⁷² BH: вѣдѣш U: вѣдѣш P: вѣдѣш ⁷³
BHUTR: липсва ⁷⁴⁻⁷⁵ R: држгїи пав'но ⁷⁶ R: липсва ⁷⁷ R: на ⁷⁸ R: вѣдѣшєствєшїи ⁷⁹ R:
липсва ⁸⁰⁻⁸¹ HT: хотєтѣ погѣбѣти ⁸²⁻¹⁰³ R: липсва ⁸²⁻⁸³ B: рода вѣше ⁸⁴ H: липсва ⁸⁵ P: и
⁸⁶ H: липсва ⁸⁷ HUPR: римьскыи ⁸⁸ T: и не ⁸⁹ H: мнѡушєи ⁹⁰ UTR: мнѡуѣа ⁹¹ P: и
кнїжнїкыи ⁹² HP: философи ⁹³ H: є P: липсва ⁹⁴ BUTR: посла и ⁹⁵ B: липсва ⁹⁶ U: липсва
⁹⁷ P: липсва ⁹⁸⁻⁹⁹ B: мѣчени ѡбразнїи ⁹⁹ U: ѡбразы ихъ P: мнѡгоѡбразнїи ¹⁰⁰ UR: липсва
¹⁰¹⁻¹⁰² P: стїхѣ соутѣ ¹⁰⁴ R: ѡномѣ ¹⁰⁵ H: сѣсѣди R: сѣжди ¹⁰⁶ B: мнѡгы ¹⁰⁷ R: невѣроуѣ
свои ¹⁰⁸ R: ѡтавиша ¹⁰⁹ H: липсва ¹¹⁰ T: сжєнїи P: сжєжєнїи R: сѣдєнїи ¹¹⁰⁻¹¹¹ H:
сжєжєнєи. и лица ¹¹² R: сї же ¹¹³ H: и стѣи ¹¹⁴ R: бгѣ ¹¹⁵ P: оуєлышаша ¹¹⁶ R: липсва ¹¹⁷
P: поюшїи ¹¹⁸ H: липсва ¹¹⁹ H: липсва ¹²⁰⁻¹²¹ R: мѣжа своего ¹²²⁻¹²³ P: православныа вѣры
¹²⁴ UT: липсва ¹²⁵ UT: павїт ¹²⁶⁻¹²⁷ H: и посла ¹²⁸ P: з R: по ¹²⁹ R: стѣа ¹³⁰ HU: и нїи ¹³¹ P:
в заточєнїи ¹³² R: и ѡ ¹³³ R: сѣ стѣи ¹³⁴ U: липсва ¹³⁵ R: липсва ¹³⁶ R: липсва ¹³⁷ HT:
хѣо ¹³⁸⁻¹³⁹ R: влгїи в'сѣи ¹⁴⁰ UPR: мнѡгыи ¹⁴¹⁻¹⁴² P: стѣи сътворїи ¹⁴³ P: ѡхтанѣк
R: ѡтанѣк ¹⁴⁴⁻¹⁴⁵ T: блжнѡу свою дшж прѣдавѣ ¹⁴⁶ H: липсва ¹⁴⁷⁻¹⁴⁸ HPR: ѡѡрѣ и
ѡѡфанѣ ¹⁴⁹ H: липсва ¹⁵⁰ R: ѡидѣ ¹⁵¹ P: оучєнїи ¹⁵² TPR: липсва ¹⁵³⁻¹⁵⁴ R: липсва ¹⁵⁴ P:
лїєствѣ ¹⁵⁵ R: написѣ на стѣнѣ ¹⁵⁶ P: зрѣшєи ¹⁵⁷ R: испѡвѣданїе ¹⁵⁸ H: нєхѡдѣша ¹⁵⁹⁻¹⁶⁰ T:
и спѡкланѣма и спѡславѣма P: спѡкланѣма и сѣпрославѣма ¹⁶⁰ HUR:
сѣпрославѣма ¹⁶¹ P: сътворїи тако ¹⁶² H: липсва ¹⁶³ HT: на ¹⁶³⁻¹⁶⁶ R: на оутврѣжєнїе, и
пѡкрѣплєнїе ¹⁶⁴ TP: пѡкрѣплєнїе ¹⁶⁵ H: липсва ¹⁶⁷ UTR: липсва ¹⁶⁸ U: срамѡтѣ ¹⁶⁹ R: и по
^{170-170*} R: поставлєнїи ¹⁷¹ R: липсва ¹⁷² H: видѣ ¹⁷³ TPR: ѡ ¹⁷⁴ T: липсва ¹⁷⁵ T: липсва ¹⁷⁶ H:
сѣдѣ ¹⁷⁷ H: грѣкы же T: сѣ грѣчьскыи R: а грѣчєскыи ¹⁷⁸ R: и на ¹⁷⁹ HUTPR:
прѣданїю ¹⁸⁰⁻¹⁸¹ R: понєжє нїжє сѣ ¹⁸¹ HU: и сї ¹⁸² H: оулѣтєльнѣ ¹⁸³ HUPR: липсва ¹⁸⁴ R:

липсва¹⁸⁵ Н: писаніѣмъ¹⁸⁶ R: липсва¹⁸⁷ U: костантинъ¹⁸⁸ Н: липсва¹⁸⁹ R: речени^{190–191}
 P: липсва^{192–193} R: погѣлати^{194–195} R: ѿ слоуѣ ховѣ¹⁹⁵ Н: злѣ¹⁹⁵ R: акы¹⁹⁶ HUTPR:
 іакоже¹⁹⁷ UTPR: стѣхъ и¹⁹⁸ T: повелѣваѣ^{199–200} R: исповѣдати и славити, и покланати
 сѣ^{201–202} Н: липсва²⁰³ UT: исходащаго²⁰⁴ R: по веленію²⁰⁵ R: паки^{206–207} R: папа в
 римѣ быти²⁰⁸ UTPR: писаніе^{209–211} R: извѣстномъ и истинномъ исповѣданію²¹⁰ HU: и
 истинномъ²¹² R: паки^{213–214} P: павелъ²¹⁵, стефанъ²¹⁶, андрѣанъ²¹⁷, николѣ²¹⁸ R: лѣта²¹⁶
 HUTPR: фотіа^{217–218} R: костѣтина гра²¹⁹ Н: бывшаго UPR: бывша²²⁰ Н: имѣшъ²²¹ Н:
 липсва²²² UTPR: его^{223–224} PR: липсва²²⁵ BUTP: тѣ²²⁶ R: тако^{226–227} HR: липсва²²⁸ R:
 липсва²²⁹ В: исходе²³⁰ R: липсва²³¹ P: липсва²³² BHUR: поставише и TP: поставиша²³³
 233–234 BHUPR: сѣжи²³⁵ лѣпо²³⁶ U: тако и²³⁷ R: липсва^{237–239} P: вниѣфантъіе, в романъ,
 в стефанъ, в феодръ, в іоаннъ, в венедиктъ, в христофоръ²³⁸ U: нванъ²⁴⁰ TPR: еѣ²⁴¹ T:
 проклѣтїи²⁴² R: предѣ²⁴³ Н: еже R: липсва²⁴⁴ Н: липсва²⁴⁵ Н: и и^{246–247} R: прочїи²⁴⁷
 В: имена²⁴⁸ R: патріархї²⁴⁹ В: и²⁵⁰ P: писати²⁵¹ R: но извѣгноути^{252–253} Н: анатемисати²⁵⁴
 R: липсва²⁵⁵ В: тако и^{256–257} R: четырь патріархїи²⁵⁸ R: липсва²⁵⁹ P: липсва²⁶⁰ PR:
 липсва²⁶¹ PR: липсва²⁶² В: гнигы²⁶³ T: скворънни²⁶⁴ В: вкратише UTPR: вкратиша²⁶⁵
 HR: липсва²⁶⁶ BHUPR: многы и^{267–268} В: жень свой не имѣше²⁶⁸ R: имѣю²⁶⁹ Н: ни²⁷⁰
 R: оуѣнѣю²⁷¹ R: и и²⁷² R: г^{273–275} R: по ней и ти с^{274–275} ними стѣю м²⁷⁶ ницѣ²⁷⁷ R: стѣи
 четверодесатници²⁷⁶ UP: пастъ²⁷⁷ В: рыбѣ²⁷⁸ R: рыбѣ²⁷⁹ UR: чрезъ²⁷⁹ UTPR: ѿ²⁸⁰ Н:
 липсва²⁸¹ P: точїю же въ²⁸² R: липсва²⁸³ Н: глѣюще U: глѣ²⁸⁴ P: глѣ²⁸⁴ R: погрѣшенїе²⁸⁵
 T: нама²⁸⁶ P: постаѣт сѣ²⁸⁷ R: липсва²⁸⁸ В: желкы²⁸⁹ В: мачкы R: кошкы^{290–292} P:
 вѣсакїи скѣ²⁹³ іадѣ²⁹⁴ и звѣри²⁹⁵ Н: липсва²⁹⁶ U: медвѣдѣ²⁹⁷ Н: ѿвращают²⁹⁸ R: липсва²⁹⁹
 В: великыи и гдѣше и гдѣшерице²⁹⁷ R: члѣка^{298–299} P: и кровїи ихъ мажют сѣ³⁰⁰ В:
 кропѣше^{300–301} P: кровїи члѣвчскїи кропѣть³⁰² PR: чрезъ³⁰³ UTPR: никогда же^{303–304}
 В: поста не имѣ никоѣ³⁰⁵ BU: тѣ³⁰⁶ T: ты³⁰⁷ P: тѣхъ³⁰⁸ P: тако³⁰⁶ BT: іако³⁰⁷ R: пѣ^{307–308} P:
 пѣть³⁰⁹ UPR: липсва³¹⁰ R: постаѣт сѣ³¹¹ P: въ велїкїи³¹² BUTPR: ѿ³¹³ T: прѣ³¹⁴
 В: ѿпѣшаю³¹⁵ U: мѣ³¹⁶ поу³¹⁷ Н: іаца³¹⁷ BUTP: въ вторнїи³¹⁸ R: в³¹⁹ вторнїи³²⁰ же³¹⁸ R: вѣс³¹⁹
 Н: липсва^{320–321} R: тоѣа же раздрѣшенїа³²² R: липсва^{323–324} R: сѣ³²⁴ в³²⁵ нї ереси³²⁴ UTPR: в
 нихъ³²⁵ R: не³²⁶ R: липсва³²⁷ R: ѿ³²⁸ Н: липсва³²⁹ В: хвалеше P: хвалащїи^{330–331} Н:
 липсва³³² R: глѣущи³³³ U: поустѣвша³³⁴ R: и с³³⁵ R: восхотѣша³³⁶ R: и грѣдїи³³⁷ P:
 папа³³⁸ HUT: врітани PR: врітанїю³³⁹ В: калан'скомъ³⁴⁰ R: да и^{340–341} Н: липсва³⁴² Н:
 примирити³⁴³ В: калане³⁴⁴ R: кнїг^{345–346} U: не имѣюще по своемуу иззыхоу³⁴⁷ R:
 латиньскїа³⁴⁸ R: книги³⁴⁹ PR: оученїи³⁵⁰ HR: липсва³⁵¹ UTPR: липсва³⁵² R: к³⁵³ нї³⁵³ В:
 калане^{354–355} R: іже всемъ³⁵⁶ R: оувеща R: съвѣщаша³⁵⁷ R: липсва³⁵⁸ R: своимѣ³⁵⁹ R: іже
 360 R: и во³⁶¹ R: послоушанїи и³⁶² R: не ѿлѣчити³⁶³ BH: липсва³⁶⁴ В: калане³⁶⁵ В: постави
 P: ставївъ³⁶⁶ P: и³⁶⁷ R: тако и³⁶⁸ UTPR: липсва³⁶⁹ В: липсва R: ѿ³⁷⁰ В: истра Н: тра
 UTPR: страны³⁷¹ В: сръккы^{371–372} R: велїкїа рѣкы³⁷³ R: да и³⁷⁴ BHT: аристѣ UR:
 аристоу³⁷⁵ P: аристоу³⁷⁵ U: липсва^{376–377} P: еѣ³⁷⁸ вѣша³⁷⁷ R: липсва³⁷⁸ P: доунаи R: доуноу³⁷⁹
 Н: именуютъ³⁸⁰ R: липсва³⁸¹ HR: липсва³⁸² R: владаетъ³⁸³ В: населише P: насїлїша
 384 В: липсва³⁸⁵ В: илирика R: лурїка³⁸⁶ R: еѣ³⁸⁷ Н: вкратити UTPR: вкратиша^{388–389}
 T: стѣгѣ³⁸⁹ Н: липсва³⁹⁰ P: прїѣ³⁹¹ R: липсва³⁹² Н: и по³⁹³ R: липсва³⁹⁴ R: липсва
 394–395 UT: правеславїе стѣ³⁹⁶ R: липсва³⁹⁷ R: при³⁹⁸ UPR: липсва³⁹⁹ BH: корисъ U:
 вкорїе⁴⁰⁰ T: корїи⁴⁰¹ P: корїе⁴⁰² R: корисѣ⁴⁰³ R: кнїи⁴⁰⁴ R: богаскѣ⁴⁰⁵ R: липсва⁴⁰⁶ R: стѣ⁴⁰⁷
 R: прїати стѣ⁴⁰⁸ крїшенїе⁴⁰⁹ R: липсва⁴¹⁰ R: и стѣ⁴¹¹ R: липсва⁴¹² BH: рѣшкы T: рѣжьскыи^{413–414} U: идѣи^{415–416}
 Н: приеѣ⁴¹⁷ R: липсва⁴¹⁸ Н: днїи⁴¹⁹ BH: рѣшкы T: рѣжьскыи⁴²⁰ В: рѣш'каго Н: рѣжьскаго T:
 UTPR: стѣгѣ⁴²¹ Н: іако⁴²² UR: липсва⁴²³ В: ннѣшнѣго^{424–425} T: вѣвше разоумѣ^{426–427}
 BHUTP: и сїи⁴²⁸ Н: и акїе⁴²⁹ В: ѿгрѣцаго⁴³⁰ P: такоже⁴³¹ В: липсва⁴³² В: снїдоше⁴³³

ВНТР: и тїе ⁴³⁴ Н: и съ ⁴³⁵ Н: липсва ⁴³⁶ НУТР: и приѣмше ⁴³⁷ Р: възвратїша сѧ ^{438–439}
 Н: доврѣ не доспѣше ⁴⁴⁰ В: наꙗчи ⁴⁴¹ Н: и авїе ^{442–443} Р: ѿ кнѣзѣ ⁴⁴⁴ Н: и многаа ⁴⁴⁵ Р:
 блѣвоугодна ^{446–447} В: црѣтво нѣноѣ ⁴⁴⁸ Р: наставше ⁴⁴⁹ v. 410 supra ⁴⁵⁰ Н: и не ⁴⁵¹ В:
 ѡгрѣцаго В marg.: пѣвн'ска ⁴⁵² РР: вѣроу ⁴⁵³ РР: кнїгы ⁴⁵⁴ Р: липсва ⁴⁵⁵ РР: и прочаа ⁴⁵⁶
 У: липсва ⁴⁵⁷ У: ипиды ^{458–459} Н: липсва ⁴⁶⁰ Н: липсва ⁴⁶¹ Р: и ѿтолѣ ⁴⁶² ТР: кжманѣ ^{463–}
⁴⁶⁴ Р: липсва ⁴⁶⁵ Р: и не ⁴⁶⁶ НУРР: воююще ⁴⁶⁷ Н: липсва ⁴⁶⁸ Н: еутропию ⁴⁶⁹ Р: липсва ⁴⁷⁰
 Р: иста ^{470–471} Н: тракы ⁴⁷² Р: прихѡдѡше ⁴⁷³ Р: липсва ⁴⁷⁴ НУР: воююще ⁴⁷⁵ Р: липсва
^{476–477} Н: константинѣ градѣ ⁴⁷⁸ УТРР: вострогы ⁴⁷⁹ Н: агаранѣ ⁴⁸⁰ В: саракини У: срачини
 ТРР: срачини ⁴⁸¹ В: махѡметна Т: махѡметѧ Р: махѡмета ⁴⁸² Р: липсва ⁴⁸³ В: мѡсѡлман'скѣи
 Н: соулманскон Р: моуѡсманьскон Р: моуѡмаскон ^{484–485} Н: ѡтвердише ⁴⁸⁶ Т: липсва ⁴⁸⁷
 Р: ѡлоучиша ^{488–490} Р: поѧша с совою ⁴⁸⁹ Р: за ^{491–492} Н: зѡмлю сирскоую ⁴⁹³ Р: и таї ⁴⁹⁴ Р:
 опїю ⁴⁹⁵ Р: в'се ⁴⁹⁶ Т: исполниша ⁴⁹⁷ Р: первїе ^{498–499} Р: тыеѡѡми. ѿ ⁵⁰⁰ В: сътными Р:
 сотными Р: соми ⁵⁰¹ Н: липсва ⁵⁰² ВР: липсва ⁵⁰³ Р: липсва ^{504–505} Р: на грекїи ѧзычьскама
⁵⁰⁶ Р: вѡц'ше ⁵⁰⁷ Р: хрїтїан'стїи ⁵⁰⁸ Н: липсва

ПЪРВОНАЧАЛНА РЕДАКЦИЯ

Група В

Основен текст: BAR Sl. № 636, л. 232–247

Разночетения:

BAR Ms. Slav. № 685, л. 220 б–235 б = В

(л. 232)

Повѣсть полезнаа ѡ латинѣ. когда ѡлжчишѧ ѿ грѣкѣ. и ѿ стѣѧ вѣжїа
 црѣкве. и како изѡбрѣтошѧ себѣ ереси еже ѡпрѣснѡчнѧ слоужити. и
 хоула на стѣѧ дѧха:~

Въ лѣта бл҃гочестивѣѣ цр҃ей. Кѡнѣстѧнтина и Ирїны мѣтре его.
 прѣставшѡу злочестивѡму иконоборствѡу, злочестивѣѣ цр҃ей.
 повелѣнно бѣ бл҃гочестивѡмѣ цр҃цѣж Ирїнож, и снѡмѣ еж Кѡнѣстѧнтинѣѡ.
 съвѣтѡѡ православыи архїереи. быти съвѡроу въселенскомѣ на
 иконоборцѣ. иже и бѣ сѣмѣи съвѡръ стѣи, въ Кѡнѣстѧнтинѣ градѣ
 • И вѣше на томѣ съвѡрѣ Яндрїанѣ папа рїмскыи, съ прѡчїими
 патрїархи въселенскыи четырьми. (л. 232 б)

И потѡѡ вышѧ въ Рїмѣ дроугѣѣ папы. По прѣставлени же сего
 Яндрїана. бѣ по немѣ Львѣ папа въ Рїмѣ. И такоже прѣидѡшѧ
 бл҃гочестивїи цр҃їе сїи. авїе паки насташѧ инїи цр҃їе иконоборци. ѿ них
 же бѣ послѣдны иконоборецѣ Фѡѡфиль цр҃ь. при нем же вѣше въ Рїмѣ

папа Львъ. И оуже много пострада ѿ проклатѣ иконоборный црѣи. съмысли и съвѣща сын папа Львъ, съ вѣсѣми рѣмскими кнѣзи, и съ сщеники. да црѣ нѣкоего сътворѣ бл҃гочестива. да црѣво рѣ паки ѿ Рима начнет сѧ, такоже и прѣже.

И сѣмоу вывши съвѣстоу. авѣ послаша и призваша ѿ западѣ Кароула кнѣза латинскѧ. (л. 233) мнѣши тако православна сщца хр҃тіанина въ бл҃гочестїи. И сы оуже¹ прїиде въ Рѣмъ съ вѣсѣмъ силомъ своемъ. Прїем же его папа Львъ съ вѣсѣми рѣмѣны. и поставиша его црѣ. Прїидоша же съ нимъ ѿ западны латинь инѣци. и сщеници его и оучителѣ. иже скверныа дръжахъ вѣрж Ярїевъ. и Япוליарїевъ. и Македонїевъ. и вѣтанинѣ оучаще люди впрѣснѣннаа слоужити. и хоула проклатѣ на ст҃го д҃ха глати. тако не тѣчѣ исходитъ д҃хъ ст҃ын ѿ ѿца, нж и ѿ с҃на. а не такоже прѣдаша намъ ст҃ын и вѣрхуевнїи аплїи. и ст҃їи вгонѣннїи ѿци, иже на прѣвѣмъ съворѣ, тїи. такоже и втѡ (л. 233 б) рыи съворѣ. и прочїи. еже славити и чѣсти и исповѣдати с҃на и ст҃го д҃ха, ѿ ѿца исходаща. такоже прѣвѣхъ вѣси и вѣроуѣ и исповѣдоуемъ. такоже и чѣтыри патрїархїа великы. иже въ Кнѣстантїнѣ градѣ. и въ Ялѣандрїи, и Іерлѣмскѧ. и въ Велицѣи Янтїѡхїи •

Съ оуво прѣжде рѣнныи Кароуль црѣ въ Рѣмѣ. Хотѣстоу же емоу црѣвати на вѣсѣми латинскими рѡдѡвы. и на вѣсѣми грѣкы. и ѡтѣдоу тако воевати съ силомъ многомъ, на Кнѣстантїнѣ грѧ. авѣ же ѿ кнѣжѣствъ прочїи латинскы. никто же не хотѣше поклонити сѧ емоу. Съдрѣжавше сѧ съ нимъ и они реченнїи (л. 234) ѿци, и сщеници его и оучителѣ еретиси сщце латинскы. И тако осталъ Кароуль въ Рѣмѣ тѣчѣ. Львоу же папоу² сї ереси не вѣстоу. авѣ и сїи начаща съ Кароуломъ разврацати лїдѣ въ Рѣмѣ. и оучити своимъ ересѣ. ѡвѣхъ тѣнно, а дроуѣтѣ вѣвѣ. тако не ѿ ѿца тѣчѣ исхидити д҃хоу ст҃моу, нж и ѿ с҃на. и впрѣснѣннаа слоужити повелѣваще. и ина мнѡга странна, ѿ црѣвнаго прѣданїа, владѡсѡвѣстоужа.

Видѣв же папа Львъ сицевыа ереси ихъ. тако тако хѡтѣть погоувити лїдѣ бжїа. понеже елико вѣше рѡда латинскаго въ Рѣмѣ, въ сласть слово прїемахъ ѿ еретїи ѡнѣ. занѣ помощь имѣхъ ѿ (л. 234 б) самого црѣ Кароула. и запрѣщааше вѣсѣмъ сѡвѣснымъ мжжѣмъ рѣмскимъ и философѣмъ и оучителемъ. Не имѣше же како послати о сѣмъ папа въ Кнѣстантїнѣ грѧ. понеже вѣше тогда иконоборство Фѣѡфила црѣ. и посла въ Іерлѣмъ, къ Фѡмѣ патрїархоу Іерлѣмскомуу. тако да послетъ въ Рѣмъ къ папѣ Львоу мжжа сѡвѣсны, книжники, и философїи. възѡустити и запрѣтити ѡнѣ гоувителемъ. и аще моцно

изгнати ихъ ѿ рѣмскаго града. Избравъ же Ѳѡма патрїархъ. Михаилъ протосеггела, съ оученикы его Ѳеѡфанъ и Ѳеѡро. и посла ѥ въ Римъ, сжщїи симъ ѡбѡимъ самобратниимъ. (л. 235) Поѥ же Михаилъ протосиггелъ оученикы своа, Ѳеѡфана и Ѳеѡра самобратнаа. и изволи наити на Кѡнстантинъ градъ. и црїю Ѳеѡфилоу стати на лицѣ. и запрѣтити о иконобврствѣ, и православїю проучити. и на прѣвое бл҃гочестїе и поклѡненїе ст҃ыи иконъ наставити •

Повелѣ же Ѳеѡфилъ цр҃ь ати ѥ и мжчити. Явїе ст҃ынъ съ Михайлѣ протосиггелѣ³ великыа цр҃кве Іерл҃мскыа. по мжкѣ многы бл҃женжѣ дш҃ж своа прѣда бѣ. Я ст҃инѣ симъ Ѳеѡфаноу и Ѳеѡроу Ѹченикѡу его. по мжченїи и, ѡбразы ѥ жегѡша съ желѣзномъ скрижалѣмъ написаномъ. жже вѣ самъ цр҃ь сътворишь, и стихѡви своа написашъ изчр҃ъ (л. 235 б) тѣнны о вѣрѣ своен. и съ неж тако названа лица ст҃хъ, иже не покѡришѣ злочестїю его.

Си же сжтъ стихѡве ѡни Ѳеѡфила цр҃ь, иже самъ сътвори и написа • Вѣсѣкомѡу желащѡмѡу притѣкати къ градѣ сѡмѡу, идеже прѣчтѣа многы бж҃їа слова сташа на оутѣрѣженїе вѣселенїи. явишѣ сїи чт҃номѡу мѣстоу сѡмѡу съсжди лжкѡвнїи, и злобѣсѡвскыа прѣлѣсти. тѣмже многыа и невѣрїемъ съдѣавше. скѡрънаа и злаа нечѣстивыимъ мжрѡванїемъ далече ѡгнаша сѣ, іако ѡстѣпници. къ градуу жѣ сѡмѡу дрѣжавномѡу пакы пришеше не встѣавишѣ сѣ злаго воуиства. тѣмже написашѣ (л. 236) лица ѥ іако злодѣѣ. и ѡсжжаат сѣ и ѡганѣат сѣ пакы :~

Ѡ съложенїи лицъ ст҃хъ ~ Явїе прогнани вышѣ въ заточенїе ст҃їи. идеже великынъ съ Ѳеѡро прѣстави сѣ, и ѡтиде къ гоу. Глѣт же сѣ о немъ, іако хотѣщѡу дш҃ж своа прѣдати. аг҃ли оуслыша на немъ помшїи. и тако съ ними и тѣ поаше пѣнь ѡнѣ, и прѣдасть дш҃ж своа • Я ст҃ынъ Ѳеѡфанъ вратъ его, въ заточенїи бывъ даже и до сѣмрѣти Ѳеѡфила цр҃ь. И по сѣмрѣти его пакы помощїж бж҃їеж, стѣа Ѳеѡра бл҃гочестиваа цр҃ца. по сѣмрѣти своего мжжа Ѳеѡфила цр҃ь. вѣсхотѣ православнѣжѣ вѣрѣж, и поклѡненїе ст҃хъ иконъ сътворити и явити. (л. 236 б) Посла за сего ст҃го Ѳеѡфана. и приведѡша его. іакоже и ныи прѡчѣа, иже вѣша въ затѡченїи и въ темницѣ ѡ иконобврствѣ ѿ цр҃ь Ѳеѡфила. И іакоже оубо съвѣща сїа бл҃женнаа Ѳеѡра, съ вѣсѣми бл҃гочестивыми ст҃ыми архїереи и старци. и сътворити сѣ православлѣнїю, и поклѡненїе ст҃хъ иконъ, еже и бы • Бывшѡу же съвѡроу сѡмѡу ст҃мѡу. поставишѣ и сего ст҃го Ѳеѡфана въ Никей градѣ. идеже добрѣ стадо бж҃їе оупасе дѣлѣси вѣсѣмъ бл҃гыми и хѡпѡбными. написав же и канѡны многы, сътворивъ мнѡсѣмъ ст҃мъ, и празникѡ. и въ ѡтансѣ. И тако

сконча сѧ. прѣдавѣ блѣжен' (л. 237) нѣа своѣ дѣшѣ гѣи •

На прѣваа^{же} пакы възвратим сѧ. Им же тако бывшемъ о стѣ⁴ Михаилѣ протосиггелѣ. и ѡ оученицѣхъ его Феодрѣ, и Феодфанѣ. ни един же ѡ ѿ Рима не доиде • Си же еретиси латинскыи съ Карѣломъ въ Римѣ. пѡвѣдиша и погоубиша люди бжиа въса своими оучени. Сего ради папа Львъ, иже въ влатарѣ цркѡвенѣмъ на стѣнѣхъ скрижали възложивѣ, написа стѡе исповѣданіе. Вѣроуж въ единого бѧ ѡца въсѣдѡржителѣ. и тако до конца написа. да въси зраще глѧть, исповѣдаще сѧ и стѣго дѣа ѡ ѡца исходаща. съпокланѣема и съпрославѣема. И се сътвори папа на (л. 237 б) оукрѣпленіе и оутвѡрженіе хѡименитымъ. и на ѡгнаніе и срамотѣ злочѣстивыѣ ерети.

По прѣставленіи же папа Льва. поставленъ бы Бенедиктъ. И си оубо рѣнныи Бенедиктъ. видѣ люди бжиа прѣблѣщащѣ сѧ по малоу, и гоубащѣхъ сѧ ѡ такѡвыѣ еретики. повелѣ никоѡу же оучити ни глѧти латинскымъ азѣыкѡмъ. Вѣроуж въ единого бѧ. нѣ сѣ⁵ и⁶ написа грѣчьскыи словесы, се на извѣщеніе истиннаго исповѣданіа. по прѣвоѡу прѣданію стѣхъ и бѣгонѡсны ѡцѣ. и тако повелѣ въсѣмъ хрѣіанѡмъ. латинѡмъ же и грѣкѡмъ сице глѧти. ѡнѣхъ ради латинѣ Карѡлѡвѣхъ еретики.

Понеже и сын папа (л. 238) Бенедиктъ, лати^{ни} вѣ родѡ. и оумѣтелинь ѡбѡмъ книгѧ. посла же и къ чѣтырѣмъ патріархѡмъ. въ Кѡнстантинѣ грѧ. въ Ялѣандріѧ. и въ Іерѡмъ. и въ Антиѡхіѧ. и повелѣ имъ іако да ѡ нимѣ рѣ, никто же ѡ вѧ да не пріемлетъ на помѣнъ имѧ папы римскаго. дѡнде же добрѣ не стажет сѧ како вѣроуетъ. и како исповѣдоуетъ о православной вѣрѣ. Понеже рѣ, въскорени сѧ злаа ересѣ въ Римѣ. и мнѡси идѣтъ погоубити сѧ. и хоула зла на стѣго дѣа. не ѡ ѡца тѣкѡмъ глѧть исходити, нѣ и ѡ сѧ. и іако раѡолѣпно чѣсти стѣго и животѡрѡща дѣа повелѣѡаць. а не іакоже стѣи зѣмы съѡорѣ стѣхъ и (л. 238 б) бѣгонѡсны ѡцѣ, и пѡвелѣша равна ѡцоу сѧ и прѣго дѣа. ѡ ѡца исходаща тѣкѡмъ •

И ѡтоли по повелѣнію папы Бенедикта. иже хотѣше быти папа въ Римѣ. и исповѣдаше сѧ прѣжде послааще писаніе къ чѣтыремъ патріархѡмъ. и тогда по извѣстѡмъ и истиннѡ исповѣданіи. которагоже папы пріемѣхъ. Прѣходяще, иже вѣхъ по Бенедиктѣ папы. Стефанъ. Янріанъ. Никѡлае. Стефанъ. Си въси единомыслѣни вѣше и единомѣдрѣни, чѣтыремъ патріархѡмъ великыимъ. іакоже рѣша въси рѣмстѣи папы изначалѧ:~

Въ лѣта же Льва црѣ прѣмѣдра. и Фѡтѣа патріарха Кѡнстантинѣ (л. 239) градѣ бывшаго. бы въ Римѣ папа Фѡрѡмѡсъ. имѣше въ сѣбѣ

ересь ѿнѣхъ еретику Кароулавѣхъ, потаенѣа и съкрѣвенѣа. Не вѣщи же его православнии людїе. избраша его въ Римѣ на патріаршество римскаго прѣстѣла. И прїемъ по обычаю, и написа исповѣданїе свое къ четыремъ патріархѣмъ въселенскымъ. лѣстивно и пѣтаено, исповѣдаши прѣго дѣа. съ снѣмъ ѿ ѿца тѣкмо исходяща. и чѣтѣши и славаши, по прѣданїю прїиѣны и бѣгѣсны ѿцѣ. Да егда прїаша его и поставиша его папѣ. тогда нача оучити въсѣ. яко⁷ не ѿ ѿца тѣкмо исходитъ дѣхъ стѣи, нѣ и ѿ снѣ.⁸ и опрѣснѣчаа слоужити лѣпо ѣ глаашъ. (л. 239 б) И тако латини въси иже въ Римѣ оудѣвно по немъ идѣша. и тако въкоупѣ. и ѿ црѣва ѡлжчишѣ.

По семъ же Формосѣ быша папы въ Римѣ. Ефнифѣтїе. Стефанъ. Феѡръ. и Іуаннь. Бенедиктъ. Христофѡръ. и си въси единомѣдрѣнничи вѣхъ Формосоу • Бывшоу же Сергію патріархоу въ Кѡнстантинѣ.⁹ въсхотѣ истѣсати папѣ римскаго. еда како прїидеть въ цѣломѣрїе, и на прѣвое блѣгочестїе. И помрачѣ сѣи не въсхотѣ слышати писанїа въсѣ патріархѣ, таковыѣ папа. нѣ оутѣрѣдиша сѣ оуже на такѡвѣи хоулѣ проклатѣи еже прѣди писахѣ. и потѣмъ и опрѣснѣчаа слоужити. (л. 240) Тѣже оубо Сергіе патріархъ. и прѡчѣа патріарси. имѣа папы римскыѣ оуже к томоу ни въ патріархѣ рѣкѡша въмѣнѣити, ни написати когда. нѣ извѣргѣнѣти и анаѣмѣ прѣдати. И тако даже и ѡтоли до нинѣ. и ѿ црѣва ѡлжчишѣ латини, и ѿ чѣтырїе патріархѣи. и на сѣ Римъ прѣаша, и враси быша хрѣтіанѣмъ православнымъ паче въсѣ. Прѣлѣстиша же и мнѡгыѣ азѣкы ѿ скиѣ. елици прѣбываѣ ѿ вышнїи странѣ Римоу къ западоу, яко бесловесныѣ. и свойѣ книгѣ не имѣшїи, и на свойѣ скверѣнѣа вѣрѣ вѣратиша. ѡви лѣстаще. оубѣ же насилѣаще. и тако въ ереси мнѡгыѣ различныѣ въпадошѣ ~ (л. 240 б)

Попѡвѣ ихъ свойѣ женѣ не имѣ. нѣ вѣждѣть по инѣ, и ничто же грѣха не въмѣнѣаще о сѣ. И литѡургїа ихъ такѡвѣи попѡвѣ¹⁰ слоужѣть. въ¹¹ едїи днѣ слоужбы дѣаще въ единой црѣви, трици. И инѡци ихъ и мнѣрѣи члѣци стѡжа чѣтыридѣсѣтѣицѣ не хранѣть, по прѣданїю апѣлѣскомоу. нѣ сѣи и нѣлѣ невѣзвѣранно, иже аще кто хоцѣть гѣсть мѣсо. Ривы же по въсѣ днѣ гѣдѣтъ чрѣзъ въсѣ лѣто. никѡгда же постѣна днѣ ѡ сѣи не имѣши. Бѣлѣи же и некогда¹² же поста не имѣ. тѣчиѣ въ сѣвѡтѣ въсѣкѣа постѣтѣ сѣ до вѣра. И тѣи инѡци ихъ такоже іѡудѣе тѣвѡрѣ, ничто же не гѣдаще. виѣжѣ о (л. 241) сѣ глааще, яко погрѣвѣнїа ради хѣа. иже не прѣдаша намѣ стѣи ѡ сѣи когда постѣити. тѣчиѣ въ великѣа сѣвѡтѣ. И прѣжа вѣцѣ, простѣмъ именѣмъ зѡвѣтъ стѣжа Марїѣ. Идѣа же въсѣкѣа скверѣнѣа, жѣлѣвы. и еѣа. и кѡтѣкы. мѣлиѣ и великыѣ. днѣиѣ же и пѣтѣмїа. еже по гѡрѣ и дрѣвѣсѣ скачаши. и мыша

дѣиѧ, и вѣса скъты. и себѣрѣ ꙗдатъ, мѣвѣда, и лисица. и прѡчаа
вѣсѣ. тѣчиж ѱа и влѣка ѿвращающе сѧ. Еще же и западнии латинни.
змиѧ ꙗдатъ, малиа и великыя. Вѣси же си рѡдѡве латинстѣи, егда
на врань сѣхѡдатъ. тогда члѣки закалающе, мажут сѧ крѣвми ѥ. и
ω (л. 241 б) рѣжиа своа кропѧ крѣвми члѣцкыми. Прѣзь вѣсе лѣто
никогда же поста не имать. ни днѣ ни мала ни велика. тѣчиж патѣ
днь вѣ пшестать¹³ до вѣр. вечероу же бывшоу ꙗдатъ вѣсѣкжа сънѣ.
іакже и въ сѣтѣх теѡра^π. Великыи же по начинають ѿ срѣды прѣвыа
нѣ, ѡпоущающе тогда масо. и вѣсѣкжа сънѣ сыра и іаница втѣ вѣрь.
а по вѣсѣка сѣтѣх и нѣ, іакже аще кто хощеть невѣзбранно въ томъ
постѣ. пакы тожѣ разрѣшеніе. И нынѣ миѡсїи ереси сѣтъ тѣ. их же и¹⁴
зде не лѣѣ глаголюти. их же вѣди анафема. и съ вѣсѣми прилагающих сѧ
имъ, и хвалашѣ ихъ, анафема и тѣ.

И оуже мно (л. 242) го попеченіе имаше латини и побѣгъ великъ. како оутврѣ^ѣ севѣ црѣво въ Римѣ. и до конца ѡлжчиша сѧ ѡ грѣкъ, и ѡ црѣва и ѡ цркви. и дваши, и триши поставиша црѣ ѡ латинь съ папож и ничто же оуспѣша. понеже не въсхотѣша латинстїи рѡдѡве повинѣти сѧ емѸ. іакоже сѧтъ по ѣствоу тїи въси грѣди и жестѡци. Не имаше же папы ихъ что сътворити о сѣмь. и съвѣщаша сыи съвѣтъ, да пославше въ Британїа къ кѣнзасю аламанскомоу. да аще моцно вѣдѣ да съмират сѧ, и примиратъ ихъ. и поставатъ имь црѣ въ Британїи. понеже и сїи глѣмїи аламане. вѣше врази рїмленѡ. Бѣ (л. 242 б) шѣ¹⁵ же и тїи православныи хрїстїане, ѡ великаго Кѡнстантина. Книгъ же севѣ по азыкоу своему не имѣше,¹⁶ нж латинскѧ дръжжше книгъ. въскорѣ прѣлѣсти ихъ папа своими писаними. тако и съ въсѣми латини. и црѣаго ради имене присташа имь. на въсѧкж вола аламане сїи глѣмїи. И оуже сѣмоу събывшоу сѧ. призваша въ Рїмь кнзѧ аламанскѧ. тако и съ въсѣми воеводами его, и властели. И съвѣща его папа да клѣтвы да боу въ цркви велицѣи. тако и съ въсѣми своими властели. іако да оуже никогда не помыслить кто на враждж римленѡ. нж прѣбывати оуже тако въ повинѡ (л. 243) ванїи и въ послоушанїи папѣ. и никогда же ѡлжчатї ѡ латинь. ни ѡ црѣкве рїмскыа. И тако ѡвѣщаша сѧ аламане съ клѣтвами. и постави имь црѣ папа римскыи. сїе записа и постави, да ѡ латинь поставлѣет сѧ папа въ Рїмѣ. а въ Британїи црѣ ѡ аламань, въмѣсто Кѡнстантина града. И тако събѣ сѧ.

И ѡзыци сѣѣхъ стѣи, иже ѡ вышнѣи странѣ Бретанїа даже и до Истра
рѣкы великыѣ. и ѡтѣдоу даже и по вѣсемоу Арктѣ живѣхъ, и до
океана. даже и до запада. тѣи вѣси бѣша въ нечѣстїи беззѣхъ: ~

ѡнѣ. емоу же има Стефанъ, прѣстави сѧ въ бл҃гочѣстивѣи вѣрѣ х҃вѣ. мнѡгаа дѡбраа и б҃гоугодѡнаа дѣла сѣврѣшивъ. и ѡнде съ миро^а въ нѣнѣ цр҃тво. Азыхом же мнѡгымы наставшимъ. ѡ вѣстѡка и сѣвера, и юга. и оуже мнѡгы мѣвы и сѣмжѣнїа ѡтоли настав^аше на грѣческое цр҃тво. не вѣзыхаша наскорѣ потверѣдити¹⁸ азыка сего певнскаго на вѣрж. понеже по азыкоу своему книга не имѣхж. Се же видѣвше латинны изнемѡженїе грѣческое оудовно. певни гл҃енїи въгре. и прочаа азыкы, ближнѣа симъ. о҃ны. и пипиды, ѡ Рима изшѣше. своими книгами и писани, ѡбратиша на (л. 246) своа злочѣстивжа вѣрж.

Ѣтоли о҃убо и варвари. иже коумане наричат сѧ, съ измалитѣны. иже персы наричат. сѣкоупленїе тѡвраще, и сѣвѣтъ на грѣческое цр҃тво. не прѣсташа воеваще на грѣческое цр҃тво. Евари ѡ сѣверны странъ. вѣса Еврѡпїа и Истра рѣкы прѣхѡдаше, даже и до Фракїи. и до самого Кѡнстантина града прѣхѡдаше. а персы ѡ вѣстѡкъ вѣса Ясїа воеваще. даже и до Бѣлаго моря прѣмо Кѡнстантиноу градоу, вострогъ полагааще. Тогда агарѣне, иже сами наричат сѧ сарацины.¹⁹ о҃ченици проклатаго Махмета вывше. и въ масо҃манскои вѣрѣ о҃тверѣдиша сѧ. (л. 246 б) съ аравлѣны авїе и сыи ѡ грѣческаго цр҃тѡа ѡвргше сѧ, воевати начаша. и поаша на се вѣса С҃рскжа земля, и Палестинскжа. и Иерлїи, и Иноупїа. и Ег҃ипѣ, и вѣсѣ Ливскжа земля. И тако кѡравлѣми вѣсе море исплѣнише. прѣвѣе же тысащми, и весиѣсѣ кѡравлѣми пришеше до само҃ того великаго Кѡнстантина града. и тако мнѡгажѣ пакы воеваша. коупно. такоже и ѡни, прочїи азыци вѣси •

Латинны же сїа вѣса видѣвше воеванїа азычѣскаа на грѣкы. авїе и тїи ваще го҃увителее быша земли хр҃тїанско, и цр҃кви бж҃ии. и тако вѣрж свож злочѣстивж, и ереси своа о҃тверѣдиша на земли. их же анафе (л. 247) ма, анафема, анафема. маранфа. да бжджѣтъ проклати, ами :~

Разночтения:

¹ В: липсва ² В: папѣ ³ В: прѡтосиггелъ ⁴ В: сѣтѣмъ ⁵⁻⁶ В: липсва ⁷⁻⁸ В: тако ѡ ѡца и ѡ с҃на исхѡдитъ дх҃ъ сѣын. ⁹ В: Кѡнстантинѣ градѣ ¹⁰⁻¹¹ В: попше ихъ слоужать. и въ ¹² В: никогда ¹³ В: пѡстѣ сѧ ¹⁴ В: липсва ¹⁵ В: вѣхж ¹⁶ В: имѣхж ¹⁷ В: липсва ¹⁸ В: потверѣди ¹⁹ В: срацини В marg.: саракыни

2. ИНТЕРПОЛИРАНА РЕДАКЦИЯ

Хилендар № 469, л. 251–259 б (краят липсва)

(л. 251)

Повѣсть полъзна о латинѣхъ. когда ѿлоучише се. ѿ грѣкъ и. ѿ стѣе
бжїе цркви. и како изъоврѣтоше севѣ ереси. еже опрѣсньчнаа слоужити.
и хоулоу
иже глаголють на стго дха :~

Въ лѣта бл҃гочестивїихъ црїи, Константина и Ирины мѣтере его.
прѣставшъ незаконномуу и злочестивомуу иконоборствоу. злочестивый
црїи. повелѣно бысть бл҃гочестивою црцею Ириною, и снѡ ѿ
Константинѡмъ. съ съвѣтомъ православныхъ архїереи. быти съворѡу
въселенскомуу на иконобор'це. еже и въ седмый стѣи съворѡ въ Никей
второе, тѣз, стхъ ѿцѣ. И вѣше на томъ стѣмъ съворѣ, Андрїанъ папа
римскыи, съ прочїими четырьми патрїарсы въселен'скыими.

И по сѣмъ выше въ Римѣ дроугы папы, по прѣставленїи сего
Андрїана. въ же по нѣмъ Лѣвъ папа римскыи. И тако прѣидоше.
бл҃гочестивїи црїе сы. Константинъ и Ирина мѣти его. авїе паки насташе
ниїи црїе иконоборци. ѿ ни (л. 251 б) х' же въ послѣдныи иконоворѣцъ,
Феофїль црѣ. При нѣм же въ Римѣ папа Лѣвъ. и юже мнѡго
постѣравъ ѿ проклетыхъ иконоборныхъ црїи. съмысли и съвѣща съи
папа Лѣвъ съ вѣсѣми римскыи кнѣзы. и съ сѣенники. да цра
нѣкоего бл҃гочестива сътвореть да цртво ѿ паки ѿ Рима начнет се
іакоже и прѣже.

И сѣмоу вывшоу съвѣтѣ. авїе послаше и призваше ѿ запада Карѡла
кнѣза латин'скаго. мнѣше іако хрїстїанина соуща. и православна въ
бл҃гочестїи. и съ оуже прїиде въ Римъ съ вѣсїю силою своею. Прїем
же его папа Лѣвъ съ вѣсѣми римляны, поставише его цра. Прїидоше
же съ нимъ и нѣцїи ѿ западныхъ странъ латинсцїи иноци. сѣенници
его и оучители сѣи, иже съкрѣвенно съдрьжаахоу въ севѣ вѣроу
дрїевоу. и Аполинарїевоу. и Макїедонїевоу. и вѣтаннѣ оучеище люди
бжїе опрѣсньчнаа слоужити. и хоулоу прѣклетѡю на стго дха глѣти.
іако не тькмо исхѡдитъ дхъ стѣи ѿ ѿца, нѣ и ѿ сѣа. а не іакоже
прѣда (л. 252) ше намъ стѣи и вѣрховныи аплы. и стѣи и б҃гоносныи
ѿци иже на прѣвомъ съворѣ, тїи. такоже и вторы съворѣ, и прочїи.
еже славити и чисти и исповѣдати, сѣа ѿ ѿца рождѣша се, и дха стго ѿ

тогоже исходеца. и такоже прѣхѡ вѣси, и исповѣдоуемь и вѣроуемь. такоже и чѣтыри патріархѣ великіе. иже въ Кѡнстантинѣ градѣ, и иже въ Іерѡсалимѣ, и Іерусалимѣ. и иже въ велицѣхъ Іерусалимѣхъ •

Сѣи оубо прѣже реченныи Кароуль, црь въ Римѣ. Хотещоу же емоу црѣтовати на всѣхъ латинскими родовы. и на всѣхъ грѣцѣхъ. и ѡтноудѣ тако воевати съ силою многю на Кѡнстантинѣ градѣ. авѣ ѡ кнежествѣ прочіи латинскѣхъ, никто же въсхотѣ поклонити се емоу. И тако вѣста Кароуль въ Римѣ тѣчию. Сѣдрьжавше се съ нимъ и они реченныи иноци, сѣщенници его и оучителие его, еретици соущѣ таинны. Аѣмоу же папѣ сѣхъ ереси не вѣдещоу. и авѣ си начеше съ Кароулемъ развращати люди въ Римѣ, и оучити сѣхъ ересемъ. овѣхъ таинно, а дроуѣхъ являенно. тако не ѡ ѡца исходити тѣкмо дхѡу сѣмоу глѡше, нѣ ѡ сѣна. (л. 252 б) и опрѣсньчанаа слоужити повелѣвающе. и инаа многѣа страннаа ѡ црковнаго прѣданіа вѣдословствоующе •

Видѣв же папа Лѣвъ сѣцевыѣ ереси ѣ, тако тако хотеть погоувити люди бжѣіе. понѣже еліко вѣше рода латинскаго въ Римѣ, въ сласть слово прѣемадохъ ѡ еретицѣхъ онѣхъ. зане помощь имѣхъ ѡ самого цра Кароула. и въспрѣцааше въсѣмъ словеснымъ моужемъ рымскѣхъ, и философѣхъ и оучителемъ. И не имѣе како послати папа о сѣмъ въ Кѡнстантинѣ градѣ. понѣже такоже рѣхѡ иконоборство вѣше тогда въ цринградѣ ѡ Фѣофила цра. посла въ Іерѡсалимъ къ Фѡмѣ патріархоу Іерусалимскому. тако да посылетъ въ Римъ къ нѣмоу моуже словесни и книжны философи, възѡустити и запрѣтити онѣмъ гоувителемъ. аще мошно и изгнати ѣ ѡ римскаго града • Избрав же Фѡма патріархъ, Михаилъ прѣосѣггела, съ оученикы его избранными, Фѣофанѡ и Фѣодѡромъ. и посла ихъ въ Римъ. Соуцѣимъ сѣмъ ѡ самовратцемъ. Понѣ же Михаилъ про (л. 253) прѣосѣггелъ оученикы сѣе Фѣофана и Фѣодора самовратна, изволи наити на Кѡнстантинѣ градѣ. и цроу Фѣофѣлоу стати на лицѣ и запрѣтити о иконоборствѣ. и православию поштити. и на прѣвое вѣлѡчѣстїе и поклонїенїе стѣхъ иконѣхъ наставити.

Повелѣ же Фѣофѣлъ црь ѣти ихъ и моучити. И авѣ сѣти съ Михаилъ прѣосѣггелъ великіе цркѣ Іерусалимскѣе, по моукѣ многѣхъ вѣженноу свою дхѡу прѣдасть боу. А сѣмоу Фѣофанѡу и сѣмоу Фѣодороу зченикѡ его. по многѣхъ моукѣхъ, вѣразъ ихъ сѣжегоше съ желѣзною скрижалию написанною юже вѣ самъ црь сѣтвориль. и стѣхови сѣе написалъ изчрѣтаны о вѣрѣ сѣеи. и съ нѣю тако назнамѣна лица ихъ, зане не покорише се злѡчѣстїю его.

Си же соутъ стихѡве оны Фѣофѣла цра, ихъ же самъ написа и сѣтвори •

Въсѣмъ желающѣмъ притѣкати къ градоу идеже стаѣта прѣчистѣи носѣ бѣ слова, на оутвърженіе въселенныѣ. явише се си въ чьстнѣмъ мѣстѣ съсоуды лоукави, вѣсѣвскіѣ прѣльсти. и тоу мнѡгаа зла и скверѣннаа съдѣаше свой лоукавѣствомъ. (л. 253 б) и ѡтоудѡу ѡгнаше се іако ѡстоупници, и къ градоу сѣмоу дръжавномоу пришѣше. не вѣставише се воуиствомъ свой. лоукавѣствовати. тѣмъ и написа се на лица ихъ, обличеніе ихъ, іако злодѣемъ. и осѡуженіи бывше ѡсоудѡу юже, въ заточеніе прогнаше се.

Оказаніе же главизнамъ писаніа сего, ѡ сѣцево •

Вѣмъ іако въси члѣци желемъ прійти въ градъ Іерлѣмъ. идеже хс распѣтъ се нашего ради спсѣніа. Прійдоше оубѡ тоу и си Феофанъ и Фѡдоръ. и явише се въ стѣмъ мѣстѣ онѣмъ злы и лѣкави. и сего ради ѡгнаше сѣхъ іако нечѣстивіѣ. ѡгнани же бывше ѡ Іерлѣма, прійдоше въ Конѣстантинь градъ. и тоу пакы не прѣѣташе творити лоукавѣство воуиство свой. Сего ради написахѡ на лица ихъ лоукавѣствіѣ ихъ. и ѡноудъ прогнахѡ сѣхъ ѡ сего дръжавнѣишаго гра въ заточеніе. идеже и прѣѣстави се великыи съ Фѡѡръ. и къ гоу отиде ~

Глѣтъ же се оубѡ ѡ немъ. іако егда хотѣше дѣшоу свою прѣдати. агглы оуслыша поюще на нимъ. и съ ними поѣ и тѣ пѣснь ѡноу, прѣдасть дѣхъ свои гѣви • (л. 254)

А стѣи Феофанъ братъ его, въ заточеніи прѣкысть даже до сѣмръти Фѡѡфѣла цѣра. И по сѣмръти еговѣ, помощію бжїею сѣтаа цѣца Фѡѡра православною вѣроу и поклоненіе стѣхъ иконъ въсхотѣ обновити. И пославши за сего, приведе его ѡ заточеніа. приведе же и инѣхъ въсѣхъ, елици вѣхѡу заточени ѡ Фѡѡфѣла цѣра. Съвѣщавши же съ стѣими архїерен и старци, повелѣ выти събороу на вѣзѡжныѣ иконоборце. іако и възѣставити се пакы православию и поклоненіе стѣи иконъ. еже и бѣ. и ради сѣхъ въѡвраженіа, цѣркви бжїа свое оукрашеніе пакы въспрїѣтъ. Потом же и сего стѣго Фѡѡфана въ Никенсѣмъ градѣ поставише епѣпа. идеже и хѡѡ стадо добрѣ спасе словеси и дѣлеси. и прочїими въсѣми бл҃гыми хѡпѡвными. Написа же и канѡны мнѡгы стѣи и празникѡмъ. и въ ѡтонцѣ. и тако сконча се, прѣдавъ бл҃женноу свою дѣшоу въ роуцѣ гѣви. Нѣ на прѣѡаа пакы да възвратим се ~

Сымже оубѡ тако бывшіимъ о стѣмъ Михаилѣ прѡтосїггелѣ. и о оученицѣ (л. 254 б) его, Фѡѡрѣ и Фѡѡфанѣ. ни единъ ѡ нихъ до Рима донде • Еретици же латинѣсїи съ Карѡломъ, повѣдише и погоубише люди бжїѣ соущѣ въ Римѣ своими оученни. Сего ради и папа Льѡвъ иже въ ѡтатары цѣркѡвнѣмъ на стѣнѣ възложи скрижали, написавъ

стѡе исповѣданіе вѣри. еже ѿ, вѣрѡю въ единого бѣ. и та до конца написавъ. да вси зреще глѡуть исповѣдающе сѣа ѿ ѿца рожьша се. и дѣа стѣо ѿ тогоже единого ѿца исходеща. и съпокланяема и съславима. И се сътвори папа на оукрѣпленіе и потврьженіе хѡименитѣи людемъ. и на ѡгнаніе и посрамленіе злочѣстивѣихъ еретикъ •

По прѣставиеніи же папы Льва, поставленъ бы папа Бенедик'тъ. И сѣи оубв рѣнныи Бенедик'тъ. виде люди бѣже прѣлѣщающѣих се помалоу и гоубещѣих се ѿ таковыхъ еретикъ. повелѣ, никому же оубв ни зчити ни глати латин'скимъ языкомъ вѣроую въ единого бѣ. нѣ сѣдѣ, написа латин'скими словесы грѣчѣскимъ же языкомъ, (л. 255) вѣроую въ единого бѣ. на извѣщеніе истиннаго исповѣданіа. по прѣвому прѣданію стѣхъ и бѣгоносныхъ ѿцѣ. и тако повелѣ всѣмъ хрѣтіаномъ латинѡмъ же и грѣкомъ сице глати, онѣхъ ради латинъ еретикъ Кароуловѣхъ.

Понѣже и сѣи папа Бенедик'тъ латининъ вѣше родѡ. и оумѣтел'нь обѡимъ писаніѡ. посла же и къ четиремъ патріархѡ. въ Кѡнстантинъ градъ. и въ Ялѣѡандрію. и въ Ян'тѣохію, и въ Іерлѣмъ. и повелѣ ѿ. іако ѿ нѣа рече никто же ѿ васъ да пріемлетъ на помѣновеніе имене папы римскаго, донде же добрѣ не истежетъ се како вѣроуѣ. и како исповѣдаѣ о православнѣи вѣрѣ. Понѣже рѣ въкорени се злаа сѣа ересь въ Римѣ. и мнѡзи идѡу погѡубити се. и хоулы злы на стѣо и животворещаго дѣа, не ѿ оца тѣкмо исхѡдити глѡуть, нѣ и ѿ сѣа. и іако равѡлѣпно чисти стѣо дѣа повелѣваѡ. а не іакоже стѣи седмъ съворъ стѣи и бѣгоноснѣ ѿцѣ повелѣше, равнѡчѣстна ѿцѡу сѣа и прѣстѣо дѣа, чисти и славити и покланяти се. и прѣстѣо дѣа ѿ оца исходеща тѣкмо.

И ѡлѣ оубо по по (л. 255 б) велѣнію папи Бенедик'та. иже хотѣше быти папа въ Римѣ. исповѣдаашѣ прѣже послаѣ писаніемъ къ четиремъ патріархѡ, како вѣроуѣ. и како исповѣдаѣтъ о православнѣи вѣрѣ. и тоѣа по извѣстнѡ истиннѡ исповѣданіи которагоже папы, пріемаахоу иже его. И тако вѣхоу прѣхѡдеще иже выше по Бенедиктоу папы. Павль. Стефанъ. Яндріанъ. Николае. дроугы Стефанъ. Сѣи вѣси единомысльници вѣхоу и единомѡдрѣни четиремъ патріархѡ въселенскимъ. іакоже вѣхоу и всѣи римсѣи папе изначела •

Въ лѣта же Льва цѣа прѣмоу драго. и Фѡтѣа патріарха Кѡнстантіноу градоу кѣвша. бы въ Римѣ папа Фѡрмѡс, иже въ сѣвѣ ересь онѣ еретикъ Кароуловѣ, потаеноу и съкрѣвенноу. Не вѣдоущѣ же сѣго людѣе. избравше его на патріаршѣство римскаго прѣстола. И пріемъ по ѡбѣчаю написа исповѣданіе свое къ четиремъ патріархѡ въселенскимъ.

лѣстивно и потаенно. рекше и сѣи исповѣдаеть, прѣстѣо дѣа ѿ ѿца тѣкмо исходеща. и чѣ (л. 256) те и славе по прѣданію стѣхъ ѿца. Да егда пріеши его и поставиши и папоу. тогда начеть оучити въсѣ, іако не ѿ ѿца тѣкмо исходитъ дѣа стѣи, нѣ и ѿ сѣа. и опрѣснѣннаа слоужити лѣпо ѿ глааше. И тако латине въси иже въхоу въ Римѣ, оудовно по нѣмъ идоше. въкоупѣ же и ѿ црѣва ѿлоучише се •

По семъ же Формосѣ, выше папе въ Римѣ, Бонифантіе. Романъ. Стефанъ. Феѡр. Іоаннь. и Бенедиктъ. и Лѣвъ. и Хрїстофѡръ. Си въси единомѣдрници выше Формосоу • Бывшоу же Гергїю патріархоу въ Константиѣ градѣ. въсхотѣ истезати папоу римскаго, еда како прїидеть оуцѣломоудрив се на прѣвое благочестіе. И помраченъ сы не въсхотѣ слышати писанїа въсѣхъ патріархъ таковыи папа. нѣ оуже оутвърдише се на таковѣи хоулѣ проклетои, юже прѣ писаахоу. и потомъ еже опрѣснѣннаа слѣжити. Тѣмже Гергїе патріархъ, и прочїи трїе патріарси. имѣ папѣ римскыи, оуже к томоу ни въ патріархїахъ (л. 256 б) рѣше въмѣнити ни написати когда, нѣ извъргнуѣти и анафемѣ прѣдати. И тако даже и до ннѣ ѿтолѣ, и ѿ црѣва ѿлоучише се латинны, и ѿ четырехъ патріархын. и на се Римъ прѣише. и врази выше хрїстіанѡ въсѣмъ православныи, паче въсѣхъ инѣхъ езыкы. Прѣлѣстише же и многыи езыкы ѿ скѣѡ, еліци прѣкываю ѿ вънѣшныи страны Рима къ западоу, іако безъсловесныи и своихъ книгъ не имоушїи. и на свою скврънѡую обератише вѣроу. овѣ лѣстѣще, овѣм же насилающе. и тако въ ереси многы и различнїе въпадаше •

Попове же ѿ свой жень не имоу, нѣ влоудеть по иныхъ. и ничто же грѣха не въмѣнаю о семь. И лѣргїе ихъ таковыи попове, въ единъ днѣ дваши и триши слоужеть въ единой цркви. И иноци ихъ, понѣ ни тые самїе стѣе четирыдесетнице по прѣданію апльскомоу хранеть. нѣ въ соуботоу и нѣлю, невѣзбранно иже аще хошетъ іастъ мяса. Рыбы же по въсе днѣ іадѣтъ прѣзъ въсе лѣто, никогда постна (л. 257) днѣ ѿ сихъ не имоуше. Бѣлци же ѿ, никогда поста оутвърждена не имѣтъ вѣроу. тѣчию въ въсакоу соуботоу до вечера постѣтъ се. И тїи и иноци ихъ іакоже іоудѣе твореть, ничто же не іадоуше. виноу о семь глѡуше. іако за плачь прѣстѣе бѣе, и погребенїа хѣа ради тако твореть. еже не прѣдаше намъ стѣи ѿца о семъ когда постити, тѣкмо въ великѡю соуботоу. Я прѣстѣоу вѣоу мѣтеръ свѣтоу. прости мѣ именовъ зовоутъ, стѣа Марїа. Іадоутъ же въсакоу скврънѡу. желѣвы. ежеве. коткы малїе и великїе. дивнїе и питомїе, еже по горахъ и дрѣвесехъ скачюще. и мыше. и въсакїе скоти и звѣры іадоу. медвѣде и лисице, и прочаа въса. тѣїю ѿа и вѣлка ѿвращаютъ се. Ёще же и западныи латинѣ, въсакоу

сѣмїю, малоюю и великоюю падоути. Егда же ли на врань исходеть си вси латине. тогда члѣки закалающе немилѣтвенно, мажоут се кровяны и по всемоу тѣлоу. и ороужїа своа кропеть кровяни члѣчскими. Прѣз' (л. 257 б) все же лѣто, никогда же поста не имѣ никакова же. ни днѣ, велика же ни мала, рекше тако хрїтіане. тѣчїю въ пет'чаныи днѣ нѣколици постет се до вечера. вѣроу же бывшоу, падоу вьсакоу сѣнѣдѣ, такоже и въ соуботоу твореть, егда не лѣпо ѣ хрїтіаниноу ни единомуу постити се. Великы же постъ начинаю ти постити ѿ срѣдѣ прѣвїе нѣле. ѿпоушающе вьсакоу сѣдѣ мѣстѣ, сыра же и гаецѣ въ вторникъ вечерѣ. а по вьсакоу соуботоу и нѣлю, такоже аще хотеть невъзбранно въ томѣ постѣ, пакы тожѣ раздрѣшенїе. И иные мнѡгы ересы соут тѣхъ. их' же нїиа зде не лѣтъ ѣ глаголю ихъ. Их' же ради боуди ихъ анафема аминь. и вѣсѣхъ прилагающїихъ се имѣ и хвалецѣе и и тѣ боуди анафема •

Мнѡго же попеченїе и подвигъ имоуще латине рымскїи, еже оутвердити севѣ црѣтво въ Римѣ. и до конца ѿлоучише се и ѿдѣлише се ѿ грѣкъ, и ѿ црѣта и ѿ црѣкве. и дваши и трици поставише севѣ црѣ ѿ латинь съ папоу, и не оуспѣше ничесо же. понѣже не вьсхотѣше латиньскїи родове повинѡути се емоу, такоже соутъ (л. 258) по ѣстѡу ты грѣды и жестоци. Не имоущоу же папѣ ихъ что сътворити о сѣмь. и съвѣщаше вси съвѣтъ. да пославше въ Бретанїю кѣ кнезоу аламан'скомоу. иже нѣмѣнци наричѡт се. аще моцно боудеть примирити ѣ. и поставеть имѣ црѣ въ Бретанїи. понѣже си глѣмїи аламане, вѣхѡу вьсегда врази римлѣнѡ. Бѣхѡу же и ты прѣже хрїтіане въ православїи истиннѡ ѿ великаго Кон'стан'тина. Книгоу же севѣ по езыкоу своему не имоуще. нѣ латинскоу дръжеще книгоу. вьскорѣ прѣлѣсти ихъ папа своими оучен'ми. тако и съ вьсѣми латинь. и црѣкаго ради именѣ, присташе имѣ на вьсакоу волю аламане си глѣмьми. И оуже сѣмоу събывшѣ се. призваше въ Римѣ кнеза аламан'скаго тако и съ вьсѣми воеводами его и властели. и съвѣща его папа, да клетвы да вѣ въ црѣкви величѣки тако и съ вьсѣми своими властелы. тако да юже никогда помыслить кто ѿ аламанъ на враждѡу римлѣнѡ. нѣ прѣкывати оуже тако въ повинѡванїи и послоушанїи папѣ. и никогда (л. 258 б) же ѿлоучити се ѿ латинь ни ѿ црѣкве римскїе. И тако обѣщавше се аламане съ клетвами, постави имѣ црѣ папа римскыи. се написавъ и поставивъ. да ѿ латинь поставляет се папа въ Римѣ. а въ Бретанїи црѣ ѿ аламанъ, вѣмѣсто Кѡн'стан'тина грѣ. И тако събѣ се.

А иже ѿ вышнїихъ странъ Бретанїе езыци скѣф'скїи прѣкываахѡу, даже до Истра рѣкы великїе. и ѡтоудѡу пакы по всемоу Яркоу ^{по скверѣ} живѣщѣи даже до ѡкїана, и до запада, тїи вси въ нечистотѣ вѣхѡу еце

везбожнѣи соущѣ. Нѣ и къ силѣ еще и иже ѿсоудоу дроузиѣи скѹѣе, иже вьлгарѣ наричюут се, юже по вѣлицѣи рѣцѣ Истрѣи живюѹ обоними странами. сѣю же рѣкоу нарицаю тѣи своимѣ ихъ языкомѣ, Доунавѣ. вѣхѣ же сы вьлгарѣ врази грѣчьскаго црѣтва на мнѣга лѣта. Тѣмже и мнѣгоу соущоу языкоу томоу. овладаше вѣсею землею Мисѣискою. и населенише се родове ихъ даже и до Илирѣи къ западоу. По лѣтѣхъ же мнѣгохъ, едѣ вѣзмогоше грѣци помочию бжѣіею прѣ (л. 259) ложити ихъ ѿ нечѣстїа. и наставити ихъ вѣ бгѣоразоумїе. изволенїем же бжѣіи и посѣщенїемъ стго дха, прїеши оубѣ стѣе крѣщенїе. и наставлени быше на свѣтъ бжѣтвенныи. и вьлци соущѣ, причѣтоше се ѿвѣцѣмъ хвѣмѣ. По сѣмьрѣти оубѣ Феофила црѣ. иконоборца. при блгѣчѣстивѣи црѣци Феодорѣ. іаже стѣе православіе црѣкви бжѣіеи и стѣлымъ иконамъ сѣтворѣи сѣ сѣномъ свой Мѣхѣилѣмъ црѣмъ, прїиде абѣ Борисъ кнѣзѣ вьлгарѣскимъ просѣ ѿ сыхъ блгѣчѣстивѣихъ црѣи стѣе крѣщенїе. его же и сѣлови се прїети тако и сѣ вѣсѣмѣ црѣтѣмъ свой. И нарече црѣ Мѣхѣилъ Борисоу иже на стѣомъ крѣщенїи ижеимъ свой Мѣхѣилъ. И тако блгѣтїю бжѣіею прїетѣ вѣс родѣ вьлгарѣскимъ стѣе крѣщенїе и еѣлїе хѣѣ. и просѣвѣтише се свѣтѣомъ бгѣоразоумїа. даже и до днѣшнаго днѣ.

По сѣмьрѣти же Мѣхѣила црѣ Феофилова сѣна, и мѣтере его блгѣчѣстивѣи црѣце Феоѣры. прѣкѣтѣ црѣтво Бѣсилїе Мѣкиѣдонъ. И вѣ днѣи црѣтва его. абѣ сѣниде и Владимѣрь кнѣзѣ роушѣкимъ сѣ великою силою своею даже и до самого црѣграда. вѣ (л. 259 б) ждоуе и тѣ на црѣтво грѣчьское. Мѣновѣнїем же бжѣіимъ и блгѣтїю стго дха. вѣнезапоу прѣложи се ѿ зѣкрѣннаго нраѣа на смѣренїе бжѣтвенѣе. и вѣ агнѣ хѣѣ вѣмѣсто вѣлка. И тако прїетѣ и сѣ стѣе крѣщенїе і еѣлїе хѣѣ. и нарѣ иже емѣ црѣ вѣ стѣомъ крѣщенїи вѣ свое иже Бѣсилїе. И потома крѣтише се вѣси родове роушѣкаго языка. и оутѣрѣдише се на правослаѣнѣи и истиннѣи вѣрѣ хѣѣ, іакоже прѣдаше намъ стѣи и вѣрѣховнѣи апѣлы. и даже и до днѣшнаго днѣ сице прѣбѣваютѣ •

Сѣе же вѣсе языки видѣвѣше пѣвни, глѣмѣи магіѣре. иже наричюут се оугри, іако вѣ единомъ вѣрѣѣ вѣше сѣ грѣкѣ. и просѣвѣщенїе и разоумѣ вѣшѣи видѣвѣше вѣ нихъ пѣче неже ли вѣ сѣвѣ. вѣхѣ ко и си вѣ нечѣстїи, іакоже прѣжѣ вьлгарѣ и роуси. И абѣ мѣновѣнїемъ бжѣіи вѣзѣвѣмоше се двѣ кнѣза пѣвнѣскаго языка тако сѣ вѣсею силою своею. и сѣнидоше и си даже до самого црѣграда, сѣ вѣсацѣмъ смѣренїемъ и сѣ любовїю ищѣущѣ стѣе крѣщенїе прїети. и просѣе слова бжѣіа разоумѣ. емѣѣи и спѣдо

3. СЪКРАТЕНА РЕДАКЦИЯ

Основен текст: Дечани № 102, л. 236 б–243 б

Разночтения:

BAR Ms. Slav. № 291, л. 261–270 б = В

ТСА № 768, л. 327–337 = Т

(л. 236 б)

Повѣ полъзна¹ ѿ латинѣ когда ѿлоучише ѿ грѣхъ и ѿ стѣи бжїи цркви и како изъверѣтоше севѣ ереси еже ѿпрѣсньчнаа слѣжити. и² хълоу юе глаго на стго дха.

Въ лѣта бл҃гочестивїихъ црїи, Костан'дина и Ирини матере его. прѣставшоу безаконнѣмоу и злочестивѣмоу иконоворѣтоу злочестивыхъ црїи. повелѣно бы бл҃гочтивою црицею Ирїною, и сномъ ее (л. 237) Костандиномъ. быти съвороу въселен'сѣмоу на иконоворце.³ еже и въ седмыи съворъ въ Костан'динѣ градѣ. И вѣше на томъ стѣмъ⁴ съворѣ,⁵ Андрїанъ папа римскыи, съ прочими патрїархи⁶ четири⁷ми въселенскыи.

И⁸ по семь выше въ Римѣ другыи папы⁹ по прѣставленїи сего Андрїана. бы же¹⁰ по нѣмъ Львъ папа римскыи. И тако прѣидоше бл҃гочтивїи црїи сїи Костандинъ и Ирина мти его. авїе пакы насташе¹¹ ины црїи иконоворци. ѿ нихъ же бы послѣны иконоворцы Феофиль црь. при нем же бы въ Римѣ папа Львъ. И¹² оуже¹³ много пострѣавъ ѿ проклетыхъ иконоворны¹⁴ црїи.¹⁵ съмисли и съвеща съ папа Львъ съ всѣми римскыи кнезы и съ¹⁶ сщеники, да цра нѣкоѣго сътвореть бл҃гочтиваа. да цртво рѣ пакы ѿ Рима начнет се. такоже и прѣжѣ.

И сѣмоу вывшоу съвѣтоу. авїе послаше и призваше ѿ запада Кароула кнеза латинскаго, мнеше тако¹⁷ хртїанина соущаа. и православна въ бл҃гочтїи. И се оуже прїиде въ Римъ съ всею силою своею. прием же его папа Львъ съ всѣми римляни, поставише его цра. Прїидоше же съ нимъ ѿ западїи (л. 237 б) латинъ и¹⁸ иноци и¹⁹ сщеници его и оучителии, иже скривено дръжахоу вѣроу Яриневоу и²⁰ Яполинарїевоу²¹ и Макиѣдонїевъ.²² и вѣтаниѣ оучеще люди ѿпрѣсньчнаа слоужити. и хоулоу проклетоу на стго дха глаго. тако не тькмо исходоу²³ стѣи дхъ ѿ оца,²⁴ нь и ѿ сѣна. а не такоже прѣдаше намъ стїи²⁵ и²⁶ врьховнїи апли и стїи²⁷ бгоноснїи ѿци иже на прьвомъ съворѣ. тїи, такоже и

вторїи съворъ и прочїи.²⁸ иже славити²⁹ и чисти исповѣдаше сѣна и стѣго дѣха ѿ оца исходеща, такоже прѣвѣхомъ вси. и вѣроуемъ. и исповѣдаемъ. такоже и четири патріархїе³² великиѣ. Костанѣтина гра и³³ Аѣлександриѣ. и³⁴ Іерлѣмскаа.³⁵ и великіѣ Янѣдиохїѣ.³⁶

Съ оубо прѣвѣ рѣнныи Кароуль црѣвь въ Римѣ. Хотещоу же именоу црѣвovati на всѣхъ латинѣскими родови, и на всѣхъ грѣци. и ѿтоудъ тако³⁷ съ силою многою воевати³⁸ на Костанѣтинъ градъ. авїѣ ѿ кнежѣствъ прочїхъ никто же хотѣ поклонити се именоу. и тако воста въ Римѣ тѣчию. Съдрѣжѣвшѣ³⁹ же⁴⁰ се съ⁴¹ нимъ и вѣны рѣнныи иноци⁴² иго и сѣщенници⁴³ и оучителиѣ, его⁴⁴ иретици соущѣ таинѣныи. (л. 238) И⁴⁵ Львоу же папѣ се не вѣдещоу, авїѣ сїи начеше съ Кароуломъ развращати люди въ Римѣ и оучити своимъ ересемъ. вѣвѣхъ таино,⁴⁶ а дроузѣхъ⁴⁷ явлено. іако не ѿ оца исходитъ⁴⁸ тѣкмо стѣгому дѣхоу глѣюще,⁴⁹ нь и ѿ сѣна. и впрѣсньчнаа слоужити повелѣвающоу. и ина многа странна ѿ црѣковнаго прѣданїа влѣдословѣствоущѣ.

Видѣвъ же папа Львъ сицевїѣ⁵⁰ иреси ихъ, іако тако хотѣть погоувити людѣ бжїѣ. понїѣ елико вѣше рода латинскаа въ Римѣ, вѣсласть⁵¹ слово прїемахоу ѿ иретики вѣнѣхъ.⁵² занїѣ⁵³ помощь имѣхоу ѿ самого црѣа Кароула. и вѣспрѣцааше вѣсѣмъ⁵⁴ словеснымъ моужемъ римѣскимъ, и философамъ и оучителиемъ. И не имоущѣ како послати папа ѿ сѣмъ въ Костанѣтинъ гра, понїеже іакоже рѣхомъ вѣше тогда иконоворство Фѣофила црѣа. посла въ Іерлѣмъ. къ Фѣомѣ патріархоу Іерлѣмскѣмоу. іако да послѣтъ въ Римъ къ папѣ Львоу моужѣ⁵⁵ словесны⁵⁶ и книжни философи. вѣзоустити и⁵⁷ запрѣтити⁵⁸ вѣнѣмъ гоубителемъ. аще мощно и изгнати ихъ ѿ римскаго града. Изѣбрав же Фѣома патріархъ Мїхаїла прѣтосигѣїѣла (л. 238 б) посла⁵⁹ въ Римъ съ оученики иго изѣбранѣныи Фѣофаномъ и Фѣодоромъ иже вѣхоу самовратна. Понїмъ же Мїхаїлъ прѣтосигѣїѣлъ оученики своѣ Фѣофана и Фѣѣра. и⁶⁰ изволи нанти на Костанѣтинъ гра. и црѣоу Фѣофилоу стати на лицї и запрѣтити⁶¹ ѿ иконоворствоу. и православию побѣдити на прѣвѣоѣ влѣгочїѣи и поклонїїѣ стїхъ иконъ наставити.

Повелѣ же Фѣофилъ црѣвь ети ихъ и моужити. авїѣ⁶² стѣынъ съ⁶³ Мїхаїлъ прѣтосигѣїѣлъ великіѣ црѣкѣ Іерлѣмскїѣ. по⁶⁴ моужахъ многыхъ дѣшоу свою⁶⁵ прѣдѣ бѣоу. Я стѣомъ Фѣофаноу и стѣому Фѣѣрѣ оученикомъ его, по моуженїихъ.⁶⁶ оврази⁶⁷ ихъ съжегоше. съ⁶⁸ желѣзною скрижалию написанною, юже вѣше црѣвь сътворилъ и стїхови своѣи написаль исчерѣтїи. и съ нїю тако назнаменаше жегоущѣ лица стѣыхъ. иже не покарѣахоу⁶⁹ се⁷⁰ злочѣстию иго. И по съжеженїи⁷¹ лица стѣи⁷²

сихъ⁷³ Феѡфана и Феѡдора, изыгнаны быше. и ни єдин же ѿ сихъ до Рима донде.

Єїи же еретици латин'сѣи съ Кароѹломъ въ Римѣ повѣдише и погоѹвише люѡ бжїе. Сего ради и⁷⁴ папа Львъ, иже въ влатари црѣковнѣмъ на стѣнѣ скрижа (л. 239) ли възложїи⁷⁵ написавъ. Вѣроѹю въ єдино҃го бѡ ѡца вседрьжителѡ. и та до кон'ца написа⁷⁶ да вси зреще гл҃ють и исповѣдоѹють сѡна и ст҃го дѡха ѿ оца исходеща,⁷⁷ съпокланѡмаѡ и съпрославлѡмаѡ. И се сътвориїи⁷⁸ папа на оѹкрѣпленїе и потвержѡнїе⁷⁹ хонменитыхъ люѡди. и на ѡгнанїе и срамотоѹ⁸⁰ злочестивыѡ еретькѡ.

По прѣставленїи же папы Льва поставленъ бы Бенеѡдикъ папа. И съ оѹбо Бенеѡдикъ тѣ рѣнныи. видѣ люѡди бжїе прѣльщающихъ се по малѡ и гоѹвещїихъ се ѿ таковыхъ еретькѡ. повелѣ никомѡ⁸¹ же ни оѹчити⁸² ни гл҃ати латинскимъ езикомъ. Вѣроѹю въ єдино҃го бѡ ѡца вседрьжителѡ. нь сѣдъ написа латин'скими словеси грѣчскимъ езикомъ. Вѣроѹю въ єдино҃го бѡ ѡца вседрьжителѡ. на извѣщение истин'наѡго исповѣданїѡ по прѣвѡмоѹ прѣданїю стѣи и б҃гоносныѡ ѡцѣ. и тако повелѣ всѣмъ хрїтїанѡмъ латиномъ же и грѣкомъ грѣчскимъ езикомъ все⁸³ гл҃ати, ѡнѣхъ ради латинъ ерети҃гъ Кароѹловѣхъ.

Понєже и съ папа Бенеѡдикъ тѣ, латининъ вѣше родомъ. посла же и къ четирымъ патрїархомъ въ Костантинъ градъ. и⁸⁴ въ Ялѣѡданїю и⁸⁵ въ⁸⁶ Іерлѡмъ. (л. 239 б) и въ Инѡнохїю.⁸⁷ и⁸⁸ повелѣ имъ, іакѡ⁸⁹ ѿ ннѡга рѣ никто же ѿ васъ прїемлетъ на поменѡвание имѡ⁹⁰ папи римска҃го, дон'дѣ же доврѣ истежѣтѣ како вѣроѹють и како исповѣдоѹють ѡ православїи бжїи. Понєже рѣ въкорѣни се злѡва⁹¹ сїи ересь⁹² въ Римѣ. и мнозы идоѹтъ погоѹбити се. и х҃ли⁹³ злы⁹⁴ на ст҃го⁹⁵ и животворещѡа҃го дѡха,⁹⁶ не ѿ оца тѣкмо гл҃ють исходити,⁹⁷ нь и ѿ сѡна. и раѡолѣпно чисты ст҃го дѡха повелѣѡють. а не іакѡже стѣи сѣдмъ съѡрѡ,⁹⁸ стѣихъ⁹⁹ б҃гоносныхъ ѡцѣ повелѣше раѡнаѡ ѡцѡѹ. сѡна и прѣст҃го дѡха чисти и славити и покланѡати се. и сѡна и ст҃го дѡха ѿ оца исходеща¹⁰⁰ тѣкмо.

И ѡтолѣ оѹбо по повелѣнїю Бенеѡдикта папы римска҃го, исповѣѡашѡ¹⁰¹ се къ четирымъ патрїархомъ. и тогда по извѣстномъ и истинномъ исповѣданїи котора҃го҃ папы. прїемаѡхѡ имѡ его. И тако вѣхѡѹ прѣходеще,¹⁰² иже быше по Бенеѡдиктѣ¹⁰³ папы. Пѡѡль. Стеѡфанъ. Ян'дрїанъ. Николаѡ. Стеѡфанъ.¹⁰⁴ Єїи вси єдиномысльници вѣхѡѹ¹⁰⁵ и¹⁰⁶ єдиномоѹдрѡны четирымъ патрїархѡмъ въселѡн'скимъ.¹⁰⁷ іакѡже вѣхѡѹ и вси римсѣи¹⁰⁸ папѡ¹⁰⁹ изна (л. 240) чѡла.

Бѣ лѣта¹¹⁰ же Льѡѡ црѡ прѣмоѹдра҃го, и Фѡтїѡ патрїарха Костан'тїноѹ граѡѡ выѡша. бы въ Римѣ папа Фор'мосъ. имѣе въ сѣѣѣ

ересь ѿнѣхъ еретикъ карѣловѣ¹¹⁰ потаенноу и скръвеноу. Не вѣдоуще¹¹¹ же его людїе. избраше¹¹² въ Римѣ¹¹³ на патриаршество римскаго прѣстола. И прѣимъ по¹¹⁴ ѿвѣчаю написа¹¹⁵ исповѣданїе свое къ четыремъ патріархомъ вселенскимъ льстивно и потаено рекше и¹¹⁶ съ¹¹⁷ исповѣданїе¹¹⁸ прѣстѣго дѣа съ сномъ ѿ оца тѣкмо¹¹⁹ исходеща. и чте и славе по прѣданию стѣ ѿцѣ. Да игда прѣише его и поставише его папоу. тогда начеть оучити всѣхъ тако¹²⁰ ѿ оца тѣкмо исходить дѣа стѣи, нѣ и ѿ сѣа. и ѿпрѣснѣннаа слоужити лѣпо есть рѣ. И тако латини вси иже въ Римѣ, оудовно по нѣмъ идоше, въкоупѣ же и ѿ цртва ѿлоучише се.

По семъ же Формосѣ¹²¹ быше папе въ Римѣ. Еонифантїе. Романъ. Стефанъ. Феоѿр. Івань. и¹²¹ Бенедиктъ.¹²² и¹²³ Львъ. и¹²⁴ Хрїстофоръ. Сїи вси единомудрїицы быше Формосоу.¹²⁵ Бывшоу же Сръгїю патріархоу въ Костантинѣ градѣ, въсхотѣ истезати папоу римскаго. еда¹²⁶ како прїидеть въ цѣломудрїе и¹²⁷ на прѣвое (л. 240 б) влѣгочестїе. и помраченъ сїи не въсхотѣ слышати писанїа всѣхъ патріархъ таковыи папа. нѣ оуже¹²⁸ оутврьдише на таковѣи хоулѣ проклетои юже прѣ писахомъ. и потомъ ѿпрѣснѣннаа¹²⁹ слоужити. Тѣмъ же оубо Сръгїе¹³⁰ патріархъ.¹³¹ и прочїи три патріарси. имѣ папѣ римскыхъ, оуже к томоу ни въ патріархїахъ вѣмѣнїти когда, ни написати рѣше. нѣ изврьгноути и анаѣмѣ прѣдати. И тако даже и до нѣна ѿтолѣ и ѿ цртва ѿлоучише се латини и ѿ четири патріархїи¹³² и на се Римъ прѣише.¹³³ и¹³⁴ врази быше¹³⁵ хрїтіаномъ всѣмъ православнымъ паче всѣхъ. Прѣльстише же и иныи многы ѣзики на свою скръьноую вѣроу. ѿвѣмъ насилающе а другымъ прѣльсти твореще. и тако въ ересы многы и различни въпадоше.

И попове же¹³⁶ ихъ своихъ женъ не имоуще, нѣ влоудеще¹³⁷ по инѣ.¹³⁸ Иноцы ихъ понѣ ни тѣе самїе стїе. мѣ.¹³⁹ не хранеть¹⁴⁰ по прѣданию аплѣсқмоу. нѣ соукотоу и нѣлю невъзбранно аще хотеть їасти меса иже аще хоцетъ. Бѣлѣци же ѿ никогда поста оутврьженнаа не имоуть вѣрою. тѣчїю въ всакоу соукотоу до вѣра постѣт се вси юудейскы. и¹⁴¹ ни¹⁴² месѣ їадоутъ, виноу ѿ семь глїюще. тако за плача прѣстїе (л. 241) вѣце, и погревенїа хѣа.¹⁴³ А прѣстоу ю вцоу мѣтеръ свѣтоу,¹⁴⁴ простѣмъ именемъ зовоутъ, стѣа Марїа. Сцѣнныци же ихъ двацы и трицїи въ¹⁴⁵ єдинъ дѣнь лїтоургїю ихъ слоужетъ въ єдинои цркви.¹⁴⁶ Їадоутъ же всакоу скръьноу. и звѣри, и скоти,¹⁴⁷ и мише. и желѣви. Еце же и западны латини вси всакоу зїнию їадѣтъ малїе и великыи. Егда же ли на брань исхोдесть си вси латини, тогда члѣкы закалають немлотивно,

и мажоут се кръв'ми члѣкыми по¹⁴⁸ всемоу тѣлоу. и вса вѣроужїа своѧа кропетъ кръв'ми¹⁴⁹ хрѣтіан'скими. ¹⁵⁰ По¹⁵¹ в'се же лѣто никогда¹⁵² же поста имоутъ. никакова же ни¹⁵³ днѣ¹⁵⁴ ни мала ни велика, рекше такоже хрѣтіане. тѣчию въ петѣ¹⁵⁵ днѣ¹⁵⁶ нѣколици ѿ нихъ постет се до вѣра, и потомиѣ іастъ всакоу снѣдѣ. такоже и въ соуботоу вси, егда не лѣпо ѣ хрѣтіаниноу всакомоу постити се. Великии же по начинають ты рек'ше постити¹⁵⁷ ѿ срѣди прѣвїе нѣле, ѿпоущающе тогда мѣсь и всакоу снѣдѣ сира и ганць. а по всакоу соуботоу и нѣлю того¹⁵⁸ поста. пакы тоже разрѣшенїе.¹⁵⁹ И ины многїе іереси¹⁶⁰ соутъ тѣхъ,¹⁶¹ ихъ же нїна здѣ не лѣтъ ѣ глати. ихъ же ради воуди ихъ¹⁶² анафема, аминь. И всѣмъ прилагающїимъ се имъ (л. 241 б) и хвалеце ихъ, и того воуди анафема.

Много же попеченїе и поѡвїгъ имоущѣ латїне римсцїи¹⁶³ еже поставити¹⁶⁴ црѣво въ Римѣ,¹⁶⁵ и до конца ѿдѣлїти се¹⁶⁶ и ѿлоучити се ѿ грѣкъ, и ѿ црѣва и ѿ црѣве. и дващы и трищы поставише цра ѿ латїнь, и ничесо же оуспѣше. понеже не хотѣше¹⁶⁷ латїн'сцїи родове повиноути¹⁶⁸ се имоу. такоже соутъ по ѣствоу ти всы¹⁶⁹ грѣды и жестоци. Не имоущѣ же папе ѧ что сътворити ѡ сѣмъ, съвѣщаше снѣ съвѣтъ. да пославше въ Бретанїю къ кнезоу аламан'скамоу иже нѣмци¹⁷⁰ наричют се. да аще моцно ѣ да съмиреть, и примиреть ихъ, и поставеть имъ цра въ Бретанїи. понеже сїи глїемїи аламане,¹⁷¹ вѣхоу вьсегда врази римляномъ.¹⁷² Бѣхоу же и ты прѣже хрѣтіане въ православы¹⁷³ истинномъ ѿ великааго Костан'тина цра. Книгоу же севѣ по ѣзїкоу своѣмоу не¹⁷⁴ имоущѣ, нѣ латїн'скѣ имоущѣ книгоу. въскорѣ прѣлѣсты ихъ папа своими писан'ми. тако и съ всѣми латїни, и црѣааго рады¹⁷⁵ имена, присташе имъ, на всакоу волю аламане снѣ глїемїи. И оуже сѣмоу събывшоу¹⁷⁶ се,¹⁷⁷ призваше въ Римѣ кнеза аламан'скааго, тако и съ всѣми воєводи¹⁷⁸ его и властели. и съвѣща¹⁷⁹ его папа да клетви дѣ (л. 242) въ црѣви велицѣи боу тако и съ всѣми своими властели. тако да оуже никогда помислыть кто ѿ аламанъ¹⁸⁰ на вражоу римляномъ.¹⁸¹ нѣ прѣбывати¹⁸² тако же въ повинованы и¹⁸³ послоушаны¹⁸⁴ папѣ. и никогда же ѿлоучити се. ни ѿ латїнь¹⁸⁵ ни ѿ црѣве римскїе.¹⁸⁶ И тако ѡбещавше се аламане съ клетвами. поставы имъ цра папа римскы. се написавъ и поставивъ. да ѿ латїнь поставлѣют се папа въ Римѣ, а въ Бретаны¹⁸⁷ црѣ ѿ аламанъ, вѣмѣсто Костантина града. И тако събѣ се.

А иже¹⁸⁸ по Ярьктоу¹⁸⁹ западнѣмоу¹⁹⁰ езици скитѣсцїи прѣбывающеи, иже ѿ вишныхъ странъ краа¹⁹¹ земли ѡблѣюще,¹⁹² рѣси, даже и до

пешнь.¹⁹³ иже оугри наричють се. и ѿсоудѣ друзѣи скифи, иже вьлгаре наричють се, по велицѣи рѣцѣ Истрѣсцѣи прѣдрыхещи. сѣю же рѣкою Истра, наричють ты своимь¹⁹⁴ именемь¹⁹⁵ Доунавѣ. Бѣхоу же си скифи глѣны вьлгаре. врази црѣва грѣчьскааго на лѣта многа. Тѣмже и¹⁹⁶ многоу соущоу езикоу томоу. овладаше¹⁹⁷ всею землею Мисѣнскою¹⁹⁸ и населише ю родове¹⁹⁹ ихъ даже и до Илирика²⁰⁰ къ западоу. По лѣтѣхъ же многѣ два²⁰¹ възмогше грѣци помощию бжїею прѣложити ихъ и наказати, и наоучити ихъ. и наставити на бго (л. 242 б) разоумиѣ.²⁰² изволенїемъ же бжїею и посѣщенїемъ дха стго, прїемше²⁰³ и ти свое²⁰⁴ крѣщенїе. и наставлени быше на свѣтъ вжѣтвѣныи. По сьмрьти же Феофила цра иконоборца, при влгочтѣвѣи црци Феѡрѣ. также стгои православіе цркви бжїи и стымъ иконамъ сьтвори съ сномъ своимъ Михаиломъ цремъ. прїиде и Борисъ кнезъ вьлгарскыи просе крѣщенїе²⁰⁵ стго ѿ Михаила цра грѣчьскааго. емоу и²⁰⁷ спѣи се тако и съ всемъ црѣвомъ своимъ. И тако влгтію бжїею прїеть²⁰⁸ и въ родъ вьлгарскыи стгои крѣщенїе і еѡліе хѡ. и просвѣтише²⁰⁹ свѣтою бгѡразоумїа. даже и до днь.

По сьмрьти же Михаила цра оного Феофилова сна, и мѣре его влгочтѣвїе црце Феѡри, прѣемъ црѣво Василиѣ²¹⁰ Македонїанинъ.²¹¹ И въ дны црѣва его. авїе съныде и²¹² Владимиръ²¹³ кнезъ роускыи²¹⁴ съ великою силою своею даже и до самого цригра, вражоу искыи и тѣ на црѣво грѣчьское. Мановенїемъ же²¹⁵ бжїею и влгтію стго дха. възнезапоу²¹⁶ прѣложи се ѿ звѣринаго н'рава на смѣренїе вжѣтвѣноу, и въ агнѣ²¹⁷ хѡ²¹⁸ вьмѣсто вьлка. И тако и²¹⁹ съ²²⁰ прїемъ²²¹ стгои крѣщенїе.²²² і еѡліе хѡ. крѣтише²²³ се в'си ро (л. 243) дове роускааго езика. и тако зтвердише на православной и истинной вѣрѣ хѣѣ пакѡ прѣдаше намъ стїи и врьховнїи апли хѡи. и даже и до дньшнѣаго дне сице прѣбывають.

Стѣ же все езикы видѣвше пешни глѣмїи магіери, иже наричють се оугри. тако въ єдинон вѣрѣ быше съ грѣки, и просвѣщенїе и разоумъ вѣщшєи видѣвше въ нихъ паче себе. вѣхоу же и сїи єще въ нечѣсты такоже и^{223a} прѣже²²⁴ вьлгаре и роуси. авїе мановенїемъ бжїею вьззвигоше се два кнеза пешн'скааго езика тако и съ всею силою своею. Сьнидоше и ты даже и²²⁵ до самого цриграда съ всацѣмъ сьмирненїемъ, и любовию ищоущєи и сїи стгои крѣщенїе хѡ, и просєше слова бжїа разоумъ. емоу же и спѣвише се. и прїемше²²⁶ крѣщенїе²²⁷ стгои і еѡліе²²⁸ хѡ. възвратише се въ своа.²²⁹ Юще же не²³⁰ добрѣ доспѣвшєи грѣчьскыи православнымъ архїереѡмъ, вьнїти въ землю ихъ, и наказаты ихъ словесемъ книжнымъ. авїе єдинъ ѿ кнезъ онѣхъ прѣстави се въ влгочтѣвѣи вѣрѣ хѣѣ,

ѡтиде²³¹ съ миромъ въ цѣтво нѣноѣ.

Вар'вари же иже коумане²³² наричютъ се, съ²³³ измал'ти,²³⁴ сирѣчь²³⁵ съ пер'си тогда съвькоупленіе сътвор'ше²³⁶ на вражѣу гръчьскаго цѣтва. и вар'вари (л. 243 б) оуко ѡ сѣверскыѣ страны а перси ѡ вьстокъ и тако ѡвьвоиваше всю Европину варвари, а перси всѣ Ясию съ вьстока. Тогда же и²³⁷ агарѣне, глѣмїи саракине, оученици Мамента²³⁸ проклетаго вивше, и въ моусоу'маньскои вѣрѣ²³⁹ оутвержьше се съ пер'си, и²⁴⁰ воин'ства сътворше²⁴¹ и сы. ѡвьвоиваше²⁴² всю землю²⁴³ сир'скоую и палестин'скю и егѹп'т'ьскоую и Ливїю²⁴⁴ всю. И тако си вси езици глѣмїи вар'вари, и перси, и саракине,²⁴⁵ вьставше на гръчьское цѣтво. и²⁴⁶ испльнише всакиѣ страни воиньствомъ. по всакои соуши. и по всакѡмоу морю кораб'ми²⁴⁷ даже и до самого того прѣславнааго и²⁴⁸ великаго²⁴⁹ Костантина гра многащїи воеваше. и юже многы мльви и сьмоуценїа и пагоуби ѡтолѣ на гръчьское цѣтво насташе.

Се же видѣвше латини, оудовно, и оугри, и прочеи езики ближние ихъ своими книгами и писан'ми прѣвратише на свою злочьстивую вѣроу :~

Разночтения :

¹ В: полъзна зѣло ² Т: липсва ³ Т: иконоворецъ ⁴⁻⁵ ВТ: сѣврѣ стѣмъ ⁶⁻⁷ ВТ: четырни патріархи ⁸⁻⁹ Т: и выша по сѣмъ дроуѣ папы в Римѣ ¹⁰ Т: липсва ¹¹ Т: наставше ¹²⁻¹³ В: иже ¹⁴⁻¹⁵ Т: иконоворецъ ¹⁶ ВТ: липсва ¹⁷ Т: его ¹⁸ ВТ: липсва ¹⁹ Т: липсва ²⁰⁻²¹ Т: липсва ²⁰⁻²² В: липсва ²³⁻²⁴ Т: исходытъ ѡ ѡца дхъ стѣи ²⁵⁻²⁶ Т: липсва ²⁷ Т: стѣи и ²⁸⁻²⁹ Т: прочїи стѣи своры славити ³⁰ В: исповѣдашъ Т: исповѣдаше ³¹ Т: исходашъ ³² Т: паприархи ³³⁻³⁶ Т: Янтихъ Беликиѣ и Ялксандриѣ. ї Брѣма ³⁴⁻³⁵ В: Іерѣма ³⁷⁻³⁸ Т: тако нача воевати. съ силою многою ³⁹⁻⁴¹ Т: сѣдержаше с нимъ ⁴⁰ В: липсва ⁴²⁻⁴³ Т: иноци. и цїници его ⁴⁴ Т: липсва ⁴⁵ Т: липсва ⁴⁶⁻⁴⁷ Т: тинно дроуѣхъ и ⁴⁸ В: исходити ⁴⁹ Т: липсва ⁵⁰ Т: всицви ⁵¹ Т: въ сладость ⁵² Т: липсва ⁵³ Т: занеже ⁵⁴ В: вѣсѣм' людемъ и ⁵⁵⁻⁵⁶ Т: моужен словесны ⁵⁷⁻⁵⁸ В: липсва ⁵⁹ Т: липсва ⁶⁰ В: ⁶¹ Т: запрети ти емоу ⁶² Т: акне же ⁶³ Т: липсва ⁶⁴⁻⁶⁵ Т: по многыхъ моукѣ дшоу свою ⁶⁶ Т: моученихъ многы ⁶⁷ В: ѡвразъ ⁶⁸ Т: липсва ⁶⁹⁻⁷⁰ В: показажъ сѣ ⁷¹ Т: женно ⁷²⁻⁷³ Т: снхъ стѣхъ ⁷³ В: липсва ⁷⁴ Т: липсва ⁷⁵ ВТ: вьзложи ⁷⁶ Т: писа ⁷⁷ Т: исходашъ и ⁷⁸ В: сътвори Т: створи ⁷⁹ В: поствѣржденїе ⁸⁰ В: посрамленїе ⁸¹⁻⁸² Т: никому никако же. ни ҃чити ⁸³ ВТ: сѣ ⁸⁴ В: липсва ⁸⁴⁻⁸⁷ Т: и во Ялксандрїю. и во Янтихъ. и въ Брѣмъ ⁸⁵⁻⁸⁶ В: липсва ⁸⁸ Т: липсва ⁸⁹ ВТ: тако да ⁹⁰ Т: липсва ⁹¹⁻⁹² В: зла сѣ ересь Т: зла сы ересь ⁹³⁻⁹⁴ Т: хоулоу злѣ ⁹⁵⁻⁹⁶ Т: стѣго дхѣ. и животворашъ ⁹⁶ В: дхѣ глади. не ⁹⁷ Т: исходити стѣмоу дхоу ⁹⁸ В: съвори и ⁹⁹ ВТ: стѣхъ и ¹⁰⁰ Т: исходити ¹⁰¹ Т: исповѣдаше ¹⁰² Т: приходаше ¹⁰³ Т: Бенедиктоу ¹⁰⁴ Т: липсва ¹⁰⁵⁻¹⁰⁷ Т: вѣхъ четыремъ патриархомъ всьленскимъ. и единомѣдрени ¹⁰⁶ В: липсва ¹⁰⁸⁻¹⁰⁹ Т: папы рїйкыи ¹¹⁰ В: лѣто ¹¹¹ В: вѣдашъ ¹¹²⁻¹¹³ Т: в Римѣ. извраща его ¹¹⁴⁻¹¹⁵ Т: написа по ѡбычаю ¹¹⁶⁻¹¹⁷ Т: липсва ¹¹⁸ В: исповѣдаеть ¹¹⁹ Т: липсва ¹²⁰ ВТ: тако не ¹²¹ Т: липсва ¹²² В: Бенедиктъ. и Павлъ. ¹²³ Т: липсва ¹²⁴ Т: липсва ¹²⁵ Т: сѣмоу Формосѣ ¹²⁶ Т: еѣ ¹²⁷ Т:

липсва¹²⁸ Т: липсва¹²⁹ Т: и ѿпрѣсночана^{130–131} В: патріархъ Сѣргіе¹³² В: патріархъ¹³³ Т: ереси прѣаше¹³⁴ ВТ: липсва¹³⁵ Т: кыше¹³⁶ Т: липсва¹³⁷ Т: владѡущѣ^{137–138} В: владѣтъ по инѣхъ женахъ^{139–140} В: мѣце, хранѣтъ Т: мѣца хранѣше¹⁴¹ В: липсва¹⁴² Т: липсва¹⁴³ Т: ра¹⁴⁴ хѣ¹⁴⁴ Т: свѣта^{145–146} Т: литургію ихъ слоужатъ въ единомъ цркви. въ единый днь¹⁴⁷ В: коткы Т: кошы^{148–149} Т: липсва¹⁵⁰ Т: и хрѣтыанкыни^{151–152} Т: по всѣхъ же лѣта никакова же никогда¹⁵³ В: нѣ¹⁵⁴ Т: дни же^{155–156} Т: днь пѣка¹⁵⁷ Т: постити¹⁵⁸ Т: тогѡ¹⁵⁹ Т: разгрѣшеніе^{160–161} Т: соу¹⁶¹ тѣхъ ересѣи¹⁶¹ В: въ тѣхъ¹⁶² Т: нмъ¹⁶³ В: римсѣи и подвигъ имѣше^{164–165} Т: поставити в Римѣ црѣ¹⁶⁶ В: липсва¹⁶⁷ ВТ: въсхѡтѣшъ¹⁶⁸ Т: поклонити. и повиноути¹⁶⁹ В: липсва¹⁷⁰ В: нѣцѣи¹⁷¹ Т: арменѣ¹⁷² В: латинѡмъ¹⁷³ Т: православѣи живоуше¹⁷⁴ В: липсва¹⁷⁵ Т: града^{176–177} Т: сокращоу сѣ¹⁷⁸ Т: воєводами¹⁷⁹ Т: совѣщааша¹⁸⁰ Т: алаванъ¹⁸¹ В: латинѡмъ си рѣчь римлѣнѡмъ¹⁸² Т: превыти^{183–184} ВТ: липсва^{185–186} В: цркве ни ѿ латинъ римскыхъ¹⁸⁷ ВТ: Бретанѣи^{188–190} В: еже Яристоу заповѣдано¹⁸⁹ Т: Яристоу¹⁹¹ Т: краи¹⁹² В: владѣтъ Т: владѣюще¹⁹³ Т: поѡнъ¹⁹⁴ Т: липсва^{194–195} В: именемъ своимъ¹⁹⁶ Т: липсва¹⁹⁷ Т: владѣша^{198–199} Т: Мысианьскою и населѣша сѣ рѡве²⁰⁰ В: "Аирика²⁰¹ ВТ: едва²⁰² Т: влѣгѡразоумь²⁰³ В: приашъ²⁰⁴ Т: стѡе^{205–206} Т: стѡе крѣщение²⁰⁷ Т: липсва²⁰⁸ Т: прѣи²⁰⁹ Т: просвѣтивше сѣ²¹⁰ Т: Василии²¹¹ В: Македонѣанъ²¹² Т: липсва^{213–214} Т: кнѣзь роускын. Владимѣръ²¹⁵ Т: липсва²¹⁶ Т: венецапоу^{217–218} Т: аггѣлъ хѣвъ^{219–220} Т: липсва^{221–222} Т: стѡе крѣщение прѣи²²³ В: и крѣтишъ^{223а–224} Т: преже и²²⁵ В: липсва²²⁶ В: приашъ^{227–228} Т: крѣщение. и стѡе еѣліе²²⁹ В: своаси²³⁰ В: и не²³¹ ВТ: и ѿиде²³² Т: комане^{233–235} В: липсва²³⁴ Т: исмаилъ²³⁶ В: сътворишъ²³⁷ В: липсва²³⁸ В: мненъта²³⁹ В: вѣры²⁴⁰ Т: липсва²⁴¹ В: сътворишъ²⁴² В: вѣвоеваше^{243–244} Т: землю роускѣю и егѡупѣскою и ливнискѡю²⁴⁵ Т: ракыне²⁴⁶ Т: липсва²⁴⁷ ВТ: коравли^{248–249} Т: липсва

4. Контаминирана редакция на Владислав Граматик

ОГНБ – Одеса, № III/111, л. 25 б–32 б

Поради специфичния облик на текста, който представлява авторска чернова, тук се налага да уточним следните обозначения, възприети при неговия набор:

- с квадратни скоби [] обозначаваме и въвеждаме в основния текст пасажи и думи, които са добавени или поставени от Владислав Граматик в полетата на съответната страница;
- с кръгли скоби () обозначаваме думи и пасажи, които са били зачеркнати от Владислав Граматик в хода на прередактирането на текста;
- всички добавки към първоначалния текст на преписа, свързани с неговото прередактиране, които са били поставени от Владислав Граматик в надредните пространства, се възпроизвеждат надредно (в *superscript*);

– всяко разместване в словореда, обозначено от Владислав Граматик със знаци (букви), се отбелязват в бележка под линия.

(л. 25 б)

Повѣсть пользна, о латинѣ. когда ѿлоучише се ѿ грѣхъ. и ѿ стѣхъ бжїе цркви. и како изьборѣтоше себѣ ереси. еже опрѣсньчнаа слоужити. и хоуѣ иже гл҃ють на ст҃го д҃ха :~

Въ лѣта вл҃гочьстивѣ црїи, Конѣстантїна и Ирины мѣре его. прѣставшѣ везаконномѣ и злочьстивомѣ иконоборствѣ, злочьстивѣ црїи. повелѣно бы вл҃гочьстивою цр҃цею Ириною, и сн҃омъ ие Кѡнѣстантїно^ѡ [сѣвѣтѡ^ѡ православныѣ ар҃хїереи]. быти съворѣ въселенскомѣ на иконоборцѣ. еже и бысть седмыи ст҃ыи съворѣ въ Никей второе. [бы же сѣи съворѣ, въ ѡсмое лѣто Кѡѣстантїно^ѡ. ѿ създанїа мирѣ въ лѣтѣ, ҃с ҃сз :~] И вѣше на томъ ст҃ѣмъ съворѣ, Андрїанъ папа римскыи, съ прочїими четырьми патрїарси въселенскыими. И посемъ выше въ Римѣ др҃згыѣ папы, по прѣставленїи сего Андрїана. бы же по немъ Львъ папа римскыи.

И тако прѣидоше вл҃гочьстивїи цр҃їе си. Кѡнѣстантїнъ и Ирина мѣти его. авїе паки насташе инїи цр҃їе иконоборци. ѿ них же бы послѣдныи иконоборцы. Феофилъ цр҃ь. При нем же бы въ Римѣ папа Львъ. и юже мнѡго постраѣвъ ѿ проклетѣи иконоборныѣ цр҃ей. сѣмысли и сѣвещи сѣи папа Львъ съ вѣсѣми римскыими кнѣзи. и съ сѣенники. да цр҃а нѣкогого сътвореть вл҃гочьстива.* да цр҃тво рече паки ѿ Рима начнет се, такоже и прѣже. И семѣ бывшѣ сѣвѣтѡу. авїе послаше и призваше ѿ запада Карѣла кнѣза латинскаго, мнѣще тако хрїстїанина соуща. (л. 26) и православна въ вл҃гочьстїи. и съ оуже прїиде въ Римъ съ вѣсею силою своею. Прием же его папа Львъ съ вѣсѣми римляны, поставише его цр҃а. Прїидоше же съ нимъ и нѣцїи ѿ западныѣ (странѣ) латинѣ, иноци и сѣенници еѣ и оучителие (его) соущи, иже съкрѣвенно (съ) др҃жахѣ. (въ себѣ) вѣрѣ Яриевѣ. и Яполїнарїевѣ, и Макиѣдонїевѣ. и въ таниѣ оучеще люди бжїе опрѣсньчнаа слоужити. и хоуѣ проклетсїю на ст҃го д҃ха гл҃ати. тако не тъкмо исходитъ д҃хъ ст҃ыи ѿ оца, нь и ѿ сн҃а. а не такоже прѣдаше намъ ст҃їи и врьховныи аплїи. и ст҃ыи и б҃гоносныи оцїи иже на прѣвѣ съворѣ, тїи. такоже и вторыѣ съворѣ, и прочїи. еже славити и чисти и исповѣдати ст҃го д҃ха ѿ оца исходеща [единого, а не

* Надредно обозначение за промяна в словореда: „вл҃гочьстива сътвореть“.

и ѿ сѣна]. іакѡ прѣхѡ вѣси, и исповѣдсѣмь и вѣрѣмь. іакѡже и чѣтыри патріархѣ великыє. Кѡн'стантїна града, и Алегѣандрїе, " Іерлѣмскаа и великыє Антіохїе •

Сѣи оубо прѣжѣреченныи Карѣль, црѣ въ Римѣ. Хотѣшъ же емѣ црѣтовати на вѣсѣми латин'скими родѡви. и на вѣсѣми грѣкы. и ѡтоудѣ тако воевати съ силою многою на Кѡн'стантїнѣ градѣ. Авїе ѡ кнезьствѣ прочїи латин'скыи, никтоже вѣсхотѣ поклонити се емѣ. И тако вѣста Карѣль въ Римѣ тѣчїю. Сѣдрѣжавше се съ нимъ и они реченныи иноци, сѣщенници еѣ и оучителие его, еретици соущѣ таинны. " Лѣвѣ же папѣ се не вѣдѣшъ. авїе си начѣше съ Карѡула развращати люди въ Римѣ, и зчїти своимъ ересемъ. (л. 26 б) овѣ таинно, а дроусѣ явленно. іакѡ не ѡ оца исходити тѣкмо дѣхѡу стѡмѣ глѡущѣ, нь и ѡ сѣна. и опрѣснѣчнаа слоужити повелѣвающѣ. и инаа мнѡга странна ѡ црѣкѡвнаго прѣданїа вѣдословѣствѡюще •

Видѣв же папа Лѣвѣ сицевыє ереси ихъ, іакѡ тако хотѣтъ погѣбити люди бжїе. понеже елико вѣшѣ рода латин'скаго въ Римѣ, въ сласть слово прїемахъ ѡ ерѣтѣкѣ онѣ. занѣе помощъ имѣхъ ѡ самого цра Карѡула. и вѣспрѣщаашѣ вѣсѣмъ словеснымъ моужемъ рим'скимъ, и фїлософѣ и оучителиѣ. И не имѣе како послати папа о сѣмъ въ Кѡн'стантїнѣ градѣ. понеже іакѡ рѣхѡ иконоборство вѣшѣ тогда въ црїградѣ ѡ Фѣофила цра. посла въ Іерлѣмъ къ Фѡмѣ патріархѣ Іерлѣм'скомѣ. іакѡ да послѣтъ въ Римъ къ нѣмѣ моужѣ словесни и книжни фїлософи, вѣзѡустити и запрѣтити онѣмъ гоувителиѣ. аще мощно и изгнати ихъ ѡ рим'скаго града. Изѣбрав же Фѡма патріархъ, Мїхаїла прѡтосїггѣла, съ оученикы его изѣбранныи, Фѣофанѣ и Фѣѡрѡмъ. и посла ихъ въ Римъ. соущимъ симъ окой самѡвратцѣ. Поѣм же Мїхаїл прѡтосїггѣль оученикы свое Фѣофана и Фѣѡра самѡвратна, " изволи наити на Кѡн'стантїнѣ градѣ. и црїю Фѣофилѣ стати на лицѣ. и запрѣтити о иконоборствѣ. и православію побчїти. и на прѣвое влѡгчѣстїе и поклонїенїе стѣхъ иконъ наставити.

Повелѣ же Фѣофїлъ црѣ ити ихъ (л. 27) и моучити. И авїе стѣи съ Мїхаїл прѡтосїггѣль. великыє црѣкѣ Іерлѣм'скыє, по моукѣ мнѡгѣ влѣженїю свою дшѡу прѣдасть боу. Я стѡмѣ Фѣофанѡу и стѡмѣ Фѣѡрѣ оученикѡу его, по моучени ихъ образы ихъ сѣжегоше съ желѣсною скрижалїю написанною. юже вѣшѣ самъ црѣ сѣтворилъ, и стихѡви свое написалъ изчрѣтаны о вѣрѣ своей. и съ нѣю тако назнамена^{ше} жегѡущѣ лица стѣхъ иже не покараѡу се злѡчѣстїю яго. [И по сѣжежени лицъ стѣхъ сїхъ Фѣофана и Фѣѡра въ затаченїе ѡслани^{ыше}. и ни єдин же ѡ

СИ ДО РИМА ДОИДЕ.]

(Си же соутѣ) стиховѣ оны Ѳеѡфіла цѣра, или же названа^ише се лица стыхъ ихже самъ написа^и вѣше и сътвори^и [вѣхъ си] вѣсѣмъ желающимъ притѣкати къ градѣ идеже ста^иста прѣчи^истѣи н^исѣ б^иа слова, на оутверженіе вѣселеннѣи. явише се си въ ч^итны^имъ мѣстѣ съсоуды лоукави, вѣсѣвскы^и прѣльсти. и тоу мн^иѡгаа з^ила и скверннаа съдѣаше своѣ лоукавствѡ. и ѡтоу ѡгнаше се тако ѡстоупници, и къ градѣ сѣмѣ дръжавномѣ пришѣше. не оставише се боуиствѡ своимъ лоукавствовати. тѣмъ и написа се на лица ихъ обличеніе ихъ, тако злодѣемъ. и осоужени бывше, въ заточеніе прогнаше се :~

Сказаніе же главизнама писаніа сего, ѿ сице • Вѣмы іако вѣси члѣвци жєлаѣ прїити въ градъ Іерлѣмъ. идеже хс распет се нашего ради спсєніа. Прїидоше ѕбо тоу и си Фѣѡфанъ и Фѣѡръ. и павише се въ стѣлымъ мѣстѣ онѣмъ зли и лѣкави. и сего ради ѡтгнаше сихъ іако нечєстивїе. Ѣгнани же бывше ѡ Іерлѣма, прїидоше въ Кѡнстантинъ градъ. и тѣсѣ пакы не прѣсташе творити лѣкавѣство вѣстєвѡ свои. (л. 27 б) Сего ради написахѡ на лица ихъ лоукавѣствїе ихъ. и ѡноудъ прогнахѡ сихъ ѡ сего дръжєвѣнїшаго града въ заточєніе.

Идеже и прѣстави се великий съ ѿѡдоргъ. и къ гоу отиде. Гл҃етъ же се збо ѡ нимь. како егда хотѣше дш҃с свою прѣдати. аг҃ли оуслыша поюще на нимь. и съ ними пою и тѣ пѣснь онѣ, прѣдасть дх҃ъ свои г҃ви. Я ст҃ыми ѡѡфаны вратъ его, въ заточенїи прѣвѣ даже до сѣмрѣти ѡѡфіла цра. И по сѣмрѣти еговѣ, помощію бж҃ією ст҃аа црца ѡѡфра православнѣю вѣрѣ и поклоненїе ст҃ыхъ иконъ въсхотѣ обновити. " пославши за сего, приведе его ѡ заточенїа. приведе же и инѣхъ въсѣхъ елицы вѣхѣ заточени ѡ ѡѡфила цра. Сѣвѣшавши же съ ст҃ыми архїереи и старци, повелѣ быти съборѣ на безвожные иконоборце. и аа възставит се паки православіе* и поклоненїе ст҃ыхъ иконъ. еже и вы. и ради сихъ въображенїа, цркѣви бж҃їа свое шрашенїе паки въспрїеть. Потом же и сего ст҃го ѡѡфана въ Никенсцѣ градѣ поставише епкпа. идеже и хво стадо доврѣ спасе словеси и дѣлеси. и прочїими въсѣми блгыми хотоубными. Написа же и каноны многы ст҃ымъ и празникѡ. и въ ѡтонцѣ. и тако сконча се, прѣдавъ блженнсю свою дш҃с въ рцѣ г҃ви. (Нѣ на прѣваа паки да възвратим се) •

Симѣ же тако вышій о сѣбѣ Михаилѣ протосіггелѣ, и о
ученицѣ его, Феофѣ и Феофанѣ, ни единъ ѿ нихъ акѣ до Рима доиде
[такъ прѣ сказа се]. Онѣ же еретици латинскій съ Кароллѣ, повѣ (л. 28)

* Надредно обозначение за промяна в словоред: „православїе пакы“.

дише и погъвише люди бжїе соущее въ Римѣ своиими ųченми. Сего ради и папа Львъ иже въ олтари црковнѣмъ на стѣнѣ възложи скрижали, написавъ стое исповѣданїе вѣры. еже ѿ, вѣрою въ единого бѣ. и та до конца написавъ. да въси зреще глїють исповѣдающе сѣна и стго дха ѿ оца исходеща. и съпокланяема и съславима. И се сътвори папа на оукрѣпленїе и потврѣженїе хшениитыи людемъ. и на ѿгнанїе и посрамленїе злочестивый еретикъ •

По прѣставленїи же папы Льва, поставленъ бы папа Бенедикъ. и сѣи оубв рѣнныи Бенедикъ. видѣ люди бжїе прѣблщающих се помалѣ и гоубеших се ѿ таковыи еретикъ. повелѣ, никомъже оубо ни ųчити ни глати латинскыи языкъ, вѣрою въ единого бѣ. нь сѣдъ, написа латинскыими словесы гръскыи же языкъ, вѣрою въ единого бѣ. на извѣщенїе истиннаго исповѣданїа. по пръвомъ прѣданїю стыхъ и бгоносныи ѿцъ. и тако повелѣ въсѣмъ хрїстіанымъ латиномъ же и гркъ [гръскыи языкъ] се глати, онѣхъ ради латинъ еретикъ Карловѣ.

Понїеже и сѣи папа Бенедикъ, латининъ вѣше родъ. и оумѣтелнь обонимъ писанїѿ. посла же и къ четыре патрїархѿ. въ Квн'стантїнъ градъ, и въ Алегандрію. и Янтїохїю, и въ Іерлѣмъ. и повелѣ имъ, іако да ѿ нѣа рѣ никтоже ѿ васъ да не прїемають на помѣновенїе имене папы римскаго, дондеже добръ истежет се како вѣрѣть. и како исповѣдаеть о православїи бжїи. (л. 28 б) понїеже рѣ въкорени се злаа сїа ересь въ Римѣ. и мнѡзи идѣтъ погоубити се. и хоули зли на стго и животворещаго дха, не ѿ оца тькмо исходити глїють,* нь и ѿ сѣна. и (іако) раболѣпно чисти стго дха повелѣваѿ. а не іакоже стыхъ седмъ съворъ стыхъ и бгоносныи ѿцъ повелѣше, (равночестна) равна ѿцъ сѣна и прѣстго дха, чисти и славити и покланяти се. "сѣна и (прѣ)стго дха ѿ оца исходеща тькмо.

И ѿолѣ ųко по повелѣнїю папы [римскѣ] Бенедикта.** иже хотѣше быти папа въ Римѣ исповѣдаше се прѣже послае писанїемъ къ четыре патрїархѿ, како вѣроуетъ. и како исповѣдае о православїи вѣрѣ. и тога по извѣстнѿ истиннѿ исповѣданїи которагожо папы, прїемахъ име его. И тако вѣхоу прѣходеще иже быше по Бенедиктѣ папы. Павль. Стефанъ. Яндрїанъ. Николае. дрѣгын Стефанъ. Си въси единомысльни(ци) вѣхоу и единомъдрѣни. четыремъ патрїархѿ въселенскыи. іакоже вѣхъ и въси рїмсцїи папе изначела•

Въ лѣта же Льва цра прѣмоудраго. и Фотїа патрїарха Квн'стантїнс

* Надредно обозначение за промяна в словореда: „глїють исходити“.

** Надредно обозначение за промяна в словореда: „Бенедикта папы [римскѣ]“.

градѣ вывша. высть въ Римѣ папа Фор'мвсь, имѣе въ себѣ ересь онѣхъ еретики кардловѣ, потаеннѣ и съкрывеннѣ. Невѣдѣше же сего людѣе. избравше его на патріар'шество рим'скаго прѣстола. И пріемъ по обычаю написа исповѣданіе свое къ четыремъ патріархѣмъ въселенскѣмъ, льстивно и потаенно. рекше исповѣдае прѣстѣго дѣа съ снѣмъ (л. 29) ѿ оца тѣкмо исходеща. и чѣте и славе по прѣданіѣмъ стѣхъ ѿцѣ. Да егда пріеише его и поставише и папѣ. тогда начеть оучити въсѣ, яко не ѿ оца тѣкмо исходитъ дѣхъ стѣи, нѣ и ѿ снѣа. и опрѣснѣннаа слоужити лѣпо ѣе рече. И тако латине въси иже вѣхѣ въ Римѣ, оудовно по нѣи доше. въкѣпѣ же и ѿ црѣва ѿлоучише се •

По семъ же Формвсѣ, быше папе въ Римѣ, Бонифантѣе. Романъ. Стефанъ. Феѡръ. Іоаннъ. и Бенедикъ. и Львъ. и Хртѣфоръ. Си въси единомѣдрни(ци) быше Формвсоу.

Бывшѣ же Сергіѣ патріархѣ въ Кѡн'стантінѣ градѣ. въсхотѣ истезати папѣ римскаго, еда како пріидеть въ (8)цѣломоудр(ив се)ѣе " на прѣвое вѣгочестіе. и помраченъ сынъ не въсхотѣ слышати писаніа въсѣ патріар'хъ таковыи папа. нѣ оуже ствердише се на таковѣи хѣлѣ проклетои, юже прѣ писахѣ. и потѣмъ (еже) и опрѣснѣннаа слоужити. Тѣмъже ^{ко} Сергіе патріархѣ, и прочіи три патріарси. име папѣ римскихъ, сже к толи ни въ патріархїахъ (рѣше) въмѣнѣти ^{когда} ни написати ^{рѣше} (когда), нѣ извергнѣти и анафемѣ прѣдати. И тако даже и до ннѣ ѿтолѣ, и ѿ црѣва ѿлоучише се латини и ѿ четырь патріархїи. и на се Римъ прѣише. и врази быше хрїстіанѣмъ въсѣмъ православнѣмъ, паче въсѣ инѣ езыкы.

Прѣльстише же и ^{ны} мнѡгы езыкы ѿ скѣѡ, елици прѣбываю ѿ вънѣшнѣи странѣ Рима къ западѣ, яко безсловеснѣ и свой книгѣ не имѣшѣ. и на свою сквернѣю обратише вѣроу. (л. 29 б) овѣ льстеише, овѣмъ же насилающе. и тако въ ереси мнѡгы и различныя въпадаше.

Попове же ихъ свой жень не имоуѣ, нѣ блѡудеть по инѣ. и ничѣо грѣха не въмѣнаю. о семъ. И лѣргїе ихъ таковыи попове, въ единъ дѣнь дваши и триши слоужетъ въ единой цркви. И иноци ихъ, понѣ ни тие самыя стѣе четыридѣтнице по прѣданію апѣсколи хранеть, нѣ въ соуботѣ и нѣлю, невѣзбранно иже аще хошетъ гастъ мяса. Рыбы же по въсе дѣни гадѣтъ прѣзъ въсе лѣто, никогда (же) постна дѣне ѿ сихъ не имѣе. Бѣлци же ихъ, никогда поста оутвержѣна не имѣтъ вѣрою. тѣчїю въ всакѣ соуботѣ до вечера постетъ се. И ти и иноци ихъ такоже іѣдїе твореть, ничѣоже не гадѣе. виноу о семъ глїоше. тако за плачь прѣстѣе бѣе, и погревенїа хѣва ради тако творѣ. еже не прѣдаше

намы сѣи ѿци о сѣмь когда постити, тѣмъ въ великую соудотѣ. И прѣстоуѣи бѣи мѣрь свѣтъ. простѣи именемъ зовѣтъ, сѣа Марїа. Идѣтъ же въсакѣ сквернѣ. желвы. ежевѣ. коткы малыя и великы. дивїе и питомыя, еже по горѣ и дрѣвесѣ скачюще. и мише. и въсакыя скоты и звѣры гадѣтъ. медвѣдѣ и лисице, и прочаа въса. тѣчїю ѱа и вѣлка ѿвращают се. Еце же и западныи латине, въсакѣ зѣмїю, малѣю и великую гадѣтъ. Егда же ли на вранѣ исходятъ си въси латине. тогда чѣкы закалѣюще немилитивно, мажѣтъ се кровви ихъ, по въсемѣ тѣлоу. и орѣжїа своа кропѣ кровви чѣчѣскыи. (л. 30) Прѣзъ въсе же лѣто, никогда же поста не имѣе никакова. ни днѣ, ни велика (же) ни мала. * рекше иакоже хрїстіанѣ. тѣчїю въ петчанѣи днѣ нѣколици ѿ нихъ постѣтъ се до вечера. вечерѣ же вывѣшъ, гадѣтъ въсакѣ снѣдѣ. такоже и въ соудотѣ въси, егда нѣлѣпо ѣ хрїстіанинѣ (ни единомѣ) въсакѣмѣ постити се. Великыи же постѣ начинаю ти [рекше] постити, ѿ срѣдѣ прѣвыи нѣлїе. ѿпоушѣюще тогда месѣ, и въсакѣ сѣнѣдѣ, сыра же и пѣнѣ въ вто вѣрѣ. а по въсакѣ соудотѣ и нѣлю, (такоже аще хощѣ невѣзвранно въ) того поста, пакы тоже раздрѣшенїе. И нынѣ мнѣгы ереси соудѣ тѣхъ. ихъже ннѣ здѣ не лѣтъ ѣ глати ихъ. ихъже ради воудѣ ихъ анаѣма аминѣ. и въсѣхъ прилагающихъ се имѣ и хвалѣще ихъ, и тѣ бѣди анаѣма ~

Много же попеченїе и подвигъ имѣюще латине римѣсїи, еже оутвѣрдити сѣвѣ црѣво въ Римѣ. и до конѣца и ѿлоучити се ѿдѣлѣти** ѿ грѣкъ, и ѿ црѣва и ѿ црѣкве. и двѣи и трѣи поставише сѣвѣ црѣ ѿ латинѣ съ папоу, и не оуспѣша ничекоже. понеже не въсхотѣше латинѣсїи родѣве (въси) повинѣти се емоу, иакоже (соудѣ) по ѣствѣ ти въси грѣды сътъ и жестѣици. Не имѣющѣ же папѣ ихъ что сътворити о сѣмѣ. (и) съвѣщашѣ съи съвѣтъ • да пославше въ Бретанїю къ князѣ аламанѣсколѣ, иже нѣмци наричѣтъ се. аще моцно воудѣтъ ала примирѣтъ ихъ. и поставѣтъ имѣ црѣ въ Бретанїи. понеже си глѣмы аламанѣ, вѣхоу въсѣгда врази римлянѣ. Бѣхоу же и ти прѣже хрїстіанѣ въ православїи истиннѣ ѿ вели (л. 30 б) кааго Кѣнѣстантїна црѣ. книгѣ же сѣвѣ по езыкоу своѣмѣ не имѣше. нѣ латинскѣ (дрѣже) нѣмѣше книгѣ, въскорѣ прѣлѣсти ихъ папа своими оучени. тако и съ въсѣми латинѣ. и црѣаго ради именѣа присташе имѣ на въсакоу волю аламанѣ си глѣмыи. И оуже сѣмѣ събывѣшъ се. призвашѣ въ Римѣ княза аламанѣскаго тако и съ въсѣми воеводами его и властѣи. и съвѣща его папа да клетвы дасть (бѣ) въ црѣкви велицѣи ѿ тако и съ въсѣми сво-

* Надредно обозначение за промяна в словореда: „ни мала ни велика (же)“.

** Надредно обозначение за промяна в словореда: „ѿдѣлѣти и ѿлоучити се“.

ими власти. іако да юже никогда помыслить кто ѿ аламанъ на вражѣхъ римлянѣмъ. нѣ прѣбывати оуже тако въ повинованїи и послѣшанїи папѣ. и никогда же ѿлѣчити се ѿ латинѣ ни ѿ цркви римскыѣ. И тако обѣщавше се аламане съ клетвами, постави имъ црѣ папа римскыи. се написавъ и поставивъ. да ѿ латинѣ поставляет се папа въ Римѣ. а въ Бретанїи црѣ ѿ аламанъ. въ мѣсто Кѡнстантїна грѣ. И тако събывъ се.

Я иже по Арктѣ западномоу языци скѣньскѣи прѣбывающеи, иже ѿ вышнїи страны краѣ земли владающе рѣси даже и до певнѣ, иже оугры наричють се. ти вѣси въ нечистотѣхъ вѣхѣхъ еще безвожни соущи. Нѣ къ симъ еще и ѿсоудѣ " друзїи скѣны иже вѣгаре наричють се, по велицѣи рѣцѣхъ Иствѣрскѣи прѣдръже^ш. сїю же рѣкѣ Истра наричють ти своимъ (ихъ) языкѣмъ, Доунавѣ. Бѣхѣ же [си скѣны глѣемы вѣгаре,] врази грѣскаго црѣтва мноѣ и лѣта.* Тѣмже и мнѡгѣхъ соущѣхъ языкѣхъ томѣ. (л. 31) обладаше вѣсею землею мисїискою. и населише ю родове ихъ даже и до Илирика къ западѣ. По лѣтѣхъ же мнѡгѣхъ, едѣва вѣзмогоше грѣци помѡщїю бжїею прѣложити ихъ ѿ нечѣстїа и наставити ихъ въ бжѣбозствѣ. изволенїемъ же бжїи и посѣщенїемъ дѣха стѣго, прїеше и ти стѣе крѣщенїе. и наставлени быше на свѣтѣ бжѣтвѣнныи.

[Какѡ и койъ образомъ вѣгаре быше хрїстїане. да речет се въмалѣхъ зде. Приключи се нѣкогда іакѡ имѣахѣхъ честїе мѣжѣхъ собою рати вѣгаре съ грѣци. И плѣнише грѣци сестрѣ начелника вѣгарскаго. и дръжахѣхъ сїю оу цриградѣ въ полатѣхъ зчеще ю кнѣзѣ. послѣд же и крѣстише сїю. Потѡ посла вратѣ не просити сїю ѡ црѣ грѣчьскаго. и ѡпѣсти сїю црѣ. Она же пришѣши къ вратѣхъ своимъ. и вѣсеѣа зчаше сего хрїстїанствѣ. и дивлѣше чинѣ хрїстїанскомъ. Съ же начелникъ вѣгарскыи. и прѣвѣе подчаемѣхъ вѣ хрїстїанствѣ, нѣкѣмъ глѣмѣмъ Коуфара. Приключи же се тогда недѣгъ проказнѣ въ вѣгарѣхъ. и о сеѣ збоавше се. крѣтише се вѣси. Нѣ не прѣста ѿ нихъ съмрьтоноснѣ волѣзнь она. нѣ мнѡзѣмъ змирающїи, не вѣ помѡщи ни единое. и скорѣблѣше се велми о семъ начелникъ ихъ. Послѣд же надчи сего сестра его о хѣ. и прїетѣхъ посѣченїе. и авїе прѣста съмрьтоносныи недѣгъ онѣ. Звѣдѣв же начелникъ вѣгарскыи, іако помѡщїю бжїею исцѣлѣше ѿ язвы. посла мѣлѣхъ въ Кѡнстантїнѣхъ градѣ. да пришѣ архїереи ѡтѣ, и крѣтитъ сего. Видѣвше же сего вѣгаре крѣтивша се, подвигоше се на нѣ звити его. Онѣ же дръзнувѣхъ крѣтнымъ знаменїемъ. вори се и повѣди сихъ. прѣхѡждаше кѡ крѣ прѣ нимъ. И семѣхъ вывѣхъ. вѣси вѣгаре хрїстїанство вѣзлюбивше, крѣтише се. Иже и по сїѣ посла гнѣхъ ихъ къ црѣци Феоѡрѣ. просити землю вѣгарѣмъ ѡ

* Надредно обозначение за промяна в словореда: „црѣтва грѣскаго и лѣта мноѣ“.

римляны. понеже стѣснахъ се. и прошахъ въспѣхъ воинствовати съ римляны. И испльни прошеніе ихъ Феоѡра црца. ѡ страны вѡ глѣемые Желѣзные, даже до Белта дарова сиахъ. Белтъ же ѣ близъ Одрина града, И сїе вѣсе наслѣдоваше вьлгаре, дарованіемъ Феоѡрѣ црце. и именоваше Загорїе. и ѡтолѣ выстѣ мирное зстроеніе на западны странѣ до нѣколика врѣмене съ езыхъ вьлгарскимъ:~]

По сѣмрѣти же збѡ Феофила црѣ иконоборца при бл҃гочѣстивои црци Феоѡрѣ, таже стѡе православїе цркви вѣжїен и стѣмъ иконамъ сѣтвори съ снѡмъ свой Михаилѡ црѣмъ. прїиде (авїе) Борисъ князь вьлгарскыи, просе ѡ сїхъ бл҃гочѣтивый црѣи стѡе крѣненїе. емѣ же и спѡби се (прїети) тако и съ вьсѣмъ црѣвомъ свой. И нарече црѣ Михаилъ Борисъ имѣ на стѡмъ крѣненїи именѣ свой, Михаилъ. И тако бл҃гїтїю вѣжїею прїетѣ вѣсѣ родѣ вьлгарскыи стѡе крѣненїе і еѡлїе хѡ. и просвѣтишѣ свѣтѡ вѡразумїа даже и до днѣшняго днѣ •

[Образомъ же сиковы пакы рѣси прѣложишѣ ѡ нечѣстїа на хрїстїанство: Вѣ црѣтво Василїа Македона. подвигошѣ рѣси съ начелникомъ свой вранїю окрѣжити црїгрѣ. иже и прїидоше съ великою силою до црѣтвѣющаго града. Црѣ же Василїе посла кѣ нимъ и кѣ князѣ ихъ, мирное зстроенїе иски сѣтворити съ ними. Князѣ же прїемъ посланїе црѣво. змегчи се прѣмѣдрѣишими его словеси. ико многѣ вѣше вѣ таковы Василїе црѣ. многы вѡ и ѡ ізден приведе кѣ хрїстїанствѣ. И тако прочее прѣста ѡ начинанїа. и приложи се кѣ хрїстїанствѣ съ вьсѣмъ езыхъ рѣшкыи. И овѣщавше се крѣтити се. просише архїереа. и посла кѣ нимъ црѣ архїереа. И вѣнигда хотѣхъ крѣтити се. пакы зныше и овѣкнише се. и рѣше кѣ архїерею. Яще не видимъ знаменїе кое любо чюдно ѡ тебе. не хоцѣмъ быти хрїстїане. Архїереи же ѡвѣща рекъ, Просите еже хоцете. Они же рѣше. Хоцѣмъ да вѣвержеши вѣ огнь стѡе еѡлїе иже зчитѣ хѡа словеса. да аще съхранит се и невѣрѣдию вѣдетѣ ѡ огнѣ, зтворѣдим се и мы вѣ хрїстїанство. и елика наѣчиши на ты архїереи. съхранимъ сїа и не вѣдемъ прѣстѣпници заповѣди твоеи. И рѣ архїереи. Елико просите испльнит се вамъ. И повелѣ и сѣтворише огнь велен. Потѡ вѣздѣвъ рѣцѣ свои на нѡо и рече. хѣ вѣже прослави имѣ свое. И авїе постави стѡе еѡлїе на огнь. и много врѣме прѣбывѣ вѣ немъ. не прикоснѣ се емѣ огнь ни мала. Сїе видѣвше рѣси, здивише се чюдеще се силѣ хѡѣ. и тако вѣси крѣстише се:~]

По сѣмрѣти же Михаила црѣ ^{онаго} Феофїлова сѣна, и мїтере его бл҃гочѣстивыи црѣ Феоѡры. прѣкїетъ црѣтво Василїе Македонѣ^{ннѣ}. и вѣ днѣи црѣтва его, авїе сѣниде и Владимиръ князь рѣшскыи съ ве-

ликою силою своею даже и до самого цѣриграда, вражѣ^{искии} и тѣ на цѣрѣво грѣское. Мановеніем же бѣжѣмъ и блѣтїю стѣго дѣха, вѣнезаапѣ прѣложи се ѿ свѣринѣго нрава на смѣреніе вѣтвное. и бы агне хѣво въ мѣсто вѣлка. И тако прїетъ и съ стѣое крщеніе і еѣліе хѣво. и нарѣ имѣ емѣ цѣрь въ стѣомъ крщеніи въ свое имѣ, Василіе. И потѣ крѣтише вѣси родѣве рѣшѣскѣ (л. 31 б) езыка. и оутвѣрдише се на православнѣи и истиннѣи вѣрѣ хѣвѣ, такоже прѣдаше намѣ стѣи и вѣрѣовны аплі [хѣвы]. и даже и до дѣнѣшнѣаго дѣне сице прѣвѣваютъ •

Гіе же вѣсе езыки видѣвше пѣвни, глѣемыи магіере, иже наричют се оугри, тако въ единѣи вѣрѣ выше съ грѣкы. и просѣненіе и раздѣмъ вѣиши видѣвше въ нихъ паче (нежели) въ сѣвѣ. вѣхѣоу вѣи и си^{ѣи} въ нечѣстїи, такоже прѣвѣе вѣлгаре и роуси. и абїе мановеніемъ бѣжѣмъ вѣзѣвигоше се два кнѣза пѣвнѣскаго езыка (такѣ) съ вѣсею силою своею. и сънидоше и ти даже до самого цѣриграда, съ вѣсѣцѣ смѣреніемъ и съ любовіѣи ииѣи^и стѣое крщеніе хѣо (прїети). и просѣи слова бѣжѣа раздѣмъ. емоу же и спѣвише се. и прїемше стѣое крѣщеніе і еѣліе хѣво, вѣзвратише се съ мирѣмъ въ своа си. И еше же^и доврѣ (не)доспѣвшїи грѣчѣскѣи православнѣи архїерѣмъ вѣннѣи въ зѣмлю ихъ, и наказати ихъ словесемъ книжнѣмъ. абїе едїнѣ ѿ кнѣзѣ (ѿ) онѣхъ (моужѣи именѣ Стефанѣ) прѣстави се въ вѣлѣочѣстївѣи вѣрѣ хѣвѣ, мнѣгѣа доврѣа и бѣгѣгоднѣа дѣла съвѣршївѣ. и отїде съ мирѣмъ въ нѣбснѣе цѣрѣво •

Езыкомъ же мнѣгѣмъ нашѣи^и ѿ вѣстока и сѣвѣра и юга на грѣкы. и мнѣгѣе мѣлѣвы оужѣ и пагѣви съдѣлаавше тѣмъ. не вѣзѣскаше^и вѣскорѣ потвѣрдѣи езыка сѣго пѣвнѣскаго въ вѣрѣ, понеже по езыкау своѣмѣ книгѣ не имѣахѣ. Се же видѣвше латїны иже неможеніе грѣчѣское. абїе глѣемыѣ ѣгре и прочѣе езыки вѣлжнѣе сїмъ, оуни и пїпиды, ѿ Рїма иже шѣше своїми книгами вѣра (л. 32) тише въ свою злѣочѣстївѣю вѣрѣ.

Ѿтолѣ ѣво и варвары иже коуманѣ наричют се, съ ижеманѣтѣны иже персї наричют се. съвѣкоупленіе творѣи и съвѣтѣ на грѣчѣское цѣрѣво. не прѣкаше воююще ѿ сѣвѣрнѣи странѣ, вѣсоу Ѣвѣрѣиїю и Ѣвѣрѣиїю прѣходѣи. и даже до Ѣвѣрѣи и до самого Кѣнѣстанѣтїна града прїходѣи. а персї съ вѣстока, вѣсоу Іеїю воююще, даже и до Бѣлѣа моря прѣмо Кѣнѣстанѣтїнѣ градѣ острогы полагающе ~ Тогда же и агарѣнѣе, глѣемыи саракїнѣе. оученици проклѣтаго Моамѣѣа вѣвше. и въ моуѣсломанѣскѣи вѣрѣ оутвѣрѣжѣше се съ аравлѣаны, воїнѣства сътворѣше и си. вѣвѣвовѣше вѣсѣ зѣмлю сѣрїнѣскѣю. и палестїнѣскѣю. и Іерѣлѣмъ. і Ѣвѣрѣиїю. і Ѣвѣрѣпѣтѣ. і Лївїю вѣсѣ. И тако вѣставше

на грѣское црѣтво. испльнише вѣсакыѣ страны воинствѣ, по вѣсакон соуши. [и по вѣсаконѣ морю корабми.] даже и до самого того великааго и прѣславнаго црѣграда мнѡжицею воевающе, такоже и оны прѣ реченныи езыци, рекше коумане и перси. И юже ѡтолѣ мнѡгыѣ млывы и съмоушенїа и пагоубы на грѣское наидоше црѣтво •

Латинны же видѣвше сїа воеванїа ^{язычьскаа} на грѣкы. авїе и ти вещьши гоубители быше земли хрїстіансѣи. и цркви бжїей. и тако вѣрѣ свою злочѣвїю и ереси ствердише на земли •:~

[Вѣдомо же вѣди се. іако истиннѣише прѣвѣхѡ ѡ стѣхъ евлїстѣхъ, и извѣстно ѣ. іако двѣ пасцѣ и двѣ вечѣри сътворишь ѣ гѣ нашъ їс хс. Пръвѣю съ опрѣснѣхѡ и съ іагнїетѣ. іако да испльнитѣ ветхы законъ. И по сѣмъ вѣставѣ ѡ вечере, оумы нѡсѣхъ ѡченикѡ водою. и тави о сѣмъ образѣ стѣго крщенїа. и ѡчищенїе ветхаго закона. сирѣчь, вѣсаконъ ветхаго завѣта оцѣстити се. И потѡ пакы второе на вечери сѣдѣ. прѣдасть намъ въ новыи завѣтъ и новыи законъ, приношенїе своего чѣтнаго тѣла квасны хлѣбѡ. еже ѣ новаа пасха. Сице вѡ наоучи гѣ оученикы да оуготоваѡ емоу двоѣ вечери двѣ. єдинѡ оубо безквасныи хлѣвы съ іагнїетемъ. сирѣчь опрѣснѣкы. на испльненїе ветхаго завѣта такоже рѣхомъ. а дрѡгѣю въ прѣданїе новаго завѣта. и тинно показа и наѣчи о тиннои вечере, Се во ради " тинна вечера нарече се. не изволи вѡ о сїи вечераы іавїенно сътворити хс, съмѣщенїа ради їдѣнска. Сего ради не тави ни имѣ члѣка оноу, ѡ негоже вечерѡ сътвори. Глїет вѡ которыйѡ евлїстѣхъ. іако въ пръвѣи днѣхъ опрѣснѣнныи прїидоше ѡченици їсѡви глїюще емѡ, Гдѣ хощеши ѡготоваем ти снѣсти пасхѡ. їс же рече имъ. Идѣте въ прѣмнїюу вѣсь кѣ онеци. и рѣцѣте емѡ. Оучитель глїеть. Врѣме мое близъ ѣ, ѡ тебе сътвориѡ пасхѡ съ оученикы моими. Я дрѡгыи єдинъ евлїстѣхъ глїеть, іако посла Петра и Іѡанна. и имѣ домѡвѣцѣхъ съкры. Такоже и прочїи вѣси глїють самовидци вжѣтѣномѡ словѣхъ и слѡжителїе кыѡшен, ѡченици ѡвѡ хѣви. іако и ти поставлени кыѡше ѡ него по вѣсѣмѡ мирѡхъ проповѣдници истинныи и непорочныи вѣры. Тѣмже и послаѣ ихъ на проповѣданїе рече. Шлїше наѣчїте вѣсе езыкы крѣще ихъ въ имѣ оца и сѣна и стѣго дѣа. ѡчешѣ ѣ вѣлїости вѣса елика заповѣдахъ вамъ:~] (л. 32 б)

Вѣдомо же да ѣ. іако патрїархъ Кѡнстантїна града Сергїе. пръвѣи тѣ ѣ иже ѡлоучи латинны ѡ нашеѣ цркви. кѣ же си патрїархъ Сергїе. по прѣвѣствїи двадѣти лѣтѡхъ. по седмѡхъ съворѣ. двадѣти же и вторыи патрїархъ по стѣхъ Тарасїи:~

Пѡкаѣ вѣти. іако по Хрѣтофорѣхъ пръвѣхъ исповѣдницѣхъ развращеннаго исповѣданїа его. написашѣ іавѣ латинны въ римскон цркви, іако и ѡ

сѣна дѣхъ сѣтъи исходѣи • По Сергѣи же прѣже ренно^{ms} патріархъ. иже изврже Хрѣтофора ѿ книгъ патріаршескы. въ патріаръ Кѡнстантіна градъ. Кѡнстларіе. иже и съ прокле латины, сътворшихъ се еретикъ лавѣ:~

5. ПРЕПИС НА ЙОРДАН ХАДЖИКОНСТАНТИНОВ – ДЖИНОТ
(ФРАГМЕНТ)

Егда Латине отдѣлише се ѿ восточнѣю црковь, въ мѣсто константи-на града и тако съвѣст сѣ. а ина азъци скитстѣи, иже ѿ вышнихъ странъ Бретаніѣ. даже и до истра рѣкы великыа. и ѿ тѣхъ даже и по всемо арктѣ живѣщи. и до окыана. и даже и до запада. ты вѣси вѣшѣ и еще въ нечѣсти безвѣжнѣи сѣще. и ѿ сихъ оубо скифъ глаголемыи Бѣлѣгаре. иже по Истрѣ съвыше живѣтъ шѣонни странами. Его же тии азъкымъ своимъ Дѣнавѣ наричѣтъ. иже и сыи глаголемыи Бѣлѣгаре. вѣшѣ врази грѣчьскаго царства на лѣтѣхъ многа. тѣмже и мнѣхъ сѣще. и азъкѣхъ томѣ. владашѣ все земля мисѣискѣа. и населиша сѣ родѣ Бѣлѣгарски даже и до Илирика къ западѣ. по летѣхъ же некихъ. егда възмогшѣ грѣцы помѡщіѣ Божіеѣ шѣратити ихъ. и ѿ нечѣстїа на Бѣлѣгарѣмѣ. изволеніемъ же Бжѣтемъ и посѣщеніемъ дѣха сѣаго. прѣжшѣ и ты сѣтоѣ крѣщеніе. и наставлени выша на свѣтъ Бжѣтвенный. и вѣлѣцы сѣще, къ овцѣмъ хѣвѣмъ причѣтошѣ сѣ.

По смѣрти же Фѣофила црѣ иконоборца. и при блѣгочѣстивѣи царицы Фѣодорѣ. иже сѣтоѣ православіе цркви Бжѣи и сѣтимъ иконамъ сътвори. и съ сыномъ своимъ Мѣхѣиломъ црѣмъ. и въ дни сихъ блѣгочѣстивихъ цри. прѣиде и Борисъ Кнѣзь Бѣлѣгарскыи просѣ ѿ сихъ црѣ сѣтоѣ крѣщеніе. еже и сподѡви сѣ приати, тако и съ вѣмъ црѣствомъ своимъ. и нарече имѣ Мѣхѣилъ. и тако блѣгодатѣ Бжѣи. прѣмѣтъ весь родѣ Бѣлѣгарски сѣтоѣ крѣщеніе. и ѿлѣе Хѣо. и прѣстишѣ сѣ сѣтомъ Бѣлѣгарѣмѣа даже и до днешнаго днѣ

По смѣрти же Мѣхѣила царѣ онагѡ Фѣофѣлова сѣна. прѣемъ црѣство Василіе Македонѣнъ. и въ днѣхъ царства его. акѣе сѣниде Владимиръ Кнѣзь Рѣсскыи. сѣ вѣсѣжъ силоѣ своеѣ великоѣ. даже и до самаго цриграда. сѣ враждѡхъ и тѣи на црѣство грѣчьское. мановеніемъ же Бжѣемъ и блѣгодатѣ дѣха сѣаго. Вѣнезапѣ прѣложѣ сѣ ѿ звѣрынаго права. на смѣреніе Бжѣстѣенное и выстѣ агна Хѣо вѣмѣсто вѣлка. и тако сыи прѣемъ свѣтое крѣщеніе, и ѿвангѣліе Хрѣстово. и нарече имѣ своему царѣ на сѣтомъ крѣщеніи Василіе. и потомъ крѣстиша сѣ вѣси родѡве Рѣскаго азъка. и тако ѣтѣрѣдишѣ сѣ на православнои и

истинной вѣрѣ хрістовѣ.* іакоже предаша намъ стѣи вѣрховніи апѣли хрѣстови. и даже до сего сице пребиваетъ.

Сїа же вѣса азѣки видѣвше: Певни** глаголемый Угре. иже сами наричѣт сѣ Магери. іако вѣдино вѣхѣ съ Грѣки. и просвѣщеніе и разѣмѣ видѣвше вѣ нихѣ паче севѣ. Бѣхѣ же и сынѣ еше вѣ нечестїи. Іако же прежде Бѣлѣгаре и Рѣсси. Явїе мановенїемѣ Божїемѣ. вѣздвигше сѣ два Кнѣза Пеонскаго іазѣка. Тако и съ вѣсеа силоа своеа. сѣнидошѣ и ти даже до самаго Константина града. съ вѣсацѣмѣ смиренїемѣ и любовїа. ищѣще и си стѣе крѣщенїе прїати и просѣщи слова Бжѣственнаго разѣм. емѣже и сподовишасѣ. и прїемше стѣе крѣщенїе и Евангелїе хѣо. и возвратишасѣ вѣ своа си. и еше не доспѣвше грѣчестїи архїерее вѣннити вѣ земла ихѣ. и наказати ихѣ словеси книжними. авїе єдинѣ кнѣзѣ ѿ онѣхѣ емѣже имѣ Стефанѣ престави сѣ вѣ благочестивѣи вѣрѣ хѣѣ. многоа добра и благоугоднаа дѣла съверѣшивѣ. и отиде с миромѣ вѣ цѣрство нѣбесное. и іазѣкомѣ же многымѣ наставшемѣ ѿ востока и сѣвера. и юга. и ўже многы молвы и смѣщенїа, и пагѣбы на ѿ толикаа наставшемѣ на Греческомѣ царство. не вѣзыскашѣ наскорѣ потверѣдити азѣка своего Пеонскаго вѣ вѣрѣ. Понеже по азѣкѣ своемѣ книгѣ не имѣахѣ. іакоже и кардане глаголеми Орѣкле вѣзѣша вѣрѣ и книгѣ ѿ Бѣлѣгаре.

Се же видѣвше Латїне изнеможенїе Грѣческое. ўдовно Пеонѣ. глаголемыа угры и прочїа іазѣки вѣлжнмыа сїмѣ. Уны и пипи-ди ѿ Рима исшедше своимїи книгѣми и писмѣми. ѿвѣратиша на своа злочестивѣа вѣрѣ***

[Хаджиконстантинов, Й. Повест из рукописна книга за крещението на болгарите, русите и маджарите. – Цариградски вестник, Год. X, № 471, 20. II./3. III. 1860, с. 4.]

* В текста: хрісовѣ

** В скоби издателят уточнява: Панони.

***Краят на текста липсва, тъй като публикацията приключва с думите „и проч....“.

6. ПРЕВОД НА *ПОВЕСТ ПОЛЕЗНА ЗА ЛАТИНИТЕ*
(по препис Плевля № 12)

Повест полезна за латините, кога се отлъчиха от гърците и от светата Божия църква и как си измислиха ерес да служат с безквасен хляб и хула срещу Светия Дух.

В годините на благочестивите царе Константин¹ и майка му Ирина², когато беше прекратено нечестивото иконоборство на нечестивите царе, беше заповядано от благочестивата царица Ирина и от сина ѝ Константин, по волята на православните архиереи, да се свика вселенски събор срещу иконоборците, който и беше Седмият свят събор в Константинопол.³ И на този свят събор беше римският папа Адриан⁴ с останалите четирима вселенски патриарси.

И след това в Рим имаше други папи. След смъртта на този Адриан, в Рим след него беше папа Лъв.⁵ И щом преминаха тези благочестиви царе, веднага дойдоха други царе иконоборци. От тях беше последният цар иконоборец Теофил.⁶ По негово време в Рим беше папа Лъв. И като пострада много от проклетите иконоборни царе, този папа Лъв намисли и реши заедно с всички римски князе и със свещениците да направи цар някой благочестив човек, както рече, царството отново да се управлява от Рим, както беше и преди.⁷

И като решиха това, веднага изпратиха и повикаха от запад латинския княз Карул⁸, като мислеха, че е православен християнин в благочестие. И той дойде в Рим с цялата си сила. Папа Лъв го посрещна заедно с всички римляни и го поставиха за цар.⁹ Заедно с него дойдоха от западните латини негови монаси, и свещеници, и учители, които тайно

¹ Византийският император Константин VI (780–797).

² Императрица Ирина (797–802), съпруга на Лъв IV (775–780) и майка на Константин VI, когото дестронирала и ослепила.

³ Седмият вселенски събор се провежда през 787 г. в Никея.

⁴ Адриан I (772–795) е представляван на събора от пратеници.

⁵ Лъв III (795–816).

⁶ Византийският император Теофил (829–842).

⁷ Букв.: „царството отново да започва от Рим“ – тромав и неясен превод на съответния израз в изгубения оригинален гръцки текст.

⁸ Франкският крал Карл Велики (768–814).

⁹ Коронацията на Карл Велики за император в Рим на 25. XII. 800 г.

се придържаха към вярата ариева¹⁰, и аполинариева¹¹, и македониева¹²; и тайно учеха людет Божии да служат с безквасен хляб и да изричат проклета хула срещу Светия Дух, че Дух Свети изхожда не само от Отца, но и от Сина, а не както ни предадох светите и върховни апостоли, и светите и богоносни 318 отци, които бяха на Първия събор¹³, а също и Вторият събор¹⁴ и останалите – да славим, и да почитаме, и да изповядваме, че Синът и Светият Дух изхождат от Отца, както всички приехме, и вярваме, и изповядваме като четирите велики патриаршии: тази в Константинопол, и тази в Александрия, и Йерусалимската, и тази във Великата Антиохия.

А вече споменатият Карул беше цар в Рим, като искаше да властва над всички латински родове и над всички гърци и оттук да воюва с голяма сила срещу Константинопол. Обаче никое от останалите латински княжества не пожела да му се подчини веднага, защото заедно с него властваха онези негови вече споменати отци, и свещеници, и учители, които бяха прикрити еретици. И така Карул остана само в Рим, а папа Лъв не знаеше за техните ереси. И те веднага започнаха с Карул да развърщават людет в Рим и да ги учат на своите ереси – едни тайно, а други открито, като казваха, че не само от Отца изхожда Дух Свети, но и от Сина, и повеляваха да се служи с безквасен хляб, като сквернословеха и много други неща, чужди на църковното предание.

Папа Лъв видя, че тези техни ереси ще погубят Божиите люде, понеже колкото имаше от латинския род в Рим, с наслада приемаха словото на онези еретици, защото имаха подкрепа от самия цар Карул, който възпираше всички словесни мъже *римски*¹⁵, и философи, и учители. Като нямаше как да извести за това в Константинопол, понеже – както

¹⁰ Учението на александрийския свещеник Арий, който отхвърлял единосъщиято на Отца и Сина, осъдено като ерес от Първия и Втория вселенски събори.

¹¹ Аполинарий, епископ на Лаодикея (IV в.) принижавал човешката същност на Христос и често е сочен като предшественик на монофизитството. Осъден е като еретик от Втория вселенски събор.

¹² Според константинополския епископ Македоний (IV в.) и неговите последователи (т.нар. „духоборци“) Св. Дух като трето лице на Св. Троица по чест, но е тварен и произлиза от Отца и от Сина, т.е. не е единосъщен с тях и предвечен по своята природа. Тези възгледи са осъдени като еретически от Втория вселенски събор.

¹³ Първият вселенски събор в Никея (325), свикан от император Константин Велики.

¹⁴ Вторият вселенски събор в Константинопол (381), свикан от император Теодосий I Велики.

¹⁵ Букв. „мъже мирски“ – грешно четене, характерно за Плевля № 12 и близките до него преписи. Първичното четене „римски“ възстановяваме на базата на преписи от други разклонения на ръкописната традиция.

казахме – тогава беше иконоборството на цар Теофил, папата изпрати молба в Йерусалим патриарх Тома да проводи в Рим при папа Лъв мъже словесни, книжници и философи, за да оборят и порицаят онези погубители, и ако е възможно да ги изгонят от римския град.¹⁶ Патриарх Тома избра протосингел Михаил с неговите ученици Теофан и Теодор (те двамата бяха родни братя) и ги изпрати в Рим.¹⁷ Като взе протосингел Михаил своите ученици, братята Теофан и Теодор, реши да отиде към Константинопол, и да застане пред цар Теофил¹⁸, и да го укори заради иконоборството, и да го поучи на православие, и да го настави в първоначалното благочестие и поклонение пред светите икони.

А цар Теофил заповяда да ги заловят и да ги измъчват.¹⁹ Скоро, след

¹⁶ Може да се допусне, че причина за засилване на контактите между Рим и Йерусалим са станали сблъсъците в Йерусалим по Коледа през 808 г. между местното православно духовенство и монасите франки от бенедиктинския манастир на Елеонската планина, които въвели (по образа на видяното и чутото от тях пратеници в Аахен) в използвания от тях Символ на вярата добавката *Filioque*. Макар Карл Велики да организира през 809 г. в Аахен специален събор в защита на отдавна възприетата от франкските богослови доктрина за произхода на Св. Дух *и от Сина*, папа Лъв III отказва да приеме за канонична тази добавка към утвърдения от Третия вселенски събор в Константинопол Символ. Общо по въпроса: *Willjung, H. Einleitung*. – In: *Das Konzil von Aachen 809*. Hrsg. von H. Willjung (= *MGH. Concilia*. T. II, Suppl. II). Hannover, 1998, 3–29.

¹⁷ Михаил Синкел (761–846) и неговите ученици, братята Теофан (778–841) и Теодор (775–845) Грапти, са изпратени от йерусалимския патриарх Тома с мисия към Константинопол и Рим ок. 812–813 г. Прави впечатление, че сведенията за Михаил Синкел и неговите ученици в *Повест полезна за латинците* като цяло са твърде неточни и често влизат в сериозно противоречие с житието на Михаил Синкел (само по себе си твърде объркано и неясно на места), което използваме по изданието на М. Кънингам: *The Life of Michael the Synkellos. Text, Translation and Commentary* by M. Cunningham (= *BBTT*, 1). Belfast, 1991. Вж. също библиографските указания у: *Brubaker, L., Haldon, J. Byzantium in the Iconoclast Era* (ca 680–850): the Sources. An Annotated Survey (= *BBOM*, Vol. 7). Aldershot, 2001, p. 221, 229, 231.

¹⁸ Според житието на Михаил Синкел, той и неговите ученици са пристигнали в Константинопол през „май, седми индикт“, т.е. през май 814 г., когато на престола е бил император Лъв V Арменец (813–820). Според М. Кънингам обаче тук става дума за грешка и пристигането на пратениците на йерусалимския патриарх във византийската столица следва да се отнесе към управлението на Михаил II Рангаве (811–813). Вж. *The Life of Michael the Synkellos. Text, Translation and Commentary* by M. Cunningham (= *BBTT*, 1). Belfast, 1991, p. 12, 146 (n. 79).

¹⁹ В действителност, през 815 г. Михаил Синкел и учениците му се поротивопоставят на възстановяването на иконоборството и водят спорове с император Лъв V Арменец и патриарх Теодот (815–821). През 815–820 и 834–843 Михаил лежи в различни затвори в Константинопол, а между 820–834 г. живее в изолация в един манастир в гр. Пруса край пл. Олимп във Витиния (Мала Азия). Сложна е и съдбата на братята Грапти – след споровете през 815 г. те са бити и лежат в различни затвори;

много мъки, светецът Михаил, протосингел на великата Йерусалимска църква, предаде Богу своята блажена душа.²⁰ А на светците Теофан и Теодор, неговите ученици, след мъчения, бяха изгорени лицата с надписана желязна пила, която беше направил самият цар, и беше написал издълбаните [върху нея] стихове за своята вяра, и с нея така беляза лицата на светците, които не се покориха на неговото нечестие.²¹

Това са онези стихове на цар Теофил, които сам написа и съчини: „Когато всеки желаше да дойде в този град, където стояха пречестните нозе на Божието слово като опора на вселената, явиха се на това честно място тези съсъди на лукава и злобесна ерес.“²² Затова, че извършиха безверно много скверни и зли неща с нечестиво мъдруване, бяха прогонени надалече като отстъпници. А като дойдоха пак в този царствен град, не се отказаха от злото безумие. Затова се белязаха лицата им като на злодеи и се осъждат и отново се прогонват.²³

И след изгарянето на лицата на тези светци, веднага бяха прогонени в заточение, където онзи свят Теодор почина и отиде при Бога.²⁴ За него се говори, че когато щял да предаде душата си, чул ангели, кои-

през 820–829 г. живеят в манастира Состени на европейския бряг на Босфора, а през 829–836 са заточени на о. Афудзия в Мраморно море западно от Кизик.

²⁰ Всъщност, Михаил Синкел надживява и двамата си ученици: той умира на 4. I. 846 г. в дълбока старост като игумен на столичния манастир Хора и синкел на константинополския патриарх Методий I (843–847) и скоро е обявен за светец.

²¹ От това наказание тръгва прозвището Грапти („надписани“) на братята Теофан и Теодор Татуирането на лицата на престъпници, осъдени на доживотен затвор, изгнание или на работа в мините, е било разпространена практика в Римската империя през епохата на късната античност, която се е запазила и във Византия, макар директните свидетелства за това да са твърде оскъдни: *Gustafson, M. Penal Tattooing in Late Antiquity*. – CA, Vol. 16 (1997), № 1, 79–105.

²² Съответният гръцки текст в житието на Михаил Синкел гласи: „σκεύη πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης“: *The Life of Michael the Synkellos...*, p. 86. 10. За „πλάνη“ като „ерес“ тук в контекста на полемиката между иконоборците и иконопочитателите във Византия вж. *Koutrakou, N. Defying the other's identity: language of acceptance and rejection in iconoclastic Byzantium*. – Byz, LXIX (1999), № 1, 114–115 (n. 32).

²³ Братя Грапти са доведени в Константинопол на 8. VII. 836 г. Веднага след срещата им с император Теофил на 14. VII. са инквизирани жестоко заради дръзкото им поведение, а на 18. VII. върху лицата им са татуирани ямбически стихове, написани не от Теофил, а от някой си Христодул. Според житието на Михаил Синкел, императорът наредил стиховете да бъдат прочетени на глас пред светците, като отбелязал с насмешка (знаейки за поетичните занимания на двамата братя): „Макар да не са добре написани, няма значение“: *The Life of Michael the Synkellos...*, p. 84. 26.

²⁴ Теодор Грапт умира в затвора на 27. XII. 841 г. След възстановяването на иконопочитанието той е канонизиран, а мощите му са пренесени в посветен на паметта му манастир в Халкедон.

то пеели над него. И така, като пеел заедно с тях онази песен, предал своята душа. А светецът Теофан, неговият брат, беше в заточение чак до смъртта на цар Теофил.²⁵ И след смъртта му, когато с Божията помощ благочестивата царица Теодора²⁶ след смъртта на своя мъж цар Теофил православната вяра и поиска да възстанови и обяви поклонението пред светите икони, тя изпрати и за този светец Теофан. И го доведоха, както и други, които бяха заточени или [хвърлени] в тъмници заради иконоборството от цар Теофил. И както се посъветва тази блажена Теодора с всички благочестиви и святи архиереи и старци – да се възстанови православият и поколонението пред светите икони, така и стана.²⁷ Когато се състоя този свят събор, поставиха този светец Теофан [за епископ] в град Никея, където той добре пасеше Божието стадо. И всякави благи и достойни за Христа творби написа и много канони стъпки за светци, и за празници, и в октоиха²⁸, и така се спомина, като предаде своята блажена душа на Господ.²⁹

Да се върнем пак към предишното. Като се случиха така тези неща със свети Михаил протосингела и неговите ученици Теодор и Теофан, нито един от тях не стигна до Рим. А онези латински еретици заедно с Карул победиха в Рим и погубиха Божиите люде със своите учения. Заради това папа Лъв постави в църковния олтар на стената плочи, като написа светото изповедание: „Вярвам в един Бог Отец вседържител“, и така го написа докрая, та всички, като гледат, да казват, изповядвайки, че Синът и Светият Дух изхождат от Отца като съпокланяеми и прославяеми. Папата направи това в подкрепа и упование на христоименитите люде и за да прогони и посрами нечестивите еретици.³⁰

²⁵ Император Теофил умира на 20. I. 842 г.

²⁶ Между 842–855 императрица Теодора е настойница на малолетния си син император Михаил III (842–867).

²⁷ Иконопочитанието е възстановено на събор в Константинопол през март 843 г.

²⁸ За химнографските произведения на Теофан Грапт вж. *Beck, H.-G. Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München, 1959, 516–517; Brubaker, L., Haldon, J. Byzantium in the Iconoclast Era..., p. 262.*

²⁹ Теофан Грапт умира на 11. X. 845 г.

³⁰ Критичен и изключително изчерпателен обзор на изворите за сребърните плочи с текста на утвърдения от Третия вселенски събор в Константинопол Символа на вярата на гръцки и на латински, които папа Лъв III наредил да бъдат поставени в църквата *Св. Петър* в Рим: *Peri, V. Il simbolo epigrafico di S. Leone III nelle basiliche romane dei SS. Pietro e Paolo.* – In: *Miscellanea in onore di Enrico Josi IV (= RAC, XLV, Numeri 1–4). Città del Vaticano, 1969, 191–222; Peri, V. Leone III e il 'filiouque'. Echi del caso nell'agiografia greca.* – *RSCI, XXV (1971), № 1, 3–58.* Заслужава отбелязване, че ако в западната традиция (включително и в *Liber pontificalis*) сведенията за

След смъртта на папа Лъв за папа беше поставен Бенедикт.³¹ И споменатият Венедикт, като виждаше, че Божиите люде постепенно са подмамвани и погубвани от тези еретици, заповяда никой да не проповядва, нито да казва на латински език „Вярвам в един Бог“, но като седна, написа с латински букви гръцките слова „Вярвам в един Бог“ – като утвърждение на истинското изповедание според първоначалното изповедание на светите и богоносни отци, и така заповяда да го казват всички християни, латини и гърци, заради онези Карулови еретици.

Понеже този папа Бенедикт беше латинец родом и познаваше и двете книги³², изпрати до четиримата патриарси в Константинопол, и в Антиохия, и в Александрия, и в Йерусалим и им заповяда: „От днес, рече, никой от вас да не приема за поменуване името на римския папа, докато не бъде проверено добре как вярва и изповядва православната вяра. Понеже, рече, вкорени се тази зла ерес в Рим и мнозина отиват да се погубят и изричат зла хула срещу Светия Дух, че изхожда не само от Отца, но и от Сина, и заповядват раболепно да се почита светият и животворящ Дух, а не както повели светият Седми събор на светите богоносни отци – че Синът и Пресветият Дух да бъдат тачени, и славени, и почитани наравно с Отца, и че Синът и Пресветият Дух изхождат само от Отца.“

поставянето на тези плочи неизменно се свързват с Лъв III, то патриарх Фотий (чиито трудове са основополагащи за по-късната византийска антилатинска традиция) погрешно приписва този акт на папа Лъв IV (847–855): *Photii Constantinopolitani Liber de Spiritu Sancti Mystagogia*. Ed. J. Hergenroether. Ratisbonae, 1857, 94–96. Същата грешка е възпроизведена и в родствениите на *Повест полезна за латинците* историко-полемични памфлети *Opuscula de origine schismatis*, публикувани от Й. Хергенрютер: *Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium ejusque historiam pertinentia*. Ratisbonae, 1869, p. 158, 166, 176; *Понов, А.* Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV в.). Москва, 1875, 140–141. Ето защо не е никак чудно, че нататък и в нашата повест като приемник на Лъв III е указан Бенедикт, т.е. наследникът на Лъв IV папа Бенедикт III.

³¹ Бенедикт III (855–858). Вж. горната бележка.

³² Тук нашата повест чувствително се отклонява от отразената в трите *Opuscula de origine schismatis* версия, според която папа Бенедикт наредил Символът на вярата да се чете на гръцки език: *Hergenroether, J. Monumenta graeca...*, 1869, 158–159 (с уточнение, че гръцкият текст бил изписан с латински букви), 166 („наредил Символът на вярата да се произнася от всички италийци на гръцки“), 176 („заповядал Символът на вярата да се произнася и на гръцки език и чрез песне във всички църкви под [властта на] Рим“). Подробни наблюдения по въпроса за съотношението между трите анонимни разказа в тази им част, както и за техните евентуални източници вж. у: *Бармин, А.* Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков. Москва, 2006, 116–118.

И оттогава според повелението на папа Венедикт онзи, който щеше да бъде папа в Рим, се изповядваше: първом изпращаше писмено до четиримата патриарси, и тогава, след като станеше известно истинното изповедание на съответния папа, приемаха неговото име. И така постъпваха онези, които бяха папи след Венедикт: Павел, Стефан³³, Адриан³⁴, Николай³⁵, Стефан.³⁶ Те всички бяха единомишленици и единомъдрени с четиримата велики патриарси, както бяха всички римски папа изначално.

В годините на цар Лъв Премъдри³⁷, и когато патриарх на Константинопол беше Евтимий³⁸, папа в Рим беше Формоза³⁹, който носеше в себе си тайно и скрито ереста на онези Карулови еретици. Православните люде не го познаваха и го избраха за патриарх на римския престол. И като прие, според обичая той написа – двучино и прикрито – своето изповедание към четиримата вселенски патриарси, че уж и той изповядва, че Пресветият Дух и Синът изхождат само от Отца, и ги почита и славя според преданието на преподобните и богоносни отци. Обаче когато го приеха и поставиха за папа, тогава започна да учи всички, че не само от Отца изхожда Дух Свети, но и от Сина, и казваше, че е добре да се служи с безквасен хляб. И тъй всички латини, които бяха в Рим, лесно го последваха, и заедно с това така се отлъчиха и от царството.

След този Формоза папи в Рим бяха Бонифаций⁴⁰, Роман⁴¹, Сте-

³³ Първите две имена в този списък (Павел и Стефан) са резултат от някаква грешка, тъй като приемник на папа Бенедикт III е Николай I.

³⁴ Адриан II (867–872).

³⁵ Николай I (858–867).

³⁶ Стефан V (885–891).

³⁷ Лъв VI Мъдри (886–912).

³⁸ Евтимий I (ок. 834–917), патриарх на Константинопол през 907–912. Името му е засвидетелствано единствено в препис НБС Рс 11, но вероятно е стояло и в пълно припокриващия се с него препис Плевля № 12 (от който обаче липсва един лист). Във всички останали преписи на текста от тази редакция, стои името на патриарх Фотий (858–867; 877–886). Трудно е да се прецени със сигурност кой от двата варианта възхожда към първичния превод на изгубения гръцки оригинал. Може да се допусне обаче, че името на Евтимий се е появило тук в резултат на по-късно редактиране на текста, извършено най-вероятно в Търново през XIII в.

³⁹ Формоза (891–896). Като епископ на Порто през 866–867 г. е легат на папа Николай I в Плиска, където се сближава с княз Борис I-Михаил и е предложен от него за пръв архиепископ на България.

⁴⁰ Бонифаций VI (896).

⁴¹ Роман (897).

фан⁴², Теодор⁴³, Йоан⁴⁴, Бенедикт⁴⁵, Христофор.⁴⁶ И всички те бяха еднотишленици на Формоза. Когато патриарх в Константинопол стана Сергей⁴⁷, той пожела да разпита римския папа⁴⁸ дали няма да се върне към здравомислието и изконното благочестие. И, заслепен, този папа не пожела да се вслуша в писанията на всички патриарси, но вече се укрепи в тази проклета хула, за която писахме преди, а после и в службата с безквасен хляб. Затова патриарх Сергей и останалите трима патриарси наредиха имената на римските папи нито да се споменават в патриаршиите, нито някога да се вписват, да бъдат низвергнати и предадени на анатема, и така е даже и досега.⁴⁹ Оттогава и от царството се отлъчиха латините, и от четирите патриаршии, и завладяха Рим за себе си, и врагове бяха на всички православни християни повече от всички. Съблазниха и много народи от скитите, които живеят от външните страни на Рим на запад, тъй като бяха безсловесни и нямаха свои книги, и ги обърнаха в своята скверна вяра – едни чрез съблазън, а други с насилие. И така изпаднаха в много различни ереси.

Поповете им нямат свои жени, но блудстват с чужди, и никак не вменияват това в грях. И тези попове служат тяхната литургия, като в един ден извършват три пъти служба в една църква. И дори монасите им – и те самите не спазват светата Четиридесетница според апостолското предание, но в събота и неделя няма забрана който иска да яде месо. А риби ядат всеки ден през цялата година и никога нямат постни

⁴² Стефан VI (896–897).

⁴³ Теодор II (897).

⁴⁴ Йоан IX (898–900).

⁴⁵ Бенедикт IV (900–903).

⁴⁶ Христофор, считан в католическата историография за антипапа (903–904); отстранен от папа Сергей III (904–911).

⁴⁷ Сергей II (1001–1019).

⁴⁸ Неназованият по име папа би могъл да бъде Сергей IV (1009–1012) или Бенедикт VIII (1012–1024).

⁴⁹ В по-старата историография се застъпва тезата за реалното съществуване на една „Предкирулариева“ схизма между Рим и Константинопол от началото на XI в.: *Hergenröther, J.* Photius, Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Bd. I. Regensburg, 1869, 710–711; Bd. III, 728–729; *Norden, W.* Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches (1453). Berlin, 1903, S. 13; *Michel, A.* Humbert und Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des XI. Jahrhunderts. T. 2. Paderborn, 1930, 1–40. Изказвани са обаче и някои заслужаващи внимание възражения срещу достоверността на изворите, върху които се градят подобни тези: *Бармин, А.* Полемика и схизма..., 107–121.

дни за тях. Бялото им духовенство никога не спазва утвърждения от вярата пост: единствено в събота постят до вечерта. Тези техни иноци постъпват като юдеите – нищо не ядат, като винаги казват, че това е заради погребението Христово, за което не са ни предали светите отци да постим друг път, освен във Велика събота. А пресветата Богородица именуват просто по име, като я наричат света Мария. Ядат всякакви нечистотии: костенурки и таралежи; малки и големи котки, диви и питомни, които скачат по планини и дървета; и диви мишки; всякакви скотове и зверове ядат, мечки и лисици и всички останали, като се гнусят само от псета и вълци; освен това западните латини ядат малки и големи змии.⁵⁰ Когато излизат на война, всички латински родове колят хора и се мажат с техните кърви, и своите оръжия поръсват с човешки кървища. През цялата година никога не спазват пости, нито празнични дни – малки и велики. Уж като християните само в петъчен ден постят до вечерта, но когато настъпи вечерта ядат всякаква храна, както правят и в събота. Великия пост започват от сряда на първата седмица, като разрешават тогава месо и всякаква храна, във вторник вечер – сирене и яйца, а който желае, всяка събота и неделя по време на този пост безпрепятствено отново има разрешение за същото. И много други ереси имат, за които не можем да говорим тук. Заради тях да бъдат анатема, а също и всички, които се присъединяват към тях и ги хвалят – и върху тях анатема!

И латините, като се загрижиха много и поведоха голяма борба, за да утвърдят царството си в Рим, докрай се отлъчиха от гърците, и от царството, и от църквата. Заедно с папата и дважди, и трижди си поставиха цар от латините, и нищо не постигнаха, защото не пожелаха

⁵⁰ Към този и без друго впечатляващ списък в НБС Рс 11 е добавено: „и гущери и гущерици“. Подобни обвинения, свързани с консумация на месо от „нечисти“ диви животни, се срещат и в редица от публикуваните гръцки списъци с прегрешения на латините, както и в някои славянски преводи и преработки: *Ecclesiae Graecae Monumenta*. Ed. J. Cotelerius. T. III. Luteciae Parisiorum, 1686, 504–505, (№ 47), 668–669; *Hergenroether, J.* Monumenta graeca..., 65–66 (№ 12); *Понов, А.* Историко-литературный обзор..., с. 54 (№ 20), 62 (№ 12), 72 (№ 3), 87 (№ 16); *Darroutès, J.* Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins. – REB, XXI (1963), p. 79 (№ 66). Общо по въпроса: *Kolbaba, T.* The Byzantine Lists: Errors of the Latins. Urbana, 2000, p. 146, 154–155. В основата на тези обвинения стоят традиционните византийски стереотипи за отвратителните обичаи на различните северни варварски народи. Интересен пример в това отношение представлява твърдението на Псевдо-Кесарий (анонимен византийски автор от средата на VI в.), че славяните „ядат лисици, диви котки и глигани“ (в старобългарския превод на текста: „ядат лисици, диви котки и мечки“) – *Милтенов, Я.* Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. София, 2006, 16–19.

да му се покорят латинските родове, тъй като по природа те всички са горди и жестоки. Понеже папите им не можеха да направят нищо за това, те взеха следното решение: да изпратят в Британия⁵¹ при аламанския княз⁵², та ако е възможно да ги укротят и да се помирят с тях, и да им поставят цар в Британия, понеже тези така наречени аламани⁵³ винаги бяха врагове на римляните. А и те бяха православни християни от [времето на] великия Константин.⁵⁴ Но понеже нямаха книга на своя език, а използваша латинската книга, папата скоро ги съблазни със своите учения. Така заедно с всички латини и заради царското име тези така наречени аламани⁵⁵ се съгласиха с всяко тяхно желание. И когато се случи това, призоваха в Рим аламанския княз⁵⁶ заедно с всички негови воеводи и властници, и папата му каза да даде клетви Богу в най-голямата църква заедно с всички свои властници, че никога вече никой няма да помисли за вражда с римляните, но ще пребивават вече в подчинение и послушание към папата, и никога няма да се отлъчат нито от латините, нито от Римската църква. И като обещаха това аламаните⁵⁷ с клетви, римският папа им постави цар, и написа и постанови така: от латините да се поставя папата в Рим, а в Британия – цар от аламаните⁵⁸, наместо от Константинопол. И така стана.⁵⁹

⁵¹ Появата на Британия в този контекст е много трудно обяснима. Не е изключено обаче тя да се дължи на някакъв объркан отглас на прогласата на споменатия малко по-надолу в *Повест полезна за латините* Константин I за август от британските легиони, след като баща му Констанций I Хлор (293–306) починал в Йорк на 25 юли 306 г.

⁵² Само в НБС Рс 11: „каталанския княз“.

⁵³ НБС Рс 11: „каталани“.

⁵⁴ Константин I Велики (306–337).

⁵⁵ НБС Рс 11: „каталани“.

⁵⁶ НБС Рс 11: „каталанския княз“.

⁵⁷ НБС Рс 11: „каталаните“.

⁵⁸ Същото се чете и в препис НБС Рс 11, което свидетелства за немарливостта на неизвестния книжовник, прокарал по-горе в текста системната замяна на „аламани“ с „каталани“.

⁵⁹ Целият пасаж за отношенията между Папството, „латините“ и „аламаните“ е лишен от историческа достоверност и представлява смътен отглас на заплетените отношения между Рим и германските крале, които след коронацията на Отон I (936–973) от ръката на папа Льв XII през 962 г. по право придобиват императорската титла. Аламаниите се появяват на историческата сцена в нач. на III в., а в края на V в. тяхното кралство I в земите по Горен Рейн и Горен Дунав признава върховенството на франките и се превръща в херцогство, чиито граници през епохата на средновековието в общи линии съвпадат с територията на историческата област Швабия, наричана и Алемания. В латиноезичните исторически извори от XI–XII в. германските импе-

А онези скитски народи, които живеят от горните страни на Британия даже и до великата река Истър⁶⁰, и оттам даже и по целия Арист, и до океана, и даже до запада, те всички бяха все още нечестиви, бидейки безбожници. И от тези скити [бяха] така наречените българи, които живеят нагоре по Истър от двете му страни – те го наричат на своя език Дунав. Тези така наречени българи бяха врагове на гръцкото царство в продължение на много години.⁶¹ Понеже този народ беше многобро-

ратори от Салическата династия често са визирани като „imperator Alamannorum“, „imperator Alemannicus“ (*Vigener, F. Bezeichnungen für Volk und Land der Deutschen vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Heidelberg, 1901, 235–237*). Роля за това вероятно е изиграло обстоятелството, че император Хайнрих III (1046–1056) по линия на своята майка Гизела бил потомък на херцозите на Швабия и сам бил провъзгласен за швабски херцог през 1038 г. от баща си Конрад II (1024–1039). Характерно за духа на времето е, че Готфрид Малатера, историкът на първите нормански владетели в Южна Италия, нарича в своя труд (написан ок. 1099 г.) император Хайнрих IV (1056–1106) „imperator Alamannorum“ и „Theutonicorum imperator“, като не вижда никаква разлика в значението на тези титли (*Malaterra, G. De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. A cura di E. Pontieri – In: Rerum Italicarum Scriptores. Nuova edizione. T. V, P. I. Bologna, 1928, p. 77. 18, 101. 14–15; Toubert, P. La première historiographie de la conquête normande de l'Italie méridionale (XIe siècle). – In: I caratteri originari della conquista normanna. Diversità e identità nel Mezzogiorno (1030–1130). A cura di R. Licinio e Fr. Violante. Bari, 2006, p. 33*). Император Фридрих I Барбароса (1152–1190) е син на швабския херцог Фридрих Едноокия (втори херцог на Швабия от рода на Хохенщауфените) и след смъртта на баща си сам носи тази титла през 1147–1152 г. Под влияние на византийската практика от XI–XV в. германците да бъдат назовавани и „Ἀλαμανοί“ (*The Oxford Dictionary of Byzantium, Vol. I. Oxford, 1991, p. 56*), това название преминава и в старобългарската литература. Не е изключено именно *Повест полезна за латинците* да е бил един от източниците на въпросо-ответното съчинение от XIII в. *Разумник-указ*, в една от редакциите на което алеманите са поставени сред 12-те „полуверни“ народи, а тяхната държава е представена като едно от трите световни царства: „Знайте, че на света има трима царе, както е светата Троица на небесата... Първото е гръцкото царство, второто царство е българското, а третото е аламанското царство. С гръцкото царство е Отецът, с аламанското е Синът, с българското царство е Дух Свети. Гърците ще предадат царството на Господ.“ (*Тъпкова-Заимова, В., Милатенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996, с. 298* – цитирам старобългарския текст в мой превод).

⁶⁰ В Плевля № 12 името на реката е изписано частично: „до стра рѣкы великыж“ – грешка, която е преосмислена в някои по-късни преписи по аналогия с думата „страна“.

⁶¹ Това сведение за българите може да бъде съпоставено с един пасаж от *Мъченичеството на 15-те Тивериуполски мъченици*, където Теофилакт Охридски отбелязва: „друг най-беззаконен и най-свиреп народ, наречен българи, нахлул от страните на Скития, като преминал така наречената река Истър и се явил като тежък бич, изпратен от Бога на западните области“ (ГИБИ IX/2:62).

ен, затова завладяха цялата Мизийска земя и родовете им се заселиха даже и до Илирик на запад. След много години гърците едвам успяха с Божия помощ да ги обърнат от безбожието към богопознанието и по Божия воля и с намесата на Дух Свети приеха и те свето кръщение, и бяха наставени за Божествената светлина, и бидейки преди вълци, приобщиха се към овцете Христови. След смъртта на цар Теофил иконобореца и при благочестивата царица Теодора, която заедно със сина си Михаил⁶² възстанови светото православие на Божията църква и почитането на светите икони, в дните на тези благочестиви царе дойде и Борис⁶³, българският княз, като молеше тези царе за свето кръщение, което се сподоби да приеме заедно с цялото си царство. И цар Михаил нарече Борис при светото кръщение със своето име – Михаил. И така по Божията благодат прие целият български народ светото кръщение и евангелието Христово, и се просветиха със светлината на богопознанието, даже и до наши дни.

След смъртта на оня цар Михаил, сина на Теофил, царската власт прие Василий Македонянин.⁶⁴ И в неговите дни руският княз Владимир⁶⁵ внезапно се спусна с цялата си голяма сила чак до самия Цариград с вражда към Гръцкото царство. По Божия воля и по благодатта на Дух Свети изведнъж зверският му нрав се преобрази в божествено смирение и стана агне Христово наместо вълк. И така той прие светото кръщение и евангелието Христово, и при светото кръщение царят му даде името Василий. И след това се покръстиха всички родове на руския народ и се утвърдиха в православната и истинна вяра Христова така, както ни я предадоха светите и върховни апостоли Христови: даже и до ден днешен живеят така.

А пеоните, наричани угри, които сами се назовават магери⁶⁶, като

⁶² Михаил III (842–867).

⁶³ Борис I-Михаил (852–889; † 907).

⁶⁴ Василий I Македонец (867–886).

⁶⁵ Киевският княз Владимир Святославич (980–1015), приел християнството от Византия през 988 г. Сведението за неговото покръстване в *Повест полезна за латините* е исторически неточно и е смесено със събитията около руския поход срещу Константинопол през 860 г.

⁶⁶ Тук унгарците са представени с три имена, първото от които представлява античен етноним, употребяван често от архаизиращите византийски автори, второто е добре познато на славяните, а третото е самоназвание. По въпроса за имената на маджарите във византийската и славянската средновековна традиция вж.: *Moravcsik, G. Byzantinoturcica. Bd. II. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen.* Berlin, 1958, S. 179 (*Μάζαροι*, Оугри), 242–243 (*Παλινοες*, *Παλιονία*); *Király, P. Az óbolgár krónikák Qgre népeve.* – *Magyar Nyelv*, LXXIII (1977), № 1, 31–49; *Kupai,*

видяха, че всички тези народи бяха в една вяра с гърците, и виждайки, че сред тези има повече просветление на ума, отколкото у тях самите – защото бяха в безбожие като българите и русите преди – веднага по Божия воля се надигнаха двама князе от пеонския народ заедно с цялата си сила. Те се спуснаха чак до самия Константинопол, като и те с всяческо смирение и любов желяха да приемат свето кръщение и просеха словата на Божествената мъдрост. И се сподобиха с нея, приеха светото кръщение и евангелието Христово и се завърнаха в своята страна.⁶⁷ Но преди гръцките архиепери да успеят да влязат в земята им и да ги поучат на книжните словеса, внезапно единият от онези князе – името му е Стефан⁶⁸ – почина в благочестивата вяра Христова, след като извърши много добри и богоугодни дела, и отиде с мир в небесното царство. И като се надигнаха много народи от изток и север, и от юг, и като настанаха оттогава в Гръцкото царство много размирици, и беди, и нещастия, не успяха бързо да утвърдят този пеонски народ във вярата, защото онези нямаха книга на своя език. Виждайки тази немощ на гърците, латините, като излязоха от Рим със своите книги и писания, лесно обвърнаха към своята злочестива вяра пеоните, наричани угри, и

П. Народността наименование *Жгъре* в старобългарските извори. – В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев). София, 1979, 206–210; *Кирай, П.* Данни за *Оугъри* и *Овъри* в „Златоструй“ от XII в. – В: Унгарска българистика. Съст. П. Кирай. София, 1988, 113–128. Пасажът за унгарците в *Повест полезна за латините* има интересен паралел в разказа за разгрома на моравците и на тяхната държава по Средния Дунав от унгарските племена в началото на X в., който е поместен в най-старото житие на св. Наум Охридски, познато по единствен препис в ръкописен пролог от сбирката на Зографския манастир (№ 47), от началото на XVI в.: „Не по мношѣ же лѣтѣ прѣидоше Оугри пеонскѣи сѣзыкѣ. и поплѣнише зѣмлю ѣ и опоустише ю. ихже бѣ не поплѣнише Оугри. то въ Българи бѣжааше. и ѿста зѣмля ихъ поуоста Оугромъ въ власть“ (*Иванов, Й.* Български старини из Македония. София, 1931, с. 307).

⁶⁷ Според Г. Моравчик тук става дума за покръстването на двама унгарски вождове около средата на X в., отглас от което има и във византийската традиция: *Moravcsik, G.* The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. – ASEER, Vol. 6 (1947), 135–138; *Moravcsik, G.* Byzantium and the Magyars. Budapest, 1970. P. 108.

⁶⁸ Изказано е предположение, че тук се визира покръстителят на унгарците крал Ищван (Стефан) I Свети (997–1038), който присл християнството от Рим ок. 1000 г.: Энциклопедия русского игумена XIV–XV вв. Сборник преподобного Кирилла Белозерского. Российская Национальная Библиотека, № XII. Отв. ред. Г. М. Прохоров. Санкт-Петербург, 2003, с. 343. Подобно разбиране на текста влиза в разрез с интерпретацията на Г. Моравчик, отразена в предшествващата бележка. Очевидно е, че сведението за покръстването на унгарците в *Повест полезна за латините* е твърде неясно и вероятно представлява контаминация на събития от различни епохи.

останалите близки до тях народи, и хуни, и пипиди.⁶⁹

Оттогава прочее и варварите, които се наричат кумани⁷⁰, започнаха да правят съюзи и заговори срещу Гръцкото царство с измайлтяните, които наричат перси.⁷¹ Варварите от северните страни непрестанно опустошаваха цяла Европа, и като прекосяваха река Истър, достигаха чак до Тракия и до самия Константинопол. А персите от изток опустошаваха цяла Азия чак до Бяло море, като изграждаха укрепления срещу Константинопол. Тогава агаряните, които сами се наричат сарацини, ученици на проклетия Мохамед, укрепиха се в мюсюлманската вяра – тези араби веднага и те се отметнаха от Гръцкото царство, започнаха да воюват и завладяха цялата сирийска земя, и палестинската, и Йерусалим, и Нубия, и Египет, и цялата либийска земя. И така изпълниха с кораби всички морета; първо с повече от 1500 кораба дойдоха до самия този Константинопол, и така много пъти пак воюваха вкупом, както и всички онези останали народи.⁷²

А латините, като видяха тези войни на езичниците срещу гърците, веднага и те станаха още по-големи разорители на християнската земя и църквата Божия и така утвърдиха своята злочестива вяра и своите ереси по земята.⁷³

⁶⁹ Във византийската традиция унгарците често били идентифицирани както с хуните, така и с гепидите, които през V–VI в. се подвизавали в зоната на Средния Дунав.

⁷⁰ Тюркско-номадска племенна групировка, която бързо се налага като доминираща сила в степите на север от Черно море след разгрома на печенегите при Левунион през 1091 г. от войските на византийския император Алексий I Комнин (1081–1118).

⁷¹ Вероятно става дума за селджукските турци, които около края на XI в. контролирали голяма част от Мала Азия и постоянно воювали с Византийската империя. Именно отправената от император Алексий I към папа Урбан II (1088–1099) молба за военна подкрепа срещу селджуките станала формален повод за провъзгласяването на подготовката за Първия кръстоносен поход по време на събора в Клермон през ноември 1095 г.

⁷² Описанието на арабските нападения срещу Византия в този контекст представлява анахронизъм и е лишено от историческа стойност.

⁷³ Убедително изглежда предположението на В. Василевски, че в последните редове на *Повест полезна за латините* може да се долови смътен отглас от първите кръстоносни походи в края на XI в.: *Васильевский, В.* К истории 976–986 годов (Из Ал-Мекина и Иоанна Геометра). – ЖМНП, 1876, Ч. 184, Отд. II, с. 152 (препеч. във: *Васильевский, В.* Труды. Т. II. Вып. I. Санкт-Петербург, 1909).

III. Кратко сказание за латините

1. ПЪРВИ ПРЕВОД: ГРУПА А

О с н о в е н т е к с т : Плевля № 12, л. 283–285

Разночтения:

НБС Рс 11, л. 34 б–35 б	= В
РНБ Кир.-Бел. № XII, л. 248–252	= К
БЛАН Ф. 19, № 269, л. 13 б–18	= V
РГБ Унд. (Ф. 310), № 1280, л. 343 б–345	= U
РГБ ТСА (Ф. 304.I), № 760, л. 235 б–237 б	= Т
РГБ ТСА (Ф. 304.I), № 763, л. 111–114	= T ₂
РНБ Кир.-Бел. № 22/1099, л. 182 б–185 б	= S
РНБ Кир.-Бел. № 9/1086, л. 96–96 б (фрагмент)	= S ₂
РГБ ИОИДР (Ф. 205), № 189, л. 257 б–260 б	= О
РГБ Егор. (Ф. 98), № 158, л. 224–227 б	= Е
БРАН № 45.10.6, л. 492–494 б	= Р
РНБ Кир.-Бел. № 53/1130, л. 546 б.–549 б	= С
РГБ Румянц. (Ф. 256), № 233, л. 345–346 б	= R
РГБ Волок. (Ф. 113), № 178 (558), л. 82 б–87 б	= J
РГБ Волок. (Ф. 113), № 150 (513), л. 358–361 б	= J ₂
НБВ ВОЗ 86, с. 1344–1348	= W
РГБ ТСА (Ф. 304.I), № 793, л. 13–16 б	= T ₃
Хилендар № 189, л. 94 б–95 (фрагмент)	= Н
РГБ МДА Фунд. I, № 235, л. 159–166 б	= М

(л. 283)

повѣданіе¹ въкратцѣ. како и коего² ра^а дѣла^а ѿлжчишѣ ѿ на^а латини.⁴
и⁵ изврѣжени⁶ бышѣ ѿ прѣвѣн'ства своего.⁷ ѿ⁸ кнѣзь помѣнны⁹. и деже
пишѣтсѣ¹⁰ православниі патрїарси¹¹.:~

Въ лѣ. ѣ. с. п. ѣ. Бѣше на седмѣ съвворѣ ан'дрїанъ папа рим'скыи. и
потомъ лев.¹² таже стефанъ.¹³ по сем¹⁴ же пасхалъ. еүгенїе.¹⁵ вален'ди.
григорїе. сер'гїе, емѣ же прѣзѣнимѣ пелагїе. лев.¹⁶ венедиктъ. пауель.¹⁷
стефанъ. никлае. фотїе.¹⁸ фотїе въ^ѣ при цри¹⁹ василїа²⁰ македоуна.
ан'дрїанъ. иванъ. маринъ ан'дрїанъ. стефанъ :.~

О҃и въси православни въхѣ. исповѣдающе²² правѣ (л. 283 б) славное

знаменіе. Ёже²³ вѣроуѣ²⁴ въ единого бѣ. іако же прѣдано бы ѿ стго н²⁵ въселенскаго прѣваго²⁶ съвора.²⁷ потоми²⁸ такоже шестыми²⁹ стыми³⁰ н³¹ въселенскыми³² съвораы.³³ оукрѣпленно н³⁴ прѣданно бы. іако³⁵ ѿ оца единого³⁶ исхвдитъ дхъ³⁷ стын.³⁸ іако же н³⁹ прочаѣ црквы до дне⁴⁰ съдръжѣ.⁴¹ еже сѣ.⁴² кѡнстантина⁴³ гра црквы. и⁴⁴ алеѣандрѣска.⁴⁵ и антіохійскаа. и⁴⁶ іеросалимскаа. по прѣхоженн же⁴⁷ седмаго⁴⁸ съвора. ѿ мѣ⁴⁹ папѣ наставшѣ въ римѣ левви.⁵⁰ въ врѣмѣ же⁵¹ то⁵² бы икѡнворѣство въ константинѣ гра. лев⁵³ же папа римскыи. призва къ⁵⁴ сѣбѣ тога⁵⁵ ѿ⁵⁶ вѣнаторѣнашнѣ⁵⁷ фржгѣ⁵⁸ карѣла,⁵⁹ его же⁶⁰ и⁶¹ црѣ сътвори. ѿ мѣста же вного⁶² фржжскаго,⁶³ послѣдоваѣ кароулоу еретици нѣкѡн.⁶⁴ иже^{64a} вѣхъ ѿ ѣченіа аріева и аполинаріева съдръжили. и въшешии⁶⁵ имъ въ римъ. начаѣ⁶⁵ разврацати⁶⁶ люди вѣжѣ глѣше. іако не ѿ оца единого тѣкмо⁶⁷ исхвдитъ дхъ стын. нѣ⁶⁸ и⁶⁹ ѿ сѣа впрѣсныи⁷⁰ хлѣбѡмъ побаетъ⁷¹ таннны⁷² жрѣтѣ⁷³ творити. и дроугаа непѡбнаа,⁷⁴ црковномуу прѣданію. оучаѣе нарѡды.⁷⁵ вндѣвѣ же лев⁷⁶ папа⁷⁷ римскы таковыи⁷⁸ нечѣстивыи⁷⁹ ереси, гыбелыи люди вѣжѣ. не имѣше же⁸⁰ тогда мѣдрѣи слаѣжѣвѣздателѣ,⁸¹ ѡгнати онѣхъ⁸² нечѣстивое исповѣданіе⁸³ новое⁸⁴ .:

Въ кѡстантинѣ же⁸⁵ гра іако⁸⁶ рѣхъ⁸⁶ икѡнворѣствоу⁸⁷ сѣѣ⁸⁸ тогда.⁸⁹ посла къ патріархѣ іеросалимскому⁹⁰ ѡмѣ. іако да⁹¹ послетъ емоу⁹² словеснѣ мѣжѣ, да⁹³ ѡженѣтъ нечѣстивое погѣбленіе⁹⁴ ѿ гра⁹⁵ римскааго.⁹⁶ ѡма же патріархъ іерлѣмскыи, посла на⁹⁷ сѣ⁹⁸ мнхѣла сннѣгла,^{98a} послѣдоуѣще⁹⁹ емоу н¹⁰⁰ оученикѡу его.¹⁰¹ ѡеѡрѣ. и ѡеѡфанъ, н¹⁰² іѡвѣ. иже¹⁰³ нарекошѣ¹⁰⁴ написанті. мнѡшѣдшѣи¹⁰⁵ же имъ¹⁰⁵ кѡстантинъ¹⁰⁶ гра, іако да православны¹⁰⁷ люди^{107a} оукрѣпѣ. оуклонившіхъ сѣ¹⁰⁸ на икѡнворѣство. елико¹⁰⁹ възможно имъ¹¹⁰ привесті ихъ на прѣвое¹¹¹ блѣговѣрїе.¹¹² они же тогда оудрѣжани¹¹³ вышѣ нечѣстивыи иконо (л. 284) вѡрѣци. Тамѡ вѡ¹¹⁴ мнхѣла сѣ¹¹⁵ іѡвѣ.¹¹⁶ въ¹¹⁷ кѡстантинѣ градѣ житїе¹¹⁸ свое¹¹⁹ скончашѣ.¹²⁰ ѡеѡфанъ¹²¹ же,¹²² и ѡеѡрѣ¹²³ виени вышѣ. написашѣ¹²⁴ на¹²⁵ лица ихъ. и заточени¹²⁶ вышѣ.¹²⁷ ересници же¹²⁸ пришѣши¹²⁹ ѿ фрѣгѣ съ кароулоу. проповѣдаѣше и оучаѣе ересемъ своимъ люди вѣжѣ. ѿ правыѣ вѣры ѡврацаѡхъ сѣ.¹³⁰ сего ра папа лев. иже въ¹³¹ съсѣдохранителници¹³² вѣрѣте положены^{132a} шиты. имѣжѣ¹³³ на нихъ¹³⁴ писаніе¹³⁵ стѡе¹³⁶ знаменіе православныѣ вѣры. еже ѿ¹³⁷ вѣроуѣ¹³⁸ въ единого бѣ. сѣ¹³⁹ шиты¹⁴⁰ повѣси¹⁴¹ на¹⁴² римскои цркѣ. на ѡбличеніе ереси онѣхъ. и на оутѣрѣженіе православныи¹⁴³ людемъ. по¹⁴⁴ левви¹⁴⁵ же^{145a} папѣ¹⁴⁶ римскому.¹⁴⁷ наставшѣ¹⁴⁸ венедиктоу папѣ.¹⁴⁹ и¹⁵⁰ томоу¹⁵¹ такоже¹⁵²

Пѡбаѣт²⁶⁸ же²⁶⁹ вѣѣти тако по²⁷⁰ христофврѣ прѣвомѣ исповѣдницѣ,
развращен^{нѣмѣ}²⁷¹ оучени²⁷² его и²⁷³ исповѣданіа его. написашъ гвѣ
латини вѣ²⁷⁴ рим^{скви}²⁷⁵ црѣвн,²⁷⁶ тако и²⁷⁷ ѿ снѣ исхвд^и²⁷⁸ дхъ

сѣын²⁷⁹ .: Бышж²⁸⁰ въ²⁸¹ рниѣ папы²⁸² еднномждръны христофвору²⁸³
 ономоу²⁸⁴ кѣ²⁸⁵ до днѣ²⁸⁶ иже погрѣшишж и²⁸⁷ ѿлжчени бышж ѿ сѣыж
 и²⁸⁸ въселенскыж црѣе православныи²⁸⁹ христїанъ .: По²⁹⁰ сѣртїи же²⁹¹
 прѣже рен'номъ²⁹² патріарсѣ кѡстан'тїна грѣ. иже изврѣже хрїстофвора
 ѿ книгъ патріар'шескыиѣхъ іако же рѣхѡмъ²⁹³ .:~

Бы патріархъ въ кѡн'стан'тїнѣ градѣ кѣрѣларїе²⁹⁴ иже и²⁹⁵ сѣн,
 проклѣ²⁹⁶ латныи. сѣтвор'шїиѣ сѣ еретикъ^{296а} іавѣ²⁹⁷ кѣрѣларїе²⁹⁸ сѣ
 бы въ лѣта²⁹⁹ кѡстан'тїна црѣ монома³⁰⁰ .:~

Въ³⁰⁰ лѣ³⁰¹ сѣ ф нѣ³⁰¹ вѣдомо да ѿ, іако патріархъ³⁰² кѡстан'тїна
 грѣ сѣртїе. сѣен'ныи прѣвы. тѣ же ѿлжчи латныи³⁰³ ѿ нашл црѣе.
 бы же сын патріархъ сѣртїе³⁰⁴ по (л. 285) прѣшествїи. кѣ³⁰⁵ мъ³⁰⁵
 лѣтѣ³⁰⁶ по сѣдмомъ сѣвѡрѣ³⁰⁷ кѣ³⁰⁸ патріархъ. по сѣтомъ тарасїи
 лмннѣ³⁰⁹ .:~

Разночтения :

¹ KVUOECRJWТ₃М: исповѣданїе ТТ₂СJ₂: сповѣданїе ¹⁻²⁶⁷ S₂H: липсва ²
 V: егѡже ³ S: дѣла ⁴ VOR: латина ⁵ R: липсва ⁶ T₃: низвержени ⁷ E: липсва ⁸
 KVUTТ₂SOEPCRJJ₂WT₃М: и ѿ⁹ V: спомѣнныѣ T₂: повѣнныѣхъ P: памятныхъ R:
 помѣстныѣ¹⁰⁻¹¹ KVC: липсва ¹² R: лѣМ: лѣѡ¹³ M: степѣ¹⁴ R: и ¹⁵ R: и евѣнїе M: енгенїе
¹⁶ R: лѣМ: лѣѡ¹⁷ S: липсва ¹⁸ OM: липсва T₃: вѣтъ ѡтїе ¹⁹ KVUTТ₂SOEPCRJJWТ₃М:
 царствѣ²⁰ M: липсва ²² KVOPC: и исповѣдающе J: исповѣдающи ²³ P: еже естъ ²⁴
 J₂: вѣрѣл M: вѣрѣ²⁵ KVUTТ₂SOEPCRJJ₂WT₃М: липсва ²⁶⁻²⁷ R: сѣвѡра перѣваго ²⁸
 KVUTТ₂SEPCRJJ₂WT₃М: и потѡмъ ²⁹ P: сѣ мї C: ѣ³⁰ M: липсва ³⁰⁻³² E: вселенскыи
 сѣми ³⁰⁻³³ M: всѣлѣтїи совѡры сѣмыи ³⁴ S: липсва ³⁵ KVOС: проповѣдано іако
 UTТ₂SPRJ₂WT₃М: и проповѣдано іако E: и провѣдано іако ³⁶ R: липсва ³⁷⁻³⁸
 KVUTТ₂SOEPCRJJ₂WT₃М: прѣтын дѣхъ ³⁹ J₂: липсва ⁴⁰⁻⁴² W: держн до днѣ іаже соуѣ
 сн ⁴¹⁻⁴² VUTТ₂SOEPRJJ₂T₃М: держать. іаже соуѣ сн KCR: дрѣжнтѣ. іако соуѣ сн ⁴³
 WT₃: в кѡстан'тїнѣ ⁴⁴ V: липсва ⁴⁵ E: аѣандрїнскѣ R: аѣадрїнскїи ⁴⁶ CW: липсва ⁴⁷
 КОС: липсва ⁴⁸ C: ѣ⁴⁹ го ⁴⁹ KVUTТ₂SOEPCJJ₂WM: дѣвѡтомоу ⁵⁰ C: лѣв R: лѣвїи
⁵¹⁻⁵² JJ₂ M: тѣ ⁵³ C: КО: лѣвїи V: лѣвѣ R: лѣМ: лѣѡ⁵⁴⁻⁵⁵ T₃: тоѣ к сѣвѣ C: липсва ⁵⁶⁻⁵⁷
 W: липсва ⁵⁸ R: вѣрѣна ⁵⁹ B: калѣра KC: кѣрила ⁶⁰⁻⁶¹ J: липсва ⁶² R: того ⁶³ V: фрѣжѣскако
⁶⁴ M: липсва ^{64а} E: и иже ⁶⁵ R: и начаша ⁶⁶ C: воз'вращати ⁶⁷ C: липсва ⁶⁸⁻⁶⁹ E: ино ⁶⁹
 J₂: липсва ⁷⁰ KVUTТ₂SOEPCRJJ₂T₃: и шпрѣсныиѣ ⁷¹ M: подаѣ ⁷²⁻⁷³ M: танны ѣжїѣ
⁷⁴ KVOEC: неподѡкнаѣ лнѡга UTТ₂SPRJ₂WT₃М: многа неподѡкнаѣ ⁷⁵ S: народаѣ ⁷⁶
 C: лѣвѣѣ ⁷⁶⁻⁷⁷ R: папа лѣ ⁷⁸ J₂: таковы ⁷⁹ J₂: и нечѣвыи ⁸⁰ EJM: липсва ⁸¹ KVOPCRJ:
 словѣ вѣздѣтелѣ U: слѣвы вѣздѣтелѣ ⁸²⁻⁸³ KVUTSOEPCRJJ₂WT₃NM: нечѣстївоѣ
 шнѣхъ проповѣданїе (V: проповѣданоѣ) T₂: нечѣстївоѣ. и онѣ проповѣданїе R: нечѣстївоѣ ѿ
 нї проповѣданїе ⁸⁴ S: и новоѣ R: липсва ⁸⁵ VSW: липсва ⁸⁶ KUTТ₂SOEPCRJJ₂WT₃М:
 іако же ⁸⁷⁻⁸⁸ S: иконоборствѣющѣ ⁸⁸⁻⁸⁹ W: тоѣда соуѣш ⁹⁰ M: кѣрлїскѣ ⁹¹ RJ: липсва
⁹² V: к немѡу ⁹³ KVUTТ₂SOEPCRJJ₂WT₃М: іако да P: и іако да ⁹⁴ W: погнѣленїе ⁹⁵⁻⁹⁶
 KVUTТ₂SOEPCRJJ₂WT₃: римскаѣ града ⁹⁷ VOR: липсва ⁹⁸ VM: сї ^{98а} R: снїгѣла W:

сиг'сила⁹⁹ KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃М: послѣдѹжнимъ¹⁰⁰ VUOEJWM: липсва¹⁰¹ R: липсва¹⁰² W: липсва¹⁰³ T₂: нї же¹⁰⁴ W: нарекош¹⁰⁵ J: и на¹⁰⁶ URM: на костантїнъ С: на црѣ^{107–107a} P: православныя вѣры¹⁰⁸ С: оуклонивши¹⁰⁹ W: и елико¹¹⁰ С: воз'вращати¹¹¹ P: липсва¹⁰⁰ VUOEJWM: липсва¹⁰¹ R: липсва¹⁰² W: липсва¹⁰³ T₂: нї же¹⁰⁴ W: нарекош¹⁰⁵ J: и на¹⁰⁶ URM: на костантїнъ С: на црѣ^{107–107a} P: православныя вѣры¹⁰⁸ С: оуклонивши¹⁰⁹ W: и елико¹¹⁰ С: воз'вращати¹¹¹ P: липсва¹¹² R: бл҃гочестїе¹¹³ U: липсва¹¹⁴ J: липсва¹¹⁵ R: сн҃г҃ген¹¹⁶ KVUT₂SOEPCRJJ₂T₃М: ї ивѣ¹¹⁷ T₂: въс^{118–119} P: липсва¹²⁰ С: вѣтавиша¹²¹ V: и фѣоданъ послѣдѹжнимъ^{121–123} О: фѣодоръ же и фѣфа¹²² V: липсва¹²³ V: фѣоръ же¹²⁴ KUT₂SOPCRJJ₂WT₃: и написавше VEM: и написаша R: и написав'ша¹²⁵ KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃: липсва¹²⁶ С: начертани¹²⁷ S: кывше¹²⁸ R: липсва¹²⁹ SJ: пришедше R: выша W: пришеиен же¹³⁰ KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃М: ѿвращахъ С: ѿвращающе^{131–132} С: вса до хранителиници (?) R: в'сюдоу хранителиници (?)¹³² KSEW: сѣдохранителиници J: сѣдохранителиницъ VTT₂: сѣсѣдохранїтїи¹³³ VJ: илѣкѹи¹³⁴ KVUT₂OEPCRJJ₂WT₃: сї¹³⁵ S: написанїе¹³⁶ M: и сѣбе¹³⁷ T₂: его¹³⁸ T: вѣржа¹³⁹ T₂: вѣржа¹⁴⁰ T₃: вѣржа¹⁴¹ M: и сїя¹⁴² E: шеты¹⁴³ VSO: повѣсиша¹⁴⁴ KVOC₂W: въ M: папа¹⁴⁵ J₂: вѣк¹⁴⁶ православны¹⁴⁷ C: о¹⁴⁸ RW: л'вк¹⁴⁹ T₂: липсва¹⁵⁰ E: рїекомѣ папѣ¹⁵¹ J: римьскомѣ¹⁵² E: липсва¹⁵³ E: ви¹⁵⁴ EM: та SJ: тало¹⁵⁵ W: тако¹⁵⁶ R: липсва¹⁵⁷ M: славеса¹⁵⁸ T₂: написаша R: напис¹⁵⁹ T₃: рѣчьми¹⁶⁰ RW: липсва¹⁶¹ KVO: ѿвѣщаници С: ѿвѣщаници¹⁶² R: и еже¹⁶³ KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃М: православныя¹⁶⁴ EM: липсва¹⁶⁵ P: липсва¹⁶⁶ P: посланїе¹⁶⁷ R: искомчїи¹⁶⁸ VTT₂SOEPCRT₃М: настоицїи JJ₂: настоицїи¹⁶⁹ KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃: папѣ¹⁷⁰ S: яко не¹⁷¹ R: нматн¹⁷² S: яко¹⁷³ KVUTSOEPCRJJ₂T₃М: онѣ R: ѿ нї^{174–175} W: прїемлю¹⁷⁶ онѣ¹⁷⁷ KVUT₂SC: прїемлю¹⁷⁸ OEPRJT₃: прїемлю¹⁷⁹ J₂: прїемлю¹⁸⁰ V: сѣворъ J: свори W: з'вори^{181–184} KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃М: единого исходити¹⁸⁵ KVUTOPCJ₂: и ѿ¹⁸⁶ KVUT₂SOEPCRJJ₂T₃М: папѣ W: патриархъ¹⁸⁷ JJ₂: липсва¹⁸⁸ KVO: сѣмже¹⁸⁹ M: нихто¹⁹⁰ T: формосоу O: формасо R: фер'мѣ¹⁹¹ T₂: формосѣсоу^{192–193} W: наста в рнѣк¹⁹⁴ M: счинению¹⁹⁵ KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃М: онѣ¹⁹⁶ V: липсва R: кы¹⁹⁷ RM: липсва¹⁹⁸ S: по (?) PCRWJ₂: тои¹⁹⁹ SPRJJ₂WT₃М: и преже²⁰⁰ C: посылаше²⁰¹ KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃: чѣтырьмъ²⁰² R: прѣчтын²⁰³ KUT₂SOECWT₃М: тинно V: вътинно²⁰⁴ SM: үчаще R: и наоученїе²⁰⁵ E: ѿ нї²⁰⁶ S: еретникъ²⁰⁷ W: ѿ снѣ^{208–209} R: исходї дхъ сѣын²¹⁰ M: о²¹¹ B: сѣ BVUT₂SS₂OEPCRJJ₂WT₃NM: сї²¹² M: папѣ²¹³ T: формосѣсѣ E: фадмосоу²¹⁴ V: пратници R: причастїици^{215–216} C: прѣжемоу²¹⁷ KVUT₂SOEPCRJJ₂T₃М: и неправиому²¹⁸ M: вонїфотїе^{219–220} M: липсва²²¹ KVUTSOEPRJJ₂М: липсва²²² R: лѣ M: лѣ²²³ OR: липсва²²⁴ OR: сн же^{225–226} KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃: римьскын вывъ M: рїстини кыввъ²²⁷ PRJ₂: лѣто^{228–229} PRJ₂: црѣ васїлїа²³⁰ T₂: липсва²³¹ KVO: въ костантинѣ градѣ^{232a–234} T₂: липсва²³⁵ W: православіи²³⁶ W: липсва²³⁷ R: иставанїе^{238–239} UTM: липсва²⁴⁰ J: кыти^{241–242} RJ: липсва^{243–244} J₂: знаменїа глѣ²⁴⁵ M: тако²⁴⁶ T: липсва²⁴⁷ P: фрїстѣфѣрѣ^{248a} T₃: липсва²⁴⁹ K: пави сѣ E: липсва²⁵⁰ T₃: павѣ^{251–253} W: липсва²⁵⁴ E: пипани R: написани²⁵⁵ RW: избѣжени²⁵⁶ R: выста J: кывъ W: липсва^{257–259} KVO: и такожде²⁶⁰ C: хрїстофоръ²⁶¹ KVC: прѣдстали^{262a} KVCT₃: кывше²⁶³ KVUT₂SOPCRJJ₂WT₃М: римьстѣи E: рїстини²⁶⁴ P: липсва²⁶⁵ S: послѣдоваша²⁶⁶ E: вѣсхотѣвша²⁶⁷ M: в пѣвое²⁶⁸ SEMJ: благовѣрїе и благолѣпїе R: бл҃гѣчтїе и бл҃гѣлѣпїе²⁶⁹ T₃: липсва²⁷⁰ C: іако²⁷¹ V: липсва W: ихъ и²⁷² KVUT₂SOEPCRJJ₂WT₃: з'JWM: сѣмъ²⁷³ EPJJ₂: липсва R: и сѣтин²⁷⁴ J: свори W: з'вори²⁷⁵ KVUSOEPRJJ₂М: прѣстѣпѣхши T₃: прѣстоуѹиши T₂: прѣстѣпѣхши²⁷⁶ EC: иже²⁷⁷ M: липсва²⁷⁸ R: сѣми W: сѣмїи^{279–280} M: сѣмїи²⁸¹ сѣдани²⁸² KVUT₂SOEPCRJJ₂T₃М: сѣворъ W: з'воръ²⁸³ T₂: липсва^{284–285} M: вожїя црѣви²⁸⁶ RW: липсва²⁸⁷ R: липсва²⁸⁸ S: липсва

267 вж. 1–267 268 М: одокаѣ 269 Н: липсва 270 Н: при 271 KVUTT₂SS₂OEP CRJJ₂WT₃HM: развращеннаго 272–273 KVUTT₂SS₂OEP CRJJ₂WT₃HM: липсва 274–276 Н: липсва 275 KVUTT₂SS₂OEP CRJJ₂WT₃М: римстѣни 277 CJ₂: липсва 278–279 KVUTT₂SS₂OEP RJ₂WT₃HM: дхъ стын исходить С: стын дхъ исходить 280 KVUTT₂SS₂OPCRJ₂WT₃HM: вышѣ же Е: вышѣ же J: бывшаа же 281–282 KVS₂H: папы въ рнмѣ С: папы въ рнмѣ 282 RW: папы н 283–284 T₂: христофоровномѣ 284 М: номѣжъ 285 W: кѣ и дѣ 250 VOS₂CH: днѣ 287 J: липсва 288 KVUTSS₂OEP CJ₂HM: липсва 289 KVUTSS₂OEP CRJT₃HM: и православныѣ T₂: и правовѣрныѣ 290 KVOCH: и по 291 S: иже 292 KOC: реченѣ VH: реченіи 293 KVUTSS₂OEP CRJJ₂T₃HM: выше рѣхѣ 294 S₂: кнрѣларіе Е: коурѣоуларіе PR: куріларіе 295 KVS₂OCJ₂WT₃H: липсва 295–296 S: испроклатѣ 296 KVUTT₂S₂OPCJJ₂T₃HM: проклѣ W: проклѣ нн 296a–297 TT₂P: гавѣ еретикѣ 298 TE: ксрѣларіе T₂: ксрѣларіе R: ксрѣларіе 300 С: липсва 301 U: ѣ ф. н. ѣ TT₂SEJT₃M: ѣ ф. н. ѣ P: ѣ ф. н. ѣ R: ѣ н. ѣ W: ѣ. ф. н. ѣ. ѣ 302 J₂: патриархы 303 T₃: латинѣ 304 KVUTT₂SS₂OEP CJ₂T₃HM: липсва 305 V: два на десѣтомѣ UTT₂WT₃: два десѣтнѣ S: двѣна десѣтомѣ R: бѣ тѣ S₂: кѣ тнѣ OH: два на десѣтнѣ E: двѣна на десѣтѣ P: двѣна десѣтома J₂: дѣдѣтнѣ (добавка в полесто: дѣѣстѣ и) M: двѣ десѣтнѣ 306 T₂: липсва 307 W: зворѣ 308 VTT₂SOERJJ₂WT₃: двѣ десѣтъ н вторын U: кѣ н бѣ S₂: кѣ вторын P: кѣ, н С: кѣ н бѣ рын H: кѣ. 301 M: двѣ десѣтъ вторын 309 KVUTSS₂OEP CRT₃H: липсва

ПЪРВИ ПРЕВОД: ГРУПА В

Текст: Дечани № 75, л. 299 б–300 б

(л. 299 б)

михѣила сиг'гѣла іерлѣм'ска изложѣніе ѿ правовѣрнѣи вѣрѣ. повѣданіе въкратцѣ сложено како и коѣго рѣ дѣла ѿлѣчише се ѿ на латинѣ. низложени выше ѿ прѣвѣн'ства іе. ѿ книгѣ помен'ный. идеже пишоут' се православнѣи патріарси:~

Въ лѣ, ѣ, спѣ, вѣше на, ѣ, съворѣ андріанъ папа римскы. и по нѣ выша папы. нмже нмена соу сѣа. лѣв. стѣфанъ. пасхаль. евгеніе. валентинъ. грѣгоріе. сергіе. нмѣ же прѣзѣиме пѣлагіе. и дрѣгы лѣв. вѣнедикѣтъ. павѣль. дрѣгы стѣфанъ. николѣ. фотіе. въ при црѣи вѣсіліа македона. дрѣгы андріанъ. іванъ. маринъ. стѣфанъ. Си въси православни вѣхѣ, исповѣдающе знаменіе православныѣ вѣры, иже вѣрѣю въ єдиноѣ бѣ. іакѣ прѣдан'но въ ѿ стѣго прѣваѣо въселѣнскаѣо събора. н потѣ такоѣе. шѣстнмн стѣымн въселѣн'скымн съборн. оукрѣплено и прѣдано въ. н проповѣдан'но. іакѣ ѿ ѿца єдин'наѣо дхъ стын исходѣ. іакѣ и православныѣ црѣкѣи до днѣ дрѣже, іакѣ іе. константина града црѣвъ.

и александ'рська. и антїохїискаа, іерлмскаа. по прѣхоженн же седмаго събора. деветмѣ папѣ наставшѣ въ римѣ, левви. въ тожѣ врѣме бы иконоборствѣ въ костантътинѣ градѣ. лев же папа римскы призва къ себѣ тога ѿ вѣнстрѣнѣшне фрѣгїе, карѣла. єго же црѣ състави. ѿ мѣста же много фрѣскаго. послѣдоваше карѣлѣ єресници нѣкон, иже вѣхѣ ѿ оученїа арїева, и аполинарїева съдръжимы. вышѣшем же имѣ въ римѣ. начеше развращати лю̑ бжїе глїюще. іако не ѿ оца єдино҃го дх̑ стѣ исходи, нѣ ѿ сн̑а. и впрѣснѣ хлѣвоѿ пованѣ творити танныє жрѣтвы. и дрѣга многа непѣннаа црковноѿ прѣданїю оучешиа лю̑. видѣв же лев папа римскы. таковыми нечѣстивыми єреси гыблемїе лю̑ бжїе. и не нмѣш тога мжн мѣри словєвъздатель. ѿгнати нечѣстивое онѣхъ проповѣданїе новое. въ костантътинѣ градѣ іако же рѣхѣ. иконоборствѣ сѣшѣ тогда. посла (л. 300) къ патрїархѣ іерлмскомѣ ѡмѣ. іако да послѣ ємоу словеснѣ мжы. да ѿженоу̑ нестиво погбленїе ѿ римскаго града. ѡма же патрїархѣ іерлмкы посла ємѣ мнханаа снѣгїела. и съ нимъ три оученици є, ѡеѡрь, и ѡеѡфан', и івань. иже нарекошѣ начрѣтанїи. мнмохѡдещѣ же имѣ костантътина града. и видѣвше ѣ въ иконоборствѣ сѣще. потышашѣ єлико въз'можно имъ привести тѣ на прѣвое блѣговѣрїе. онѣ нечѣстивыми иконоборци оудръжани выше. тамо бо мнхань снѣгїель, и івань. житїе скончаше. ѡеѡфан' же и ѡеѡрь, виєни выше. и начрѣтавшѣ лица ѣ заточени выше. єресници же пришѣшен ѿ фрѣгїе. проповѣдахѣ и сѣахѣ єресе̑ своѣ лю̑ бжїе. и ѿ правїе вѣры ѿвращахѣ, сего рѣ папа лев. єже въ сѣсѣдохранѣнїи вѣрѣте положен'ныє шїты. имѣюще на нѣ пїнїе стѣе знаменїе православныє вѣры, єже є вѣрѣю въ єдино҃го б̑а. сїе шїты повѣси на римкон цркви. на вблїченїе єреси онѣ. и на оутвѣрженїе православнымъ лю̑мъ. по левви же папѣ римкѣ. наставшѣ вєнедиктоу̑ папѣ, томѣ такоже зрещѣ лю̑ бжїе гыблемїе. словеси латинскыми написа, грѣч'кыми же вѣщанми прѣдаде. вѣрѣю въ єдино҃го б̑а. єже є знаменїе правїе вѣры. Ктомѣ же пїнїе посла къ чєтїре̑ патрїархѣ̑ посла іако по сѣкончанїи єго, настающї въ римѣ папѣ не прїемати тако аще не прѣже исповѣданїе онѣ прїимоу̑, ѿ стѣмъ знаменїи. іако же испрѣва стѣ седмѣ вѣселєнсцїи събори прѣдаше, и непрѣложно быти оукрѣпише, ѿ оца єдино҃го исходити дх̑ стѣмъ, а не и ѿ сн̑а іако же прїсѣаше тога гѣвїтели онѣ. до андрїана же и до стєфана вышїй папѣ римкы. єдиновѣрни и єдиномѣдрни вѣхѣ римляне. съ прочими патрїархы.~ По сн̑ же нѣкто формѣ̑ мненѣ, папа въ римѣ наста. и оученїю онѣ гѣвїтель причеснѣ вывѣ. посла оубо и тѣ знаменїе православныє вѣры. іако же и прѣже є̑ папы посилаахѣ. пишѣщѣ къ чєтнре̑ патрїархѣ̑. іако ѿ оца єдино҃го дх̑ стѣ исходи. тanno

же оучаше въ црѣвѣхъ своихъ. наоученіе ѿнѣ ересни, гл҃ѣ. іако ѿ ѿца и ѿ сн҃а дх҃ъ ст҃ы исходѣ. по сѣ же папѣ формосѣ, прѣѣтници быше по рѣдѣ тѣмъ семъ неправомъ оученію. вонифантіе. стефанъ. рома. феѡръ. іѡанъ. венедиктъ. и лѡ. хр҃тофоръ по сѣ папа римскы бывъ. съ бы въ лѣто василіа цр҃а вл҃гариоуचितелѣ. и сергіемъ патріархѡмъ константина града, ѿ православнѡ знаменіи. истеза бывъ. како глаголю вѣрѣю въ единого б҃а. и прѣвѣи съ хр҃тофоръ исповѣда и гави гл҃ѣ. іако ст҃ын дх҃ъ ѿ ѿца и ѿ сн҃а исхоженіе имѣ. сего ра сергіе патріархѡмъ константина града. (л. 300 б) и прочіими патріархы, ѿ кннѣ нѣмѣ пни соѣ патріархы, изверже бы. такоже и по сѣ хр҃тофоръ прѣстатели бывше въ римскѡ црѣвѣ. вслѣплени хр҃стофоровѣмъ. и тѣи вслѣпше тѡмъ послѣдоваше. не всхотѣвше пріѣти, прѣвѣе свое вл҃голѣпіе и вл҃говѣрне. и еже прѣдаше вл҃говѣрны. и хр҃тоименитимъ чл҃кѡ. ст҃ыне црѣве. з. вселенсци ст҃ы съворове. прѣстѣпающе же прѣданіе. седмы ст҃ы съворъ. да соѣ ѿлѣчени ѿ ст҃ыне црѣве бѣжне и да вѣдоѣ прокѣлети, аминь:~ Пѡбѣ же вѣти:~ Іако по хр҃тофоръ прѣвѣ. исповѣдници развращеннаго исповѣданіа ѣ, написаше гавѣ латини въ римскѡ црѣвѣ. іако и ѿ сн҃а дх҃ъ ст҃ын исходѣ. По серги же прѣже ренѡ патріархъ, иже изверже хр҃тофора ѿ кннѣ патріаркы. бы патріархъ константина града. кирѣларіе, иже и съ прокле латини сътворшъ сѣ еретни гавѣ:~ вѣдомъ да ѣ. Іако патріархъ константина града сергіе бы. по прѣшествѣи, к, лѣ по седмомъ съворѣ. кѣ, патріархъ по ст҃ѣ фарасіи:~

2. ВТОРИ ПРЕВОД

О с н о в е н т е к с т : Хилендар № 466, л. 211–217 б

Р а з н о ч е т е н и я :

SPBK – Berlin, Ms. Slav. Wuk 45, л. 361–366 = В

ÖNB – Wien, Cod. Slav. 9, л. 382–383 б = W

(л. 211)

о еже како и когда разѣлише фроузы¹ ѿ ст҃ыне н² съворны црѣве. и православнаго³ мѣдрованіа и състоаніа:~

Нже на сѣтомъ седьмомъ съворѣ. андріанъ папа римскыи.⁴ и по онѣ⁴⁵ лев. استفанъ. пасхаліе. еугеніе. валентіи. грігоріе. сергіе. пелагіе. лев. венедиктъ. павль. استفанъ. андріанъ. николѣ. (л. 211 б) استفанъ нже прѣфотіи. сїи вси исповѣдающе вѣху исповѣданіе⁶ сѣго въраза еже ѿ⁷ вѣрѣю въ единого бѣ. іако же и прѣдано бы ѿ сѣго⁸ вселенскаго събора. тѣи,⁹ сѣи^х вѣносныи ѿцѣ¹⁰ иже въ никіи. и их¹¹ же¹² по сихъ, сѣ¹⁴ сѣиныхъ н¹⁵ вселенскыи съборовъ.¹⁶ ѿ ѿца тѣкмо¹⁷ хранеще и спасяюще исходити дхъ сѣи,¹⁸ іако же и прочее цркви дръжетъ, даже¹⁹ и до днѣ. іаже константинограда. іаже²⁰ александріискаа. іаже²¹ антїохїискаа. и іаже²² іерлиискаа:~

По прѣшествіи²³ же сѣго седмаго²⁵ събора. ѿсломѣ²⁶ бывшѣ прѣсѣдалникоу²⁷ римскому, лев. и²⁸ иже²⁹ въ константиноградѣ иконоборствоующиимъ³⁰ феофілѣ црѣ, призва³¹ къ себѣ съ³² папѣ левъ ѿ вънѣстрынѣише³³ фрѣгїе³⁴ карѣла нѣконого, его же³⁵ вѣнча на царство. ѿ мѣста же оного фрѣжскаго съпослѣдствоующе вѣхѣ карѣлоу, и³⁶ ересници нѣкои.³⁷ (л. 212) арїеви³⁸ оученици,³⁹ и аполинаріеви. и макіѣдонїеви. сїи⁴⁰ ересници,⁴¹ наоучише карѣла ересь⁴² свою.⁴³ и въшѣдше въ римъ, начеше развращати⁴⁴ люди бжїе, съ карѣломъ. не ѿ ѿца тѣкмо исходити прѣсѣты⁴⁵ дхъ⁴⁶ глїюще, нь н ѿ сѣа. и безкваснаа жрѣтѣ прѣдающе. и ннаа⁴⁷ мнѣга непрікладнаа⁴⁸ црквиномѣ прѣданїю влѣдославнше:~

Енде⁴⁹ зев⁵⁰ папа^а въ снѣдаемый⁵¹ таковыи ересникъ съ карѣломъ люди бжїе.⁵² и не мнѣши тогда словесныи моужѣ⁵³ въ римѣ. и⁵⁴ иже⁵⁵ въ⁵⁶ константиноградѣ іако же рѣхѣ⁵⁷ иконоборствоующиимъ⁵⁸ феофілѣ црѣ. посла папа левъ къ іерусалимскому⁵⁹ кѣ^к ѿмѣ. да послѣ къ⁶⁰ нѣмоу словесныи мѣжїи⁶² въ⁶³ еже ѿгнати таковыи вѣдѣ ѿ римскаго града:~

Міханѣ зев сїггїелъ на се посланъ ѿ іерлимскаго патріарха ѿмы. съпослѣдоующиимъ⁶⁴ міханѣ сїггїелъ. и⁶⁵ оученикомъ егѣ ѿеффанъ и ѿе (л. 212 б) ѿдоръ начрътанныи. и нашьше⁶⁶ на⁶⁷ константиноградѣ. іако православное⁶⁸ оутвѣрдити. оуклавише⁶⁹ же⁷⁰ се⁷¹ на иконоборство, на прѣвое възвати⁷² бл҃городїе⁷³ православныи вѣры, ѿсѣждени⁷⁴ бывше⁷⁵ ѿ иконоборцы. и⁷⁶ миханѣ оубѣ сїггїель, въ константиноградѣ моученїемъ⁷⁷ сконча се. ѿеффан же и ѿеодоръ, вїени бывше⁷⁸ и начрътани лица, ѿгнани бывше.⁷⁹ иже⁸⁰ ѿ фрѣгїе зев пришѣши,⁸¹ еретици они іако же рѣхомъ, поратоваше⁸² съ карѣломъ и разтлїше люди бжїе.⁸³ Сего рѣи папа⁸⁴ лев.⁸⁵ иже въ съсоудохранилици соущее щиты прилѣпленѣ⁸⁶ на нѣ⁸⁷ имоушїи⁸⁹ сѣѣ⁹⁰ знаменїе,⁹¹ на стѣпѣ постави въ римскон

цр̑квен. ѿ ѿца исходити⁹² единого прѣстѣын дх̑ъ.⁹³ въ ѿраженіе таковы^х ересникъ,⁹⁴ н ствръжденіе⁹⁵ х̑оименитыимъ⁹⁶ людемъ.⁹⁷ по семъ⁹⁸ же львѣ,⁹⁹ бы венедиктъ папа римскыи¹⁰⁰ и ть ѿ таковы^х ересникъ¹⁰¹ гыблє (л. 213) мыхъ¹⁰² зрє люди бж̑іе,¹⁰³ писменми латинскыимн. елліискыи¹⁰⁴ възглашатн се прѣдасть стѣе знаменіе стѣе¹⁰⁵ н¹⁰⁶ непорочныѣ вѣры. нь н кь¹⁰⁷ четыремъ¹⁰⁸ патріархомъ. кѡнстантинаграда. алеѡандрьскомъ. антїѡхїискомъ. іерлимискомъ, писанїа посла еже не прїемати се ѿ нихъ иже по сї вывєаемыи прѣвосѣдалникъ¹⁰⁹ римъ. аще не прѣвѣе прїимѣть исповѣданіе стѣо¹¹⁰ знаменїа.¹¹¹ іако же н¹¹² стѣын сѣмъ въселєнсцїи прѣдаше съборн. и непоколѣбимо быти ствръдише. ѿ ѿца единого исходити прѣстѣын¹¹³ дх̑ъ,¹¹⁴ а не и ѿ сн̑а. іакъ^ж разсѣаше тогда таковїи ересници.¹¹⁵ даже до андрїана и стєфана прѣвыи^х римъ прѣвосѣдалникъ.¹¹⁶ единомуѡдрьствоѡюще вѣхъ прѡчїимъ патріархамъ:~

Фѡрмис¹¹⁷ же папа римскыи бывъ. н оучєнїа ѡнѣхъ ересникъ¹¹⁸ прѣ¹¹⁹ причєстив се. гыблємыи людїи бж̑їихъ, посла и ть фѡрмисъ¹²⁰ нспо (л. 213 б) вѣданіе стѣо¹²¹ ѡвѣра¹²² іако же и прѣже нго¹²³ папе. ѿ ѿца единого исходити прѣстѣын¹²⁴ дх̑ъ¹²⁵ кь четыремъ патріархомъ. съкрывєно¹²⁶ же, оучааше въ цр̑квен своєи. таковыихъ ересникъ¹²⁷ ерєсь. по сем же фѡрмисѣ¹²⁸ выше папе ѡнифантїе. романъ. стєфанъ іѡаннь. венедиктъ. львѣ. сїи прѣемници странномъ¹²⁹ фѡрмисѡвѣ таковому прѣкѣтїю¹³⁰ выше. н по въсемъ съмоѡдрьствєюще томоу. хрїстѡфѡр же по сї¹³¹ бывъ папа римоу. н ѿ сєргїа и тогда въ кѡстантїнѡградѣ¹³² патріаршьствєѡущѣ. н прѡчїимъ патріархомъ исповѣданїе¹³³ стѣо¹³⁴ ѡвѣра¹³⁵ нстєзѡищїихъ¹³⁶ хрїстѡфѡра. прѣвѣе¹³⁷ съ папа хрїстѡфѡрѣ¹³⁸ въ томъже исповѣданїи, ѿ ѿца и ѿ¹³⁹ сн̑а прѣстѣын¹⁴⁰ дх̑ъ¹⁴¹ исходити гл̑є¹⁴² іави се.¹⁴³ н безквєснаа жрѣкти.

Сєго¹⁴⁴ р̑а и¹⁴⁵ ѿ патріарха сєргїа и прѡчїихъ патріархъ ѿ поменъ извѣрженъ бы. таже (л. 214) по¹⁴⁶ хрїстѡфѡроу таковыи¹⁴⁷ папе прѣвосѣдалници¹⁴⁸ римоу выше. н невидѣнїемъ¹⁴⁹ хрїстѡфѡровѣмъ ѡслѣпше н¹⁵⁰ прилѡживше се,¹⁵¹ не въсхотѣше до¹⁵² ннїа възвратити¹⁵³ сєбе,¹⁵⁴ въ прѣвѣе¹⁵⁵ бл҃гѡрѡдїе¹⁵⁶ стѣе и¹⁵⁷ непорочныѣ¹⁵⁸ н православныѣ вѣры. юже¹⁵⁹ н прѣдаше стїи н въселєнсцїи съборы. непоколѣбимо н непрѣлѡжно дръжати цр̑квен бж̑їи н¹⁶⁰ тѣмъже х̑оименитыимъ¹⁶¹ людемъ.¹⁶² оуклѡнѡищїи^х же¹⁶³ сє¹⁶⁴ и¹⁶⁵ прилѡженїа н скъдѡсти въвѡдєщїи^х съ хрїстѡфѡромъ, да вѣдєть¹⁶⁶ анаѡема.

По хрїстѡфѡрѣ¹⁶⁷ иже прѣвѣе въ исповѣданїи своємъ написавшѣ¹⁶⁸ прѣстѣын¹⁶⁹ дх̑ъ¹⁷⁰ ѿ ѿца и сн̑а¹⁷¹ исходити. н ѡпрѣснькы жрѣтн¹⁷² сє. выше же¹⁷⁴ прѣвосѣдалницн¹⁷⁵ римъ н единомѡдрьни сємоу хрїстѡфѡрѣ.

гліе и радовати се, причецають се дѣломъ его бесплвдныимъ. паче же лѣкавыи. (л. 216) тѣмже прогавлено ѿ. тако и непшоуеми приовцати се симъ еретикомъ въ гастїи и питїи. и смиренїи и любве. и также ѿ онѣхъ, съврѣшаемаа блгопрїетна мѣнеше. и нечѣстивно и несмыслвно тако истиннѣ хрїстіанъ именющїи, причестници оврѣтаю се клетвѣ и толицѣ анафематисанїи нанесенный тѣмъ ѿ всее вселенные ѿ вѣствѣ до западѣ. съворные цркви тако же и бжственыи златооустъ се глїетъ. иже аще мнит се дрѣгъ еретикомъ быти, врагъ бжїи есть. не прихѣди збо къ онѣ жрѣтвѣ. аще и въ тоужѣи прѣбываеши. тако и дха стго сїи непрїестни сѣ. пользно бо¹⁸¹ есть никако же кзпчѣствовати, неже ли злѣ коуповати. рекъ бо гѣ единою и дваци. дхъ ѿ оца исхѣдитъ, како не рече тако и¹⁸² ѿ мене. и глїють занїе тако члвкъ смѣренослвствовѣ, нѣ величают се. еже бо (л. 216 б) рещи. еже азъ послю вамъ, не тако члвкъ рече. нѣ тако бѣ. члкъ бо, не посилаетъ бѣ. понеже дхъ бѣ есть. Се потрѣвова гананїе на медїиуланскаго епїсѣпа вѣсѣдѣ црѣ кѣ алеѣїе. и что подоваеть мнвоу глїати. аще не паче слнца вѣсѣвшїи свѣтилникъ вжтвныи ѿце. велика рекоу афанасїа. великаго василїа. великаго грїгѣрїа вѣослва. и¹⁸³ иуанна златооустаго. грїгѣрїа нѣскаго. алеѣан'дрїискаго вжтвнаго кѣрїила, и вѣсѣ просто въ вселїенскїи стїи седмѣ съворъ, оврѣцїеши глїющїи ѿ единого оца прѣстїи дхъ исхѣдити, свѣтнѣ збо выхъ былъ азъ. аще ли же и ѿ снѣ исхѣдити рекоуѣ семѣ нѣкогда, прїимоу. и се блжєныи златооустъ въ посланїи своемъ, сїце вѣсѣ оучааше и засвѣдѣтелствоваше, еже никако же ни вѣсма когда приовцїе (л. 217) нїа мїхїанъ, сирѣчѣ еретику. паче же овцїенїа причестити се въ всеи нашеи жизни. люта вѣ ересь ѿ. рече бо блаженныи. аще ѿ нѣкое нѣже или овстоанїа сълоучит се съ ними, непрїестны прѣбываите. аще бо тѣлеснѣю женѣ рече. законно възъмїеши. аще въ странѣ¹⁸⁴ далече кромѣ сеи закѣснеть. вѣставити сїю и инои съпрїеши се, ѿ бѣ и закона възвѣрїаємы есмы. аще ли же се съдѣїе моучими боудемъ и въ ннѣшнїи вѣцѣ и въ вѣдѣшемъ, како збо вѣи правыи ради вѣры съворнѣи цркви съприпрегше се тако же рѣ аплѣ. овроучїи вѣ единоиѣ мѣжѣ двѣ чистѣ прѣставити хѣ. аще правослвнѣю и стѣю вѣрѣи вѣсквѣрнїи прїовцїенїемъ еретїгъ. не вѣчныи ли иго моуки въ вѣдѣшемъ вѣцѣи боудемъ причестници; Сего ради збо овцїенїе глїет се за еже приовцати се и прилагати се имже причецають се приче (л. 217 б) цающеи се. ни оубѣ молю се ѿ чѣда таковѣи цркви да не прикоснеть се прїовцїенїа ради. сквѣрнѣи вѣ иматъ прїовцїенїе ѿ еже тѣмъко вѣспоминати, аще и правослвнѣи боудетъ вѣспоминаенїе¹⁸⁵.

Разночтения:

¹ W: фрази ² W: липсва ³ W: и ѿ православно ⁴ W: римскии вѣше ⁵ W: не ⁶⁻⁷ W: липсва ⁸ W: а стго ⁹ B: трѣста и семнадцете ⁹⁻¹⁰ W: стѣ ѿць тнѣ ¹¹⁻¹² W: ѣ ¹³ B, W: семѣ ¹⁴ B: шесть ¹⁵ R: липсва ¹⁶ W: съворѣ бгоноснѣ ѿць ¹⁷ B: и тъкмо ¹⁷⁻¹⁸ W: томо исхѡдити дхъ стѣмж ¹⁹ W: липсва ²⁰ W: липсва ²¹ W: и ²² W: липсва ²³ B: прѣшьствѣю ²⁴ W: стго ²⁵ W: зго ²⁶ W: и мѣ ²⁷ W: папѣ ²⁸ W: а ²⁹ W: иже тога ³⁰ W: иконоборъствѣщи ³¹ B: и призва ³² W: липсва ³³⁻³⁴ W: вѣжтрѣнишаа. фрѣгѣа ³⁵ W: же и ³⁶ W: липсва ³⁷ W: нѣци ³⁸⁻³⁹ W: оучнѣи арѣвы ⁴⁰ W: сѣи ⁴¹ W: еретици ⁴²⁻⁴³ W: ереси свои ⁴⁴ W: развращи ⁴⁵ W: стѣмж ⁴⁵⁻⁴⁶ W: дхъ стѣмж ⁴⁷ B, W: инаа мнѡга ⁴⁸ W: неправѣна ⁴⁹ W: оубѣда ⁵⁰ W: липсва ⁵¹⁻⁵² W: таковыи ерети. снѣдающѣи лю бжѣа, съ карѣа ⁵³ W: мжжен ⁵⁴⁻⁵⁵ W: ниже ⁵⁶ W: въ то время въ ⁵⁷ W: прѣ рѣхѣ ⁵⁸ W: иконоборъствѣщи ⁵⁹ W: ѣрлѣкомѣ архѣепѣ ⁶⁰ W: липсва ⁶² W: моу ⁶³ W: за ⁶⁴⁻⁶⁵ W: спослѣдѣющимѣ емѣ ⁶⁶ B: и нашѣше W: и пришѣши ⁶⁷ W: въ ⁶⁸ W: православіе ⁶⁹⁻⁷¹ W: оубѣдиша сѣа лю ⁷⁰ B: еже ⁷² W: възвратити ⁷³ W: блговѣрѣ ⁷⁴ W: и ѡсѣженѣ ⁷⁵ W: выша ⁷⁶ W: липсва ⁷⁷ W: мнѣчески ⁷⁸ W: выша ⁷⁹ B: выше ⁸⁰ W: а иже вѣ римѣ нѣ ⁸¹ B: вѡ пришѣдѣи ⁸²⁻⁸³ W: расѣлиша лю бжѣа сѣ карѣа ⁸⁴ B: и папа ⁸⁵ W: левѣ ⁸⁶ W: прѣнѣплѣнѣ ⁸⁷ W: нѣ же ⁸⁹ W: ииѣще ⁹⁰⁻⁹¹ W: знаменѣе стѣмж православныа вѣры ⁹²⁻⁹³ W: единого исхѣти стѣмж дхѡу ⁹⁴ W: ерети ⁹⁵ W: въ оубѣрѣженѣе ⁹⁶ W: хонимитѣ ⁹⁷ W: люи ⁹⁸ W: сѣ ⁹⁹ W: лѣвѣ ¹⁰⁰ W: в римѣ ¹⁰¹ W: ерети ¹⁰²⁻¹⁰³ W: лю бжѣа гѣблемѣ зра ¹⁰⁴ W: елѣннѣскимѣ ¹⁰⁵⁻¹⁰⁶ W: липсва ¹⁰⁷ W: липсва ¹⁰⁸ W: д. рѣ ¹⁰⁹ W: папѣ ¹¹⁰ W: стѣмж ¹¹¹ W: вѣры ¹¹² W: липсва ¹¹³ W: стѣмж ¹¹⁴ W: дхѡу ¹¹⁵ W: еретици ¹¹⁶ W: па ¹¹⁷ W: фомѣ ¹¹⁸ W: еретики ¹¹⁹ W: липсва ¹²⁰ W: липсва ¹²¹ W: стѣмж ¹²² W: вѣры ¹²³ B: липсва ¹²⁴ W: стѣмж ¹²⁵ W: дхѡу ¹²⁶ W: тѣно ¹²⁷ W: ерети ¹²⁸ W: форѣмѣе ¹²⁹⁻¹³⁰ W: фѡрмѡсовѡу странномоу таковомоу прѣпатѣю ¹³¹ W: сѣ ¹³² W: констанѣтинѣ гѣрадѣ ¹³³ W: исповѣданѣа ¹³⁴ W: стѣмж ¹³⁵ W: вѣры ¹³⁶ W: настажающѣи ¹³⁷⁻¹³⁸ W: ѡбрѣтѣше его ¹³⁹ W: липсва ¹⁴⁰ W: прѣмж ¹⁴¹ W: дхъ ¹⁴²⁻¹⁴³ W: липсва ¹⁴⁴ W: и сѣго ¹⁴⁵ W: липсва ¹⁴⁶ W: и по ¹⁴⁷ W: таковы ¹⁴⁸ W: папи ¹⁴⁹ W: невѣденѣе ¹⁵⁰⁻¹⁵¹ W: липсва ¹⁵² W: и до ¹⁵³⁻¹⁵⁴ W: възвратити ¹⁵⁵ W: д. ѣ ¹⁵⁶ W: блговѣрѣ ¹⁵⁷ W: липсва ¹⁵⁸ W: липсва ¹⁵⁹⁻¹⁶⁰ W: липсва ¹⁶¹⁻¹⁶² W: липсва ¹⁶³⁻¹⁶⁴ W: липсва ¹⁶⁵ W: липсва ¹⁶⁶ BW: боудѡуть ¹⁶⁷ W: хѡфорѣ ¹⁶⁸ W: написавѣ ¹⁶⁹ W: стѣмж ¹⁷⁰ W: дхж ¹⁷¹ B: ѡ снѣ ¹⁷² W: слѣжити ¹⁷³ W: липсва ¹⁷⁴ W: липсва ¹⁷⁵ W: папи ¹⁷⁶ W: и настасѣе ¹⁷⁶⁻¹⁸⁵ W: липсва ¹⁷⁷ B: нзвѣргоша ¹⁷⁸ B: жрѣти сѣ ¹⁷⁹ B: ткати сѣ ¹⁸⁰ B: просѣщающѡу ¹⁸¹ B: же ¹⁸² B: липсва ¹⁸³ B: липсва ¹⁸⁴ B: странѡу нѣкоѡ ¹⁸⁵ вж. ¹⁷⁶⁻¹⁸⁵

IV. Изповедание на римския папа Григорий IX

Текст: Плевля № 12, л. 275–275 б

Разночтения:

Дечани № 75, л. 302	= D
НБС Рс 11, л. 28–28 б	= S
Хилендар № 455, л. 272 б–273	= C
Дечани № 102, л. 259 б–260	= D ₁
BAR Ms. Slav. № 155, л. 602–602 б	= B
Хилендар № 469, л. 307 б–308	= H

(л. 275)

исповѣданіе писан'но¹ папож² римскимъ.³ како и⁴ что вѣроужт'ъ и дрѣжѧ непрѣложно.⁵ т'ъ самыи папа и фременоур'и. и проч'и в'ъси⁶.:~

Гіе⁷ исповѣданіе принесошѧ ѿтвѣтници⁸ папини. нарицаемии фременср'и.⁹ иже и¹⁰ пописашѧ своими¹¹ рѣками.¹² мнѡжаншааго рѧ збѣрен'іа¹³ непрѣложнааго¹⁴ оумѧ нхъ.:~ И дадошѧ¹⁵ прѣосцѣн'номѧ и¹⁶ в'ъселен'скмоу¹⁷ патріархѧ кѡстан'тина грѧ кур' германѧ. при влгоуѣрнѣмъ цр'и ꙗко ватацн.:~

Ѿцѣ¹⁸ ѣ сѣврѣшенъ бѣ в'ъ севѣ. снѣ¹⁹ ѣ сѣврѣшенъ.²⁰ Ѿцѣ²⁰ роуѣнъ. дхъ сѣын ѣ сѣврѣшенъ бѣ. изъ ѡца и снѧ исхѡдимъ.²¹ и дхъ зѡѡ ѡ снѧ²² исхѡдитъ везъ ходатаиства. снѣ же ѡ ѡца сего исхѡдатаиствѣтъ.^{22a} се же^{22b} іако²³ дхъ сѣын исхѡдитъ²⁴ ѡ снѧ²⁵ сего²⁶ иматъ снѣ ѡ оца. сего рѧ иже не вѣроуетъ іако дхъ сѣын не исхѡдитъ ѡ снѧ²⁷ на пѣти погѡуѣлен'іа ѣ. с'іж вѣрѡ имамы и дрѣжнмъ и вѣрѡемъ²⁸ тако.²⁹ и мѡдрѣствѣмъ и исповѣдѣмъ.:~

пописаніе апогрисіар'и³⁰ т'ѣ, иже послани вышѧ ѡ папы³¹.:~

Гіж вѣрѡ азъ оуѡѡ³² иже ѡ чнна врат'и, проповѣдникъ³³ азъ єдинъ³⁴ оѡрѣтаж³⁵ сѧ. кур' григор'іа папы старааго рнма. ѡвѣтннкъ ѡ³⁶ еппѧ³⁷ посланъ. записѡж³⁸ (л. 275 б) іако тако вѣрѡж.

Гіж вѣрѡ азъ³⁹ ам'моніе. еже есмъ ѡ чнна врат'и⁴⁰ фременср'ѣ⁴¹ гур'⁴² гр'ігор'іа папы. старааго рнма. ѡ⁴³ еппѧ⁴⁴ ѡтвѣтннкъ посланъ. записѡж⁴⁵ іако тако вѣрѡж.:~

Єїж вѣрж азъ⁴⁶ радѡульфо⁴⁷ иже есмѣ ѿ⁴⁸ тогоже чина⁴⁹ григоріа⁵⁰
папы.⁵¹ старааго рима. ѿ⁵² еппа⁵³ ѿтвѣтникъ посланъ. записѣж тако
тако вѣроуѣж.~

Разночтения:

¹ D₁: липсва ¹⁻³ В: папи римскаго писано ² DCD₁Н: папы ³ DCD₁Н: римскаго ⁴ В: липсва
⁵ Н: непрѣмѣнно ⁶ Н: въсї латини ⁷ СВН: сїе же ⁸ СВ: ѿтвѣтници апокрисари DD₁Н:
ѿтвѣтници и апоклисари ⁹ Н: и фременсрїи ¹⁰ DD₁: липсва ¹¹ DD₁: своима ¹² DD₁:
рѣкама ¹³ С: оуѣрениа и ¹⁴ DCD₁: и непрѣложнаго ¹⁵ DD₁: даше се Н: даше и ¹⁶⁻¹⁷
DCD₁Н: липсва ¹⁸ DCD₁ВН: царетвѣ ¹⁹ DD₁: съвршєнь бѣ СВН: бѣ съвршєнь ²⁰
DCD₁ВН: ѿ оца ²¹ D₁: исхѡди ²² DD₁Н: оца ^{22a} С: хѡдѡтанствѡуєтъ ^{22b} С: липсва ²³
DD₁Н: не исповѣданє тако ²⁴⁻²⁵ D: и ѿ снѡ исхѡди ²⁶⁻²⁷ DD₁ВН:
липсва ^{26a} С: липсва ²⁸⁻²⁹ DCD₁ВН: тако вѣрѣ ³⁰ D: апоклисари S: апоклісар' CD₁:
апокрісарїи В: апокрисари Н: апоклисарїи ³¹ Н: папы римскаго ³² D₁Н: оуѣ ³³ DD₁:
домънь проповѣдникъ ³⁴ DD₁: липсва С: азъ оуѣ ³⁵ S: ѡпрѣтаю ³⁶⁻³⁷ DD₁Н: липсва ³⁸
Н: записѣю ѡѣ ³⁹ D₁Н: и азъ ⁴⁰ D: вратїе ⁴¹ DD₁Н: липсва ⁴² DSCD₁ВН: кѣ ⁴³⁻
⁴⁴ DD₁Н: липсва ⁴⁵ Н: записѡю оуѣ ⁴⁶ DD₁Н: и азъ ⁴⁷ DD₁Н: фременсрѣ ⁴⁸ DCD₁ВН:
липсва ⁴⁹⁻⁵⁰ Н: чина вратїи. кѣрѣ грїгорїа ⁵¹ Н: липсва ⁵²⁻⁵³ DD₁Н: липсва ⁵⁴ С: липсва

V. Разказ за възстановяването на българската патриаршия през 1235 г.

О с н о в е н т е к с т : Плевля № 12, л. 288–289

Р а з н о ч е т е н и я :

НБКМ № 289, л. 30 б–32 б = С

НБС Рс 11, л. 38–39 = В

Препис на Й. Хаджиконстантинов – Джинот = D

(л. 288)

прѣсловіе,¹ како и когда прѣйшжъ блѣгаре патріаршество, ржкоположеніемъ. и блвѣніемъ германа. стго н въселенскаго патріарха. и прочіихъ патріархъ въсточныѣ. никлае алеѡандрѣскыи. сѣмѣонъ антїохїискы, афанасїе іеросалимскы. и прочіихъ архїереехъ, въсточныхъ же и западныхъ. и при бл҃гочестнѣмъ црн грѣцкѣ. калоіана дѣкы. (л. 288 б) и при бл҃гочестнѣмъ црн блѣгарскѣ. іѡа. асѣбѣ великѣ снѣ стараго іѡа асѣбѣ црѣ.~²

Іѡа асѣбѣ великыи³ и бл҃гочестныи црѣ.⁴ н⁵ снѣ стараго іѡа асѣбѣ црѣ. нже мнѡгожъ любовъ кѣ⁷ боу нмѣж. прославивъ,⁹ и просвѣтнѣ¹⁰ црѣ¹¹ блѣгарскѣ¹² паче въсѣхъ црїи блѣгарскыхъ, бывшіихъ прѣже его. нже мнѡнастира съзавъ¹³ и оукрасивъ велми златомъ. и висерѣ¹⁴ и каменіемъ мнѡгоцѣнныимъ. и въса стѣжъ н бжтѣныжъ црѣвы мнѡгыи дарми ддрнѣ. и свободжъ¹⁴ чѣжжъ¹⁵ на нхъ въывивъ.¹⁶ и въсѣкѣ¹⁷ сѣенничьскыи чинъ. архїережъ, іережъ. и дїакны мнѡгыи чѣстни¹⁸ почѣтъ.¹⁹ паче же. и възыскавъ съ мнѡгыи желаніемъ ѡновити²⁰ патріаршество блѣгарскаго црѣа. тѣмже оубо ѡновленіе сице въ. прѣѡсѣенныи въселенскыи патріархъ герма. бл҃говоленіемъ бжтїемъ, и мнѡгыи поспѣшеніемъ, христороубиваго іѡа²¹ асѣбѣ великаго црѣ. снѣ стараго іѡа асѣбѣ. съ прочими патріархы братїжъ своежъ. афанасїе въсѡсѣенныи патріархъ іерсалимоу хвѣхъ стрѣти и въскрсенїа его. црѣве стѣжъ сїѡнъ мѣре въсѣмъ црѣвамъ, н²² въсѣжъ палестини. сїмѣонъ въсѡсѣенныи патріархъ. андїѡхїжъ бжїа града. и въсѣжъ сѣрїжъ. никлае въсѡсѣенныи патріархъ, алеѡандрїжъ и въсѣго егѣпта. симъ оубо въсѡсѣенныимъ патріархѣ. писанїе²³ прїемшѣмъ посланныжъ кѣ нимъ ѡ бл҃гочестнаго црѣ грѣцакаго. калоіана доуки сице писано самодрѣжавное црѣво ваше²⁴ мѣла и вѣда ѡтечество

ваше. да висте непразно сътворише нашего прошенїа еже²⁵ къ вамѣ. на²⁶ ржкописанїе ваше положивше, и прислали²⁷ црвоу²⁸ моему.²⁹ на вѣщенїе вѣщемоу³⁰ намѣ и вашему съвѣщанїю. иже³¹ рещи и³² даровати равнаго намѣ³³ степенѣ³⁴ патріаршѣ³⁵ трїнѡва³⁶ грд. црѣвн хѡа³⁷ възнесенїа³⁸ мѣре црѣвнѣ влѣгарскааго црѣа. зане и хѣолови (л. 289) выи црѣ влѣгарскын іѡа асѣнь врд црѣа ми и свѣ. ѿ нашего же црѣа и вашего ѿчѣства стѣго. то желаетѣ³⁸ велѣми даровати сѣ емоу³⁹ црѣвѣ.⁴⁰ тѣмѣ оубѡ прѣвѣщеннымѣ патріархѣ⁴¹ тыж⁴² воукувы⁴³ црѣскыж⁴⁴ почытше. іако добръ съвѣтъ томоу⁴⁵ нзволаншѣ⁴⁶ быти.⁴⁷ и къжо нхѣ своеж ржкож⁴⁸ писанїе⁴⁹ вѣдашѣ. посланнымѣ ѿ црѣ къ нимѣ. такоже же и герману писашѣ⁵⁰ сице рекыше. герману⁵¹ вѣселенскому патріарху. брату нашему радовати сѣ. прїжхѣ⁵² товож намѣ посланнаа. и⁵³ іако добръ съвѣтъ тоу⁵⁴ прїемше даемѣ ржкописанїе свѣтелства нашего. твои любѣви, твори же іако годѣ бы намѣ. и нашему⁵⁵ ѿчѣствоу. іако влѣ нмѣшѣ⁵⁶ вѣщшаго⁵⁷ сѣданїа. сїа же вѣспрїемѣ црѣ грѣчьскын съ патріархѣмѣ. събравѣ вѣсего црѣва своего. митрополити же и архїеппи.⁵⁸ и вѣсечтныж мнѣхы. архїмѣдрити же и игоумени. Тако⁵⁹ же и хѣолови выи іѡа асѣнь црѣ влѣгарѣ, вѣсего црѣа своего. митрополити же и архїеппи.⁶⁰ и еппи.⁶¹ и вѣсечтныж мнѣхы⁶² стѣж горы. събравѣ сѣ. съ вѣсточнымѣ⁶³ црѣмѣ, калошанѣмѣ. на понѣстѣмѣ мори, мѣжа влѣговеѣнна и стѣа. дѣлы, и жнтїемѣ постничьскымѣ вѣсїавша. іѡакѣма прѣже вѣщеннаго архїеппа. и⁶⁴ нарекошѣ н⁶⁵ патріархѣ⁶⁶. не ктѣмоу⁶⁷ словѣмѣ нѣ и ржкописанїемѣ германа патріарха. и вѣсѣхѣ еппѣ вѣстѣчнѣхѣ. ржкописанїе свое положивше вѣси⁶⁸ и запечатѣвше.⁶⁹ и⁷⁰ вѣдашѣ⁷¹ влѣочѣствѣмоу црѣю. и патріархѣ новѣщенному тогдѣ іѡакѣмоу. вѣ вѣчное вѣспоминанїе⁷² неѡемлемѣ. сего ради оубѡ вѣ всемѣ⁷³ православн вѣписѣхѣмѣ сїа. на вѣдѣнїе послоушѣющимѣ.⁷⁴ и вѣ памѣтъ влѣгарскомѣ рѡдѣ .:-

Разночтения:

¹⁻² CD: липсва ³⁻⁴ CD: црѣ великын и благочѣствын ⁵ CD: липсва ⁶ C: липсва ⁷⁻⁸ CD: наѣж къ бѣу ⁹ D: прославн ¹⁰ CD: просвѣтн ¹¹⁻¹² CD: влѣгарское црѣо ¹³ CD: създа ¹⁴ D: свокода ¹⁵ D: чнемѣ (sic) ¹⁶ D: обѣавихѣ (sic) ¹⁷ D: вѣсѣхѣ ¹⁸ D: и многымн ¹⁹ D: почтнѣ ²⁰ CD: обновнѣ ²¹ CD: липсва ²² D: липсва ²³ BC: писанїа D: списанїа ²⁴ CD: наше ²⁵ CD: липсва ²⁶ C: нѣ ²⁷ CD: посланн ²⁸⁻²⁹ CD: моему црѣву ³⁰ C: по вѣщѣмоу D: липсва ³¹ B: и иже CD: еже ³² BCD: нареши ³³ BCD: вамѣ ³⁴ CD: степенѣ ³⁵ CD: трѣнѡва ³⁶⁻³⁷ CD: възнесенїа хѡа ³⁸ D: желаемѣ ³⁹⁻⁴⁰ CD: црѣвоу егѡвоу ⁴¹ C: липсва

⁴² CD: пнсанїа ⁴³ CD: липсва ⁴⁴ CD: прочьтшн̃ ⁴⁵⁻⁴⁷ D: могү бытн нзволнмъ ⁴⁶⁻⁴⁷ C: бытн нзволншж ⁴⁸⁻⁴⁹ B: роукопнанїе CD: ржкопнсанїе ⁵⁰ B: пнсаше C: пнсашж ⁵⁰⁻⁵¹ D: липсва ⁵² CD: липсва ⁵³ CD: то ⁵⁴ CD: вашемоу ⁵⁵ CD: наны ⁵⁶ D: влсүвшаго (sic) ⁵⁷ CD: архїеппы. и епкѡпы ⁵⁸ C: такожде ⁵⁹ CD: липсва ⁶⁰ D: епископы же ⁶¹ D: симихы (sic) ⁶² D: нсточнымъ ⁶³ CD: липсва ⁶⁴ CD: его ⁶⁵ CD: патрїарха ⁶⁶ CD: тѣкмо ⁶⁷⁻⁶⁸ C: въ сн҃г҃г҃лн печатлѣвшѣ D: въ сн҃г҃г҃лн печатнѣвшѣ ⁶⁹ C: липсва ⁷⁰ B: въдаше ⁷¹ C: поминанїе ⁷² C: семъ ⁷³ C: послоушажцнхъ

VI. Сказание как Рим отпадна от православната вяра

Текст: ЦИАИ № 1161, л. 62–69 б

(л. 62)

Сказаніе, како ѿпаде римъ ѿ православніе вѣри. грѣчскіе: ф. зг; лѣ како римъ падѣ.

Бѣше римъ православи, ѿ рима гра хрѣіанѣво, на прѣво изиде, прѣви црѣ константинъ вѣ, ѿкѣдѣ ѿ рима гра, римъ съ хрѣіани бѣ. цз. лѣ римъ въ дни сїе. оумрѣши ѣ братїе написа се сїе слово на. з. мѣ съворѣ, како римъ падѣ, прѣви папа въ римѣ бл҃гочѣиви петръ апль, послѣдни папа, бл҃гочѣиви стѣы грѣгрѣ, кто разврати вѣрѣ, проклети петръ, грѣгниви, разврати вѣрѣ съ павлѣ, ермономъ палъ же ермѣ, вѣнчанъ бѣ от стѣго василїа великаго, (л. 62 б) на паство, въ римѣ павль, ермѣ съ петромъ вѣрѣ разврати, тако во прилѣчаютъ вѣсѣкаа, и проидоше дѣцѣ римѣ. оу ваню папа во сѣ, и мнѣа соу мнѣахоу се, понеже во съ аггль вѣѣоу вѣѣахоу. оу свакоу сѣвѣтѣ, и пѣсти еписѣолїю до двори дѣвоичине, имеюще сицѣ папа покланати се, приди въ прѣстѣолѣ апльѣ с папомъ вѣѣѣ вѣѣати, дѣѣа же вѣше бѣгомѣрна, стѣымъ дѣхомъ испльнена, еѣа книга донде, и метноу ю въ ѿгнѣ и дрѣга и. г. и. д. и. е. и. с. з. бѣ врьла. въ. з. книзе писашѣ, дѣвоика папине рѣке. (л. 63) вѣжати не можешъ, дѣвоика стѣимъ дѣхомъ, промотри, тере папе книгѣ, ѿписа папо стѣи дѣпѣсти ми. власи свое златѣ. и врадѣу и мѣстаѣ, аще хоѣеши ме любити, ерево от колега колена емъ. ѿ колѣна іслева. чимъ дѣвоика книгѣ писа, да се папа дѣвѣнке ѿстане, дѣвоика же велашѣ гѣѣ папа ѿбричити. врадѣ и мѣстаѣ, жени рѣ, зѣмила има потѣпити се, нѣа разврати се, то и папа нѣѣ оучинити, и папа книгѣ прочѣтавъ ѿ дѣвѣке, и призвавшѣ смѣштра извѣсно варкира, и ѿбричи папа жени рѣ врадѣ и мѣстаѣ, (л. 63 б) и ѿпѣсти врадѣ и мѣстаѣ златѣ дѣдѣвонке, дѣвоика видѣ златѣ врадѣ и мѣстаѣ папине, и заплака сѣло росѣ косоу ѿрьза, и главѣ ѿ каменїе оудари, ѿ горе мене дѣѣи, хоѣе ли бити ѿво и идеже прѣрци прѣрицахоу, ереѣ римъ дѣѣомъ ѿпаднѣти, и тако дѣвоика затвори се оу камаре, писати книгѣ, и написа. г. хилѣ листь и запѣвѣ. г. хилѣ съписатель, и листовѣ по римѣ чѣтахѣ, тако и написала вѣше, въ листовѣ имеюще сїѣе, вѣѣдомо да ѣ вѣамъ вѣстѣе, и госпѣ римланѣ ево како римъ падѣ, папа ѿбричи врадѣу и мѣстаѣ женѣкѣ ради (л. 64) ѿѣаси. слиша папа слово хоѣеши ѿрѣсти се, пришѣ проклети

петръ гѣгниви, и рѣ вѣко сѣти не пѣвають тебѣ смѣртъ оучинити, зарѣ
 еднѣ погане тебѣ во агглан прѣстоѣ, тако мѡни списати, по вѣлене и
 земли. ѿ да сътвореть любовь твою, и каде петръ написа прѣвоу книгѣ,
 въ риме еретискѣ, лъжноу, имеюще сѣце вѣдѣ да ѿ истокоу, и западѣ и
 югоу и севѣрѣ да вѣ е оу знаніе вратіе, како приде въ сѣю ношъ архагѣ
 миханѣ, и принесе сѣю книгоу ѿ нѣвъ, идеже дрѣ редѣ стѣго. петра апла.
 и вѣанъ во да ври вradoу и мѣ (л. 64 б) стаѣ, почѣсть свою, ере во чѣсно
 ѿходѣ тело, по вrade и мѣстаѣ, и прочѣтавъ сѣю прѣ папомѣ, и павло
 ермѣ, и папа весѣ вѣ глѣ, любими брате петре, коудѣ нови закѣ,
 пѣстимо, идеже изволи се да поустимо, петръ глѣ на трамондѣ да
 пѣстимо, до свѣта дорофеѣа нови закѣ, и пѣстише книгѣ лъжнѣ сѣце,
 любими мѡи дорофеѣю, ти во еси мене дѣтанъ папѣ все земли, аггломѣ
 нѣнимѣ по божѣ заповѣ цѣра нѣнаго да сътворишѣ, азѣ во папа оуслишѣ
 слово сѣе пришѣшее ѿ нѣвъ, и вѣрихѣ (л. 65) власи, и тако тебѣ любовь
 на прѣво сътвори, и прочѣтавъ доротею, епистолію лъжнѣ и тако и оуѣѣ
 оуѣмѣтра, и вѣричи вradoу и мѣстаѣ, и заповѣѣ вѣановомѣ, и воеводѣ и
 ѿезовомѣ, и начелникѣ и чинѣ цѣрковномѣ, и тако и поколеба се страна
 севѣрнаѣ, и възвратише се поклисари велици, въ римѣ съ радостію
 великою, раѣи се папо велики мѣста стѣго реда петра апла, іако нови закѣ
 изволи вѣ сѣ, тогѣ папа възраѣва се, идеже вѣ сѣ съврѣшише и тако и
 папа глѣ, вѣ сѣтъ (л. 65 б) да вѣде, и написашѣ; оу. ереси лъжнѣ, и
 пѣстише на западненѣ стране, идеже вѣше на западненѣ, стране по папоу оу.
 налнѣ великѣ, и тако написашѣ слово едино еретишко, идеже во пришло
 вѣше ѿ мѣста реда петра апла идеже во написа се нови закѣ лажевнѣ
 въ римѣ, лажевнѣ законѣ възврати се, ересь написа се, прѣва блѣгѣтѣва
 погине хрѣтіанѣ, слишавѣ сѣи ѿцѣ прѣбѣни никодимѣ слово, іако римѣ
 паде, како прѣбѣни нидимѣ, вѣѣ прѣбѣвашѣ (л. 66) іако ѣченикѣ вѣше,
 стѣго василіѣ великаго, пришѣшомѣ въ римѣ ѿ земли, кесаріѣ и кападокіѣ,
 посланѣ вѣтъ съ инѣмѣ ѣченикомѣ іѡанѣмѣ злѣустѣмѣ, идеже во вѣ
 никодимѣ книгѣ оучиѣ въ кападокіѣ съ іѡаннѣмѣ, и кесарии прѣставшомѣ
 се, патріархѣ костантина грѣ, глѣ слишавѣ василіѣ великѣи пѣсти два
 ѣченика, іѡа и никодима въ римѣ идеѣ на кога жрѣбѣ падѣ, да вѣде
 патріархѣ въ костантинѣ грѣ, и тако и паде на іѡа, пришѣшомѣ бити
 патріархоу, въ костантинѣ грѣ. (л. 66 б) іѡау злѣустѣомѣ, идеже сѣлѣчи се
 делѣти се, съ никодимомѣ, никодимѣ же вѣста сѣлѣжити, павлѣ папѣ
 римѣскомѣ, пришѣшомѣ и паде римѣ, никодимѣ слишавѣ слово,
 оумрѣшаго римѣ, проплакавъ и таино писа въ книгѣ тандѣ ѿ римѣ
 гѣподѣ, и пѣсти поклисаре въ голіѣ, по морѣ мнѣ поклонѣніѣ, братѣ

моємѣ іѡоу, патріархѣ г҃ра константи, вѣдѡ да ѣ вратѣ іѡѣ, како паде
риѣ тако ѡа сѣ истинно тевѣ слово допсѣти, то҃га іѡѣ проплака, ѡ горѣ
наставникѣ (л. 67) моємоу павлю ꙗже, ермонѣ идеже правоу потыпта и
льжѣ изволи, и тако іѡѣ съписа епистолію, до ст҃го г҃ра іерѡла, влѣко
стї сава, тако ѡа сѣ ѡ западѣ прилоучившому се. римѣ ѡпаде ѡ закона.
льжа во се въ римѣ написа. ѡз. ересїи и льже тако вещь, тако твори, то҃га
стї сава просльзи и г҃рь стї іерѣмѣ, поколевимѣ вѣ, сава стї съписа
книгѣ третію, до великіе земли, антиохіе до іаѣима патріарха. како
знашь тако твори, паде римѣ, то҃га велики патріархѣ. аѣимѣ проплака.
съписа. д. книгѣ да честитіе земли. (л. 67 б) алеѣенріе, до великаго
никѣфора патріарха, то҃га никѣфорѣ патріархѣ, проплака и честита
земля аленріа, поколевима вѣ, и тако заповѣѣ патріархѣ никѣфорѣ, земли
алеѣенріе на западѣ шѣвъ, да вѣмо како ꙗже римѣ, пришѣшому въ
антиохію, и тако и алеѣенріа оустрьми се, пришѣшомѣ въ ерѣмѣ, іерѣмѣ
примесиѣ, и оустрьми се съ вѣсточними странами, пришѣшомѣ въ
константиѣ г҃рь, тако и съворѣ събра се въ никеи, т. нѣ. стїхѣ ѡцѣ, и
пѣстише поклисара въ голіа на запѣ до рима г҃ра, ѡче стї иде неси (л.
68) на мѣстѣ аплѣскомоу приди на съворѣ. тако нови законѣ изволиѣ
неси, да вѣмо хс҃ двацѣ роди ли се, или единомѣ слишавѣ папа іерѣмо
епистолію сїю, истинно пришѣши въ римѣ ѡ. з. съворѣ и заповѣѣ
оученикомѣ поклисара ѡрѣти и тако. з. съворѣ римѣ чека, римѣ на
съворѣ не приде вратіе защо римѣ не придѣ и не има с чимѣ, безѣ враде
и безѣ мѣстаѣ. иде римѣ паде, и ѡпетѣ римѣ ѡбновитѣ, и вѣдѣ нови съ
православниѣ хр҃тіани грѣци. кто римѣ ѡбновитѣ, іѡѣ бл҃гочитиви
хр҃тіанкии, ꙗже ѣ іѡѣ, (л. 68 б) въ константиѣ г҃рѣ ѣ ст҃ки софїе за
врати, за левими оу два мрамора, заклоплень ѣ ѡ заднен стране,
ѡсмотисѣшно ꙗже встанеть, ко҃га оуенѣ ѣ іѡѣ. прѣже рождѣтва х҃ѡа на.
ф. ꙗже, въ ꙗже. з. тисѣшно и, кд. пришѣшомѣ іѡоу, заспаѣшомѣ. в. т. зї.
ꙗже. ѡсмотисѣшно ꙗже придеть миѣаил архаг҃ль и кликнеть іѡѣ, хс҃
вѣрсе грѡвѣ ѡврьзетѣ мраморѣ ѡклопитѣ, іѡѣ въ грѡвѣ прѣвратитѣ,
архаг҃ль вѣпнеть дрѣ пѣть, іѡѣ хс҃ вѣскрѣ іѡѣ сѣдне, и ѡи свое протреть,
и поглѣди на (л. 69) лѣво и на дѣсно, архаг҃ль третїѡ. кликнеть іѡанѣ
хс҃ вѣскрѣ іѡѣ скочи ѡ грѡва, тако еленѣ трѣтїакѣ, и вѣпїе вѣистинѣ
вѣскрѣ, и живѣ ѣ и црѣвезеть, то҃га архаг҃ль приде и целива іѡа
бл҃гочитиваго, раѣи се бл҃гочитиви црѣ іѡѣ днѣ во бл҃годеть вѣжїа на тевѣ
всїа. з. нѣа ѡврьзошѣ аг҃ли ликѣю, престолѣ вѣсѣтѣ нѣа трепещѣтъ,
земля раѣуетѣ, днѣ во бл҃гѣтъ вѣжїа на тевѣ всїа, ти вѣрѣ съединиши, и
ѡрждїемѣ ѡржджани се црѣ нѣнаго. и ѡпаса га мѣчемѣ. и рѣ иди црѣ іѡѣ

идѣ на вѣакъ грѣ. мѣшишь мѣчемъ (л. 69 б) да вѣако диханіе. ѡгинетъ
иди еже поимѣмъ сѣмъ, оудариши грѣ, потопиши вѣа и содомоу и гоморѣ
по вѣно и вѣдѣ архангль невѣмъ вѣ, и тако и ѿвѣ прими црѣ грѣ ѿ
икініе до ноѣи съ воюе црѣ грѣа и ѿцрѣте оу црѣ грѣу, црѣтворююще. г.
мѣце, и събере вастеле македоніане, и оустрѣми се ѡ натолию, и прими
караманію анатолию, и виолѣмъ іерлѣмъ и римъ и персидѣ, въ персидѣ
црѣоуесть. г. лѣ и съберетъ вѣсточніе страніи, и сътворитъ ладіа тѣа
тѣмъ тѣа и оустрѣмнитъ, по слнчѣни заходѣ, —

Текст: BAR Ms. Slav. 421, л. 142 б–143 б (фрагмент от началото на текста)

[...]ѿпадае ѿ пра[во]славніе вери. хрѣстианьскіе. [...]че благодѣи

Римъ вѣше правослѣни [...]а и прѣже хрѣстианство изиде ѿ Рима
грѣа. а. црѣ Костантинъ ѿ кѣ вѣ ѿ Рима грѣа. Римъ съ хрѣстианинъ
вѣ. ѿ. сътъ и з. мѣ летъ. Римъ вратіе слѣ сие написа се на. з. мѣ
съворѣ. како Римъ. ѿпадае. прѣво папа Петръ аплѣ. последни папа. въ
Римѣ влѣочѣни. сѣти Григоріе. кто разврати. верѣ. проклети Петръ.
Гѣгний вѣрѣ съ Павломъ. папомъ Ермономъ Петръ [вѣ]роу. разврати
Павль Ермонъ. вѣчанъ [вѣ]мъ от сѣаго Вѣилина. Великаго, на [п]апѣтво
въ Римѣ. съ Павломъ Ермономъ. Петръ. [вѣ]рѣ разврати. тако прилѣчи
се [вѣ]совѣска. придоше. дѣци римѣскіе. [...] онъ же съ аглѣ вероу
вераше. [...] всакоу сѣв[...] оу дворѣ. къ дѣа[...] покла[...]рѣстол[...]скіи
[...] с папомъ. вѣрѣ вѣаше. дѣица же вѣше бѣгомудрѣна. сѣтимъ дѣхомъ.
исплѣнена. єдина книга. доиде. и метнѣ є въ ѿгнѣ. в. г. д. є. с. з. вѣше
врѣло. писана. писаше папа. въ книгѣ тѣ. дѣица папина рѣке. ѡбѣжѣи не
можешъ. дѣица. сѣтимъ дѣхомъ. промотри. потомъ дѣица. папѣ книгѣ.
ѿпоустѣ. имѣше сие папо сѣти. допоустѣ власи твое. зл[а]тиѣ. и вѣде
съ мѣстачіе. ако ме хочеш [...] любити. єре волега рода єсмъ ѿ тебе
I[...] дѣица. папи книгоу ѿпѣса да є се дѣиц[...] папа ѿстанетъ. дѣица
же глѣтъ. врѣха [...]тъ. врѣу и моустаче. ѿвритѣи. жене р[а]ди. зѣмла
иматъ потопи се а нева разроуши [...] єѣа папа прочата и книгѣ. ѿ
дѣице [...]четъ. твори. и призва мѣщера хитра [вѣ]рѣвира. извѣстѣна.
и ѿвритѣи. папа [же]не рѣи врѣу и мѣстаче златіе. посла [...] дворѣ.
къ дѣици видѣ дѣица. врѣу и м[ѣ]стаче. златіе. Папилѣске заплака [вѣ]
єлѣми. зѣло. а косѣ ѿтрѣза, и главо ѿ ка[...] горѣ хоцетъ любѣ [...] прор
[...] Римъ [...] ѿпаднеъ. и тако дѣица. затвори се оу. ѿ. коморѣ.

писати книгѣ. и написа. ꙗко тисѣщѣ листовъ. и заповѣда. ꙗко тисоуѣщѣ
съписателемъ. и четцемъ по Риму. листовѣ четати. и тако бешѣ писала
въ листовехъ. ведомо да естъ. властеле. господѣ. римляне. ево како папа
сътвори Римъ ѿпаде. папа ѿвритви вѣдѣ и моуѣстаче. златиѣ женскиѣ
ради ѿѣси. слиша папа слово. хотѣашѣ себѣ ѿтрѣсти. при[...]клети. Петръ
Горюгниви рече. вѣдѣко еѣти [не] пѣбаеѣтъ тебе съмѣри оучиниѣ. зара [...] единаѣ
поганиѣ тебе во аѣлли пр[...]оѣтъ тако ми хощемо. расписати въ вси
въселени. давыи сътвориѣ [а]юковъ твою. и седе Петръ. написа. а. [к]
нигоу въ Римѣ еретижаскоу. лѣже[в]ьнѣю. и моуѣще сице. ведомо да
есть [ис]токоу и западѣ и сѣвѣрѣ и юго[у]

VII. Сказание за нечестивите папи

Текст: Хилендар № 189, л. 206–215 б

(л. 206)

Оказаніе ѿ папѣ нечестивыѣ. кий оустави что цркви. беззачинїе и хѣлѣ.

Линь влгочтнвый. тѣ вѣ поставленъ ѿ петра апла. тѣ повелѣ женѣ покрывати главы идоущѣ кѣ цркви. и вынѣ. тѣ вѣ аї лѣ. пострада ѿ сатѣрна сената рйскаго. погребень въ тыканѣ. влнзѣ стго петра. Клетоу епїѣ. з рима. тѣ прѣтоль папѣскїи ѿ сѣвѣта климента прїа. на не же вѣ лѣ аї и мїѣ а. постра ѿ домен'тїана. и погребень въ ты (л. 206 б) канѣ. Климен'тъ папа з рима. тѣ мнѡжество людїи на хрїтіан'скѣю вѣроу ѡбрати и мнѡго оуставѣ црковныѣ сътворн. и литоргїю да не помагаѣ никто же токмо дїакѣ. въ ней же токмо ѡчѣ пѣто. тѣ папа писцевѣ з посла по землїи да житїе стѣ мчннкѣ пишоу. потѣ ѡклеветанъ до троана цесарѣ. ѡ же и посла въ єдинѣ ѡстровѣ. идѣ ѡбрѣте хрїтіанѣ мнѡжество изгнаныѣ и жажоущїи вѣзѣ воды. нмѣ же испроси водѣж чистѣ ис камене. и ѡклеветанѣ бысть пакн до троана кесарѣ. ѡ же и оутопи въ мори. тѣ вѣ на прѣлѣ аї лѣ и мїѣ а. Анаклетоу папа, егѣ дрѣсїи не пишоу папож. толико нареченыѣ. тѣ брады повелѣ дхѣовныѣ вртвнѣн. (л. 207) Карнтоу сѣ папа. ѿ грѣкѣ. тѣ оустави да при епїѣ дїакони вываю. егѣ литоргїсаѣ. и бракъ да вѣдѣ данѣ гавѣ. нигдѣ же токмо въ цркви. прѣвѣсть лѣ ѣ. потѣ пострада. погребень въ тыканѣ. Александр папа ѿ рима. тѣ повелѣ да литоргїсаю ѡпрѣсноко. понеже прѣжѣ сего литоргїсашѣ кислыѣ хлѣбѣ. потѣ оувїень. живѣ лѣ г. и мїѣ г. Сикестоу папа. ѿ рима тѣ повелѣ да вѣсакѣ мирскїи члѣкѣ съсѣда [бележка в полето: сїѣна] не касает' сѣ. оустави же и стѣ стѣ стѣ гѣ саваѣ пѣти, при литоргїи. права прѣтоль лѣ г. пострада при андрїанѣ. Телесфорѣ папа [бележка в полето: елїи сї]. тѣ оустави, г. антѣргїи имѣти на рождѣство хѣѣ, вѣсѣкѣ презвитерѣ. живѣ лѣ г. оувнень (л. 207 б) ѿ римлянѣ. Аннцетоу папа. изѣ сирїи ѿ дамаскоу. тѣ ѡбнови ерѣ анаклетовоу. повелѣ брады вртвнѣн. Зеферинѣ папа ѿ рима. тѣ оустави да хрїтіанѣ на вѣскѣнїе хѣѣ комкаю, исповѣдавши сѣ. еже и до ннѣ грѣки творѣ. Калистоу сѣ папа. тѣ ѡгѣ презвитерѣ жены. и соухѣ днї оустави. ѿ кесарѣ Александрѣ оувнень. живѣ лѣ е. Дїѡнисїе папа. права прѣтоль лѣ з. тѣ прѣвѣ мнѣ вѣ папою. изложи сътвори въ антнѡхїи право павлѣ, самосѣскомѣ епїѣ. ѡ же хѣли вѣѣ. идѣже

иже^ѣжєнѣ. Фелиѣѣ папа ѿ рима. тѣ повелѣ, да литѣргїа нигдѣ же не
вѣдѣ токмо въ цркви. Селевестръ папа. прѣвѣый. тѣ константина
великого (л. 208) вкрѣтилъ. тѣ оустави нежѣравы помазovati стѣи елеѡ.
по словѣ вѣжѣмоу. и вѣданїе ѿ платна слоужащїи литѣргїю. при немѣ
црѣ коньстантинъ изложи съѡ въ никеи, на потрѣбленїе арїа.
Инокентїи папа. зѣ албанїи. тѣ оустави да сѣвота пощена вѣдѣ.
Виталианъ папа. тѣ оустави свирити въ органы, въ цркви. Сергїи
папа. того нарицаѣхъ ѡе порци. сирѣчь, свиннын пискъ. емоу даша
имѣ сергїи. и ѡтолѣ прѣтворѣи папѣи имена. Григорїи папа. имени того.
зѣ. тѣ повелѣ сѣвоты постити. вѣ то и прѣжѣ. нѣ понѣ не съворне
изложено вѣше. сего рѣ единъ повелѣ а дрѣгый разорн. Гонорноу папа.
(л. 208 б) того имени третїи. тѣ оустави мнихи иже нарицаѣт сѣ
доминикани и франьцѣшкани. оуравѣ имени того дѣ. тѣ повелѣ стѣити
днѣ вѣжѣго тѣла. Келестинъ папа. того именн пѣтый. тѣи писанїа
никогого же не разоумѣ. высть папоу ѣ мѣи. былъ бы н боле. нѣ
венедиктъ хнтръ сый, вндѣ члѣка некиннѣ. вндѣ свое время. повелѣ
вѣлѣзти пѣ одръ его, отрокѣ. и звати въ ноши. келестинѣ. аще не
вставнши папѣзства венедиктовн. спсѣнѣ не вѣдѣши. понеже нѣ сн
его достѣи. отрокъ сице сътвори, тако же имѣ повелѣно вѣ. наоутрїа иде
келестїи кѣ кардиналѣ и пѣсти папѣство. пѣстыннѣе жнтіе хотѣ
вѣспрїати. (л. 209) нѣ венедиктъ іѣ и. и оумори и въ заточенїи.
оужасаѣ сѣ да не иже^ѣнѣ и съ прѣтла. послѣди же и самъ такоже сконча
сѣ. Іѡаннѣ и того имени папа. тѣ вѣ жена. ѡнъ же еѣа по обычаю въ днѣ
просвѣщенїа еѣа хожашѣ кѣ вѣдѣ а егда приспѣ кѣ мѣстоу ѣ именѣ сѣ
мѣдѣ колесїи, и межѣ стѣи клнменѣтомъ. н тоу ѡвѣ н болѣзнѣ н паде н
порѣ отроча. ѣ вѣ прїала ѿ раба своѣ. н того ради оставиша прѣзникъ
просвѣщенїа, и зставиша празновати трѣ црѣн хѣденскѣ идолослѣжитѣ.
ѡни во аще и поклоннша хѣ нѣ ни единъ ѿ нѣ брѣшенїе прїѣ, нѣ
идолослѣженїи скончаша сѣ. Пїсѣ папа того имени вторын. тѣ хотѣше
пакы да бы вѣсн лѣе въ при (л. 209 б) чѣщенїи стѣи таннѣ прїимовали
въ двѣ лица тѣла глѣн кръве то ѣ хлѣбѣ и винѣ по древнемѣ обыю.
нѣ не вѣзѣи понеже прѣварн и сѣмрѣть. ~ Кланїѣ того именѣ ѣ. родѣ
фрѣ сы. ѿ съвѣщанїа краля фрѣгѣ филиппа н карѣла брата ѣ. іѡанна
кнѣжете брытѣскаго, на прѣтлѣ поставленъ въ лѣдѣни фрѣгїистѣи. иде
пришѣше кѣдннѣлы съ прѣвѣреннѣми кнѣзѣми. н ѣ съ ними тогда сѣше
до рѣ тисѣшѣ лѣ. прѣвѣи же тамо прѣтлѣ папинѣ въ двѣ градѣ, въ
лѣдѣни и въ виннѣмѣ фрѣгїискѣ. лѣто дѣ. ~ Оуравѣ того имени шестын.
поставленъ бѣ на еѣпство ѿ латинѣ въ римѣ. и бѣ на прѣтолѣ лѣ аї и
мѣи и. фрѣшѣ поставиша сѣвѣ дрѣгаго папѣ, именѣ клнмента сѣмаго

тѣ имене кото (л. 210) рын нмѣль прѣтѣ въ виниѣмѣ. лѣ лѣ:~ Леонъ папа. тои ѡставиъ оу постѣ не пѣти аллѣѣ. и млѣтвое лѣто. Ягафѣ папа въ оубо мни прѣже. и поставленъ въ на еписѣство. при сѣ же въ сѣ сѣбѣ. и сен презвѣтерѣ повелѣ паки съ женами законными жити по древнеиѣ обыаю. Николае папа, тон не хотѣлъ на прѣтѣ възыти. и повѣже и сѣкри сѣ въ пещерѣ ѡдалѣжѣ славы и лѣсти мирѣскы. сего римлѣне нѣжеж ис пещеры нзвѣше и на прѣтѣ възвѣша. тои ѡставиъ попѣ сѣщи прѣлюбоудѣ никакѣ лѣргѣи пѣти. и кѣтити сѣ кѣтѣ по древнеиѣ прѣданію, такѣ въ грѣкъ ѣ. по прѣставленіи своѣ повелѣ положити въ нѣ цѣкви смѣреніа ради. а не съ прочіими:~ Форѣ папа фрѣ сы. (л. 210 б) съ помаза орѣфа на кесарство. и вѣше лѣкавъ сѣло и стрѣпѣтнѣ. съ же вѣсѣ злосмѣрѣнѣшѣ и бѣгоневистнѣхѣ хѣлѣ еретичѣства въ рѣи принѣсѣ. наѣченъ ѡ арѣвы и аполинарѣвы оученіи сквернѣ и хѣлнѣ. съ повелѣ опрѣсноки въ вѣтѣвнѣ тайнѣ приносѣти. съ же и дѣхѣ стѣи ѡ сѣа исходити провѣла и въ мирѣ оумрѣлъ тѣло и дѣхѣ:~ Стефанъ папа въшѣше на прѣтѣ по нѣ. и видѣвъ прѣданіа прѣни папѣ разорѣна ѡ формоса, и новѣа ѡ него съставленѣ въложены. вѣсѣ нзвѣрѣже ис цѣкве и паки прѣвыа ѡтерѣдн. и презвѣтерѣ ѣ вѣше ѡстѣ формѣ, ѡнѣ прѣстѣи ѣ нже по древнеиѣ обыаю вѣсхотѣшѣ. а елици не вѣсхотѣшѣ вѣсѣ нзвѣрѣже:~ Іѡа десѣтын (л. 211) имене тѣ. тѣи паки поновн хѣлѣ формосѣж по вѣсемѣ. и сѣвѣ сѣбѣ въ равнѣ, на разорѣніе прѣданіи древнѣи ѣ же дрѣжаашѣ стефанѣ. и паки формосѣвѣ вѣжѣ скрѣпленѣ въ въ римѣ:~ Сергѣе папа. егда възвѣденъ въ на прѣтѣ. повелѣ нзвѣщи ис кнѣгѣ помѣнни нмѣ формосѣво. повелѣ нзѣти ѣ нз грѣва. и възѣти и жѣ за шію и обѣщи и въ оѣдѣж мирѣскѣ простѣ. и вѣщѣи до рѣкы тнѣрѣ. наѣчи два отрока еже вѣкѣшѣ ѣ ѡсѣщи жже и вѣргѣше и въ рѣкѣж рѣци. лежи ѣе. понѣ нѣсѣн дѣинѣ съ папами прѣвыи лежатн, понѣ и прѣданіа апѣсѣкаа, и ѡчѣсѣкаа ѡвѣрѣже и еретѣсѣкаа аполинарѣѣва прѣа сего рѣа и мы тѣѣ ѡ стѣи ѡвѣргѣхѣ. и кѣ аполинарѣю тѣа ѡсѣлаѣ, и съ нѣи да вѣдѣвориши:~ (л. 211 б) Янастасѣе папа третѣи. римлѣнинѣ родѣ. тѣи паки по древнеиѣ стѣи ѡцѣ прѣданію сѣдрѣжѣ:~ Бенедиктѣ папа ѣ мы. въ папѣжѣ лѣ вѣи мѣцѣ вѣ. въ дѣн гѣрика кесарѣ. и вѣше люто лако прѣ мѣрѣж. и тако великаго еѣго рѣа несѣства нзгнѣа въ римлѣны ис прѣтѣа. и паки прѣа. и мало прѣвыѣвѣи ѣмѣре. глѣа же іако по сѣмѣрѣти тѣви нѣкѣемѣ еѣпѣ на кони чѣрѣмѣнѣ, и вѣпроси и чѣсо рѣа сице хѣдиши. ѡнѣ же рѣ іако лакомѣства рѣа ѡсѣжѣнѣ въ сице стрѣдн. нж мѣла тѣа нѣдн и вѣзѣмн скрѣвнѣѣ сѣкрѣвѣннѣо мною на ѡнѣсѣнѣи мѣстѣѣ,

и раздан є ннѣи, едали гѣ ѿпоустѣ ми длѣгѣ сѣи. и невидѣи вѣ си
 рекши:~ Оубравъ вторы сѣ оуставилъ да паки левенте снрѣ (л. 212)
 дѣакони жены нмѣли:~ Андрѣанъ папа д. прѣ сѣмрѣтѣхъ своежъ написа.
 иже рѣтлѣ папѣскын нѣ на рѣтлѣ петра апла, нж на ромиліосовѣмъ,
 прѣвын же еѣпѣ є римѣ линь. петрѣ антѣхѣи еѣпѣ вѣ. вѣ рѣ же шѣ на
 обличенїе симоново, и тамо ѿ нерона стрѣмогла распѣ сконча сѣ:~
 Левонъ папа десетын. сѣ сѣписалъ вѣ листы працаалѣи: повелѣ
 нсковати ковчегы желѣзны, и вѣсакъ хотѣ вѣзати прощѣнѣа
 грамотѣ, да вѣложѣ прѣжѣ папѣ тисѣщѣ златицѣ, и тогда да вѣзѣ
 прощенїе. ни поста ни мѣти ни вѣры ни коего дѣла добра по хрѣтѣаскоу
 (sic) да твори. нж аще рѣоубѣнствѣхъ и чюжоложѣствѣхъ и инѣхъ злодѣнствѣхъ
 нмѣще грамотѣ тѣхъ, невѣзбранно (л. 212 б) на нѣо вѣзѣде. при сѣ
 мартинѣхъ люте за его и свожъ лоудость ѿ црѣкѣ ѿстѣпиль и поновѣ ерѣ
 копронимовѣхъ и левновѣхъ и ѣефиловѣхъ:~ Андрѣа шѣсты папа, о сѣ пише
 шлѣданъ вѣ лѣтописци свое:~ Климентъ шѣсты, и о сѣ нѣи вѣ
 шлендановѣхъ лѣтописци:~ Павелъ третѣи, фернезѣхъ реченын, вѣ старости
 вѣзѣденъ вѣ на рѣтлѣ, и о сѣ вѣ шлѣдановѣхъ лѣтописци нѣи:~ Іоуліѣхъ
 папа третѣи. о сѣ сѣло прострѣано пише шленданъ вѣ лѣтописци~ Іоуѣ
 папа гѣ. з ломбардѣи родѣ вѣ на рѣтлѣ лѣ дѣ и мѣцѣ гѣ. вѣ же житїе
 нечистѣ повѣжѣньхъ своежъ волеж. видѣвшѣ сѣ кардиналы послаша кѣ
 ѿтаноу аламанскому кесарю дажѣ вѣдомо ѿ неѣдинствѣхъ и о злонра
 (л. 213) вѣи его и како людѣ сѣмѣщаѣт сѣ ѿ безчинїа его. ѿнѣхъ
 оуѣѣдѣвѣ, о сѣмѣ. повелѣ ати два кардинала. и единому оуѣѣза носѣ,
 дроуѣгому же ѿсѣѣе рѣжѣ: егда прѣидѣ кесарѣ вѣ рѣ, вѣ во и помазанїе
 прѣа ѿ того іѣана. и сѣбра кесарѣ еѣпѣ мнѣство на сѣхъ противѣхъ
 кардыналѣхъ. и сѣша еѣпи и осѣиша папоу виновна быти. ѿнѣже
 оуѣстрашн сѣ и вѣже ѿтан вѣ гѣры. нж ни тамо вѣзѣможе оуѣтолѣти
 нечѣстїе свое, обрѣлѣ во и нѣкто члѣкѣ сѣ своежъ емоу женожъ и проводе
 и сѣлицѣхъ и тако сконча сѣ:~ Григорїе тринадѣсѣтын, є неровѣа
 [бележка в полето: именѣ сѣ]. тѣи покоуѣи сѣ прѣвратѣти пасѣхъ и
 синаѣдарѣхъ овѣходныи празѣныкѣхъ, на оуѣзаконенїе никѣи (л. 213 б) скаго
 сѣвѣра, іакѣ пише, аще кто сѣ іоуѣи празѣнѣхъ пасѣхъ наипрѣжѣ да
 вѣждѣт проклѣ:~ Левѣ аѣ сѣи оуѣстави звонѣти на пацери ѣ пѣдѣ, и
 ѿверѣгѣхъ литїа по вѣсѣ нѣлѣа иже вышѣ вѣ синагѣсѣхъ и:~ Климентѣхъ
 гѣ. сѣи паки мнѣхѣхъ доминиканѣхъ [бележка в полето: повелѣ] на прѣвы
 обычаи да не іадѣа мѣса, дроуѣгѣхъ же своѣхъ ересѣи не повелѣ имѣ ѿмѣтѣти.
 При сѣмѣ и кѣриль [бележка в полето: тѣлѣкѣ] неѣдѣи сѣжѣ еѣпѣства,
 еѣпѣ лоуцѣкѣи, папѣанъ сѣжѣ и троженѣтѣвѣнь и гѣ мѣхъ оуѣнѣстѣвѣнь,

изврѣженъ сѣще ѿ патріарха, ѿстѣпи ѿ цркви. Съ нѣ же н впатіе [бележка в полето: патѣ], ѿ сѣми ересе еретикъ, тако и въ обрѣзаніе въпаль вѣше. и съ окаанныи недѣинѣ въсхити прѣтлѣ владимирскѣ (л. 214) цркви. и сен възвѣсен сѣ на православіе, новы аріа, и писаніа хоула и влѣна изблюнжвъ на мѣрѣ своѣ црковѣ, и егда же овнажи и въ блвеніа и ѿстѣпи ѿ нѣ млѣтъ ѣ. съвѣщаніемъ лжкавѣ оувѣщаша и митрополита ѿстѣпити и ѿстѣпи тако млѣоумень сѣще оуомѣ. вѣ же митрополѣ тогда михайлѣ [бележка в полето: рагоза]. Притѣгвшѣ къ севѣ и дѣонисіа хѣмскаго недѣинаго еппѣва еппа нже и папѣана, и тѣ трѣокааны егда възымааше прѣтлѣ вставѣ ба женж. егда оукраде блвеніе, пакы прѣлѣ ж. и живаше съ неж тако едина ѿ мирскѣ людѣнь и еше въ монастыри. по сѣмже прѣемше влѣ ѿ крѣ и вѣмѣ ѣ, поставишѣ въ еппѣство пинѣское нѣкоего именѣ [бележка в полето: гого] (л. 214 б) единомыслѣна севѣ. прѣже сѣща кавалиновы блѣ лоуѣа сѣща и некнижна. таже възведѣшѣ влѣци свое исчѣдѣе такоже ѿ влѣкъ влѣка, митрополѣ ѿ слѣгѣ свой на прѣтлѣ полѣскыи германа именѣ [бележка в полето: прѣтѣпѣка] плѣна сѣща нечистѣ и въсѣкѣа хоулы и кавалинови ереси, и тако събравше злѣчѣнѣи и бѣгѣстѣднѣи сквѣрѣнителе и съвѣщашѣ единомыслѣно да послѣ къ кланѣтоу папѣ рѣскомоу, тако да въспрѣимѣ ѣ въ свое емѣ сквѣрѣное блвеніе ѣ ѣ не блвеніе нж па клѣва. и избравше двѣзлѣчѣстною, впатѣа влѣмирского, и кѣрила лѣцаго, вни съ радѣстѣж окаанѣи на вѣзаконно дѣло идѣшѣа, имѣше грамоты лѣжно съписаны, сице (л. 215) Вѣсе великославное кнѣзи роуѣкѣ събравіе и съвѣѣ архѣеппа михайла съ вѣсеж коупно братѣеж еппѣи и вѣларѣи и вѣщѣими людѣми.

СЪКРАЩЕНИЯ

АИЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России
АП – Археографски прилози
АСАНУ – Архив на САНУ (Белград)
АЮЗР – Архив Юго-Западной России
БЛАН – Библиотека на Литовската академия на науките (Вилнюс)
БРАН – Библиотека Российской академии наук (Санкт-Петербург)
ВВр – Византийский временник
ГДА – Годишник на Духовната академия
ГДСС – Гласник Друштва српске словесности
ГИБИ – Гръцки извори за българската история
ГИМ – Государственный исторический музей (Москва)
ГСУД – Гласник Српског ученог друштва
ГСУиф – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Исторически факултет
ЕЛ – Език и литература
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ИАИ – Известия на Археологическия институт
ИИАН – Известия Императорской академии наук
ИИД – Известия на Историческото дружество
ИИЛ – Известия на Института за литература
ИНИМ – Известия на Националния исторически музей
ИОИДР – Императорское Общество истории и древностей российских при Московском университете
ИОЛДП – Издания Общества любителей древней письменности
ИОРЯС – Известия Отделения русского языка и словесности
ИПр – Исторически преглед
КМС – Кирило-Методиевски студии
ЛЗАК – Летопись занятий Археографической комиссии
МСПЦ – Музеј Српске православне цркве (Белград)
НБИВ – Народна библиотека „Иван Вазов“ (Пловдив)
НБС – Народна Библиотека Србије (Белград)
ОГНБ – Одесская государственная научная библиотека им. М. Горького
ОИ – Отечественная история
ПДП(И) – Памятники древней письменности (и искусства)
ПСРА – Полное собрание русских летописей
РГАДА – Российский государственный архив древних актов (Москва)

РГБ – Российская государственная библиотека (Москва)
РИБ – Русская историческая библиотека
РНБ – Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург)
РФВ – Русский филологический вестник
САНУ – Српска академија наука и уметности
СББАН – Сборник на Българската академия на науките
СБНУНК – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
СБОРЯС – Сборник Отделения русского языка и словесности
СБРЯС – Сборник по русскому языку и словесности
СККДР – Словарь книжников и книжности Древней Руси
ССКА – Споменик Српске Краљевске Академије
СтбЛ – Старобългарска литература
ТОДРЛ – Труды Отдела древнерусской литературы
ЦИАИ – Църковно-исторически и архивен институт на Българската патриаршия (София)
ЧИОИДР – Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете

AF – *Analecta Franciscana*
AFH – *Archivum Franciscanum Historicum*
ASEER – *The American Slavic and East European Review*
BAR – *Biblioteca Academiei Române* (București)
BBg – *Byzantinobulgarica*
BBTT – *Belfast Byzantine Texts and Translations*
BHR – *Bulgarian Historical Review*
BN – *Biblioteka Narodowa* (Warszawa)
BNF – *Bibliothèque nationale de France* (Paris)
BNM – *Biblioteca Nazionale Marciana* (Venezia)
BSB – *Bayerische Staatsbibliothek* (München)
BSl – *Byzantinoslavica*
BBOM – *Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs*
Byz – *Byzantion*
BZ – *Byzantinische Zeitschrift*
CA – *Classical Antiquity*
CFHB – *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
CQ – *Classical Quarterly*
CSCO – *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*
CSHB – *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*
DOP – *Dumbarton Oaks Papers*

- FM – Fontes minores
HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (Zagreb)
MAAP – The Mediaeval Academy of America Publications
MB – Μεσαιωνική βιβλιοθήκη
MGH – Monumenta Germaniae Historica
MLSDV – Monumenta linguae Slavae dialecti veteris
ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek (Wien)
PBg – Palaeobulgarica
RAC – Rivista di Archeologia Christiana
REB – Revue des études byzantines
RES – Revue des études slaves
RSCI – Rivista di Storia della Chiesa in Italia
SB – Slavistische Beiträge
SEER – The Slavonic and East European Review
SP – Slavische Propyläen
SPBK – Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (Berlin)

БИБЛИОГРАФИЯ

Извори

- Антонов, А.* Сарандапорският летопис от XVI век. София, 2015.
- Библиотека литературы Древней Руси. Т. 9. Конец XV–первая половина XVI века. Санкт-Петербург, 2000.
- Божилев, И., Тотоманова, А., Билярски, И.* Борилов синодик. Издание и превод. София, 2010.
- Божилев, И.* Българската архиепископия XI–XII век. Списъкът на българските архиепископи. София, 2011.
- Вишенский, И.* Сочинения. Подготовка текста, статья и комментарии И. П. Еремина. Москва–Ленинград, 1955.
- Гюзелев, В.* Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. I. Български, други славянски и византийски извори. София, 1994.
- Дмитриева, Р.* Сказание о князьях Владимирских. Москва–Ленинград, 1955.
- Дуйчев, И.* Из старата българска книжнина. Т. I–II. София, 1943–1944.
- Душанов законик. Издао и превео Н. Радојчић. Београд, 1960.
- Живковић, Т., Петровић, В., Узелац, А.* Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Критичко издање текста на латинском језику, превод и филолошки анализ Д. Кунчер. Београд, 2013.
- Законоправило или Номоканон Светога Саве. Иловички препис 1262 године. Фототипија. Приредио и прилоге написао М. Петровић. Горњи Милановац, 1991.
- Иванов, Й.* Български старини из Македония. София, 1931.
- Ипатьевская летопись. Издание второе (= ПСРЛ, Т. II). Санкт-Петербург, 1908.
- История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г. Под редакцията на И. Дуйчев и К. Телбизов. София, 1977.
- Истрин, В.* Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературах. Исследование и тексты, Москва, 1897.
- Истрин, В.* Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. I–III. Петроград–Ленинград, 1920–1930.
- Книга о вере истинной и православной. Москва, 1912.
- Лаврентиевская и Троицкая летопись (= ПСРЛ, Т. I). Санкт-Петербург, 1846.

Летописец Еллинский и Римский. Т. 1. Текст. Санкт-Петербург, 1999; Т. 2. Комментарии и исследование О. В. Творогова. Санкт-Петербург, 2001.

Летописец Переяславля-Суздальского, составленный в XIII веке (между 1214 и 1219 годов). Издан К[нязем] М. Оболенским. Москва, 1851.

Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью (= ПСРА, Т. IX). Санкт-Петербург, 1862.

Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью (= ПСРА, Т. XII). Санкт-Петербург, 1901

Летопись по Воскресенскому списку (= ПСРА, Т. VII). Санкт-Петербург, 1859.

Летопись по Ипатскому списку. Издание Археографической комиссии. Санкт-Петербург, 1871.

Летопись по Лаврентьевскому списку. Издание Археографической комиссии. Санкт-Петербург, 1872.

Максим Грек. Сочинения. Изданы при Казанской духовной академии. Ч. I. Издание второе. Казань, 1894.

Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски. София, 1966.

Милтенов, Я. Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. София, 2006.

Митрополит Никифор (Памятники древнерусской мысли. Исследования и тексты. Вып. V). Санкт-Петербург, 2007.

Нестор. Russische Annalen in ihren Slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt, und erklärt von A. L. Schlözer. Zweiter Teil. Göttingen, 1802.

Петров, П., Гюзелев, В. Христоматия по история на България. Т. 1–2. София, 1978.

Повесть временных лет. Издание второе (= ПСРА, Т. 1). Ленинград, 1926.

Повесть временных лет. Ч. I–II. Подг. текста Д. Лихачева. Пер. Д. Лихачева и Б. Романова. Под ред. В. Адриановой-Перетц. Москва–Ленинград, 1950.

Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц. Издание второе, исправленное и дополненное. Санкт-Петербург, 1996.

Потов, А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV в.). Москва, 1875.

Попруженко, М. Синодик царя Борила [= Български старини,

VIII]. София, 1928.

Приселков, М. Троицкая летопись. Реконструкция текста. Москва–Ленинград, 1950.

Псковские и Софийские летописи (= ПСРЛ, Т. V). Санкт-Петербург, 1851.

Радзивилловская летопись (= ПСРЛ, Т. 38). Ленинград, 1989.

Радойчић Н. Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Београд, 1962.

Русский хронограф. Ч. 1. Хронограф редакции 1512 года (= ПСРЛ, Т. XXII.). Санкт-Петербург, 1911.

Софийский временник, или Русская летопись с 862 по 1534 год. Издал П. Строев. Ч. I. Москва, 1820.

Среднеболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах. София, 1988.

Сырку, П. Житие Григория Синаита, составленное константинопольским патриархом Каллистом. Текст славянского перевода жития по рукописи XVI века и историко-археологическое введение (= ПДП, 172). Санкт-Петербург, 1909.

Творения митрополита Никифора (Памятники религиозно-философской мысли Древней Руси). Москва, 2006.

Христова, Б., Караджова, Д., Узунова, Е. Бележки на старобългарски книжовници X–XVIII век. Т. 1–2. София, 2003–2004.

Хронограф западнорусской редакции (= ПСРЛ. Т. 22. Ч. 2. Русский хронограф). Петроград, 1914.

Энциклопедия русского игумена XIV–XV вв. Сборник преподобного Кирилла Белозерского. Российская Национальная Библиотека, № XII. Отв. ред. Г. М. Прохоров. Санкт-Петербург, 2003.

Шахматов, А. Повесть временных лет. Т. I. Вводная часть. Текст. Примечания. Петроград, 1916.

Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. Collegit et digessit E. Fermendžin [= Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 23]. Zagrabiae, 1892.

Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 ad a. 1799. Collegit et digessit E. Fermendžin [= Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 18]. Zagrabiae 1887.

Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana. Collecta ediderunt F. Miklosich et I. Müller. Vol. I. Vindobonae, 1860.

Analecta sacra et classica spicilegio solesmenski parata. Ed. J. Pitra. Vol. VI. Parisiis–Romae, 1891.

Annae Commenae Alexias. Rec. D. Reinsch, A. Kambylis [CFHB, XL/1]. Berolini et Novi Eboraci, 2001.

Annales Altahenses Maiores. Ex recensione W. de Giesebrech et E. L. B. ab Oefele. Editio altera. Recognovit E. L. B. ab Oefele (= MGH. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum). Hannoverae, 1891.

Arnald of Sarrant, Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor [1369–1374]. English Translation by N. Muscat. Malta, 2010.

Cameron, Av., Herrin, J. Constantinople in the Early Eight Century: The Parastaseis syntomoi chronikai. Leiden, 1984.

Chronica Nestoris. Textum russo-slovenicum, versionem latinam, glossarium. Ed. F. Miklosich. Vol. I. Vindobonae, 1860.

Χρονικὸν Γεωργίου Φραντζῆ τοῦ Πρωτοβεστιάριου εἰς τέσσαρα βιβλία διαιεσθέν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν ἐπιμέλεια Φ. Ἄλτερ. Ἐν Βιέννῃ, 1796.

Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite de Antioche (1169–1199). Éd. et trad. par J.-B. Chabot. T. II. Paris, 1904.

Chronique dite de Nestor (Несторова или первоначальная летопись). Trad. par L. Leger (= Publications de l'École des langues orientales vivantes, II sér., Vol. XIII). Paris, 1884.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera G. Fejér. T. IX. Vol. III. Ab anno Christi 1359–1366. Budae, 1834.

Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge. Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jahrhunderts. Ed. von Chr. Hannick in Zusammenarbeit mit P. Plank, C. Lutzka und T. Afanas'eva unter Heranziehung der Vorarbeiten von I. Doens. Bd. I–II [= MLSDV, 62]. Freiburg i. Br., 2014.

Den norsk-islandske skjaldedigtning. Udgiven af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved F. Jónsson. B. Rettet tekst med tolking. København og Kristiania, 1908.

Die Apokalypse des Ps.-Methodios. Hrsg. von A. Lolos, Meisenheim am Glan, 1976.

Die Apokalypse des Pseudo-Methodius. Die älteste griechischen und lateinischen Übersetzungen. Hrsg. von W. Aerts und G. Kortekaas, Bd. I. Einleitung, Texte, Indices Locorum et Nominum [CSCO Vol. 569, Subsidia T. 97]. Lovanii, 1998.

Die altrussische Nestorchronik Povest' vremennych let. In Übersetzung hrsg. von R. Trautmann. Leipzig, 1931.

Die altrussische Nestorchronik. In Auswahl hrsg. von R. Trautmann.

Leipzig, 1948.

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 post Christum. Ediderunt A. Nagy et L. Makkai. Budapestini 1941.

Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590–1600). Collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit A. G. Welykyj [= Analecta OSBM. Series II. Sectio III. Documenta Romana Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bjelarusjae]. Roma, 1970.

Ecclesiae Graecae monumenta. Ed. J. Cotelerius. T. I–III. Luteciae Parisiorum, 1677–1686.

Eusebius of Caesarea. The Ecclesiastical History. Vol. II [= The Loeb Classical Library, No 265], Cambridge, Mass., 2000.

Fermendžin, E. Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici. – *Starine*, XXII (1890), 1–67.

Genesisius. Ex reconitione C. Lachmani. Bonnae, 1834.

Georges Pachymérès. Relations historiques, Vol. I–V Éd., introd. et notes par A. Failler. Trad. française par V. Laurent (= CFHB, XXIV/1–5). Paris, 1984–2000.

Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ad I. Bekkero suppletus et emendatus. II. Bonnae, 1839.

Georgii Monachi, dicti Hamartoli Chronicon ab orbe condito usque ad annum p. Chr. n. 842 et diversis scriptoribus usque ad a. 1143 continuatum. Ed. E. de Muralto. Petropoli, 1859.

Georgii Monachi Vitae recentiorum imperatorum. – In: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1838, 763–924.

Golubovich, H. Disputatio Latinorum et Graecorum, seu Relatio Apocrisiarorum Gregorii IX de gestis Nicaeae in Bithynia et Nymphaeae in Lydia 1234. – *Archivum Franciscanum Historicum*, XII (1919), 418–470.

Hergenroether, J. Monumenta graeca ad Photium ejusque historiam pertinentia. Ratisbonae, 1869.

Holzappel, H. Manuale historiae Ordinis fratrum minorum. Friburgi Brisgoviae, 1909.

Iliev, I. The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition. – *BBg*, 9 (1995), 62–120.

Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum. Editio princeps. Recensuit I. Thurn (= CFHB, V). Berolini et Novi Eboraci, 1973.

Ioannis Zonarae Epitomae historiarum. Libri XIII–XVIII. Ed. T. Büttner-Wobst (= CSHB. Ioannes Zonaras, III). Bonnae, 1897.

Jacobs, A. ΖΩΝΑΡΑΣ – ЗОНАРА. Die byzantinische Geschichte bei

Joannes Zonaras in slavischer Übersetzung (= SP, Bd. 98). München, 1970.

Jačov, M. Le missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645–1669). Vol. I–II. Città del Vaticano, 1992.

Jordanov, I. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. 2. Byzantine Seals with Family Names. Sofia, 2006.

La Chronique de Nestor, traduite en française d'après l'édition impériale de Pétersbourg (Manuscrit de Koenigsberg). Par L. Paris. T. I. Paris, 1834.

Lasić, D. Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1367–1407, quaedam scripta hucusque inedita. – Archivium Franciscanum historicum, LV (1962), 59–81.

Latopis Nestora. Stary tekst mnicha Ławrentego z XIV wieku. Oddział pierwszy. Część przez Schlözera krytycznie wypracowana. Przepolczył J. Kotkowski. Kijów, 1860.

Laurent, V., Darrouzès, J. Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) (= Archives de l'Orient chrétien, 16). Paris, 1976.

Łuczakowski, C. Cornelii Taciti Ars scribendi nonnullorum vocabulorum significatione illustratur ac factum quid valeat altius inquiritur. II. Nestoris re litteraria adumbrata eiusdem Chronicon c. 1–20 in Romanorum sermonem convertuntur. Ex programme scholae Leopoliensis, quae appellatur gymnasium academicum, separatim expressa. Leopoli, 1884.

Μιχαήλ Υέλλου Ιστορικοί λόγοι, ἐπιστολαὶ, καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα [= MB, T. V]. Ἐν Παρίσις, 1876.

Michaeli Pselli Historia syntomos. Editio princeps. Rec. W. Aerts (= CFHB, Vol. XXX). Berolini et Novi Eboraci, 1990.

Michel, A. Humbert und Kerullarios. Bd. I–II. Padeborn, 1924–1930.

Miguel Atalíates Historia. Introducción, edición, traducción y comentario I. P. Martín [= Nueva Roma 15]. Madrid, 2002.

Monumenta Poloniae Historica. Wydal A. Bielowski. T. I. Lwów, 1864.

Nestrův Letopis Ruský. Přeložil K. Erben. V Praze, 1867.

Nicephori Bryennii Commentarii. Rec. A. Meineke. Bonnae, 1836.

Nicephori Gregorae Historia Byzantina. Cura L. Schopeni. Vol. I. Bonnae, 1829.

Nicolai I. epistolae. Ed. E. Perels. – MGH. Epistolarum T. VI (Karolini aevi IV). Berolini, 1925, 257–690.

Photii Constantinopolitani Liber de Spiritus Sancti Mystagogia. Ed. J. Hergenroether. Ratisbonae, 1857.

Photius. Epistulae et Amphilochia. Ed. B. Laourdas, G. Westerink. Vol. I. Lipsiae, 1983.

Symeonis Magistri ac Logothetae Annales a Leone Armenio ad Nicephorum Phocam. – In: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1838, 603–760.

The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813. Translated with Introduction and Commentary by C. Mango and R. Scott. Oxford, 1997.

The Life of Michael the Synkellos. Text, Translation and Commentary by M. Cunningham (= BBT, 1). Belfast, 1991.

The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text. Translated and edited by S. Cross and O. Sherbowitz-Wetzor (= МААР, 60). Cambridge, Mass., 1953.

Theiner, A. Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. T. II. Romae, 1860.

Theophanis Chronographia. Recensuit C. de Boor. Vol. I–II. Lipsiae, 1883–1885.

Theophanis Continuati Chronographia. – In: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1838, 3–481.

Théophylacte d'Achrida. Discours, traités, poésies. Introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier (= CFHB, 16/1). Thessalonique, 1980.

Vassiliev, A. Anecdota graeco-byzantina. Mosquae, 1893.

Vita Ss. Theophanis et Theodori. – In: Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας. Συλλεγόμενα μεν καὶ ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, T. IV. Ἐν Περτροπόλει, 1897, 185–223.

Waddingus, L. Annales Minorum, seu trium ordinum a S. Francisco institutorum. T. II, Quaracchi, 1931; T. VIII, Quaracchi, 1932.

Will, C. Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant. Lipsiae et Marburgi, 1861.

ЛИТЕРАТУРА

Авенариус, А. Ранние славяне в Среднем Подунавье: автохтонная теория в свете современных исследований. – Славяноведение, 1993, № 2, 27–41.

Александров, В. Антилатинские статьи „Закона Нового Брда“ деспота Стефана Лазаревича. – BSl, LXIV (2006), 309–317.

Алексеев, А. К определению объема литературного наследия Мефодия (Четий перевод Песни песней). – ТОДРА, 37 (1983), 229–255.

Ангелов, Б. Неизвестен препис на разказа за възстановяване на Българската патриаршия. – Литературна мисъл, 15 (1971), № 3, 121–126.

Ангелов, Б. Три неизвестни ръкописа на Владислав Граматик. – ЕЛ, 1973, № 3, 89–93.

Ангелов, Б. Из историята на старобългарската литература. София, 1974.

Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. III. София, 1978.

Ангелов, П. Западноевропейците в представите на средновековния българин. – ИПр, 2011, № 5–6, 103–114.

Ангелов, П. Чуждите народи в представите на средновековния българин. София, 2013.

Арсений, архим. Церковный и политический быт православных сербов и волохов в австрийских землях с IX столетия до настоящего времени. – ЖМНП, 1870 (октябрь), Часть 149, 197–251.

[*Арсений*]. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Ч. I–III. Москва, 1878–1879.

Баранкова, Г. Антилатинские послания митрополита Никифора: лингвистический и текстологический аспекты исследования. – В: Лингвистическое источниковедение и история русского языка 2002–2003. Москва, 2003, 317–359.

Баранкова, Г. Текстологические и языковые особенности антилатинского апокрифического памятника „Сказание о двенадцати апостолах, о латине и о опресноце“. – Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Сер. I. Богословие. Философия. 2009, № 3 (27), 67–92.

Баранкова, Г. Рецензия за: *Николов, А.* Повест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма. София, 2012. – Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия I. Богословие. Философия. 2011, № 5 (37), 119–123.

Бармин, А. Слово „Об опресноках“ Иоанна Клавдиопольского. – Византийские очерки. Труды российских ученых к XX Международному конгрессу византинистов. Санкт-Петербург, 2001, 141–166.

Бармин, А. Была ли „схизма двух Сергиев“? – Религии мира. История и современность. 2005. Москва, 2007, 135–144.

Бармин, А. Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков. Москва, 2006.

Бармин, А. Римско-византийские переговоры 1089–1091 гг.: отзвуки в религиозной полемике. – Византийские очерки. Труды российских ученых к XXII Международному конгрессу византинистов. Санкт-Петербург, 2011, 23–32.

Бармин, А. „Сочинение против франков“ в Mosq. gr. 240. – ВВр, 73 (2014), 296–308.

Белокуров, С. Из духовной жизни Московского общества XVII века. Москва, 1902.

Белякова, Е. Обоснование автокефалии в русских кормчих. – Церковь в истории России. Сб. 4. Москва, 2000, 139–161.

Белякова Е. О происхождении Ярославского списка Кормчей книги. – В: Ярославский список Правды Русской. Законодательство Ярослава Мудрого. Ярославль-Рыбинск, 2010, 29–45.

Билярски, И., Илиев, И. Папа Николай IV и българите. – ИПр, 1997, № 5–6, 159–187.

Билярски, И., Цибранска-Костова, М. Православна монашеска антирететическа енциклопедия: ръкопис BAR Ms. Slav. 636 (XVI в.) – Bulgaria mediaevalis 6 (2015), 241–255.

Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландар [Т. 1]. Београд, 1978.

Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века) (= САНУ. Зборник за историју и књижевност српског народа. I Одељење. Књ. XXXI). Београд, 1982.

Богдановић, Д., Штављанин-Ђорђевић, Љ., Јовановић-Ступчевић, Б., Васиљев, Љ., Цернић, А., Гроздановић-Пајић, М. Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани. Књ. 1. Београд, 2011.

Боева, Л. „Повесть временных лет“ – болгарские источники и параллели. – В: Славянска филология. Т. XVIII. Доклады и статьи за IX Международен конгрес на славистите. Литературознание и фолклор. София, 1983, 27–36.

Божилев, И. Фамилията на Асеневци (1186–1460): Генеалогия и просопография. София, 1985.

Божилев, И., Гюзелев, В. История на средновековна България VII–

XIV век. (= История на България в три тома, Т. I). София, 1999.

Бойчева, П. За някои аспекти на църковно-културните отношения между Видинското царство и Угровлахия от 1365 до 1370 г. – *Studia balcanica*, 14 (1979), 41–48.

Борисов, Б. Икономиката на средновековното селище върху селищната могила до с. Дядово, Бургаско. – *Известия на музеите от Югоизточна България*, 14 (1991), 68–89.

Буланин, Д., Творогов, О. Библиографические дополнения к статьям, помещенным в „Словаре книжников и книжности Древней Руси“ (вып. 2, части 1–2). – СККДР. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 3. Библиографические дополнения. Приложения. Санкт-Петербург, 2012, 5–426.

Булычев, А. История одной политической кампании XVII века. Законодательные акты второй половины 1620-х годов о запрете свободного распространения „литовских“ печатных и рукописных книг в России. Москва, 2004.

Василев, В. Животновъдство и лов в живота на населението от средновековното селище край Дуранкулак. – В: Дуранкулак. Т. I. София, 1989, 225–245.

Васильев, А., Гроздановић, М., Јовановић, Б. Ново датирање српских рукописа у Библиотеци Румунске академије наука. – АП, 2 (1980), 41–69.

Васильевский, В. К истории 976–986 годов (Из Ал-Мекина и Иоанна Геометра). – ЖМНП, 1876, Ч. 184, Отд. II, 117–178 (препеч. във: *Васильевский, В.* Труды. Т. II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1909, 56–124).

Ведюшкина, И. Петр Гугнивый и Петр Монг. – Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории, 12 (2004), 309–312.

Велев, И. Средновековни книжевни антологии. Ракописните антологиски зборници во македонската книжевна традиција. Скопје, 2000.

Викторов, А. Очерк собрания рукописей В. М. Ундольского, в полном составе. Москва, 1870 (публ. като прил. към: Славяно-русские рукописи В. М. Ундольского, описанные самим составителем и бывшим владельцем собрания. № 1 по № 579. Москва, 1870).

Владимир, архим. Систематическое описание рукописей Московской Синодальной (Патриаршей) библиотеки. Ч. I. Рукописи греческие. Москва, 1894.

Водолазкин, Е. Как создавалась полная Хронографическая Палея. Ч. I. – ТОДРА, Т. 60 (2009), 327–353; Ч. II. – ТОДРА, Т. 62 (2014), 175–200.

Востоков, А. Описание русских и словенских рукописей Румянцов-

скаго музеума. Санкт-Петербург, 1842.

Вяземский, П. Прение Панагиота с азимитом. – ПДП. Т. 4. Санкт-Петербург, 1879, 37–66.

Гаген, С., Турилов, А. Герман II. – Православная энциклопедия. Т. XI. Москва, 2006, 260–262.

Гагова, К. Кръстоносните походи и средновековна България. София, 2002.

Георгиева, Ц., Генчев, Н. История на България XV–XIX век [= История на България в три тома, II]. София, 1999.

Георгиевски, М. Рукописне збирке у манастирским библиотекама у Црној Гори и македонски рукописи у њима. – В: Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа на Цетињу одржаног 26 и 27. октобра 1987 године. Цетиње, 1989, 335–339.

Гольдберг, А. К истории рассказа о потомках Августа и о дарах Мономаха. – ТОДРА, Т. 30 (1976), 204–216.

Горина, А. О составлении архивского сборника на Руси в XIII веке. – Сборник Русского Исторического Общества. Т. 4. Москва, 2002, 298–304.

Горина, А. Сведения о болгарском пресвитере Григории (X в.) в Архивском хронографе. – В: Болгарское искусство и литература. История и современность. Санкт-Петербург, 2003, 7–16.

Горина, А. Болгарский хронограф и его судьба на Руси. София, 2005.

Горский, А., Невоструев, К. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. II. Писания святых отцов. Ч. 2. Писания догматические и духовно-нравственные. Москва, 1859; Отд. III. Книги богослужебные. Ч. 1. Москва, 1869.

Грозданов, Ц. Големiot расцеп меѓу Рим и Византија од 1054 година и неговиот одраз во фреските на црквата Св. Софија во Охрид. – В: Предавања на XXIII Семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје и Охрид, 3–22. VIII. 1990 година. Скопје, 1991, 119–124.

Грозданов, Ц. Фреските на св. Софија Охридска. Скопје, 1998.

Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р. Датирање и водени знаци српских ћирилских рукописних књига Пећке патријаршије. – АП, Т. 13 (1991), 7–249.

Гроздановић-Пајић, М., Станковић, Р. Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Књ. 2. Водени знаци и датирање (= Народна библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. IV). Београд, 1995.

Гюзелев, В. Из историята на България през 1358–1365 г. – ИПр, 1975, № 1, 102–110.

Гюзелев, В. Българската държава и Никея в борба срещу Латинската Цариградска империя (1204–1261). – ИНИМ, 2 (1978), 7–37.

Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. София, 1981.

Гюзелев, В. Религиозна търпимост и несъвместимост в отношенията между гърци и българи, православни и католици в историята на България през XIII–средата на XV в. – *Palaeobulgarica* XXIII (1999), № 3, 49–66.

Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София, 2006.

Гюзелев, В. Папството и българите през средновековието. Пловдив, 2009.

Гюзелев, В. *Bolgara brennir*: Норвежкият конунг Харалд Хардради (1016–1066). – Във: Русия в отраженията на историята: в памет на проф. Емил Михайлов. Съст. и ред. Д. Григорова (= *Via Eurasia*, 1), София, 2012, 11–19.

Данчев, Г. Владислав Граматик – книжовник и писател. София, 1969.

Данчев, Г. Неизвестен препис на „Похвално слово за Димитър Солунски“ от Димитър Кантакузин. – ИИЛ, Т. 21 (1972), 67–78.

Даскалова-Перковска, А., Добрева, Д., Коцева, Й., Мицева, Е. Български фолклорни приказки. Каталог. София, 1994.

Делекторский, Ф. Критико-библиографический обзор древнерусских сказаний о Флорентийской унии. – ЖМНП, 1895, Ч. 300 (Июль), 131–184.

Демин, А. О художественности древнерусской литературы. Очерки древнерусского мировидения от „Повести временных лет“ до сочинений Аввакума. Москва, 1998.

Дианова, Т., Костюхина, А., Поздеева, И. Описание рукописей библиотеки Иосифо-Волоколамского монастыря из Епархиального собрания ГИМ. – В: Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1991, 122–415.

Димитров, Б. Петър Богдан Бакшев, български политик и сторик от XVII век. Второ издание. София, 2001.

Димитров, Д. Три анонимни памфлета в контекста на антилатинската литература във Византия през XI и XII в. – В: Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Изследва-

ния и материали от международната научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. дин Йордан Андреев 14–15 май 1999 г. Велико Търново, 2003, 471–479.

Димитров, Д. Византия между Изтока и Запада. Към формиране на реципрочния образ. София, 2014.

Димитров, Д. Антилатинската полемична литература във Византия през XII век: топоси и нововъведения. – *Bulgaria mediaevalis*, 4–5 (2013–2014), 75–86.

Димитров, Х. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998.

Дмитриев, А. Текст и его интерпретация в изучении древнерусской литературы. – В: Освобождение от догм. История русской литературы: состояние и пути изучения. Т. 1. Москва, 1997, 98–107.

Дмитриев, М. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг. [= Труды Исторического факультета МГУ, 22; Серия II. Исторические исследования, 7]. Москва, 2003.

Дмитриева, Р. Четъи сборници XV в. как жанр. – *ТОДРА*, Т. 27 (1972), 150–180.

Дмитриева, Р. О текстологической зависимости между разными видами рассказа от потомках Августа и дарах Мономаха. – *ТОДРА*, Т. 30 (1976), 217–230.

Дмитриева, Р. Сказание о князьях владимирских. – *СККДР*. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 2. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1989, 370–371.

Добрянский, Ф. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских. Вильна, 1882.

Дополнения к „Предварительному списку славяно-русских книг XV в., хранящихся в СССР (М., 1986)“. Москва, 1993.

Драгојловић, Д. Шизматички попови фрањевачких Dubia и православна традиција у средњовековној Босни. – *Balkanica*, XVI–XVII (1985–1986), 43–55.

Дробленкова, Н. Слово избрано от святых писаний, еже на латыню. – *СККДР*. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 2. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1989, 401–403.

Евтимова, Е. Средновековно селище и некропол в землището на с. Крум, Димитровградско. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 661–665.

Живковић, Т. Два питања из времена владавине краља Бодина. – *ЗРВИ*, XLII (2005), 45–59.

Журова, А. Антилатинские сочинения Максима Грека: Опыт тек-

стологического анализа. – ТОДРА, Т. 52 (2001), 192–224.

Журова, Л. Из истории антилатинских сочинений Максима Грека. – В: Россия и христианский Восток. Вып. II–III. Москва, 2004, 116–127.

Журова, Л. История антилатинской полемики в русской рукописной традиции и антилатинские сочинения Максима Грека. – ТОДРА, Т. 57 (2006), 145–161.

Зема, В. Полеміко-догматичні збірки XVI–початку XVII ст. – Український історичний журнал, 2001, № 5, 43–74.

Зема, В. Візія розколу церкви в ранній православній полеміці. – Ковчег, Т. 3 (2003), 182–216.

Зема, В. Флорентийская уния и автокефалия Московской церкви. Некоторые наблюдения над нарративными источниками. – *Sahiers du monde russe*, 46 (2005), 397–410.

Зема, В. Від Царгорода до Вільнюса: „Оповідання проти латин“ і початки православної полеміки. – В: *Theatrum humanae vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. Київ, 2012, 135–149.

Зема, В. Оповіді про навернення на християнство і рання православна полеміка. – Україна в Центрально-Східній Європі, 12/13 (2013), 65–95.

Златарски, В. Из старата история на българите. – Българска сбирка, XII (1905), № 1, 19–23.

Златарски, В. Известieto на Михаил Сирийски за преселението на българите. – ИИД, IV (1915), 37–52 [=Златарски, В. Избрани произведения. Т. I. София, 1972, 52–67]

Златарски, В. Болгарский историко-литературный элемент в русской летописи. – В: Труды V съезда русских академических организаций за границей в Софии, 14–21 сентября 1930 г. Ч. 1. София, 1932, 337–352.

Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. II. България под византийско владичество (1018–1187). София, 1934.

Зыков, Э. Известия о Болгарии в Повести временных лет. – ТОДРА, Т. 24 (1969), 48–53.

Иванов, С. Храната от животински произход на обитателите от южната порта в Преслав. – ИАИ, 22 (1959), 209–219.

Иванов, С. Домашните и дивите животни от Градището край с. Попина. – Във: *Въжарова, Ж.* Славянобългарското селище село Попина. София, 1965, 61–91.

Иванов, С. Животински костни остатъци от селището в местност-

та Джеджови лозя при с. Попина. – Във: *Въжарова, Ж.* Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI–XI век. София, 1965, 207–225.

Иванова-Константинова, К. Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. (Исихазмът и неговото проникване в България). – СтбЛ, 1 (1971), 209–222.

Иванова, К. Отражение борьбы между исихастами и их противниками в переводной полемической литературе балканских славян. – Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6–11 Septembre 1971. Publ. par M. Berza, E. Stănescu. Vol. II. Bucarest, 1975, 167–175.

Иванова, К. Успение Методиево. – РВг XXIII (1999), № 4, 6–24.

Илиев, И. Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София, 2010.

Иосиф, иером. Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Ио-сифова монастыря в библиотеку Московской Духовной академии Москва, 1882.

Иречек, К. История на българите. С поправки и добавки от самия автор. София, 1978.

Истомин К. Источник „Слова о немецком прелщении, как научи их гугнивый Петр ереси“. – Христианское чтение, 1904, № 2, 342–348.

История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008.

Истрин, В. Александрия русских хронографов. Исследование и текст. Москва, 1893.

Истрин, В. Один только перевод Псевдокаллисфена, древнеболгарская энциклопедия – мнимая. – ВВр, X (1903), 1–30.

Истрин В. Редакции Толковой пален. – ИОРЯС, Т. 10 (1905), № 4, 135–203; Т. 11 (1906), № 1, 1–43; № 2, 20–61; № 3, 418–450.

Истрин, В. Моравская история славян и история поляно-руси, как предполагаемые источники начальной русской летописи. – BSl, III (1931), 308–332; Т. IV (1932), 36–55.

Јастребов, Ј. Додатак мојим белешкама из Старе Србије. – ГСУД, 51 (1882), 53–69.

Јелесијевић, С. Извод из „Слова брату столпнику“ у хиландарском зборнику из XVIII века. – Филолошки преглед, XXXIX (2012), № 1, 177–187.

Јовков, М. Павликиани и павликянски селища в българските земи XV–XVIII в. София, 1991.

Јорданов, И. Печати на византийски сановници от западен произ-

ход (XI–XII в.), намерени в днешна България. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 1 (2004), 181–200.

Каган, М., Поньрко, Н., Рождественская М. Описание сборников XV в. книгописца Ефросина. – ТОДРА, Т. 35 (1980), 3–300.

Каймакамова, М. Старобългарската летописна традиция и „Повесть временных лет“. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. София, 1980, 212–224.

Каймакамова, М. Българската кратка хроника в средновековния превод на Манасиевата хроника. 2. Извори. Датиране. – ГСУИФ, Т. 77 (1984). София, 1989, 119–139.

Каймакамова, М. Българска средновековна историопис (от края на VII–до първата четвърт на XV в.). София, 1990.

Какридис, Ј. Византијска, античка и схоластичка традиција у српскословенским преводима дела Григорија Паламе и Варлаама Калабријског. – Српска књижевност у контексту европске књижевности [= Научни састанак слависта у Вукове дане, 30/2]. Београд, 2002, 25–31.

Калужняцкий, Э. Игумена Нафанаила „Книга о вере“, ея источники и значение в истории южно-русской полемической литературы. – ЧИ-ОИДР, 1886, № 4, II, 1–36.

Качановский, В. Из истории сербской литературы. I. Полемическая литература против латинян и еретиков. – Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине, XVIII (1900), 1–52.

Кирай, П. Народностното наименование **Жлѣгъри** в старобългарските извори. – В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев). София, 1979, 206–210.

Кирай, П. Данни за **Оугъри** и **Овьри** в „Златоструй“ от XII в. – В: Унгарска българистика. Съст. П. Кирай. София, 1988, 113–128.

Клосс, Б. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков. Москва, 1980.

Кожухаров, С. Неизвестен препис на Солунската легенда. – Български език, 16 (1966), 491–495.

Койчева, Е. Първите кръстоносни походи и Балканите. София, 2004.

Коледаров, П. Името Македония в историческата география. София, 1985.

Котыленко, М., Рапопорт, М. Славяно-русские рукописи Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького. – ТОДРА, Т.

16 (1960), 543–553.

Корогодина М. „Сказание о болгарской и сербской патриархиях“ и происхождение Софийской редакции Кормчей книги. – В: Очерки феодальной России. Вып. 15. Москва–Санкт-Петербург, 2012, 22–44.

Корогодина, М. Кормчие книги XIV–первой половины XVII вв. как исторический источник. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Санкт-Петербург, 2015.

Корогодина, М. Кормчая книга в Галиции (XVI–начало XVII века). Санкт-Петербург, 2015.

Королюк, В. Волохи и славяне русской летописи. Кишинев, 1971.

Кралик, О. Повесть временных лет и Легенда Кристиана. О святых Вячеславе и Людмиле. – ТОДРА, Т. 19 (1963), 177–207.

Красносельцев, Н. „Прение Панагиота с Азимитом“ по новым греческим спискам. – Летопись Историко-Филологического общества при Императорском Новороссийском университете. VI. Византийское отделение, III. Одесса, 1896, 293–364.

[*Крижанич, Ю.*] Русское государство в половине XVII века. Рукопись времен царя Алексея Михайловича. Открыл и издал П. Безсонов. Москва, 1859.

Криза, А. Петр Гугнивый и Папесса. Антилатинская церковнославянская полемическая литература в Центральной Европе. – *Studia Slavica Hungarica*. Т. 53 (2008), № 2, 397–405.

Крутова, М. „Златая цепь“ как тип сборника. – В: Литература Древней Руси. Источниковедение. Сборник научных трудов. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1988, 39–62.

Лазич, М. Исихазам српске књиге. Ниш, 1999.

Лильо, І. Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть. Львів, 2002.

Кунева, Ц. Стенописите в Долнобешовишкия манастир „Св. Архангел Михаил“. – Проблеми на изкуството, 48 (2015), № 2, 26–30.

Лебедев, А. История разделения церквей. Москва, 2005.

Лев, В. Українськи переклад хроніки Мартіна Бельського [= Праці Українського наукового інституту, 29; Серія фільмологічна, 4]. Варшава, 1935.

Левицкий, О. Ипатий Потей, киевский униатский митрополит. – В: Памятники русской старины в западных губерниях. Вып. VIII. Санкт-Петербург, 1885, 342–374.

Леонид, архим. Сведение о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища Св. Троицкой Сергиевой лавры в библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747 (ныне находящихся в библиотеке

Московской Духовной академии). Вып. II, Москва, 1887

Леонид, архим. Древняя рукопись. – Русский Вестник, 201, 1889, № 4, 3–24.

Лилов, А. О так называемой Кирилловой книге. Библиографическое изложение в отношении к глаголемому старообрядству. Казань, 1858.

Литаврин, Г. Болгария и Византия в XI–XII вв. Москва, 1960.

Литаврин, Г. Условия развития болгарской культуры в XI–XII вв. – В: История и культура Болгарии. Москва, 1981, 293–302.

Литаврин, Г. Христианство в Болгарии в 927–1018 гг. – В: Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия. Отв. ред. Б. Флоря. Москва, 2002, 133–189.

Лукьяненко, А. Почаевский сборник Киевской Духовной академии молдаво-болгарской редакции XVI века со стороны своего языка. – В: Новый сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского при участии их учеников по случаю 50-летия его учено-литературной деятельности. Санкт-Петербург, 1905, 406–467.

Маджаров, М. Мемоари. София, 1968.

Макарий (Булгаков). Сочинения препод. Феодосия Печерского в подлинном тексте. – Ученые записки Второго отделения Императорской академии наук. Кн. II. Вып. II. Санкт-Петербург, 1856, 193–224.

Макарий (Булгаков). История Русской церкви. Кн. II. История Русской церкви в период совершенной зависимости ее от Константинопольского патриарха (988–1240). Москва, 1995; Кн. V. Период разделения Русской церкви на две митрополии. История Западнорусской или Литовской митрополии (1458–1596). Москва, 1996.

Малинин, В. Старец Елеазарова монастыря Филофей и его послания. Историко-литературное исследование. Киев, 1901.

Мечев, К. За произхода на староруския разказ „Сказание о преложении книг“. – ИПр, 1974, № 2, 88–104.

Миклас, Х. Къде са отишли парорийските ръкописи? – Търновска книжовна школа. Т. 5. Велико Търново, 1994, 29–43.

Милетич, А. Нашите павликяни. – СбНУНК, 19 (1903), 1–369.

Миљковиќ-Пепек, П. Материјали за македонската средновековна уметност. Фреските во светилиштето на црквата Св. Софија во Охрид. – Сборник на Археолошкиот музеј – Скопје, I (1955–1956), 37–70.

Милтенова, А. Апокрифни произведения в манастирските сборници (постановка на въпроса). – КМС, 3 (1986), 262–275.

Милтенова, А. Тенденции към стабилизиране на книжовния процес през XVI век. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. София, 1996, 265–274.

Милтенова, А. Egotapokriseis. Съчиненията от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература. София, 2004.

Милтенова, А. Късни отгласи от така наречения Княжески изборник в славянските литератури. – Slověne, 2015, No 1, 277–297.

Младенов, М. Диалектология, балканистика, етнолингвистика. София, 2008.

Морозова, Н. Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе. Каталог. Вильнюс, 2008.

Мошин, В. Рукописи Пећке патријаршије. – Старине Косова и Метохије, IV–V (1968–1971), 5–135.

Найденова, Д. Каноничноправни текстове в състава на славянски ръкописи, съхранявани в български книгохранилища (Предварителен списък), RBg, XXXII (2008), № 4, 53–69.

Найденова, Д. О работе над каталогом славянских юридических рукописей из собраний болгарских библиотек. – В: Современные проблемы археографии. Сборник статей по материалам конференции, проходившей в Библиотеке РАН 25–27 мая 2010 г. Санкт-Петербург, 2011, 53–61.

Найденова, Д. Евреите в каноничноправните текстове (Ръкописи 3-I-63 и 3-I-68 от сбирката на Груич в Музея на Сръбската православна църква в Белград). – В: Средновековният българин и „другите“. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов. Съст. А. Николов, Г. Н. Николов, София, 2013, 319–329.

Неборский, М. Традиции византийской антилатинской полемики на Руси. Вторая половина XIII–начало XV века. – В: Древняя Русь: пересечение традиций. Москва, 1997, 371–394.

Николов, А. Наблюдения върху цикъла старобългарски историко-апокалиптични творби от X–XI в. – RBg, XXI (1997), № 1, 91–107.

Николов, А. Из византийската историческа топка: „българи-скити“, „славяни-скити“. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. VII. Велико Търново, 2000, 233–251.

Николов, А. „Сказание как Рим отпадна от православната вяра“ – една непозната късносредновековна инвектива срещу Папството. – В: Тангра. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев. София, 2006, 193–201.

Николов, А. Место и роль Болгарии в средневековой полемике

православного Востока против католического Запада (на основе славянских переводных и оригинальных текстов XI–XIV вв.). – В: XVIII Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Т. 1. Москва, 2008, 123–127.

Николов, А. Хан Крум във византийската традиция: страшни слухове, дезинформация и политическа пропаганда. – В: Щрихи към балканското средновековие. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев (= *Studia Balcanica*, 27). София, 2009, 107–116.

Николов, А. Повест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма. София, 2011.

Николов, А. К истории средневековой южнославянской полемики против Папства: „Сказание, как Рим отпал от православной веры“. – В: Русское богословие: традиция и современность. Сборник статей. Москва, 2011, 123–132.

Николова, Б. Опит за създаване на католически епископии във Видин и Велики Преслав (60-те год. на XIV век). – ИПр, 1997, № 5–6, 44–51.

Никольский, Н. Описание рукописей Кирилло-Белозерского монастыря, составленное в конце XV века (= ИОЛДП, 113). Санкт-Петербург, 1897.

Никольский, Н. Повесть временных лет, как источник для истории начального периода русской письменности и культуры. К вопросу о древнейшем русском летописании. Вып. I (= СБРЯС. Т. II. Вып. 1). Ленинград, 1930.

Нинов, А. Животинска и ловна дейност на обитателите на крепостта. – В: *Йотов, В., Атанасов, Г.* Скала. Крепост от X–XI век до с. Кладенци, Тервелско. София, 1998, 329–343.

Нинов, А. Сравнителни археозоологически проучвания от Плиска. – В: Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев, София, 2007, 405–413.

Новикова, О. Изборник 1073 г. и „Ефремовский сборник о латинех“. – Очерки феодальной России. Т. 16. Москва–Санкт-Петербург, 2013, 51–152.

Описание рукописей князя Павла Петровича Вяземского (= ПДП, СХІХ). Санкт-Петербург, 1902.

Описание Рукописного отдела Библиотеки Академии наук СССР. Т. 3. Вып. 2. Исторические сборники XV–XVII вв. Сост. А. Копанев, М. Кукушкина, В. Покровская. Москва–Ленинград, 1965.

Павлов, А. Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. Санкт-Петербург, 1878.

Панайотов, В. Сведения за покръстването на българите в едно полемическо съчинение. – *Глжвингы кънижыныа*. Архив за старобългарски извори. Т. II. Отг. ред. Х. Трендафилов. Шумен, 2004, 111–115.

Панченко, О. Хронограф Сергия Шелонина. – В: Книжные центры Древней Руси. Книжное наследие Соловецкого монастыря. Отв. ред. О. Панченко. Санкт-Петербург, 2010, 361–512.

Партулова, А. Българските вълшебни приказки. София, 1978.

Петканова, Д. „Латини“ и „немци“ в старобългарската литература и в българската народна песен. – Български фолклор, 1984, № 4, 28–34.

Петров, Н. Львовский епископ Гедеон Балабан и его деятельность на пользу православия и русской народности в Галиции и юго-западном крае России. – В: Памятники русской старины в западных губерниях. Вып. VIII. Санкт-Петербург, 1885, 261–307.

Петров, Н. Западно-русские полемические сочинения XVI века. – Труды Киевской духовной академии. 1894, февраль, 154–186; март, 343–383; апрель, 510–535

Петрухин, В. Славяне и кочевники в раннем средневековье: к проблеме этнокультурного синтеза. – Вестник Евразии, 1996, № 2, 51–63.

Петрухин, В. Раевский, Д. Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье. Москва, 1998.

Петрушко, В. Епископ Львовский Гедеон (Балабан) и подготовка Брестской унии 1596 г. – Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 2014, № 1 (55), 123–131.

Подскальски, Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). Изд. второе, исправленное и дополненное для русского перевода. Пер. А. Назаренко, под ред. К. Акентьева (= Subsidia Byzantinorossica. Т. 1). Санкт-Петербург, 1996.

Полывянный, Д. Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX–XV веков. Иваново, 2000.

Поп-Атанасов, Ѓ. Уште еднаш за Краткото Кирилово житие и за неговите преписи. – Кирилometодиевистика. Т. 2. Скопје, 2004, 199–220.

Попов, А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. Москва, 1872.

Попов, Р. Животински кости от историческо време. – В: Мадара. Разкопки и проучвания. Кн. I. София, 1934, 221–239.

Попруженко, М. Несколько замечаний о сочинениях Юрия Крижа-

нича. – ИОРЯС, Т. II (1897), 302–319.

Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР (Для Сводного каталога рукописных книг, хранящихся в СССР). Сост. А. А. Турилов. Москва, 1986.

Прљинчевић, А. Како су бугари добили патријаршију, из рукописне књиге бр. 13 (беседе св. отаца) ман. Св. Тројице код Плеваља. – ССКА, Т. LVI (Други разред 48), 1922, 30–31.

Радева, А. Храна и хранене. – В: Пловдивски край. Етнографски и езикови проучавања, София, 1986, 166–187.

Радић, Р. Време Јована V Палеолога (1332–1391). Београд, 1993.

Радонић, Ј. Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века [= Посебна издања САНУ, књ. CLV; Одељење друштвених наука, Нова серија, књ. 3]. Београд, 1950.

Райков, Б. Книжовни врџки между Търново и Рилския манастир през Средновековието. – СтбЛ, 15 (1984), 3–21.

Райков, Б. Сборникът на Владислав Граматик от 1456 г. – РВг, XV (1991), № 4, 84–95.

Розенкампф, барон. Обзорение Кормчей книги в историческом виде. Москва, 1829.

Ружић, Н. Стари српски рукописи у књијници Југословенске академије у Загребу. – ССКА, XXX. Други разред 34 (1900), 129–147.

Рукописные собрания Государственной библиотеки имени В. И. Ленина. Указатель. Т. 1. Вып. 1. Москва, 1983.

Симонова, Е. Новые могильники позднеаварского времени в области Шомодь. – Советская археология, 1976, № 1, 261–266.

Синицына, Н. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV–XVI вв.). Москва, 1998.

Синицына, Н. Из истории полемики против латынян в XVI веке (о датировке и атрибуции некоторых сочинений Максима Грека). – ОИ, 2002, № 6, 130–141.

Синкевич, Н. Laudare, benedicere, praedicare: домініканський орден на Волині в кінці 16-на початку 19 ст. Київ, 2009.

Синкевич Н. „Повесть о поэтапном крещении Руси”: возникновение, эволюция и интерпретация сюжета в православных сочинениях первой половины XVII в. – В: Православие Украины и Московской Руси в 15–17 вв.: общее и различное. Москва, 2012, 209–227.

Скарпа, М. Рукопис Деч. 75 и аскетско-монашки зборници XIV века. – Ввв: Дечани у светлу археографских истраживања. Београд, 2012, 115–119.

Славянские рукописи афонских обителей. Сост. А. А. Турилов и Л.

В. Мошкова под ред. А.-Э. Тахиаоса. Фессалоники, 1999.

Смирнов, Ф. Описание рукописных сборников XVI века Новгородской Софийской библиотеки, находящихся ныне в Санктпетербургской духовной академии. – ЛЗАК. 1864 год. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1865, 1–106.

Снегаров, И. Неиздадени старобългарски жития. – ГДА, Т. III (XXIX), 1953–1954, 151–175.

Снегаров, И. История на Охридската архиепископия. Т. 1. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. Второ фототипно издание. София, 1995.

Сперанский, М. К истории „Прения панагиота с азимитом“. – ВВр, II (1895), № 4, 521–530.

Сперанский, М. Сербские хронографы и Русский первой редакции. – РФВ, 35 (1896), № 1, 1–18.

Сперанский, М. Загребский рѣкопис на Владислава граматика. – СБНУНК, XVI–XVII (1900), 325–338.

Сперанский, М. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследование и тексты. Москва, 1905.

Сперанский, М. Из истории русско-славянских литературных связей. Москва, 1960.

Спиридон, ѱеросхимох. История вкратце о болгарском народе словенском. Изд. В. Златарски. София, 1900.

Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир. София, 1902.

Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской Национальной библиотеке – Санкт-Петербург. София, 2009.

Словарь русского языка XI–XVII вв. Т. 1–26. Москва, 1975–2002.

Списаревска, Й. Българската интелигенция през първите десетилетия на 17 век и Италия. – Проблеми на културата, 1983, № 5, 80–90.

Срезневский, И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. I–III. Санкт-Петербург, 1893–1903.

Станковић, В. Цариградски патријарси и цареви Македонске династије. Београд, 2003.

Станковић, Р. Данирање и водени знаци рукописних књига манастира Никольца. – АП, 16 (1994), 141–306.

Станковић, Р. Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Плевља. Водени знаци и датирање (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. VI). Београд, 2003.

Станковић, Р. Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских

ћирилских рукописа, Т. VII). Београд, 2007.

Станковић, Р. Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI века (= Народна Библиотека Србије. Опис јужнословенских ћирилских рукописа, Т. VIII). Београд, 2010.

Станчев, К. Литературният процес в България от края на XII до втората четвърт на XIV в. – В: Доклади на Втория международен конгрес по българистика. София, 23 май–3 юни 1986 г. Т. 11. София, 1987, 5–13.

Станчев, К. Някои уточнения относно историографските съчинения на Петър Богдан Бакшич. – РВг, XXII (1998), № 2, 128–132.

Станчев, К. Исследования в области средневековой литературы православного славянства (= Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 7). Kraków, 2012.

Стојановић, Љ. Каталог рукописа и старих штампаних књига Збирке Српске Краљевске Академије. Београд, 1901.

Стојановић Љ. Стари српски записи и натписи. III. Београд, 1905.

Страдомски, Я. Светите братя Кирил и Методий в католическата и православната полемична традиция в Полша през XVI–XVIII в. – В: Проблеми на Кирило-Методиевото дело и на българската култура през IX–X в. [= Кирило-Методиевски студии, 17]. София, 2007, 709–720.

[*Строев, П.*] Библиотека Императорского Общества Истории и Древностей Российских. Москва, 1845.

Суботин-Голубовић, Т. Српско рукописно наслеђе од 1557 године до средине XVII века (= САНУ. Посебна издања, књ. DСXL; Одељење језика и књижевности, књ. 51). Београд, 1999.

Сырку, П. Краткий отчет о занятиях за границей пр.-доцента Императорского С.-Петербургского университета П. А. Сырку в летние месяцы 1893 и 1894 гг. (= ИИАН, Т. II, № 5). Санкт-Петербург, 1895, 1–30.

Творогов, О. Древнерусские хронографы. Ленинград, 1975.

Творогов, О. Повесть временных лет. – СККДР. Вып. 1. Ленинград, 1987, 337–343.

Творогов, О. Палея толковая. – СККДР. Вып. 1. Ленинград, 1987, 285–288.

Творогов, О. Палея хронографическая. – СККДР. Вып. 2 (вт. пол. XIV–XVI в.). Ч. 2. Отв. ред. Д. Лихачев. Ленинград, 1989, 161–162.

Тодорова, О. Православната църква и българите XV–XVIII век. София, 1997.

Толочко, П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. Санкт-Петербург, 2003.

Трухелка, Б. Из старих рукописа. – Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Т. VI (1894), 449–464.

Турилов, А. Кичевский сборник с „Болгарской апокрифической летописью“. – РВг, XIX (1995), № 4, 2–39.

Турилов, А. Критерии определения славяно-молдавских рукописей XV–XVI вв. – Хризограф. Вып. 2. Москва, 2005, 139–168.

Турилов, А. К истории тырновского „царского“ скриптория XIV в. – СтбЛ, 33–34 (2005), 305–328.

Турилов, А., Ломизе, Е. Неизвестный памятник греко-латинской полемики XIII в. в болгарской рукописи XIV в. (отрывки сочинения Иоанна Грассо о собеседовании Николая-Нектария Отрантского с Римским папой). – Византийские очерки. Труды российских ученых к XIX Международному съезду византистов. Москва, 1996, 245–257.

Турилов, А. Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян. Этюды и характеристики. Москва, 2012.

Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996.

Тъпкова-Заимова, В. Между Охрид и Търново (Оформяне на църковната и културна политика в Търновска България). – В: Търновска книжовна школа. Т. 6. Велико Търново, 1999, 337–346.

Тъпкова-Заимова, В. Дюканжов списък. – РВг, XXIV (2000), № 3, 21–49.

Тъпкова-Заимова, В. „Българи родом...“ Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. София, 2014.

Тютюнджиев, И. Българската анонимна хроника от XV век. Велико Търново, 1992.

Узунова, Е. Характеристика на някои палеографски и правописно-езикови особености в скрипторските бележки на Висарион Дебърски. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. София, 1996, 543–554.

Унгарски учени за България XIX в. – средата на XX в. Съставител и редактор П. Пейковска. София, 2003.

Флоря, Б. Сказание о предложении книг на славянский язык. Источники, время и место написания. – BSl, XLVI (1985), № 1, 121–130.

Флоря, Б. Восточные патриархи и западнорусская церковь. – В: Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI–начале XVII в. Ч. I. Брестская уния 1596 г. Исторические причины события. Отв. ред. Б. Флоря. Москва,

1996, 117–130.

Флоря, Б., Турилов, А., Иванов, С. Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. Санкт-Петербург, 2000.

Флоря, Б. У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.). Санкт-Петербург, 2004.

Фонкич, Б. Иерусалимский патриарх Досифей и его рукописи в Москве. – ВВр, Т. 29 (1969), 275–299.

Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. София, 1975.

Френски пътеписи за Балканите XIX век. София, 1981.

Хаджиконстантинов, Й. Прилози к истории сръбске и бугарске епархисе. – ГДСС, VII (1855), 170–177.

Хаджиконстантинов, Й. Слово Кврила Главенца Болунскагѡ Философа Болугарскагѡ. – ГДСС, VIII (1856), 146–147.

Хаджиконстантинов, Й. Повест из рукописна книга за крещение-то на болгарите, русите и маджарите. – Цариградски вестник, Год. X, № 471, 20. II./3. III. 1860, с. 4.

Хайнталер, Т. Энциклика Фотия патриархам Востока. Проект антилатинской полемики. – Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия I. Богословие. Философия. 2011, № 6 (38), 45–56.

Хрисимов, Н. Храната в Първото българско царство. – В: Стандарти на всекидневието през Средновековието и Новото време. Велико Търново, 2012, 201–232.

Христова, Б., Караджова, Д., Икономова, А. Български ръкописи от XI до XVIII, запазени в България. Своден каталог. Т. I. София, 1982

Христова, Б. Западнобългарски книжовници от XVI в. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. София, 1996, 341–350.

Христова, Б. Опис на ръкописите на Владислав Граматик. Велико Търново, 1996.

Христофоров, А. Откровения. Поля, гори и хора. София, 1970.

Цернић, А. О атрибуцији средњовековних српских ћирилских рукописа. – В: Међународни научни скуп „Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности“ 14–16. новембра 1977 (= САНУ. Научни скупови књ. X. Одељење језика и књижевности књ. 2), Београд 1981, 335–360.

Цибранска-Костова, М. Славянският Псевдозонар, РВg, XXXII (2008), № 4, 25–52.

Цибранска-Костова, М., Райкова, М. Богомилите в църковноюрдическите текстове и паметници, Старобългарска литература 39–40,

2008, 201–202.

Цибранска-Костова, М. Покаяната книжнина на Българското средновековие IX–XVIII век. Езиково-текстологични и културологични аспекти, София, 2011, 259–410

Цонев, Б. Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб. – СББАН. Кн. I. Клон Историко-филологичен и фолклорен, I. София, 1913, 1–54.

Цонев, Б. Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив. София, 1920.

Цонев, Б. Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека. – СББАН, 31. Клон историко-филологически и философско-обществен, 17. София, 1937, 1–79.

Цухлев, Д. Антицърковни движения в България през XIII и XIV векове. – Духовна култура, XXVI (1925), № 24–25, 64–79; XXVII (1926), № 30–31, 204–232; XXVIII (1927), № 36, 65–76; XXIX (1928), № 37, 167–183.

Чангова, Й. Крепостта Перник VIII–XIV в. (= Перник, т. III). София, 1992.

Чельцов, М. Полемика между греками и латинянами по вопросу об опресноках в XI–XII веках. Опыт исторического исследования. Санкт-Петербург, 1879.

Чешмеджиев, Д. Кирил и Методий в българската историческа памет през средните векове. София, 2001.

Чешмеджиев, Д. Култовете на българските светци през XI–XII в. – Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Т. 41 (2003), № 1, 495–503.

Чичуров, И. Схизма 1054 г. и антилатинская полемика в Киеве (середина XI–начало XII в.). – Russia Mediaevalis. Т. IX (1998), 43–53.

Чичуров, И. Антилатинский трактат киевского митрополита Ефрема (ок. 1054/55–1061/62 гг.) в составе греческого канонического сборника Vat. Gr. 828. – Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Сер. I. Богословие. Философия. 2007, № 3 (19), 107–132.

Ђурић, В. Византијске фреске у Југославији. Београд, 1975.

Шахматов, А. К вопросу о происхождении Хронографа. Санкт-Петербург, 1899.

Шахматов, А. Пахомий Логофет и хронограф. – ЖМНП, Ч. СССРХI, 1899 (январь), Отд. 2, 200–207.

Шахматов, А. Сказание о преложении книг на славянский язык. – Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908, 172–188.

Шахматов, А. Повесть временных лет и ее источники. – ТОДРА, Т. 4 (1940), 9–150.

Шидак, Ј. Фрањевачка „Dubia“ из г. 1372/3 као извор за повијест Босне. – Историски часопис, V (1954–1955), 207–231.

Штавланин-Ђорђевић, Љ., Гроздановић-Пајић, М., Цернић, А. Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Књ. 1. Београд, 1986.

Шушарин, В. Христианизация венгров. – В: Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. Отв. ред. Г. Литаврин. Москва, 1988, 159–186.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Трубачева. Москва, 1996.

Јанков, А. Календарни празници и обичаи на българите католици (края на XIX–средата на XX век). София, 2003.

Яцимирский, А. Из славянских рукописей. Тексты и заметки. Москва, 1898.

Яцимирский, А. „Сказание вкратце о молдавских господарях“ в Воскресенской летописи. – ИОРЯС, Т. VI (1901), 88–119.

Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам. XXXI–XL. – ИОРЯС, Т. VII (1902), № 1, 95–136.

Яцимирский, А. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. Санкт-Петербург, 1904.

Яцимирский, А. Славянские рукописи румынских библиотек (= СБОРЯС, Т. 79). Санкт-Петербург, 1905.

Яцимирский, А. Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии в XV–XVII вв. Введение к изучению славянской литературы у румын. Тырновские тексты молдавского происхождения и заметки к ним (= ПДПИ, CLXII). Санкт-Петербург, 1906.

Яцимирский, А. Мелкие тексты и заметки по славянской и русской литературам. LI–LX. – ИОРЯС, Т. XIII (1908), № 2, 149–231.

Яцимирский, А. К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности. IX–XI. – ИОРЯС, Т. XV (1910), № 1, 1–62.

Alexander, P. The Byzantine Apocalyptic Tradition. Berkeley–Los Angeles, 1985.

Altheim, F., Stiehl, R. Michael der Syrer über das erste Auftreten der Bulgaren und Chazaren. – Byz, 28 (1958), 105–118.

Anastos, M. The transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the

jurisdiction of the patriarchate of Constantinople in 732–33. – In: *Anastos, M.* Studies in Byzantine Intellectual History. London, 1979, IX, 14–31.

Angelov, B. Deux contributions à l'histoire de la culture médiévale bulgare. – BBg, IV (1973), 75–88.

Angelov, P. The Man of the West through the eyes of medieval Bulgarians. – *Bulgaria Mediaevalis*, 2 (2011), 409–416.

Angold, M. Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261. Cambridge, 1995.

Arturus a Monasterio. Martyrologium franciscanum. Parisiis, 1638.

[*Bartholomaeus Pisanus*]. Liber aureus, inscriptus Liber conformitatum vitae Beati, ac Seraphici Patris Francisci ad vitam Iesu Christi Domini Nostri. Bononiae, 1590.

Beck, H.-G. Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München, 1959.

Bielski, M. Kronika, to jest historja świata. [Kraków,] 1564.

Birkfellner, G. Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich. Wien, 1975.

Birnbaum, H. Aspects of the Slavic Middle Ages and Slavic Renaissance Culture. New York etc., 1991.

Blöndal, S. The Varangians of Byzantium. Cambridge, 1978.

Bogdan, I. Vechile cronice moldovenesci pana la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri si note. Bucuresti, 1891.

Bogdan, I. Cronice inedite atinagătoare de istoria Românilor. București, 1895.

Bóna, I. The dawn of the Dark Ages: the Gepids and the Lombards in the Carpathian Basin. Budapest, 1976.

Borkowski, A. Patriarchaty Wschodu w dziejach Rzeczypospolitej (1583–1601). Białystok, 2014.

Boué, A. Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. T. I. Vienne, 1854.

Brubaker, L., Haldon, J. Byzantium in the Iconoclast Era (ca 680–850): the Sources. An Annotated Survey (= BBOM, Vol. 7). Aldershot, 2001.

Büttner, E. Erzbischof Leon von Ohrid (1037–1056). Leben und Werk (mit den Texten seiner bisher unedierten asketischen Schrift und seiner drei Briefe an den Papst). Bamberg, 2007.

Cameron, Av., Cameron, Al. Christianity and Tradition in the Historiography of the Late Empire. – CQ. New Series, 14 (1964), No 2, 316–328.

Cameron, A. Disputations, polemical literature and the formation of opinion in the early Byzantine period. – Dispute Poems and Dialogues in

the Ancient Medieval Near East. Ed. by G. Reinink and H. Vanstphout. Leuven, 1991, 91–108.

Catalogus sanctorum fratrum minorum. Quem scriptum circa 1335 edidit et illustravit fr. L. Lemmens. Romae, 1903.

Čičurov, I. Ein antilateinischer Traktat des Kiever Metropoliter Ephraim. – FM. T. 10. Frankfurt am Mein, 1998, 319–356.

Concasty, M.-L. La fin d'un dialogue contre les Latins d'après le Paris Suppl. gr. 1191. – In: Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses. Hrsg. von Fr. Dölger und H.-G. Beck. München, 1958, 86–89.

Constantinescu, R. Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340–1640. București, 1984.

Crostini, B. What was kosher in Byzantium? – In: Eat, Drink, and Be Merry (Luke 12:19) – Food and Wine in Byzantium. Papers Delivered at the 37th Annual Spring Symposium of Byzantine Studies under the Auspices of the Society for the Promotion of Byzantine Studies, in Honour of Professor A.A.M. Bryer, at the University of Birmingham, 29–31 March 2003. Ed. by L. Brubaker and K. Linardou. Aldershot, 2007, 165–173.

Cumont, F. Anecdota Bruxellensia. 1. Chroniques byzantines du manuscrit 11376. Gand, 1894.

Daničić, Gj. Rukopis Vladislava Gramatika pisan godine 1469. – Starine, I (1869), 44–85.

Darrrouzès, J. Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins. – REB, XXI (1963), 50–100.

Dermicius Thadaeus. Nitela franciscanae religionis. Abstersio sordium quibus eam conspurcare frustra tentavit Abrahamus Bzovius. Lugduni, 1627.

Dević, A. Vatikanski dokumenti Đakovačke i Srijemske biskupije u XVII i XVIII st. – Fontes. Izvori za hrvatsku povijest. T. 4. Zagreb, 1998, 353–496.

DiTommaso, L. The Book of Daniel and the Apocryphal Daniel Literature. Leiden, 2005.

Dominicus De Gubernatis. Orbis Seraphicus. Historia de tribus ordinibus a Seraphico patriarcha S. Francisco institutis, deque eorum progressibus, & honoribus per quatuor mundi partes, scilicet Europam, Asiam, Africam, et Americam, in obsequium Iesu Christi, & Ecclesiae Romanae, atque in Fidei Catholicae defensionem, & dilatationem reportatis. T. I. De missionibus inter infideles. Romae, 1689.

Downey, G. The tombs of the Byzantine emperors at the Church of the Holy Apostles in Constantinople. – Journal of Hellenic Studies 79 (1959), 27–51.

Dujčev, I. Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici [= *Orientalia Christiana Analecta*, T. 111]. Roma, 1937.

Dujčev, I. Medioevo bizantino-slavo. Vol. 1. Saggi di storia politica e culturale (= *Storia e letteratura. Racolta di studi e testi*, 102). Roma, 1965.

Dujčev, I. Introduction. – in: *Popov, A.* Istoriko-literaturnyj obzor drevne-russkich polemičeskch sočinenij protiv latinjan (XI–XV v.). With an introduction by Ivan Dujčev. London, 1972, I–VI.

Dujčev, I. La spedizione catalana in Oriente all'inizio del secolo XIV ed i bulgari, *Anuario de estudios medievales*, 9 (1974/1979), 425–437.

Dvornik, F. The Photian Schism: History and Legend. Cambridge, 1948.

Epstein, A. The Political Content of the Paintings of Saint Sophia at Ohrid. – *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 29 (1980), 315–329.

Finlay, G. History of the Byzantine Empire. From 716 to 1057. Second edition. Edinburgh and London, 1856.

Gálvez, F. Blasii Kleiner Archivium tripartitum inclytae provinciae Bulgariae [= *Nueva Roma*, 4]. Madrid, 1997.

Geanakoplos, D. Interaction of the „Sibbling“ Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600). New Haven–London, 1976.

Georgescu, V. Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea, București, 1980.

Gill, J. John V Palaeologus at the court of Louis I of Hungary (1366). – *BSI*, XXXVIII (1977), № 1, 31–38.

Gill, J. Byzantium and the Papacy 1198–1400. New Jersey, 1979.

Gjuzelev, V. La guerre bulgare-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365–1369). – *BBg*, 6 (1980), 153–172.

Grozdanov, C. Ritratti di sei papi nella cattedrale di Santa Sofia a Ocri-da. – *Balkanica – storia, cultura, politica*, II (1983), № 1, 3–16.

Grumel, V. Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople, Vol. I. Les actes des patriarches, Fasc. 3 1043 à 1206. Paris, 1947.

Gudziak, B. Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest. Cambridge, MA, 1998.

Gudziak, B. The Kyivan hierarchy, the Patriarchate of Constantinople and Union with Rome – In: *Four Hundred Years Union of Brest (1596–1996). A Critical Re-evaluation*. Ed. by B. Groen and W. van den Bercken. Leuven, 1998, 17–54,

Gustafson, M. Penal Tattooing in Late Antiquity. – CA, Vol. 16 (1997), № 1, 79–105.

Hallpike, C. Hair. – Encyclopedia of Religion. Second Edition. Editor in chief L. Jones. Vol. 6. New York–London, 2005, 3738–3741.

Hergenröther, J. Photius, Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Bd. I–III. Regensburg, 1869.

Hershtman, P. Hair, Sex and Dirt. – Man, New Series, 9 (1974), No 2, 274–298.

Hitchins, K. The idea of Nation among the Romanians in Transylvania, 1700–1849. – Nation and National Ideology: Past, Present and Prospects. Proceedings of the International Symposium held at the New Europe College, Bucharest, April 6–7, 2001. Bucharest, 2002, 78–109.

Holban, M. Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria agevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului). – Studii și Materiale de Istorie Medie, I (1956), 8–62.

Holtzmann, W. Die Unionsverhandlungen zwischen Alexios I. und Papst Urban II. im Jahre 1089. – BZ, 28 (1928), 38–67.

Housley, N. King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382. – The Slavonic and East European Review, 62 (1982), № 2, 192–208.

Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Ed. de I. Caproșu și E. Chiaburu. Vol. I. Iași, 2008.

Jakobson, R. Minor narrative sources for the early history of the Slavic church. – In: Jakobson, R. Selected Writings. Vol. VI. Early Slavic Paths and Crossroads. Ed., with a Preface, by S. Rudy. Part 1. Comparative Slavic Studies. The Cyrillo-Methodian Tradition. Berlin–New York–Amsterdam, 1985, 159–189.

Kakridis, I. Die opuscula Barlaams von Kalabrien in kirchenslavischer Übersetzung. – Die Welt der Slaven 31 (1986), 37–46.

Kakridis, I. Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen im 14. Jahrhundert. München, 1988.

Kakridis, I. Barlaam von Kalabrien, *Gegen der Lateiner*. Edition der serbisch-kirchenslavischen Übersetzung nach der Handschrift, Dečani 88. – Хиландарски зборник, 11 (2004), 181–226.

Kakridis, I., Taseva, L. Die kirchenslavische Übersetzung der antilateinischen Schriften von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien – eine Herausforderung für die Editionsphilologie. – In: Schweizerische Beiträge zum XV. Internationalen Slavistenkongress in Minsk, August 2013. Hrsg. E. Velmezova (= Slavica Helvetica, 83). Bern, 2013, 117–133.

Király, P. Az óbolgár krónikák *Qgre* népnéve. – Magyar Nyelv, LXXIII (1977), № 1, 31–49.

Kłoczowski J. Wielki zakon XVII-wiecznej Rzeczypospolitej u progu swego rozwoju. Dominikanie polscy w świetle wizytacji generalnej z lat 1617–1619. – Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. 39. Kraków, 1973, 103–180.

Kolbaba, T. Meletios Homologetes *On the Customs of the Italians*. – REB, 55 (1997), 137–168.

Kolbaba, T. The Byzantine Lists: Errors of the Latins. Urbana, 2000.

Kolbaba, T. Byzantine Perceptions of Latin Religious „Errors”: Themes and Changes from 850 to 1350. – In: The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. Ed. by A. Laiou and R. Mottahedeh. Washington, D.C., 2001, 117–143.

Kolbaba, T. The Legacy of Humbert and Cerularius: The Tradition of the ‘Schism of 1054’ in Byzantine Texts and Manuscripts of the Twelfth and Thirteenth Centuries. – In: Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides. Ed. By Ch. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin. Aldershot, 2003, 47–62.

Kolbaba, T. Inventing Latin Heretics: Byzantines and the Filioque in the Ninth Century. Kalamazoo, 2008.

[*Kopitar, B.*] „Kormczaia Kniga. Moskau, 1816. 2 Bände, in Fol.“ – Jahrbucher der Literatur. Bd. XXIII. Wien, 1823, 220–274.

Koutrakou, N. Defying the other’s identity: language of acceptance and rejection in iconoclastic Byzantium. – Byz, 69 (1999), 107–118.

Kraft, A. The Last Roman Emperor *Topos* in the Byzantine Apocalyptic Tradition. – Byz, 82 (2012), 213–257.

Krstić, B. Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena (= Posebna izdanja SANU, 555; Odeljenje jezika i književnosti, 36). Beograd, 1984.

Laiou, A. Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328. Cambridge, Mass., 1972.

Leonis Allatii De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione, libri tres. Coloniae Agrippinae, 1648.

Lidov, A. Byzantine Church Decoration and the Great Schism of 1054. – Byz, 68 (1998), 381–405.

Malaterra, G. De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius. A cura di E. Pontieri – In: Rerum Italicarum Scriptores. Nuova edizione. T. V, P. I. Bologna, 1928, 1–108.

Matejic, M., Thomas, H. Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilarand Research Library (The Ohio State University). Vol. I–II. Columbus,

Ohio, 1992.

Matthes, E. Katalog der slavischen Handschriften in Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland. Wiesbaden, 1990.

Mazzara, B. Leggendaro francescano. T. II. Venezia, 1721.

Meyendorff, J. Projets de Concile Oecuménique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul. – DOP, 14 (1960), 147–177.

Michel, A. Humbert und Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des XI. Jahrhunderts. T. 1–2. Paderborn, 1924–1930.

Mircea, I. Répertoire des manuscrits slaves an Roumanie. Auteurs byzantins et slaves. Révision du texte slave P. Bojčeva. Révision du texte français S. Todorova. Sofia, 2005.

Moravcsik, G. Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz. – BZ, 30 (1929–1930), 247–253.

Moravcsik, G. The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. – ASEER, Vol. 6 (1947), 134–151.

Moravcsik, G. Byzantinoturcica. Bd. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Berlin, 1958.

Moravcsik, G. Studia Byzantina. Budapest, 1967.

Moravcsik, G. Byzantium and the Magyars. Budapest, 1970.

Mošin, V. Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije. I Dio. Opis rukopisa JUAZU. Zagreb, 1955.

Mullet, M. Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop (= BBOM, Vol. 2). Aldershot, 1997.

Naxidou, E. An Aspect of the Medieval History of the Archbishopric of Ohrid: its Connection with Justiniana Prima. – BSL, T. LXIV (2006), 153–167.

Nicol, D. Byzantium and the papacy in the eleventh century. – Journal of Ecclesiastical History, 13 (1962), 1–20.

Nicol, D. The Byzantine Reaction to the Second Council of Lyons, 1274. – Studies in Church History. Vol. 7. Cambridge, 1971, 113–146.

Niess, H. Kirche in Rußland zwischen Tradition und Glaube? Eine Untersuchung der Kirillova kniga und der Kniga o vere aus der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts. Göttingen, 1977.

Nikolov, A. 'A Useful Tale about the Latins': An Old Bulgarian Translation of a Lost Byzantine Anti-Latin Text of the End of 11th–Early 12th Century. – Scripta & e-Scripta, 1 (2003), 99–119.

Nikolov, A. Mediaeval Slavonic Anti-Catholic Texts from the Manuscript Collection of the Romanian Academy. – In: New Europe College

Regional Program 2003–2004, 2004–2005, Bucharest, 2007, 261–290.

Norden, W. Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches (1453). Berlin, 1903.

Obolensky, D. The Heritage of Cyril and Methodius in Russia. – DOP, Vol. 19 (1965), 45–65.

Panaitescu, P. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R. Vol. I. București, 1959.

Panaitescu, P. Contribuții la istoria culturii românești. Ediție îngrijită de S. Panaitescu. Prefață, note și bibliografie de D. Zamfirescu. București, 1971.

Panaitescu, P. Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române. Vol. II. Ediție îngrijită de D.-L. Aramă și revizuită de G. Mihăilă cu o prefață de G. Ștrempel. București, 2003.

Peri, V. Il simbolo epigrafico di S. Leone III nelle basiliche romane dei SS. Pietro e Paolo. – In: Miscellanea in onore di Enrico Josi IV (= RAC, XLV, Numeri 1–4). Città del Vaticano, 1969, 191–222.

Peri, V. Leone III e il 'filioque'. Echi del caso nell'agiografia greca. – RSCI, XXV (1971), № 1, 3–58.

Petkov, K. From Schismatics to Fellow Christians: East Central European Religious Attitudes Towards the Orthodox Balkan Slavs (1354–1572). – BHR, 1995, № 4, 15–31.

Podskalsky, G. Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459. München, 2000.

Poole, R. The Names and Numbers of Medieval Popes. – English Historical Review. Vol. 32, No 128 (October, 1917), 465–478.

Pouqueville, F. Voyage de la Grèce. T. V. Paris, 1827.

Prinzing, G. Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter. – BBg, T. 5 (1978), 269–287.

Prinzing, G. The autocephalous Byzantine ecclesiastical province of Bulgaria/Ohrid. How independent were its archbishops. – Bulgaria medaevalis, 3 (2012), 355–383.

Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog. Wydanie drugie zmienione. Opracowali A. Naumow oraz A. Kaszlej przy współpracy E. Naumow i J. Stradomskiego. Kraków, 2004.

Rigo, A., Scarpa, M. Le opere antilatine di Gregorio Palamas a Bisanzio e tra gli Slavi (XIV–XV secolo). – In: Réduire le schisme? Ecclésiologies et politiques de l'Union entre Orient et Occident (XIIIe–XVIIIe siècle). Blanchet, M., Gabriel, F. Paris, 2013, 151–161.

Robson, M. The Franciscans in the Middle Ages. Woodbridge, 2006.

Rokai, P. Prilog istoriji Bugarske banovine. – Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XIII/1 (1970), 81–86.

Scarpa, M. Gregorio Palamas slavo. La tradizione manoscritta delle opere. Recensione dei codici. Milano, 2012.

Scarpa, M. La tradizione manoscritta slava delle opere contro i latini di Gregorio Palamas. – In: Vie per Bisanzio. Atti del VII Congresso Nazionale dell'Associazione Nazionale di Studi Bizantini. Bari, 2013, 735–749.

Scheffel, D. In the Shadow of Antichrist. The Old Believers of Alberta, Peterborough, 1991.

Schlosser, J. F. H. Die morgenländische orthodoxe Kirche Rußlands und das europäische Abendland. Heidelberg, 1845.

Sels, L. Lawless, Forbidden and Abominable Customs: О Латинѣхъ сирѣчь Фроугохъ, a Slavonic list of Latin errors. – In: (Mis)Understanding the Balkans. Essays in Honour of Raymond Detrez. Ed. by M. De Dobbeleer, S. Vervaeke. Gent, 2013, 271–288.

Setton, K. The Papacy and the Levant (1204–1571). Vol. 1. The Thirteenth and Fourteenth Centuries. Philadelphia, 1976.

Shepard, J. Aspects of Byzantine attitudes and policy towards the West in the tenth and eleventh centuries. – Byzantinische Forschungen, 13 (1989), 67–118.

Shepard, J. General Introduction. – In: The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492. Ed. by J. Shepard. Cambridge, 2008, 1–95.

Shepard, J. Communications across the Bulgarian lands – Samuel's poisoned chalice for Basil II and his successors? – In: Европейският Юго-изток през втората половина на X–началото на XI век. История и култура. Международна конференция. София, 6–8 октомври 2014 г. Съст. В. Гюзелев, Г. Николов. София, 2015, 217–235.

Simeonova, L. Diplomacy of the Letter and the Cross: Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s–880s. Amsterdam, 1998.

Smith, M. And taking bread... Cerularius and the azyme controversy of 1054. Paris, 1978.

Stantchev, K. I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria fino al secolo XIX. – In: I francescani nella storia dei popoli balcanici nell'VIII centenario della fondazione dell'Ordine a cura di V. Nosilia e M. Scarpa. Venezia, 2011, 135–186.

Stephenson, P. Basil the Bulgar-Slayer. Cambridge, 2003.

Stradomski, J. Spory o „wiarę grecką“ w dawnej Rzeczypospolitej. Kraków, 2003.

Stradomski, J. Rękopisy i teksty. Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą

literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI wieku [= Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne 10]. Kraków, 2014.

Thallóczy, L. Nagy Lajos és a Bulgár bánság. – Századok 34 (1900), 577–615

The Oxford Dictionary of Byzantium, Vol. I–III. Oxford, 1991.

Thomson, F. The Slavonic Translations of Pseudo-Methodius of Olym-py *Apocalypsis*. – В: Търновска книжовна школа, Т. 4, Културно развитие на българската държава краят на XII–XIV век. Четвърти международен симпозиум Велико Търново, 16–18 октомври 1985 г. София 1985, 43–73.

Thomson, F. Continuity in the Development of Bulgarian Culture during the Period of Byzantine Hegemony and the Slavonic Translations of Works by the Three Cappadocian Fathers. – In: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на Св. Методий. Т. II. София, 1989, 140–153.

Thomson, F. The Corpus of Slavonic Translations Available in Muscovy. The Case of Old Russia's Intellectual Silence as a Contributory Factor to Muscovite Cultural Autarky. – In: Christianity and the Eastern Slavs. Vol. I. Slavic Cultures in the Middle Ages. Ed. by B. Gasparov and O. Rayevsky-Hughes (= California Slavic Studies, XVI). Berkeley–Los Angeles–Oxford, 1993, 179–214.

Treadgold, W. Review of: *Kolbaba, T.* Inventing Latin Heretics: Byzantines and the Filioque in the Ninth Century. Kalamazoo, 2008. – American Historical Review, Vol. 116 (2011), № 3, 855–856.

Todić, B. Représentations de Papes Romains dans l'église Sainte Sophie d'Ohrid. Contribution à l'idéologie de l'archevêché d'Ohrid. – *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 47 (2008), 105–118.

Toubert, P. La première historiographie de la conquête normande de l'Italie méridionale (XIe siècle). – In: I caratteri originari della conquista normanna. Diversità e identità nel Mezzogiorno (1030–1130). A cura di R. Licinio e Fr. Violante. Bari, 2006, 15–50.

Turdeanu, E. Le *Sbornik* dit „de Bisericiani”: fausse identité d'un manuscrit remarquable. – RES, 44 (1965), 29–45.

Turlej, S. Justyniana Prima. Nedoceniony aspekt polityki kościelnej Justyniana [= Notos – Scripta Antiqua et Byzantina, 8]. Kraków, 2011.

Van Dijk, S. Sources of the Modern Roman Liturgy. The Ordinal of Haymo of Faversham and Related Documents (1243–1307). Leiden, 1963.

Vigener, F. Bezeichnungen für Volk und Land der Deutschen vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Heidelberg, 1901.

Weczewa, E. Bałkańska inteligencja katolicka w XVII wieku. – In: Polska-Bułgaria w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej w wiekach XVII–XX. Podobieństwa, różnice, uwarunkowania. Materiały sesji Polsko-Bułgarskiej i Bułgarsko-Polskiej Komisji Historycznych. Pod redakcją naukową W. Balceraka. Warszawa, 2003, 34–39.

Willjung, H. Einleitung. – In: Das Konzil von Aachen 809. Hrsg. von H. Willjung (= MGH. Concilia. T. II, Suppl. II). Hannover, 1998, 1–232.

Žužek, I. Kormčaja kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law. Roma, 1964.

ИНДЕКС НА РЪКОПИСИТЕ

Белград

МСПЦ

Грујић Z-II-9 105

НБС

№ 11 VII, 38, 76, 86, 88, 90, 91, 108, 109, 135,
138, 150, 197, 208, 210, 211, 259, 261,
262, 267, 280, 282

№ 43 37, 41

САНУ

№ 147 178

Берлин

SPBK

Ms. Slav. Wuk 45 115, 274

Букуреш

BAR

Ms. Slav. № 155 35, 37, 113, 133, 135, 280

Ms. Slav. № 291 36, 37, 97, 113, 233

Ms. Slav. № 330 36, 37, 113

Ms. Slav. № 421 178

Ms. Slav. № 636 92, 93, 218

Ms. Slav. № 649 182

Ms. Slav. № 685 93, 218

(вж. БРАН Осн. № 13.3.23)

Варшава

BN

№ BOZ 86 111, 267

Венеция

BNM

Марс. gr. 90 114

Виена	
<i>ÖNB</i>	
Cod. Slav. 9	115, 274
Вилнюс	
<i>БЛАН</i>	
Ф. 19, № 269	52, 109, 280
Дечани, ман.	
№ 75	27, 34, 37, 39, 112, 133, 134, 201, 272, 280
№ 102	35, 37, 88, 90, 94, 96–98, 113, 133, 135, 233, 280
Загреб	
<i>HAZU</i>	
№ III а 9/ I	55
№ III а 47	35, 37, 48, 101, 103, 113
Москва	
<i>ГИМ</i>	
Епарх. № 376	78
Синод. № 38	83
Синод. № 374	35, 112
Синод. Греч. № 250	44
Увар. № 740	62
Хлуд. № 76	152
Хлуд. № 109	52
<i>РГАДА</i>	
Мазур. (Ф. 196), № 1700	181
<i>РГБ</i>	
Волок. (Ф. 113), № 150	111, 267
Волок. (Ф. 113), № 178	111, 267
Егор. (Ф. 98), № 158	110, 267
ИОИДР (Ф. 205), № 189	69, 88, 90, 91, 104, 110, 267
МДА, Фунд. (Ф. 173.I), № 235	112, 267
Рум. (Ф. 256), № 233	47, 87, 88, 90, 111, 208, 267

ТСЛ (Ф. 304.I), № 760	86, 88, 90, 109, 208, 267
ТСЛ (Ф. 304.I), № 763	110, 267
ТСЛ (Ф. № 304.I), № 768	96, 233
ТСЛ (Ф. № 304.I), № 793	111, 267
Унд. (Ф. 310), № 1280	86, 88, 90, 109, 208, 267
Мюнхен	
<i>BSB</i>	
Монас. gr. 524	114
Николяц, ман.	
№ 49	37, 38, 114
№ 52	39, 113
Одеса	
<i>ОГНБ</i>	
№ III/ 111	98–100, 240
Париж	
<i>BNF</i>	
Paris. gr. 1708	117
Печка патриаршия, ман.	
№ 83	35, 37, 112
№ 90	127
Плевля, ман.	
№ 12	VII, 38, 39, 70, 76, 79, 81, 83–85, 87–91, 106, 108, 109, 119, 127, 134, 138–140, 197, 198, 204–216, 253, 254, 259, 263, 267, 280–283
№ 41	30
Пловдив	
<i>НБИБ</i>	
№ 101	153
№ 107	113
Рилски манастир	
№ 1/16	VIII, 29, 31–33
№ 1/20	153

Санкт-Петербург

БРАН

Белокр. 1	87
Осн., № 13.3.23	93
(вж. BAR Ms. Slav. № 685)	
Осн., № 24.4.23	76
Осн., № 45.10.6	86, 88, 90, 92, 110, 208, 267

РНБ

Вяз. Q. 279	58, 101, 104
Кир.-Бел. № XII	63, 109, 267
Кир.-Бел. № 9/1086	110, 267
Кир.-Бел. № 22/1099	110, 267
Кир.-Бел. № 53/1130	88, 90, 91, 104, 111, 267
Соф. № 1465	63

София

ЦИАИ

№ 1160	153
№ 1161	178, 180, 184, 285

Хилендар, ман.

№ 189	111, 188–195, 267, 290–294
№ 301	37, 114
№ 455	39, 41, 112, 135, 280
№ 466	114, 115, 274–278
№ 468	86, 88, 208, 280
№ 469	36, 94, 98, 101, 135, 151, 226–232
№ 481	79, 81, 105, 151

Шумен

РИМШ

№ 6	153
-----	-----

ПОКАЗАЛЕЦ

В показалеца са отразени личните имена и топонимите, споменати както в аналитичните раздели на книгата, така и в приложенията. Възприети съкращения: архиеп. – архиепископ; архим. – архимандрит; гр. – град; домин. – доминиканец; еп. – епископ; имп. – император/императрица; кард. – кардинал; ман. – манастир; митр. – митрополит; патр. – патриарх; пл. – планина; презв. – презвитер; преп. – преподобен; фант. – фантастичен персонаж; франц. – францисканец; херц. – херцог.

- Аахен 255
Август, имп. 61
Авиньон (Виниум) 160, 291, 292
Авлон 103
Австрия 169
Агатон, папа 190, 292
Адриан, имп. 290
Адриан I, папа 208, 218, 226, 233, 241, 253, 267, 272, 275
Адриан II, папа 129–131, 211, 221, 229, 235, 244, 259, 267, 272, 273, 275
Адриан III, папа 267, 2276
Адриан VI, папа 195, 293
Адриатическо море 169
Азимит (фант.) 146, 150, 179, 181, 182
Азия 215, 225, 239, 249
Алаций, Льв 47
Албания 157
Алба Юлия 170
Алвинц 170
Александрия 209, 211, 219, 221, 227, 229, 234, 235, 242, 244, 282, 287
Александър Север, имп. 290
Александър III Македонски, цар 151
Александър I, папа 189, 290
Алексий I Комнин 14, 16, 49, 114, 116, 266, 278
Алсмания 262
Амедей VI Савойски, граф 159
Амоние (вж. Хаймо от Фавършам)
Анаклетус, папа (вж. Клетус)
Анастасий III, папа 276, 292
Анастасий Антиохийски 128
Анатолия 179, 288
Аничетус (Аникет), папа 190, 290
Андрей Змаевич, архиеп. на Антибари 177
Андрей Кесарийски 189
Анна, царица 161
Антибари 177
Антиох, княз 38, 129
Антиохия 209, 211, 219, 221, 227, 229, 234, 235, 242, 244, 282, 287, 290, 293
Антоний Саксонца, франц. 166
Апенински п-ов 16,
Аполинарий, еп. на Лаодикея 254, 292
Апулия 7, 169
Арад 163
Арий 254, 291
Арктос (Арист, Арест) 88, 214, 223, 231, 237, 247, 251, 263
Арулф Каринтийски, крал 292
Атанасий I Велики, патр. на Александрия 38, 129
Атанасий II, патр. на Йерусалим 136
Атанасий, архим. 186, 187
Атон (вж. също Света гора) 19, 21, 44, 57, 78, 91, 105, 114, 115, 135, 188, 191
Афузия 256
Бадьо 157
Бамберг 15
Балдуин I, имп. 145
Балкани 8, 12, 15, 17, 18, 22, 65, 78, 82, 85, 91, 126, 142, 145, 157–159, 164, 175, 177, 185, 186
Банат 163
Бари 16
Бартоломео да Пиза 168, 169
Бартоломео де Алверна 165
Белград 103, 127
Белорусия 185
Белски, М. 194, 195
Бенедикт III, папа 45, 107, 211, 221, 229, 235, 244, 258, 259, 267, 268, 272, 275
Бенедикт IV, папа 212, 222, 230, 236, 245, 260269, 274, 276
Бенедикт VIII, папа 260, 292
Бенедикт Химфи 163
Бисерикани, ман. 93

- Бистрица, ман. 105
 Битоля 15
 Блазий де Залка, франц. 167, 168
 Босмунд Тарентски, принц 16, 17
 Болоня 132
 Бонифаций VI, папа 212, 222, 230, 235, 245, 259, 269, 274, 276
 Бонифаций VIII (Бенедикт Кастанус), папа 291
 Борис-Михаил, княз 1, 2, 28, 68, 98, 155, 214, 224, 232, 238, 248, 251, 259, 264
 Босна 14, 58, 159, 162, 165, 167, 169, 183
 Британия 45, 91, 213, 214, 223, 231, 238, 246, 251, 262, 263
 Буда 160, 161
 Буе, А. 157
 Булев, Николай 61, 62
 България VII, 2, 3, 7–9, 13–16, 18, 24, 28, 51, 54, 55, 58, 73, 79, 82, 116, 119, 121, 123, 126, 135, 146, 155, 157, 159, 165, 168, 170, 176, 180, 181, 183, 184, 259
 Бяло море 46, 215, 225, 249, 266

 Валентин, папа 267, 272, 275
 Вадинг, А. 163, 166, 167, 170
 Варлаам Калабрийски 25
 Варшава 111
 Васа Граматик 123
 Василий I, имп. 28, 69, 143, 214, 224, 232, 238, 248, 251, 264, 267, 272
 Василий II, имп. 8, 69, 81, 107, 115–120, 269, 274
 Василий Велики, архиеп. на Кесария Кападокийска 178, 179
 Василий, митр. на Ново бърдо 99
 Ватикан 290
 Велес 48, 101
 Великоморавия 18
 Велт (вж. Дебелт)
 Венедикт, папа 291 (вж. Бонифаций VIII)
 Вигилий, папа 9, 37, 201
 Видин 159, 162–169, 171
 Византия 1, 8, 14, 16, 18, 19, 23, 29, 98, 116, 142, 143, 149, 156, 160, 161, 197
 Виктор, преписвач 103
 Вилнюс 52
 Висарион Дебърски 37
 Виталиан, папа 291
 Витиния 255

 Витлсес 179
 Вишенски, И. 188, 191
 Владимир, гр. 191
 Владимир I Киевски, велик княз 67, 69, 70, 76, 214, 224, 232, 238, 248, 251, 264
 Владислав Влайку Басараб, воевода 166–168
 Владислав Граматик 35, 48, 58, 94, 98–101, 103, 104, 113, 240, 241
 Влахия 3, 24, 58, 59
 Воден 15
 Войводина 163

 Гавриил Урик 58, 59
 Гаген, цар (вж. и Петър Делян) 13
 Галиполи 91, 176
 Гарван, с. 154
 Гедсон Балабан, еп. на Авов 186, 187
 Генрик, кесар (вж. Хайнрих II)
 Георги I Тертер, цар 124
 Георги Монах 58, 75
 Герман II, патр. на Константинопол 128, 130, 131, 133–136
 Герман Протопопка (вж. Григорий Протопопка)
 Гизела Швабска, имп. 263
 Гласбергер, Н. 168
 Гогол (вж. Йона Гогол)
 Гонойриус, папа (вж. Хонорий III)
 Готфрид Малатера 263
 Горазд, св. 19
 Горно Павликени 158
 Григорие Рошка, митр. на Сучава 93
 Григорий I Велики, папа 9, 11
 Григорий IV, папа 267, 272, 275
 Григорий V, папа 277
 Григорий VII, папа 14, 190
 Григорий IX, папа 128, 133, 134, 136, 280
 Григорий XIII, папа 293
 Григорий, папа (фант.) 178, 285 (Гргур), 288
 Григорий I Богослов, патр. на Константинопол 278
 Григорий Протопопка, полоцки и витебски архиеп. 192, 294
 Григорий, презв. 55
 Григорий Палама 25
 Григорий Трагурийски, франц. 166–168
 Григорий Цамблак 57, 58
 Гьонгьоши, ман. 167

- Гюнтер, еп. на Бамберг 15
- Дадон, папа (вж. Ландо)
- Далмация 166
- Дамаск 290
- Даниил, пророк 145, 180
- Дардания 103
- Дебелт 248 (Велт)
- Димитровград 156
- Дионисий, папа 290
- Дионисий, монах 64
- Дионисий Рали, търновски митр. 187
- Дионисий, еп. на Хоам 192, 294
- Дирахион (вж. също Драч) 14
- Добруджа 79
- Доминик Маранго, архиеп. на Венеция/Градо 21, 124
- Домициан, имп. 290
- Доротеи, св. (фант.) 179
- Доситей II Нотара, патр. на Йерусалим 43, 44
- Дукля 13, 14
- Драч (вж. също Дирахион) 83
- Дунав (вж. също Истър) 12, 18, 66, 70, 73–75, 80, 81, 83, 84, 88, 90, 103, 159, 163, 166–168, 214, 224, 232, 238, 247, 251, 262, 263, 265
- дъо Пави, Ф. 157
- Дядово 156
- Еварист, папа 290
- Евгений II, папа 267, 272, 275
- Европа 23, 46, 142, 158, 170, 215, 225, 239, 249, 266
- Евтимий I, патр. на Константинопол 212, 259
- Евтимий Зигавин 49
- Египет 46, 215, 225, 249, 266
- Елеазаров ман. 60
- Елеонска пл. 255
- Етиопия 249
- Ефрем, сръбски патр. 127
- Ефрем, митр. на Киев 20
- Ефросин, монах 104, 110
- Железна (Сидера) 248
- Жировицки ман. 52
- Загорие (Загора) 248
- Задар 169
- Замойски, Ян 111
- Замошч 187
- Захумлие 14
- Зевседей, монах 64
- Зеферин (Зефирин), папа 290
- Зограф, ман. 188, 265
- Ива, еп. на Едеса 37
- Иван Александър, цар 83, 84, 152, 159, 165,
- Иван Асен I, цар 137, 282
- Иван Асен II, цар 123, 136, 137, 141, 282, 283
- Иван Срацимир, цар 134, 159, 161, 162
- Игнатий, патр. на Търново 123
- Изяслав Ярославич, велик княз 59, 87
- Иларион, дякон 92
- Илирик 8, 17, 66, 75, 84, 197, 214, 224, 238, 247, 251, 264
- Илирик, брат на Август (фант.) 61
- Инокентий I, папа 9, 291
- Ипатий Потей, владимирски еп. 191–193, 294
- Ирина, имп. 44, 208, 218, 226, 233, 241, 253
- Истър (вж. също Дунав) 46, 51, 61, 84, 88, 214, 215, 223–225, 231, 232, 238, 247, 251, 263, 266
- Италия 14–17, 167, 175, 263
- Ищван I Свети, крал 215, 225, 249, 251, 265
- Йеремия II, патр. на Константинопол 187, 191, 192
- Йероним от Чиленто 177
- Йеротей Рачанин 105
- Йерусалим 15, 46, 179, 209, 211, 215, 221, 225, 228, 229, 234, 242–244, 249, 255, 258, 287, 288
- Йоаким, патр. на Антиохия (фант.) 179, 287
- Йоаким I, патр. на Търново 136, 137, 283
- Йоаким III, патр. на Търново 124, 137
- Йоан III Дука Ватаци, имп. 136, 283 (Калойоан), 283
- Йоан V Палеолог, имп. 159–161, 165
- Йоан VI Кантакузин, имп. 161
- Йоан VIII, папа 267, 272
- Йоан (VIII), папа (фант. – Йоан Англикус, Папеса Йоана) 190, 291

- Йоан IX, папа 212, 222, 230, 236, 245, 260, 269, 274, 276
 Йоан X, папа 277, 292
 Йоан XIII, папа 293
 Йоан XV, папа 277
 Йоан I Златоуст, патр. на Константинопол 51, 52, 179, 278, 286, 287
 Йоан VIII, патр. на Йерусалим 49
 Йоан, християнски цар (фант.) 179, 180, 287
 Йоан, британски княз (вж. Жан II, херц. на Бретан)
 Йоан, еп. на Трани 7, 10
 Йоан Грасо 133, 134
 Йоан Дебърски, архиеп. на България 9
 Йоан Зонара 56, 58, 95, 100
 Йоан Клавдиополски 20, 34
 Йоан Лампин, архиеп. на България 15
 Йоан Нови Тракийски, 118
 Йоан Скилица 13, 116
 Йов Борецки, митр. на Киев 192
 Йов, ученик на Михаил Синкел 268
 Йов Княгиницки 188
 Йовков, Й. 154
 Йона Гогол, еп. на Пинск и Туров 192, 294
 Йорк 262
 Йосиф, патр. на Москва 120
 Йосиф Генезий 80

 Калист I, папа 190, 290
 Калоян, цар 120
 Кападокия 286
 Капошвар 157
 Каравелов, Л. 154
 Караман 179
 Карашова 163
 Карвунска земя 79
 Каритус, папа (вж. Еварист)
 Карл Велики, имп. (вж. също Карул, цар) 44, 106, 253, 255
 Карл V, имп. 195
 Карул, цар (вж. също Карл Велики) 44, 106, 209, 211, 219–221, 226–228, 233–235, 241–243, 253, 254, 257, 258, 268, 273, 275
 Карул 291 (вж. Шарл Валоа)
 Келестин, папа (вж. Целестин V)
 Кесария 286
 Киев 10, 77, 78, 82, 192
 Киевска Русия 22, 197
 Кизик 256
 Кирил I, патр. на Александрия 128
 Кирил II, митр. на Киев 51
 Кирил Белозерски 63, 64
 Кирил Терлецки, еп. на Луцк и Острог 187, 191, 193, 293, 294
 Кирило-Белозерски ман. 63, 104, 111
 Китрос 17
 Кладенци 156
 Клара 161
 Клермон 266
 Клетус (Анаклетус), папа 189, 190, 290
 Климент I, папа 9, 189, 290
 Климент III, антипапа 14
 Климент V, папа 291
 Климент VI, папа 195, 293
 Климент VII, антипапа 291
 Климент VIII, папа 191, 294
 Климент XIII, папа 291 (погрешно, вж. Климент VIII)
 Климент Охридски 18, 19
 Клокотница 129
 Ключ 116
 Ковачево 155
 Ковин 163
 Колизей 291
 Конрад II, имп. 263
 Константин I Велики, имп. 213, 223, 231, 237, 246, 262, 285, 288, 291
 Константин IV Погонат, имп. 83
 Константин VI, имп. 44, 208, 218, 226, 233, 237, 241, 253
 Константин VIII, имп. 69, 117
 Константин IX Мономах, имп. 42, 145, 270, 277
 Константин Бодин, крал 13, 14
 Константин Тих, цар 123
 Константин Манасий 56, 83, 152
 Константин-Кирил Философ 9, 18, 60, 68, 75, 92, 129, 130
 Константинопол (Цариград) VII, 1, 2, 7, 8, 10, 12, 13, 15–18, 22, 23, 28, 42, 44–46, 48, 53, 54, 78, 79, 82, 101, 107, 116, 117, 120, 142–144, 146, 149, 161, 165, 187, 208–212, 214–216, 218–221, 223–225, 227–239, 242–245, 247–260, 262, 264–266, 268–270, 272–277, 286–288
 Констанций I Хлор, имп. 262
 Коринт 103

- Крижанич, Ю. 41–43,
 Крум, хан 80,
 Крум, с. 156
 Ксенофонт, ман. 36
 Куфара 247
- Ладислав Унгарец, франц. 167, 168
 Лампсак 136, 137
 Ландо, папа 277 (Дадон)
 Левакович, Р. 176, 177
 Левунион 266
 Либия, Либийска земя 46, 215, 225, 239,
 249, 266
 Лидия 131
 Лин, папа 290, 293
 Лион (Лутдун) 291
 Липова 163
 Ловеч 158
 Лутдун Фригийски (вж. Лион)
 Лутер, М. 195
 Лъв III Исавър, имп. 8
 Лъв IV, имп. 253
 Лъв V Арменец, имп. 255
 Лъв VI Мъдри, имп. 45, 212, 221, 229,
 235, 244, 259
 Лъв I Велики, папа 9, 11
 Лъв III, папа 44, 45, 208, 209, 211, 218–
 221, 226–229, 233–235, 241–242, 244,
 253–255, 257, 258, 267, 268, 272, 275
 Лъв IV, папа 258, 267, 268, 272, 273, 275,
 276
 Лъв V, папа 230, 245, 269, 274
 Лъв VI, папа 277
 Лъв IX, папа 7, 26
 Лъв X, папа 195, 293
 Лъв XI, папа 191, 293
 Лъв Охридски, архиеп. на България 7, 9,
 10, 124, 199
 Лъв Тосканец 118
 Людовик I Велики, крал 154, 159, 160,
 162, 163, 165, 169
- Майнц 15
 Макарий, игумен на Симонопетра 187
 Македоний, патр. на Константинопол
 254
 Македония 100
 Максим Грек 61, 62
 Максим Изповедник 128
 Максим, еп. 115
- Мала Азия 14, 255, 266
 Мануил I Комнин, имп. 20, 118
 Мануил II Палеолог, имп. 160
 Марин I, папа 267, 272
 Мария, царица 123
 Марко от Витербо 162
 Матей, игумен на Панталеймон 187
 Мелфи 17
 Методий, архиеп. на Моравия 9, 18, 19,
 68, 130
 Мизийска земя 84, 214, 224, 232, 238,
 264
 Мизия 75, 83
 Милано 114
 Михаил, архангел 179, 286, 287
 Михаил II Рангаве, имп. 255
 Михаил III, имп. 28, 143, 214, 224, 232,
 238, 248, 251, 257, 264
 Михаил IV Пафлагон, имп. 12
 Михаил VII Дука, имп. 14
 Михаил VIII Палеолог, имп. 123, 181
 Михаил Фьодорович, цар 186
 Михаил I Кируларий, патр. на Констан-
 тинопол VII, 3, 7, 21, 26, 28–34, 39, 41,
 42, 97, 101, 107, 142–145, 147–150, 197,
 201, 251, 269, 274, 277
 Михаил Воиславлевич, крал 13
 Михаил Порфиророден, син та цар Кон-
 стантин Тих 123
 Михаил Рагоза, митр. на Киев 187, 192,
 294
 Михаил Копистенски, еп. на Перемишъл
 и Самбор 187, 191
 Михаил, еп. на Девол 13
 Михаил Аталиат 14
 Михаил Псел 80
 Михаил Синкел 44, 50, 108, 210, 211, 220,
 221, 227, 228, 234, 242, 243, 255, 256, 268,
 272, 273, 275
 Михаил Сирийски 80
 Младо Нагоричино 100
 Молдавия 3, 24, 58, 59, 105
 Моравия 15
 Моравия 18, 60, 75
 Москва 42, 43, 47, 49, 61, 73, 187, 193
 Мохамед 215, 226, 239, 249, 266
 Мраморно море 256
 Муреш 163
 Мъглен 15

- Наум Охридски 19, 265
 Немиров, Д. 154
 Нерон, имп. 293
 Никанор, митр. на Ново бърдо 115
 Никей VII, 123, 126, 131, 136, 179, 210, 220, 226, 228, 241, 243, 253, 254, 257, 275, 287, 291
 Никита Никейски 117, 128
 Никита Сеид 20
 Никита Стифат 124, 128, 145
 Никифор I Генник, имп. 80
 Никифор III Вотаниат, имп. 14
 Никифор Калист, патр. на Константинопол 128
 Никифор, патр. на Александрия (фант.) 179, 287
 Никифор I, митр. на Киев 87
 Никифор Васибеки 14
 Никифор Врисний 14
 Никифор Григора 80
 Никодим, йеродякон в Нямц 93
 Никодим, преп. отец (фант.) 179, 286
 Николае Александру, воєвода 161
 Николай I, папа 1, 2, 8, 28, 143, 155, 211, 221, 229, 235, 244, 259, 267, 272, 275, 292
 Николай IV, папа 123
 Николай III Граматик, патр. на Константинопол 17
 Николай I, патр. на Александрия 136, 282
 Николай Унгареца, франц. 166, 168
 Николай Радзивил Черни, княз 192
 Николай-Нектарий Отрантски 133
 Никон, патр. на Москва 47, 120
 Никон Черногорец 29, 31–34, 38, 128
 Нил Кавасила 25
 Нимфеон 131
 Нова Загора 156
 Ново бърдо 99, 100, 115
 Нубия 46, 215, 225, 266
 Нюрнберг 168
 Нямц, ман. 36, 58, 92, 93, 102, 144

 Овче поле 13
 Одрин 248
 Оксфорд 132
 Олимп 21, 255
 Олово 162
 Орнулф (вж. Арнулф Каринтийски)
 Острог 188, 191
 Отон I, имп. 262, 293 (Отан)
 Охрид 8–16, 19, 21, 82, 177
 Охридска архиепископия VII, 7, 8, 10, 12–15, 17, 21, 22, 82, 103, 197
 Павел III, папа 195, 293
 Павел, латински патр. на Константинопол 161
 Павел Ермон, папа (фант.) 177, 179, 182, 285, 287, 288
 Павел Самосатски, патр. на Антиохия 182, 290
 Падуа 132
 Паисий Величковски 36, 144
 Палестина 215, 225, 239, 249, 282
 Панагийот (фант.) 146, 150, 179, 181, 182
 Панталеймон, ман. 187
 Париж 132
 Пасхал I, папа 267, 272, 275
 Пахомий Велики 149
 Пахомий Логотет (Серб) 53, 56–59
 Пераст 177
 Перник 156
 Персида 179, 288
 Петрица 13
 Петър, апостол 2, 147, 178, 285, 286, 290, 293
 Петър III, патр. на Антиохия 21, 26–29, 41, 124, 142, 144, 147, 149, 197, 201
 Петър Богдан, католически архиеп. на София 146, 147, 176, 177, 184
 Петър Гъгниви (фант.) 20, 63, 75–77, 127, 128, 144, 178, 179, 182, 197, 285, 286
 Петър Делян 12
 Петър от Сезан, доминик. 132
 Пиетро Гросолано, архиеп. на Милано 114, 278
 Пий II, папа 291
 Пион, брат на Август (фант.) 61
 Платина, Б. 194
 Плевля, ман. VII, 30, 127
 Пловдив 157, 158
 Пожега 167
 Понтийско море 283
 Призрен 13
 Продължител на Георги Монах 117
 Продължител на Скилица 14
 Прокопий Кесарийски 79
 Пруса 255
 Псевдо-Зонара 152
 Псевдо-Кесарий 110, 261
 Псевдо-Методий Патарски 151

- Псевдо-Фотий 144, 150
 Псков 60
 Пуквил, Ф. 157
 Радулфо (вж. Ралф от Реймс)
 Ралф от Реймс, франц. 132, 281 (Радулфо)
 Рашка 14
 Регенсбург 15
 Рейн 262
 Реймс 2, 132
 Рийски ман. VIII, 29
 Рим VII, 1–3, 7–9, 13, 14, 17, 28, 42, 44, 45, 76, 78, 79, 91, 102, 106, 107, 117, 119, 120, 124, 129, 131, 134, 136, 141, 142, 144, 146, 161, 162, 175–179, 184, 185, 187, 193, 198, 201, 208–215, 220–223, 225–231, 233–237, 241–247, 249, 252, 253–255, 257–262, 268–270, 273, 275, 276, 285–289, 291–293
 Роберт Гюискар, херц. 16,
 Роман, папа 212, 230, 236, 245, 259, 269, 274, 276
 Румъния 44, 163,
 Русия 21, 23, 44, 46, 50, 58, 61, 62, 67, 73, 181,
 Сава, патр. на Йерусалим (фант.) 179, 287
 Саксония 168
 Сараево 58, 162
 Света гора (вж. също Атон) 186, 188, 283
 Сегед 167
 Сървия 15
 Сергей II, папа 194, 267, 272, 275, 291
 Сергей III, папа 107, 260
 Сергей IV, папа 194, 260
 Сергей II, патр. на Константинопол 117, 212, 222, 230, 236, 245, 250, 251, 260, 269, 270, 274, 276
 Сибиу 170
 Сидера (вж. Железна)
 Сикст I, папа 290
 Сикст IV, папа 194
 Силвестър I, папа 9, 11
 Силвестър II, папа 194
 Силвестър, игумен 60
 Силистра 154
 Симеон II, патр. на Антиохия 136
 Симеон Метафраст 58
 Симеон Суздалски 53
 Симеон, преписвач 189
 Симон Магът 293
 Симонов ман. 64
 Симонопетра, ман. 187
 Сирия 46215, 225, 239, 249
 Сицилия 16, 17
 Скарга, П. 194
 Скития 263
 Скопие 15, 79
 Славония 167, 183
 Солун (вж. също Тесалоники) 14, 91
 Состени, ман. 256
 София (вж. също Средец) 153, 170, 176
 Спиридон, сръбски патр. 127
 Спиридон Габровски 144
 Спиридон-Сава 61
 Средец (вж. също София) 19, 79
 Стефан IV, папа 267, 272, 275
 Стефан V, папа 211, 221, 229, 235, 244, 259, 267, 272, 273, 275, 276
 Стефан VI, папа 106, 212, 222, 230, 236, 245, 260, 269, 274–276, 292
 Стефан Душан, цар 125
 Стефан I Свети, крал (вж. Ицван I Свети)
 Стефан Лазаревич, деспот 100
 Струга 103
 Сърбия VII, 3, 24, 44, 76, 108, 119, 127, 159, 163, 181
 Тарасий, патр. на Константинопол 250, 270, 274
 Тацит 79
 Телесфор, папа 290
 Теодор II, папа 212, 222, 230, 236, 245, 260, 269, 274
 Теодор Грапт 44, 91, 210, 211, 220, 221, 227, 228, 234, 235, 242, 243, 255–257, 268, 275
 Теодор-Петър, цар 116
 Теодора, имп. 210, 214, 220, 224, 232, 238, 247, 248, 251, 257, 264
 Теодосий I, имп. 254
 Теодосий, митр. на Москва 53, 138
 Теодосий, еп. на Девол 14
 Теодосий Печерски 87,
 Теодот, патр. на Константинопол 255
 Теофан III, патр. на Йерусалим 192
 Теофан Грапт 44, 91, 210, 211, 220, 221, 227, 228, 234, 235, 242, 243, 255–257, 268, 275
 Теофан Изповедник 80

- Теофил, имп. 44, 94, 208–210, 214, 218–220, 224, 226–228, 232–235, 238, 241–243, 248, 251, 253, 255–257, 264, 275
 Теофилакт Охридски, архиеп. на България 16–19, 28, 144, 263
 Тервел, гр. 156
 Тесалоники (вж. също Солун) 17
 Тибър 292
 Тикан (вж. Ватикан)
 Тоболск 41
 Тома I, патр. на Йерусалим 44, 209, 219, 220, 227, 234, 235, 242, 243, 255, 268, 273, 275
 Тома от Фулгиниум, франц. 167–169
 Топонар 157
 Травуния 14
 Тракия 15, 46, 160, 215, 225, 249, 266
 Траян, имп. 290
 Трогир 166, 169
 Търново VII, 124, 127, 136, 141, 152, 259, 283

 Украйна 44, 185, 188,
 Урик Аугсбургски 183
 Умбрия 167
 Унгария 157, 160, 167–169
 Урбан II, папа 16, 17, 266, 293
 Урбан IV, папа 291
 Урбан V, папа 160–162, 165
 Урбан VI, папа 291
 Урбан VIII, папа 177
 Утрехт 15

 Феликс I, папа 291
 Филарет, патр. на Москва 186
 Филип IV Френски 291
 Филип, поп 83
 Филотей, старец 60
 Фолиньо 167
 Формоза, папа 2, 45, 107, 190, 212, 221, 222, 229, 230, 235, 236, 245, 259, 260, 269, 273, 274, 276, 292
 Фотий, патр. на Константинопол 1–3, 20, 23, 118, 120, 155, 221, 229, 235, 244, 258, 259, 267, 272, 275
 Франциск от Асизи 168
 Франциск от Флоренция 162
 Фридрих I Барбароса, имп. 263
 Фридрих II Хохенщауфен, имп. 125
 Фридрих Едноокция, херц. 263
 Фругия (Франкия) 268, 273
 Фрушка гора 105

 Хаймо от Фавършам, франц. 132, 280 (Амонис)
 Хайнрих II, имп. 292 (Генрик)
 Хайнрих III, имп. 263
 Хайнрих IV, имп. 263
 Халкедон 256
 Харалд Харад, крал 13
 Херодот 79
 Хилендарски ман. VIII, 114, 115, 185, 188, 194, 198
 Хинкмар Реймски, архиеп. 2, 28, 143
 Хонорий III, папа 291 (Гонойриус)
 Хопово, ман. 105
 Хора, ман. 256
 Христодул, поет 256
 Христофор, антипапа 212, 222, 230, 236, 245, 250, 260, 269, 270, 274, 276
 Хуго, доминик. 130, 132, 280 (Убо)
 Хуго Етериано 20
 Хумберт, кард. 7, 26, 42, 145
 Хумник 159

 Целестин V, папа 291 (Келестин)

 Черна гора VII, 44, 127
 Черно море 80, 157, 159, 266
 Чипровци 170

 Шарл Валоа, брат на Филип IV Френски 291 (Карул)
 Швабия 262, 263
 Шелонин, С. 193
 Шлайден, Й. 195, 293 (Шлейдан)

 Юда 19
 Юлий III, папа 195, 293
 Юстиниан I Велики, имп. 8
 Юстиниан II Ринотмет, имп. 81

 Яков, апостол 149
 Яков Светослав, деспот 124
 Ярослав Светополчич, княз 87

 Justiniana Prima 8

BETWEEN ROME AND CONSTANTINOPLE:
SKETCHES FROM THE ANTI-CATHOLIC LITERATURE
IN BULGARIA AND THE SLAVIC ORTHODOX WORLD
(11TH–17TH C.)

Summary

The main aim of the present book, outlined in its *Preface* and *Introduction*, is to reveal the important place of Bulgaria in the growing confessional confrontation between the Orthodox East and the Catholic West since the middle of the 11th c. through the prism of the medieval Slavic polemical literature.

Chapter I: “The Great Schism (1054) and its resonance among the Balkan Slavs”.

The first section, “The Archbishopric of Ohrid between Constantinople and Rome”, outlines the active role of the autonomous archbishops of Bulgaria Leo of Ohrid in the Byzantine anti-Latin polemics which preceded the ecclesiastical split between East and West in 1054. It’s not surprising that in the second half of the 11th and in the early 12th c. in the Western Bulgarian lands, which were under the jurisdiction of the Archbishopric of Ohrid, some Slavonic translations of Byzantine anti-Latin texts appeared. Thus was initiated the gradual formation of a whole corpus of such writings which included a specific historical “dossier” of the Great Schism and other related polemical texts. The production of these translations was an evidence of the desire of the Byzantine ecclesiastical authorities to strengthen the loyalty of their Bulgarian flock towards Orthodoxy and the Empire in the tumultuous years of local rebellions, Norman invasions and the passage of the first crusader armies through the Balkans. Some of these Slavonic translations were quick to reach Kievan Rus’ and shape the core of a corpus of Slavonic anti-Catholic texts, which was supplemented and enriched over the following centuries with new works of the Slavic translators and writers.

The second section, “From the history of the Slavic ‘dossier’ of the Great Schism”, deals with several popular medieval Slavonic translations of Byzantine polemical texts which discuss the historical roots of the schism and condemn various heretical errors of the Latins.

1. The Slavonic translation of the *First epistle of the Patriarch of Constantinople Michael Cerularius to the Patriarch of Antioch Peter III* against the errors of the Latins (1054).

The text actually represents an abridged version of the original message, which corresponds to pp. 178.21–179.4, 177.1–35, 180.1–184.9 from C. Will’s 1861 standard edition. However, the list of Latin transgressions here

significantly diverges from that in the original epistle. The earliest copies of the translation belong to the second half of 14th c. As regards the classification of the transcripts, they are divided into a.) full copies of the *original translation* and b.) *lists of Latin errors*. In Appendix I are published the *original translation* (after a Serbian copy in Ms Dečani 75, ca. 1360–1370), as well as a *list of Latin transgressions* (after a Bulgarian copy in Ms Plevlja 12, ca. 1360–1370).

2. *A Useful Tale about the Latins* (“A tale about the Latins, of when they split from the Greeks and the Holy God’s Church and how they invented heresy that was said to be serving with unleavened bread and to be an insult to the Holy Ghost”), which is the late 11th c. Slavonic translation of a now lost Byzantine text quite similar to the fist of the three *Opuscula de origine schismatis* published by J. Hergenröther in 1869. The history of the textual research is traced together with the evidence of borrowings from the *Useful Tale* in two works from the early 12th century, written in two rather distant from each other parts of the Slavic world: the *Russian primary chronicle* and the *Bulgarian apocryphal chronicle*. There are also borrowings from the *Useful Tale* used in the compilation of the historical additions to the Slavonic translation of Constantine Manasses’ Chronicle, made in the first half of the 14th century in the Bulgarian capital of Tarnovo. The comparisons between thirteen unpublished copies and one published fragment of the *Useful Tale* justify the following classification:

Initial redaction which, in terms of structure, reproduces most faithfully the features of the archetypal translation; within this redaction were identified two text groups (A and B), to the first of which belongs the earliest extant copy of the work (Ms Plevlja 12);

Interpolated redaction, evidenced in Ms Hilandar 469 (c. 1530–1540);

Abridged redaction, whose earliest copy is included in Ms Dečani 102 (c. 1415–1425);

Contaminated redaction, compiled by Vladislav the Grammarian, based on a copy of the Interpolated redaction contained in the Odessa part of his 1456 collection.

3. *A Short Tale about the Latins*. The objects of analysis here are two separate Slavonic translations of the first of the three *Opuscula de origine schismatis* published by J. Hergenröther in 1869.

It seems that the first translation of the *Tale* was carried out very soon after the emergence of the Greek original in the second half of 11th–12th c. The manuscript tradition of the Slavonic text has two major branches – Bulgarian (*group A*) and Serbian (*group B*), and the oldest transcripts of both groups date from the second half of the 14th c. The copies from *group A* are much closer to the archetype translation and they spread widely both

in Serbia and among the Eastern Slavs. In Appendix III the text of *group A* is published with variant readings from twenty manuscript copies, and those of *group B* – after the earliest preserved copy from Ms Dečani 75.

The question when the translation at issue was created cannot be answered conclusively, but the complex history of the text, which the earliest preserved copies reveal, suggests that it had been part of the manuscript tradition of the Balkan Slavs long before that time.

It is to be noted that the first Slavonic translation of the *Short Tale*, in what is a brief account of the schism between Constantinople and Rome in the times of Patriarch Sergius II (1001–1019), contains the name and cognomen of Basil II Bulgar-Slayer, both missing from the published Greek original of the work. The appearance of this addition could be explained with some peculiarity of the Greek source of the *Short Tale*, but it is very likely that it was a translator's gloss.

The second Slavonic translation of the *Short tale*, which so far has not been published in full, reflects a version of the Greek text, which is to be found in Mss Monac. Gr. 524 (14th c.) and Marcianus gr. 90 (Class. II Nan. 112) from the 15th c. The ending of the Slavonic version, however, has no parallel in the Greek text and represents an addition whose source is unknown. There exist three copies of the text. The oldest two of them are Serbian and date from the first quarter of the 15th c. The fact that one of them belongs to the Hilandar monastery suggests the probability that the unknown translator have worked on Mount Athos ca. 1400.

Chapter II: “Anti-Latin polemics and confessional confrontation between Orthodoxy and Catholicism in medieval Bulgaria (13th–14th c.)”

First section: “The polemical literature in Bulgaria in the light of an anti-Latin miscellany written in Tarnovo in the sixties of the 14th c.” The Second Bulgarian Empire in 1204 entered into a Union with the Roman Church. As might be expected, the polemical literature flourished again during the period immediately after the rupture of that Union by John II Asen in 1232 followed by a political rapprochement between Tarnovo and Nicaea and the re-establishment of the Bulgarian Patriarchy in 1235 with the consent of all four eastern patriarchs. Bulgaria's refusal to accept the union of Michael VIII Palaeologus with the Roman Church, arranged in Lyons (1274), increased further the interest in this literature. An echo of the anti-Latin spirit, which prevailed in Tarnovo in this period, is detectable in a specific Bulgarian miscellany of polemical, dogmatic and historical texts known in two transcripts from the second half of the 14th c. This collection starts with the *Useful Tale about the Latins* and contains several lists of Latin errors, the *Short Tale about the Latins*, a short *Vita of St. Cyril the Philosopher* etc. Special attention is paid to several items from this collection:

– a series of three texts, which are concerned with the negotiations carried out in 1234 on the formation of a church union conducted between the Constantinopolitan patriarch (in exile) Germanus II and four legates of Pope Gregory IX under the auspices of the Nicene emperor John III Dukas Vatatzes: *Exhortation of Patriarch Germanus to the Cruel Latins*; *Confession of the Roman Pope, brought by his emissaries, called friars Minorites, to the Holiest Patriarch of Constantinople, Lord Germanus*; *Reply of the Holiest Ecumenical Patriarch Lord Germanus and of his Holy Synod to the friars Minorites sent by the Pope and the Latins who accompany them*. An edition of the *Confession* might be found in Appendix IV;

– *A Tale about the restoration of the Bulgarian patriarchate in 1235*. The coexistence of this historical narration with documents about the negotiations of 1234 within one miscellany cannot be a matter of accident. In fact, the failure of this talks coincided with the ordination of the new Archbishop of Tarnovo Joannicius by Patriarch Germanus which became a prelude to the restauration of the Bulgarian Patriarchate one later. An edition of the *Tale* from all four extant copies is published in Appendix V.

The second section, “The ritual deviations and bad habits of the Latin heretics in the Byzantine-Slavic polemical literature (two examples)”, discusses the differences between Eastern and Western Christians during the Middle Ages through the prism of the lists of accusations against the Latins, which were circulated in Byzantium since the Great Schism of 1054. The translations and revisions of these lists remained popular among the Orthodox Christians in the Balkans and Eastern Europe up until the end of the 17th century.

Special attention has been given to the reception among the Slavs of two Byzantine accusations levelled on the westerners – (1) that their priests shave; (2) that they eat various ‘unclean’ animals and creatures.

The examples of the peculiar mundanity of the religious dialogue and polemics analysed here suggest that this was a trend resulting from the ambition of the Orthodox societies in the Balkans and Eastern Europe to strengthen through various means their ethnic and religious identity in the context of the fierce political and confessional confrontation with the Catholic world of Western Europe. Also highlighted is the need for the research of medieval polemical texts to embrace the archaeological, ethnological and folkloristic evidence, which would allow us to clarify the sources and trends in the development and transformation of the key features of the identity of Slavic Orthodox societies during the Middle Ages and Modernity.

Third section: “The Hungarian occupation of Vidin in 1365–1369 and the attempt to convert local Bulgarian population into Catholicism”. This section of the book reviews the sources concerned with the participation of

Franciscan monks in the attempt to impose forcibly Catholicism upon the population of the Bulgarian Northwest (the so-called Empire of Vidin) during the Hungarian occupation of these territories. Special attention is given to the accounts of the death of several Franciscans in 1369 as well as to the later echoes of this event in the historical tradition of the Franciscan Order and in various European printings of the 16th–18th century.

Chapter III: “The Slavic anti-Catholic literature in 15th–17th c.: reinvention and transformation of the medieval polemical tradition”.

The first section, “Tale of how Rome fell from Orthodoxy: an unknown late medieval invective against the Papacy”, presents a recently discovered Slavonic polemical text, preserved in three copies dating back to the 16th–17th century. The fairy-tale opening of the work tells of a fantastical pope who tried to seduce a virtuous young Roman woman only to bring shame and disgrace upon himself as, of his own volition, he shaved off his “golden” beard and moustache. The text was compiled most probably in Serbia or the western Bulgarian territories by an unknown author who was inspired by one of the Slavonic versions of the *Dialogue of Panagiotes with an Azimite*. In 1640, a short Italian summary of the *Tale* and a copy of the complete Slavonic version were sent to the *Congregation for the Propagation of the Faith* in Rome by the then Catholic bishop of Gallipoli and future archbishop of Sofia Peter Bogdan (Deodatus).

The second section, “Tale about the Impious Popes: an unpublished 17th c. pamphlet against the Papacy and the Union of Brest from the library of the Hilandar monastery”, discusses an unknown polemical tract, written by an anonymous Ukrainian author in the very beginning of the 17th century. It has been established that the *Tale* was compiled mainly on the basis of some Russian translation of the third edition (1564) of the *Universal Chronicle* of the Polish Renaissance historian Marcin Bielski (1495–1575).

The concluding part of the work contains a brief account of the preparation of the Union of Brest (the ending is missing). At first glance, the only known copy of the *Tale* bears many of the formal characteristics of a medieval anti-Latin composition and even simulates not quite successfully the archaic Old Bulgarian orthography; still, the most part of the text presents a pretty chaotic list of episodes from the history of the Papacy based on a source that has Catholic roots (Bartolomeo Platina’s *Vitae pontificum*, 1479), albeit it was translated and revised several times in Polish-Protestant, Ukrainian and Moldavian environment. It is not clear under what circumstances this strange work found its way to the library of Hilandar, but its appearance there was like an omen of the impending depletion of medieval literary norms and models, in the mainstream of which developed the popular Byzantine-Slavonic polemical literature.

